

MOJE
ŠÍLENÉ
STOLETÍ
II

1967–1989

Ivan Klíma

Hledáte místo, kde...

... můžete celý den studovat nebo pracovat?

... seženete knížku pro zábavu, do školy, k poučení?

... stahujete e-knihy, posloucháte hudbu, tisknete 3D?

... osobně potkáte české i světové autory?

... můžete zajít na koncert, filmy artové i 3D?

Právě jste ho našli!

Městská knihovna v Praze

43 poboček, **3** pojízdné knihovny, **4 000** akcí ročně,
2 000 000 dokumentů, **60** Kč za registraci

www.mlp.cz

knihovna@mlp.cz

www.e-knihovna.cz

www.facebook.com/knihovna

Městská knihovna v Praze

Moje šílené století II

1967–1989

Ivan Klíma

Znění tohoto textu vychází z díla [Moje šílené století II](#) tak, jak bylo vydáno nakladatelstvím Academia v Praze v roce 2010. Pro potřeby vydání Městské knihovny v Praze byl text redakčně zpracován.

Podle [předlohy](#) z fondu [Moravské zemské knihovny v Brně](#).

§

Text díla (Ivan Klíma: Moje šílené století II), publikovaného [Městskou knihovnou v Praze](#), je vázán autorskými právy a jeho použití je definováno [Autorským zákonem](#) č. 121/2000 Sb.

Vydání (obálka, upoutávka, citační stránka a grafická úprava), jehož autorem je Městská knihovna v Praze, podléhá licenci [Creative Commons Uveďte autora-Nevyžívejte dílo komerčně-Zachovejte licenci 3.0 Česko](#).

Verze 1.0 z 2. 7. 2021.

OBSAH

Kapitola první	6
Sny a skutečnost	27
Kapitola druhá	32
O nenásilném odporu	70
Kapitola třetí	76
Emigrace aneb život v nesvobodě	106
Kapitola čtvrtá	111
Okupace, kolaborace a intelektuální lůza	145
Kapitola pátá	152
O sebekritice	181
Kapitola šestá	187
(Tajná policie)	214
Kapitola sedmá	223
O solidaritě	261
Kapitola osmá	265
O elitách	289
Kapitola devátá	295
Závěrem	333

Kapitola první

Přihodilo se to krátce po tom, co rozehnali vedení svazu spisovatelů a nás redaktory Literárních novin ještě během léta šedesátého sedmého roku do jednoho propustili. Měl jsem v klubu spisovatelů schůzku s jakýmsi německým novinářem. (Novináře vždycky člověk nejvíc zajímá, když se kolem něho strhne něco skandálního.) Chtěl vědět, jestli jsme byli ještě před sjezdem spisovatelů nějak domluveni, jestli se obávám, že nás postaví před soud anebo že mi aspoň zakází publikovat.

Nejspíš jsem ho překvapil tím, že jsem nečekal ani zatčení, ani že se budu marně ucházet o jakékoliv zaměstnání. Řekl, že by chtěl mít něco z mého životního optimismu. Rozloučili jsme se na rohu před Národním divadlem. Nevím, co mě to napadlo, ale ohlédl jsem se a všiml si, že jakýsi chlapík v džínech a v kostkované košili jako by se pokoušel rychle ukrýt za sloupem u vchodu do divadla.

Pustil jsem se po nábřeží směrem, kde jsem ještě nedávno měl svoji redakci. Když jsem se po chvíli zastavil a ohlédl, ten muž v kostkované košili se v přiměřené vzdálenosti na protějším chodníku rovněž zastavil, vytáhl aparát a jal se fotografovat hradčanské panoráma.

Zmocnila se mě zvědavost, a tak jsem se začal bezcílně toulat po uličkách Starého Města, muž v kostkované košili po chvíli zmizel, ale byl jsem si téměř jist, že ho vystřídal muž tentokráte v košili s krátkými rukávy.

Nikdy jsem ještě nebyl sledován anebo aspoň jsem si něčeho podobného nikdy nevšiml. I při všem svém životním optimismu jsem si musel připustit, že jsem se zřejmě ocitl v jiné kategorii, než v jaké jsem se až dosud pohyboval. V kategorii podezřelých, a tedy sledovaných. V kategorii nepřátel socialismu.

Literární noviny vycházely dál, jenom celé jejich zaměření se změnilo. Redaktoři přišli z armádního tisku a z aparátu komunistické strany, většina z nich, jak se ukázalo po sovětské okupaci, si tím zajistila kariéru pro příštích dvacet let. V čele nové redakce stanul Jan Zelenka. Redakce se pod jeho vedením ze všech sil snažila získat přispěvatele mezi spisovateli, ale většina kolegů do ukradených novin odmítala psát. Příznačný pro náladu převládající mezi spisovateli byl dopis, který Zelenkovi zaslal náš kolega Milan Kundera.

Soudruhu Zelinko,

zastavil jsi mě před časem na ulici a asi tři minuty jsme pak spolu mluvili. Teď jsem se dozvěděl, že jsi se před velkým shromážděním studentů právnické, filosofické a novinářské fakulty tohoto rozhovoru dovolával, nazýval mne důvěrně křestním jménem (ačkoliv jsme spolu mluvili dvakrát v životě) a tvrdil jsi, že jsem litoval svého stanoviska, jak jsem ho formuloval na sjezdu spisovatelů a jinde, že jsem na nejlepší cestě pochopit své omyly atd., atd.

Nebudu přemýšlet nad tím, proč jsi mi přimyslel tuto sebekritiku, ale aby se to příště neopakovalo, musím Ti prohlásit, že nemám, co bych na svých sjezdových slovech měnil, že se zásahem proti Literárním novinám jsem nesouhlasil a nesouhlasím (vždyť jsem to i veřejně pověděl), že Tvou roli v té věci pokládám za velmi truchlivou a Tebe v té roli za groteskní postavu...

Zatímco většina spisovatelů Zelenkovy „erárky“, jak se novinám říkalo, bojkotovala, nás vyhozené zvali ještě do zbývajících, dosud nezrcizených spisovatelských časopisů.

Ve společnosti, která byla už od konce války a vlastně od vzniku republiky rozdělená – jako by se dělicí čára posunula. Už nevedla mezi demokraty a stoupenci revoluční diktatury, mezi komunisty a nekomunisty, ale spíš mezi těmi, kdo usilovali o jediné: podržet

si moc, a těmi, kdo si přáli žít v poměrech, v nichž by se mohlo svobodněji přemýšlet i jednat.

* * *

Žádné místo jsem neměl, ale protože jsem si nedovedl představit život bez psaní, začal jsem psát novelu. Jestli mi ji někdo vydá, bylo nejisté, ale netrápil jsem se předčasnými otázkami. Zamýšlel jsem vyprávět alegorický příběh o falešném vůdci. Za hrdinu jsem si zvolil průměrného úředníka, dal jsem mu apoštolské jméno Jakub. Můj hrdina od dětství snil o velkých činech; dosavadní život mu připadal jako falešná existence plná pokořujících zkušeností. Podařilo se mu opravdu cosi, co v době, kdy jsem příběh psal, bylo dosti obtížné dokázat; spolu se svou ženou a s přáteli se dostal do ciziny a s nimi se vydal na výlet do pustých hor (představoval jsem si krajinu ve Skotsku). Výstup na horu znamená v jeho mysli onen symbolický přelom mezi falešnou a skutečnou existencí.

Na horu však můj hrdina vystoupí ve vypůjčeném kněžském hábitu. (Během výletu je totiž zastihl déšť, promokli, našli úkryt na faře a Jakubovi farář věnoval svůj starý kněžský plášť.) Všichni se pak vydají do přístavu, odkud chtějí pokračovat dál lodí, která tu pravidelně obstarávala pobřežní plavbu.

Na molu čeká více lidí, parníček však nepřijede, byl totiž právě zaveden nový jízdní řád. Naštěstí se k přístavu blíží loď se svítící slavobránou na boku. Loď nese název Naděje, zakotví v přístavu a přijme na palubu všechny, kdo nastoupí, první důstojník je dokonce slavnostně přivítá a pozve na hostinu.

Zpočátku bezstarostná plavba se však mění v nepochopitelný únos. Loď směřuje do hlubin oceánu. Posádka lodi se zpočátku chová sice pohostinně, zároveň však je hluchá ke všem dotazům cestujících. Ti, oklamáni kněžským šatem, Jakuba zvolí svým mluvčím. A Jakub své nové poslání přijímá, vidí v něm naplnění dávných

velikášských tužeb, ve skutečnosti jen jednu falešnou existenci nahrazuje jinou, tentokráte zcizenou. Ochotně se spokojí s výmluvami, kterými ho posádka odbývá. Podivná plavba pokračuje, lidé se marně dohadují smyslu toho, co se děje, navíc posádka si vyžaduje kázeň a každý náznak odporu přísně trestá. Pokus o úplatek odmítá. Jedině s Jakubem jednají nadále se zdvořilou úctou. Postupně se falešný kněz více než mluvčím unesených stává spojencem únosců. Nakonec dosáhne přijetí u kapitána. Podivný stařec ho však nevnímá, mluví pouze o poslání lodi, s níž chtěl přinášet naději. Vypočítává skutky, které konal a které byly vždy zmařeny. Sděluje, že *doplul do Portlandu, kde zástup příbuzných a cizích dobrodinců očekával příjezd čtyřiceti dětí, ačkoliv cestou byla Naděje zastavena torpédovým člunem a děti musely nastoupit pod bajonety do člunu, který je dovezl zpět do země, kde mohly být bez odporu kohokoliv vyhubeny. A ještě později plul s nákladem konzerv pro hladovějící, ačkoliv byl varován, že náboženští fanatici zničí náklad i loď. A mnozí mu to vyčítali jako zarputilost, ale co mohl dělat jiného? I když naděje byla vždy znovu uváděna ve zmar, i když zbývala jenom věrnost vlastním slibům a povelům?*

V našem světě, pokoušel jsem se ústy kapitána sdělit, se daří každému myslitelnému zločinu a naděje se obrací ve svůj opak.

Kapitán se rozhodl skončit se životem i se svou lodí. Vede ji tedy na předem stanovené místo, kde ji chce potopit i se všemi, kteří, jak tvrdí, se s ní dobrovolně vydali na tuto cestu. On jako kapitán samozřejmě zůstane na lodi, posádka ji však opustí. Na člunu zbývají ještě dvě volná místa. Pokud by někteří z cestujících odmítali přijmout osud lodi, mohou do člunu nastoupit.

Tragická role falešného vůdce se chýlí ke konci. Jakub se rozhodne využít jednoho z prázdných míst pro sebe, ale zbývá ještě jedno volné místo. Opojen náhlou mocí překotně uvažuje, koho z cestujících si zvolí za společníka. Svoji ženu, anebo manželku svého přítele, která se mu líbí?

Člověk, který jednou přijal falešnou existenci a o své skutečné jenom snil, nenašel sílu, aby se rozhodl. Jakub prováhá všechen čas, nikoho nevybere, zabloudí na lodi a nakonec nestihne ani on sám naskočit do člunu, který i se dvěma nezaplněnými místy opouští loď. Cestující, mezitím zbaveni svého falešného vůdce i námořníků, kteří jim dosud bránili v jakékoliv činnosti, kvapně spouštějí další záchranný člun. Jakub by se k nim ještě mohl přidat, ale opustí ho síly. Skončilo jeho snění o tom, co dokáže vykonat, v tom byl podoben kapitánovi, až na to, že se nikdy ani nepokusil udělat cokoliv, aby své plány naplnil. Zůstává jen ubohý, obnažený člověk tváří v tvář smrti.

A pocítil nesmírnou a šířavou touhu mít tu sílu a roztrhnout jediným máchnutím paží tu kabinu, tuto loď a vznést se vysoko nad vlastní úděl, nad to, co ještě stále byl jeho život, a trvat, ještě mít několik okamžiků času a trvat, neklesnout do nesmyslného zapomenutí věku kamene, který smaže vše, a trvat a prosit za odpuštění a milovat a žít každou vteřinu tohoto trvání a nalézt odpověď a hledat aspoň odpověď, a tak tu stál opřen o vínové červenou stěnu ještě kotvící Naděje, a rozepjal skutečně doširoka ruce, jako by usiloval vzlétnout anebo jako by byl křížován.

Novela *Lod' jménem Naděje*, kterou jsem zamýšlel jako metaforu o falešném vůdci (těch byly kolem nás spousty) a rozvíjel jako strašidelný příběh, končila povzdechem nad osudem člověka zdeptaného moderním světem, v němž je tak obtížné najít svoje nezastupitelné místo.

Prvně jsem se vzdálil skutečnému světu a skutečným událostem, napsal jsem příběh, který připomínal spíš sen než skutečnost.

Kniha vyšla už v jiné situaci, než když jsem ji psal. Byla mou první knížkou, kterou si přeložili a vydali v Anglii.

* * *

Přátelé z redakce, s nimiž jsme se občas žena i já setkávali, přinášeli zprávy o hádkách ve vedení vládnoucí strany. Prý došlo ke sporům zvláště mezi Slováky a Čechy. Předseda slovenských komunistů Dubček kritizoval prvního tajemníka Antonína Novotného. Ten se totiž za své cesty po Slovensku choval ke Slovákům s pohrdavou přezíravostí. Vše údajně vyvrcholilo tím, že v Martině při návštěvě v nejstarší a nejctěnější kulturní instituci Matici slovenské, kde mu jako dar chtěli slavnostně předat kopii Pittsburské dohody o vztahu Čechů a Slováků z roku 1918, dar odmítl přijmout.

Kromě sporu mezi Čechy a Slováky se v ústředním výboru přeli stoupenci Novotného se stoupenci reforem. Ekonom Ota Šik proslavil dlouhou řeč, v níž kritizoval, že zemi vládne skupinka konzervativních straníků v čele s Novotným, a prohlásil, že ekonomická reforma nemůže uspět bez politické reformy. Dohadovali jsme se, co tím mohl myslet, a jestli taková reforma vůbec může v zemi řízené komunistickou stranou začít, anebo dokonce uspět.

Posledního dne onoho roku jsme pozvali několik přátel. Chvilí před půlnocí zazvonil telefon a k mému překvapení se cizí hlas představil jako Borůvka a upřesnil, že je ten Borůvka z ústředního výboru strany. Řekl, že mi přeje šťastný Nový rok a ujišťuje mě, že všechno dobře dopadne pro mě i ostatní spisovatele. „Soudruhu Klímo, povězte všem svým kolegům, že se všechno za pár dní úplně změní. Ale čekáme také vaši podporu a pomoc!“

Nevěděl jsem, co mám odpovědět, jestli se nejedná o vtip nějakého opilce. Hlas v telefonu ještě dodal: „Čtěte Rudé právo a dívejte se na televizi. Budete se všichni divit!“

Rudé právo jsem neodebíral a televizi jsme neměli.

Užaslý nad tím bizarním sdělením jsem přátelům pověděl, co jsem právě slyšel.

Příznačné pro tu podivnou dobu bylo, že nikdo nedokázal posoudit, zda šlo o vtip anebo o důležité sdělení.

* * *

Pátého ledna šedesátého osmého roku nám občanům oznámili, že Antonín Novotný odstoupil z funkce prvního tajemníka komunistické strany. Ústřední výbor vysoce ocenil jeho záslužnou a obětavou práci, kterou vykonal ku prospěchu strany a republiky, a poděkoval mu. Za prvního tajemníka zvolili Alexandra Dubčeka (jako vždy jednomyslně). Ani ti z mých přátel, kteří zůstali členy strany, neměli tušení, co mají s touto změnou spojovat. Ale věděli jsme ze zkušenosti, že pokud v zemi existuje strana, která si jako jediná osobuje právo vládnout, pak každé politické změně musí předcházet změna na vedoucích místech této strany.

Žena sháněla časopis, do něhož by mohla psát, já ještě na čisto přepisoval svoji *Lod' jménem Naděje* a s trochu větší pozorností než obvykle sledoval, co píší noviny.

Když jsem si četl Kafkovy Deníky, uhranul mě jeho záznam z prvního srpna roku 1914. Byl velice stručný. *Německo vyhlásilo válku Rusku. Odpoledne jsem plaval.* K tomuhle záznamu jsem přičinil dva vykřičníky a poznámku: *tahle souřadnost důležitosti světových a osobních dějin je neodmyslitelným znakem moderní literatury.* Přesnější by bylo: je neodmyslitelným znakem lidského života.

Desátého ledna jsem si zaznamenal do svého deníku anebo přesněji občasníku:

Michalovi dnes osm let. Dostal stavebnici Merkur a ještě hodně dárků od babičky i dědečka. V Rudém právu Fojtík otiskl dlouhý článek plný odpudivých frází. Našel jsem mezi nimi jedinou zajímavou větu: Myšlenka demokracie se vždy spojuje s myšlenkou svobod a práv jedince.

Koncem ledna Svazu spisovatelů sdělili, že administrativní zásah proti Literárním novinám byl politicky chybný a svaz si má požádat o novou registraci svého týdeníku.

Začátkem února člen ústředního výboru komunistické strany Josef Smrkovský (pouze o šestnáct let dříve odsouzený na doživotí) napsal do Rudého práva:

Je třeba odstranit všechno, co deformovalo socialismus, co kazilo duše, působilo bolest a bralo lidem tolik víry a nadšení. Dokončit do všech důsledků rehabilitaci těch komunistů a ostatních občanů, kteří byli nevinně odsouzeni v politických procesech... Je na nás Čechů a Slováků, abychom se odvážně vydali do neprozkoumaného terénu a hledali v něm svou československou socialistickou cestu.

Něco podobného číst od vysokého stranického funkcionáře bylo až dosud nemyslitelné. Začínalo být zjevné, že se přihodilo něco podstatnějšího než jen výměna prvního tajemníka vládnoucí strany.

Dvacátého února roku 1968 náš časopis opravdu zaregistrovali, a to pod názvem Literární listy. My všichni, kteří jsme byli na podzim roku 1967 z redakce vypuzeni, jsme se s pocitem, že výjimečně zvítězila spravedlnost, vrátili do místností v Betlémské ulici číslo jedna a začali připravovat nulté a hned nato první číslo.

Někdy v té době pozvali Ludvíka Vaculíka, A. J. Liehmu, Pavla Kohouta a také mě na městský výbor komunistické strany, kde nám tlumočili omluvu vyšších orgánů. Ty rozhodly, že naše potrestání bylo příkladem falešného a administrativního přístupu ke kritice a naše vyloučení ze strany, v případě Pavla Kohouta jen důtka, se proto ruší.

Vědomí, že tím vlastně dali za pravdu tomu, co jsem tvrdil o potlačování svobody slova u nás, mě zaslepilo natolik, že jsem jejich rozhodnutí přijal a neřekl, že jejich legitimaci nechci, už netoužím být zodpovědný jakémukoliv nadřazenému výboru ani stranické kázní. (Naštěstí těch pár týdnů, než mě znovu vyloučili, ode mne nikdo žádnou kázeň nevyžadoval.)

* * *

Doba se opravdu zdála příznivá pro závažné změny, ale čeho všeho se měly změny týkat? Co bylo podstatnější, co se dalo odložit na pozdější dobu? Co jsme si mohli dovolit, abychom příliš nepopudili ty, které jsme označovali za konzervativce? Co bylo ještě přijatelné pro východní velmoc, která vyžadovala, aby si nikdo nedovolil zapochybovat o tom, co vyhlášovala za nezpochybnitelné?

První číslo Literárních listů vyšlo 1. března. Dvě první čísla měla jako kdysi Literárky dvanáct stránek, ale od třetího čísla už jsme počet stránek zvýšili na šestnáct a náklad z bývalých sto dvaceti tisíc výtisků stoupl na dvě stě sedmdesát tři tisíce, a několik týdnů nato už na tři sta tisíc – neuvěřitelné číslo pro literární časopis. (Opravdu ani v nejvypjatějších chvílích jsme nepřestali psát o literatuře, o kultuře vůbec.)

V redakci jsem na starost dostal takzvané názorové stránky. Nevím, jestli jsme to v první chvíli věděli, ale dalo se předpokládat, že právě tyto stránky spolu se stránkami, které zaplňovalo oddělení s poněkud nezábavným názvem: vnitřní život republiky (přinášející však vynikající reportáže o opomíjených problémech, které sužovaly současníky), se stanou nejvíce sledovanou částí našeho časopisu.

V březnu toho roku už bylo zřejmé, že slibovaná reforma se bude týkat všech oblastí života. Uvědomoval jsem si, že kvalifikovaný vstup do nich nemůže zvládnout pár redaktorů našeho oddělení. Navrhl jsem tedy ustavit několik vícečlenných poradních sborů složených z odborníků, každý pro jinou oblast společenského života. Tak vznikly týmy, s nimiž jsme projednávali články z oboru ekonomie, historie, filozofie, sociologie a práva. Týmy se scházely aspoň dvakrát do měsíce, jejich členové pracovali zdarma a hlavně přinášeli své vlastní články.

Nejprve jsme považovali za nejpodstatnější nápravu nedávných nespravedlností. Bylo třeba rehabilitovat nespravedlivě pronásledované či odsouzené, profesory zbavené svých míst během čistek, studenty, kterým nedovolili studovat, západní odboj, díla, která

nesměla vycházet, myšlenky, které vládnoucí ideologové označili za bludné či nepřátelské. Minulost naší první republiky. Masaryka, Beneše, Švehlu a další politiky.

Brzy se však jako důležitější jevíly jiné otázky. Chápali jsme, že pokud se nepodaří odstranit anebo aspoň omezit vládu jedné strany a obnovit demokracii, může kdykoliv dojít k zvratu. První hlasy, které žádaly radikální proměnu politického systému, zazněly hned od prvního čísla v odpovědích umělců na anketní otázku: *Odkud s kým a kam.*

Filozof Karel Kosík napsal:

Protože politikové, kteří přivedli tuto zemi na okraj hospodářské, politické a morální katastrofy, mají stále vlivné mocenské pozice v rukou a dělají si šance, že i dnešní obrodnou vlnu přečkají, musí být demokracie bdělá a nesmí zapomínat základní zkušenost dějin: v politice rozhodují moc a činy, nikoli slova a sliby.

Nejdále zašel ve své odpovědi přítel Alexandr Kliment:

Obnovit politický život znamená najít odvahu k svobodné diskusi o všech rozhodujících věcech. Taková diskuse se nesmí odbývat v privilegovaném stranickém kruhu, ale musí vážně počítat se všemi občany. Věřím v tyto výsledky: svobodné volby. Fungující parlamentní opozici. Rehabilitaci veřejného mínění. Aktivní neutralitu. Federalizaci neutrálního státu.

Tyto požadavky, které dnes zarážejí svou krotkou samozřejmostí, zněly tehdy spíše jako snová a jen těžko naplnitelná vidina.

* * *

Už ve čtvrtém čísle našeho časopisu jsme otiskli stať *Renesance moci* od jednoho z našich nejvýznamnějších právníků Vladimíra Klokočky. Pojednal o moci nejprve obecně:

Politickou moc lze zpronevěřit a stejně tak i odcizit... Krádež moci anebo její zpronevěra jsou ještě výhodnějším druhem kriminality než odcizení majetku. Přinášejí nejen vládu nad majetkem, nýbrž i nad lidmi. Lid, dovozoval autor, musí být proto chráněn i před vlastními zástupci a delegáty.

Jednou z nejdůležitějších otázek v moderní společnosti tedy je, jak kontrolovat moc, jakými prostředky tuto kontrolu zajistit. Velmi opatrně autor přešel k otázkám legální opozice. Samo slovo opozice se musí zbavit kriminálního přídechu. Zdravě fungující společnost opoziční názory potřebuje. Podstatnou mocenskou otázkou je, zda se opoziční názory stanou i základnou *pro organizaci zájmů a jejich působení na tvorbu politické vůle, tedy názory jako základnu pro formaci určitého politického chování, politické akce*. Za touto obecnou formulací se skrývala myšlenka o potřebě opoziční strany.

Sociolog Milan Jodl v článku Svoboda a odpovědnost rozlišoval mezi svobodou vnější a vnitřní. Politický systém musí zajistit vnější svobodu v podobě politických svobod, tedy svobodu projevu a svobodu sdružování. Také on se, byť v teoretické rovině, zabýval charakterem současné moci: *Každá moc směřuje ke své hypertrofizaci, z toho nutně vyplývá, že žádná moc nesmí příliš dlouho zůstat bez kontroly zdola, jinak se zvrhne ve svévoli, libovůli, neuznává žádné omezení než to, které si klade sama, a mění občana v poddaného*. A právě kontrola moci není možná bez politických svobod.

Václav Havel napsal do stejného čísla úvahu *Na téma opozice*. Opozice, tvrdil, je i v socialistické společnosti nutná a mylí se, kdo by si představoval, že by takovou opozici mohlo zastoupit jakési neorganizované veřejné mínění, třeba tisk. Každá opozice musí mít

možnost mocensky postihovat. Vyjádřil to aforisticky. *Moc prostě bere v potaz nakonec zase moc. Vládu zkvalitňuje ohrožení její moci, nikoli její pověsti.* Vědom si toho, že zakládání nových stran bude jen těžko přijatelné pro vládnoucí komunisty, opatrně navrhoval pojetí takové nové strany. Jejím cílem by rovněž bylo budovat demokratický socialismus, vycházela by však přitom z historických a humanitních tradic naší země. Byla by sice svéprávným partnerem v boji o moc, ale protože by už nebyla zbudovaná na třídních základech, její politika by se zakládala na *novém typu koaliční spolupráce při plné politické svéprávnosti...*

O systému více stran uvažovali i právníci Pešek a Rychetský. Zmínili také, že by se měla z ústavy vypustit pasáž o vedoucí úloze komunistické strany, ústava by měla stanovit možnost a způsob zakládání nových politických stran. Stále však většina článků vycházela (anebo to aspoň předstírala) z marxistických tezí o socialismu jako vyšším vývojovém stupni společnosti a z jakoby samozřejmého předpokladu, že socialismus je už nezvratnou skutečností, z níž není jiná cesta než ta, která vede vpřed ke komunismu.

Koncem dubna jsem napsal článek *Jeden projekt jedna strana* a pokusil jsem se představu o neodvratně socialistické budoucnosti zpochybnit. Vyjmenoval jsem všechny vychvalované rysy socialismu jako zespolečenštění výrobních prostředků, odměňování práce podle zásluh či budování humanistické společnosti a ptal jsem se, co z toho se u nás uskutečnilo. Odpověď byla zřejmá: Nic. Celý projekt byla utopická vidina spojená s ideály, iluzemi a s jednostranným racionalismem devatenáctého století. Charakterizoval jsem stranu, která si vzala veškeru odpovědnost za budování toho, co nazývala socialistickou společností:

Strana, která vznikla, aby vytvářela racionálně řízenou společnost, plodí iracionalitu a chaos. Hlásá vědecké řízení a podvazuje vědu. Hlásá nejspravedlivější pořádek a odsuzuje tisíce, deseti-

tisíce (v některých zemích miliony) těch, kdo mají pochybnosti o spravedlnosti tohoto pořádku. Hlásá rovnost lidí a vytváří mýtus vyvolené třídy, hlásá vyšší formu demokracie a likviduje i nedokonalé záruky a instituce předešlého systému, hlásá největší svobodu a omezuje nejzákladnější svobody..., vyhláší za hlavní podnět k práci uvědomění a zároveň buduje masové tábory donucovací práce, prohlašuje samu sebe za ztělesnění pokroku a přitom se rychle mění v podivné souručenství, kde vedle sebe stojí zbytky elity, kariéristi i sprostí násilníci, prohlašuje se za stranu dělnické třídy a zbavuje dělníky práv, za která úporně bojovali po sta let... Pro tuto stranu mohou existovat jen dvě volby: stanout pravdě tváří v tvář, jakkoliv je otrěsná, anebo pokračovat v cestě, která nemůže skončit jinak než národní katastrofou. Připustil jsem, že sice došlo za poslední léta k některým kladným změnám, jedno však zůstalo nezměněno: teorie o nutnosti jediného, optimálního společenského projektu a jediné vždy pravdu nacházející avantgardní politické organizace. Po každé proměně, jakkoliv to bylo absurdní, se znovu sešikovaly řady, v nich stáli vedle sebe vyšetřovatelé i ti z jejich rehabilitovaných obětí, které dosud žily. Po léta tedy prakticky nedošlo k tomu nejsamozřejmějšímu, neodcházeli lidé, jejichž politika byla bludná, nebo dokonce obludná.

* * *

Bylo zřejmé, že s příchodem Alexandra Dubčeka získají daleko větší vliv slovenští komunisté. My v redakci jsme trpěli tím, čím většina české společnosti – neznalostí slovenských poměrů, slovenské historie, neznali jsme tedy ani většinu slovenských politiků. Někteří mí kolegové se domnívali, že bych já mohl vědět víc, vždyť jsem napsal o Slovensku dvě knihy. Jenže ty pojednávaly o nejvýchodnější části Slovenska, a ta byla republikou v republice.

Naštěstí se v redakci občas objevili naši kolegové z časopisu Kultúrny život anebo některý ze slovenských spisovatelů. Když se zastavila vždycky dobře informovaná redaktorka Agneša Kalinová, seběhla se celá redakce, aby vyslechla její zprávy z Bratislavy i její mínění o současném dění. Agneša chválila Dubčeka, který podle jejího mínění sice nebyl velký myslitel, ale byl poctivý, a dokonce odvážný. Usiloval o rehabilitace protiprávně odsouzených v době, kdy o nich v Praze ještě nechtěl nikdo ani slyšet. Podle ní Dubček opravdu věří v to, že je možné obrodit socialistické myšlení a vytvořit u nás spravedlivou a fungující společnost, a udělá pro to vše, co bude v jeho moci. Řekla také, že je miláčkem bratislavských intelektuálů, zmínila se i o Husákovi, který s ním zápasí o přízeň, ale před Husákem bychom se podle jejího názoru měli mít na pozoru, protože je příliš mocichtivý a věrolomný. (Zvláště charakteristika druhého politika nás překvapila a právě ji jsme si jen několik let poté často připomínali.)

Ve společnosti pod vedením Dubčeka probíhaly podstatné změny, během jara byla zrušena cenzura, začaly se ustavovat důležité politické organizace: Klub angažovaných nestraníků a vzápětí byl zaregistrován spolek K 231, který sdružoval politické vězně odsouzené začátkem padesátých let vesměs v inscenovaných procesech.

Zástupce klubu K 231 pozval náš šéfredaktor Milan Jungmann do redakce. Od předsedy klubu pana Jaroslava Brodského a jeho přátel jsem znovu slyšel, jak málo vůle projevují soudy a vůbec úřady, mají-li přehodnotit i procesy proti těm, kteří byli sice oběťmi stejné zvůle, ale nikdy nebyli komunisty. Vyslechl jsem vyprávění o lágrech při uranových dolech, o věznicích, kde spolu přežívali kněží, bývalí demokratičtí politici, skauti, také podvodníci, zloději, dokonce i poslední nacističtí zločinci. Styděl jsem se přiznat, že o mnohém z toho jsem nevěděl – stejně by mi to nevěřili a považovali by to za ubohou výmluvu. Koneckonců by na to měli právo,

přece jsem chtěl být spisovatelem a novinářem a mou povinností tedy bylo pátrat po skutečném stavu věcí.

* * *

Koncem června Ludvík Vaculík na žádost několika našich předních vědců sepsal a otiskl *Dva tisíce slov*. V textu, který se považoval za jakýsi demokratický manifest, se pokusil charakterizovat degeneraci komunistické moci i dát návod, jak dál pokračovat v nápravě poměrů. Výčet vlastností komunistické moci byl zdrcující. Komunistická strana se změnila z *politické strany a ideového svazku v mocenskou organizaci, jež nabyla velké přitažlivosti pro vládychtivé sobce, vypočítavé zbabělce a lidi se špatným svědomím...* Protože strana se spojila se státem a se vším, co se v zemi dalo, nezůstal nikdo, kdo by ji mohl kritizovat. *Parlament se odnaučil rokovat, vláda vládnout a ředitelé řídit... Osobní i kolektivní čest upadla.* V zemi vládl nekontrolovatelný aparát. Tvrdil, že vládne dělnická třída, ve skutečnosti právě on se stal novou vrchností. Manifest varoval, aby se lidé nespokojili s tím, čeho až dosud dosáhli. Radil, aby občané prosazovali odchod těch, kdo až donedávna špatně vládli, *kdo zneužili své moci, poškodili veřejný majetek, jednali nečestně nebo krutě. Je třeba vynalézat způsoby, jak je přimět k odchodu. Například: veřejná kritika, rezoluce, demonstrace, demonstrační pracovní brigády, sbírka na dary pro ně do důchodu, stávka, bojkot jejich dveří. K otázkám, které nechce nikdo znát, ustavujme vlastní občanské výbory a komise. Je to prosté: sejde se několik lidí, zvolí předsedu, vedou řádně zápis, publikují svůj nález, žádají řešení, nedají se zakřiknout.*

Text jako by shrnoval to, co se dosud psalo a říkalo, obsahoval i typické „vaculíkovské“ nápady jako sbírku na důchod pro ty, kdo budou po právu zbaveni moci, ale zároveň navrhoval pro tu dobu neslýchané akce, které si vládnoucí aparát musel vyložit jako pokus o novou revoluci.

V den, kdy manifest vyšel, besedovali jsme s Ludvíkem kdesi na Vysočině, a protože rozprava, jak bylo tehdy obvyklé, se protáhla do noci, přespali jsme v malém hotýlku – na město se už nepamatuji. Manifest opravdu vzbudil nelibost i u Dubčeka vedení. Ludvíka velice sháněli, dokonce ho prý hledala helikoptéra (to mi připadá spíše jako dodatečně zveličená fáma. Jak by mohla helikoptéra najít nocležníka v nějakém venkovském hotelu). Ale manifest byl už na světě, pod něj se podepisovaly desetitisíce občanů a stal se pro všechny odpůrce změn jak u nás, tak i v Sovětském svazu jednou ze záminek k obvinění, že se u nás dere k moci kontrarevoluce.

Kdyby Vaculík otiskl text pouze jako svůj názor, pravděpodobně by to nemělo takovou odezvu, jakou měl manifest. Do téhož čísla Literárních listů totiž napsal reportáž *Obrodný proces v Semilech*, v ní citoval výrok jednoho z diskutujících: *Komunistickou stranu je nutno považovat za zločineckou organizaci..., a vyloučit ji z veřejného dění, ať se její současní představitelé dělají sebehezčími*. Byla to snad neostřejší politická formulace, která se ocitla v tehdejší tisku, ale nevzpomínám si, že by vzbudila jakoukoliv reakci.

* * *

Redakci Literárních listů.

Připojuji se k velkému počtu těch, kteří vyjádřili plný souhlas s článkem 2000 slov, nemohu se nepřidat přesto, že tak nemohu učinit v rámci nějaké organizace... Přikládám dva z letáků (se stejným textem), jichž jsem celou složku možná 50 nebo více kusů, nalezl dnes (6. 7. t. r.) kolem páté hodiny ranní cestou z Vysočan na Ohradu. Ležely rozhozeny po pravé straně vozovky vedle chodníčku mezi stromořadím v trávě:

SOUDRUZI!

NAŠE SOCIALISTICKÁ VLAST JE VÁŽNĚ OHROŽENA.

Nepřátelské síly přecházejí k rozhodujícímu útoku... Zmocnily se tisku, rozhlasu a televize. Svými nezodpovědnými projevy dezorientují veřejnost a utlumují její aktivitu. Pomlouvají všechno, čeho jsme dosáhli během uplynulých dvaceti let, usilují o odbourání sociálních vymožeností dělníků a rolníků... Provolání „dvě [!] tisíce slov“ je otevřenou výzvou ke kontrarevoluci... Sebranka zrádců a vrahů z klubu 231 připravuje reakční převrat a chystá se k masakru poctivých komunistů a vlastenců. Ministr vnitra Pavel soustavně předává panu Brodskému z vedení K 231 seznamy jmen a adresy příslušníků státní bezpečnosti, aby umožnil zorganizovat masový teror... Semkněte se k boji proti nepřítelům socialismu! Lidé, bděte! Buďte připravení hájit socialismus se zbraní v ruce. Organizujte společné manifestace s ozbrojenými oddíly lidové milice.

(Z dopisu Literárním listům)

* * *

V redakci jsme si uvědomovali nebezpečí, které hrozilo jak zevnitř rozpolcené, ale stále vládnoucí strany, tak ze Sovětského svazu i ostatních stalinsky řízených zemí Varšavské smlouvy. Snažili jsme se opatrněji formulovat a naivně se domnívali, že mírnější tón někdo zaznamená. Jenže v té době, jak se brzy ukázalo, už bylo o všem rozhodnuto.

Nikdy předtím a také nikdy potom jsem nežil v takovém spěchu a napětí.

I když jsme psali o nutnosti opoziční strany, byly to pouze teoretické úvahy, opoziční strana nevznikla, a pokud jsme byli k sobě trochu upřímní, tušili jsme, že vládnoucí strana její vznik nepovolí, jistě to tušila i většina našich čtenářů – někteří z nich tedy začali za tu opoziční stranu anebo aspoň za opoziční hlas považovat náš list.

Čtenáři přicházeli do redakce, aby nám poradili, o čem bychom měli psát, anebo aby nám vyprávěli své příběhy. Jenže měli jsme jen šestnáct stránek, z toho dvě padly na inzerci a kulturní programy, nejméně polovinu místa si vyžadovala kritická či zahraniční rubrika.

Ačkoliv jsme přijali několik dalších redaktorů (mezi nimi byl i přítel Saša Kliment, jeden ze studentských vůdců Zdeněk Pinc a také nadaný mladý autor Karol Sidon), nestíhali jsme dopisy, které nám přicházely, ani přečíst. Když jsem v pátek opouštěl redakci, odnášel jsem si jich plný kufřík, ale věděl jsem, že stejně nestačím ani nahlédnout do poloviny z nich. Do redakce také přicházeli zahraniční dopisovatelé, většinou se stavovali v zahraničním oddělení u kolegů A. J. Liehma nebo Igora Hájka, ale když ti nebyli k mání, přiváděli je za mnou. Tak jsem poznal svého vrstevníka Neala Achersona z Observeru. Zajímal se o vše, co se u nás děje, a zval mě na oplátku do své redakce. Pan Darling mi zase nabídl, že pokud pojedu do Londýna, mohu u něho bydlet.

Vaculíka, Pavla Kohouta, Jana Procházku, Alexandra Klimenta, Jiřího Hanzelku, mě i mnoho dalších spisovatelů často zvali na různé schůze a diskusní večery. Najednou jako by se přihodil zázrak, z mlčícího davu se lidé proměňovali v občany, chtěli sdělovat své názory, své návrhy, ze všeho nejvíc se nás dotazovali, co by měli udělat, co si myslíme o situaci, jak všechno skončí.

Jenže my jsme nevěděli o nic víc, než věděli oni. Spisovatelé nejsou politici, možná jsou schopni povzbuzovat nadšení, živit naděje, vyvolávat city, ale často sami až příliš podléhají vlastním citům. Co může být užitečné při tvorbě literárního díla, může být zhoubné v politice.

Když se v červnu po naší zemi pohybovala vojska Varšavské smlouvy, která předstírala, že si jen prodlužují plánované manévry, napsal jsem článek, v němž jsem vyzýval naši vládu, aby dala jasně najevo, že pokud nás napadnou, budeme se bránit. (Že jsou připraveni nás vojensky okupovat, jsme věděli všichni.) Už začát-

kem května jsme otiskli v našich novinách interpelaci, v níž kolega Jiří Lederer citoval z Le Mondu zprávu o tom, že *armádní generál Jepišov, náčelník hlavní politické správy Sovětské armády, prohlásil, že armáda SSSR je připravena splnit povinnost, kdyby přišla žádost skupiny věrných komunistů o pomoc socialismu v Československu.*

Milan Jungmann si mě zavolal a řekl mi, že můj článek by mohl sovětské soudruhy ještě více popudit. Namítl jsem, že popuzení jsou už stejně, ale pokud by věděli, že jsme ochotni bojovat, možná přece jen vzhledem k mezinárodnímu ohlasu, jaký by válka ve středu Evropy měla, trochu zaváhají. To, že předem kapitulujeme, se ukázalo jako špatná taktika už v roce tisíc devět set třicet osm, když jsme se bez boje vzdali Hitlerovi.

Nakonec jsem souhlasil, že zajdeme na ústřední výbor strany a poradíme se s nimi.

Na ideologickém oddělení už vyměnili většinu funkcionářů. Přijal mě Milan Hübl, který dokonce patřil do našeho týmu historiků. Řekl, že si můj článek přečetl se zájmem. Pak vstal, odkudsi přinesl velkou školní mapu Evropy a prstem přejížděl po našich hranicích. Tady hranice se Sovětským svazem pokračuje hranicí s Polskem, pak s Německou demokratickou republikou, kde dodnes zůstávají sovětské jednotky. Kousek hranic s Bavorskem a s neutrálním Rakouskem a dál už zase bylo Kádárovo Maďarsko. „A ty chceš bojovat?“ zeptal se mě. „A pokud se týká zahraničního ohlasu, nedělej si iluze. Američané pošlou protestní nótu, Francouzi zdvořilý dotaz a skončí to jednáním v Radě bezpečnosti, kde každé rozhodnutí budou Sověti vetovat. Kromě toho,“ pokračoval ve svých vývodech, „na podobný text Sověti jen čekají, aby doložili naši zradu, protože bojovat proti sovětské armádě by přece znamenalo zradu. Už manifest Dva tisíce slov jim stačil, aby tvrdili, že je socialismus u nás ohrožený.“

Bylo těžké rozsoudit, kdo z nás měl pravdu, ale článek jsem stáhl.

* * *

K četným nedůslednostem bolševictví náleží také způsob, jak sovětský zahraniční ministr mluví k cizím státům a zejména k státům malým. Vystupuje docela jak velmoc a velký stát, nemaje ani potuchy o tom, že demokracie musí být zavedena také do mezinárodních styků; jestliže socialism, a to právem, chrání malého člověka, jakým právem pan Čičerin a jiní zdůrazňují velikost svého státu a mluví pohrdavě o státech a národech malých? Z pánů mluví jen nadutost mongolských výbojníků, přesvědčených o jedinečnosti, o „non plus ultra“ své kultury a politiky.

(T. G. Masaryk: Sovětské Rusko a my, v září roku 1920)

* * *

Asi o týden později se v redakci objevili dva studenti, kteří si přáli mluvit s někým odpovědným. Zavedli je do našeho oddělení, kde jsme v té chvíli byli jen Saša Kliment a já. Studenti nám vzrušeně sdělovali, že mají zaručenou zprávu o chystané provokaci sovětských agentů, kteří jménem jakési nově ustavené organizace (na její jméno si už nevzpomínám) svolávají na Staroměstské náměstí manifestaci. Na ní budou požadovat naše vystoupení z Varšavské smlouvy a vyhlášení neutrality. Pozvali všechny dopisovatele a novináře ze Sovětského svazu a jsou zváni i západní novináři. Studenti nás prosili, abychom něco podnikli, protože důsledky takové manifestace si jistě dovedeme představit.

Studenti odešli a my se Sašou jsme se dohadovali, co udělat. Jako bychom měli možnost zabránit jakékoliv demonstraci či manifestaci. Jediný, kdo to mohl udělat, byla policie. Nakonec jsme se tedy vydali rovnou za novým ministrem vnitra Pavlem.

Byl to podivný čas, kdy dva redaktoři literárního týdeníku se vydali na ministerstvo vnitra, ve vrátnici se představili a oznámili,

že potřebují okamžitě mluvit s ministrem, a o několik minut později už vstupovali do obrovské ministrovy pracovny.

V té prostoře mi připadal ministr nepříhodně až symbolicky malý. Přetlumočili jsme, co nám sdělili studenti, ministr nás vyslechl, netvářil se nijak překvapeně (později mě napadlo, že bezpochyby o té plánované provokaci věděl dřív než my) a řekl: „Chlapci, když začneme zakazovat lidem, aby se scházeli, budeme se chovat stejně jako ti, co jim to zakazovali před námi.“ Ale slíbil, že to ještě zváží a probere se svými náměstkyně. S tím nás propustil.

Manifestaci tehdy policie skutečně zabránila, ale ti, co chystali provokaci, si stejně mohli kdykoliv vymyslet jinou, o tom nebylo pochyb.

Sny a skutečnost

Přiházejí se v dějinách chvíle, kdy se zdá, že vše, co ještě před několika dny vyhlíželo jako nepřekonatelný osud, jako nezměnitelný běh všedních dní, lze změnit. Často i velká část jedné generace jako by byla zasažena tímto omamujícím zábleskem naděje ve změnu. Lidé upadají do nadšení, vidina lepší společnosti (dávná představa ráje, který předcházela celým klopotným dějinám, plným krutosti a utrpení) je pak žene k činům, které by si ještě před nedávnem nedovedli ani představit. Protože ráj však může existovat jenom ve snu, jenom v mýtech, obvykle následuje procitnutí, které bývá kruté, a nadšení vystřídá kocovina. I v našich moderních dějinách se objevují takové chvíle náhlého vzplanutí naděje ve změnu.

Nejprve naše předky oslnila vidina národní svěbytnosti a příslušnosti ke slovanskému kmeni, jemuž sebevědomí dodá přichýlení se k mohutnému „ruskému dubisku“.

*Národ tak považuj jedině jako nádobu lidství,
a vždy, voláš-li Slovan, nechť se ti ozve člověk.*

Tak nadšeně snil Jan Kollár. Když se v Praze v červnu roku 1848 sešel Slovanský sjezd a vyslechl Šafaříkovu blouznivou řeč zakončenou zvoláním: *nenít již pro mne dnes času k dlouhé řeči, k umělému řečňování; tot' věc jiné chvíle a jiného místa. Běžít nám všem o skutky, o děje. Z otroctví není bez boje cesty k svobodství – buď vítězství a svobodné národství, buď čestná smrt' a po smrti sláva*, vypuklo shromáždění v jásot. I spíše věcný Palacký dal průchod svým citům:

Čeho naši otcové nikdy se nenadáli, co za mládí sotva jako krásný sen tanulo na srdci našem, co před nedávnou ještě chvílí ani za vřelou tužbu vyjevovat jsme si netroufali, to den dnešní oblaženým očím našim staví již co skutek živoucí.

Také nesentimentální světoběžník a anarchista Bakunin přiznal svůj dojem z delegátů sjezdu:

Dojímavá byla podívaná na jejich setkání, jejich dětské, avšak z hloubi srdce vycházející nadšení; člověk by řekl, že členové jedné a téže rodiny, rozptýleni hrozným osudem po celém světě, poprvé se uviděli po dlouhé a kruté rozluce: plakali, smáli se, objímali se – a v jejich slzách, v jejich radosti, v jejich dobro-srdečných pozdravech nebylo ani frází, ani lži, ani nabubřelé nafoukanosti; vše bylo prosté, upřímné, posvátné... Ve mně samotném se probudilo slovanské srdce. Takže pro první okamžik jsem téměř úplně zapomněl na všechny demokratické sympatie, spojující mě se západní Evropou.

Po tomto sjezdu vzápětí následovaly revoluční události a s nimi spojené představy o ustavení demokratického režimu. Revoluce, jak známo, byla potlačena (jako obvykle v Čechách nepřiliš krvavě). Nadšení vyprchalo, účastníci tohoto slovanského a vzápětí i demokratického snění skončili částečně ve vězení, částečně se stáhli do ústraní, někteří – jako Sabina – se dali koupit policií, jiní – jako Palacký – se věnovali vědecké práci.

Několik generací pak prožilo život bez oslepujících vidin, i když některé události, jako třeba stavba Národního divadla či jeho obnova poté, co jen pár týdnů po svém otevření v srpnu roku 1881 vyhořelo, dovedly vznítit city a vyvolat nadšení pro národní věc.

Teprve v roce tisíc devět set osmnáct s koncem světové války opět nadešla chvíle, která se zdála naplňovat sny současníků i předků. *Lid pražský choval se vzorně*, vzpomíná ve své masarykovské biografii spisovatel Jan Herben. *Jásal, vyvěšoval prapory, zpíval hymny...* (Také kácel pomníky. Co na tom všem bylo vzorného, je těžké pochopit.)

O několik dní později jinak přísně kritický historik Josef Pekař pronesl na půdě České akademie projev plný nadšení.

Až přišel den, který nám řekl: Jste svobodni! Ten den velkého poselství, v němž naše radost snažila se vyvážit najednou staletí ponížení a silou svou měřit se s bolem celých generací, které marně čekaly jitřenky svobody. Snažila se o to nadarmo, neboť léta uplynou, než budeme moci zvážit a zažít celý dosah dějinného obratu, celou náplň svého štěstí. Neboť nepozdravila nás svoboda tak, jak se podobou její těšili naši otcové a dědové: ne svoboda v Rakousku, ale svoboda od Rakouska, ne svoboda panských tříd, ale svoboda všech...! Cítím velmi živě, že mé slovo daleko nestačí, aby zachytilo všechnu mohutnost těchto dramatických dojmů a chvil, aby změřilo hlubiny a výše naší radosti.

Už rok nato namísto radosti nastoupily stávky a nespokojenost s nedostatečností změny.

O tom, jak s obdobným nadšením vítali občané konec druhé světové války a osvobození, i o tom, s jakým nadšením dosti početná část občanů vítala únorový převrat, jsem už psal. Také na jaře roku šedesátého osmého se zdála přicházet změna, která opět slibovala dotknout se života většiny občanů. Ne všichni ji vnímali stejně. Pro jedny to byl pokus očistit představu socialismu, v níž kdysi uvěřili, pro jiné naděje na obnovení aspoň omezené demokracie, ale i to by znamenalo změnu, která v nich budila nadšení (nemluvím teď o těch, v nichž taková změna vyvolávala děs).

Přibývalo mnohohlavých shromáždění, podpůrných petic, nadšených ovací odvážným řečníkům, kteří slibovali skoncovat s diktaturou. Na prvomájovou oslavu, které se mnozí ještě před rokem zúčastňovali s nechutí, tentokráte občané vyšli spontánně, aby zdůraznili svou důvěru v nové vedení země. Už v dubnovém průzkumu veřejného mínění tři čtvrtiny dotázaných vyjádřily podporu obrodnému procesu i vůdčím politikům Alexandru Dubčekovi, Josefu Smrkovskému anebo nově zvolenému prezidentovi, generálu Svobodovi.

Fondu republiky, který v té době vznikl z podnětu několika nadšenců, lidé tak jako v době, kdy se stavělo Národní divadlo, poukazovali svoje úspory, věnovali prsteny a jiné šperky, jenom zlata se ve dvou týdnech shromáždilo na čtyřicet kilogramů.

Když koncem července česká delegace odjížděla do Čierné nad Tisou k jednání se sovětskými mocipány, Literární listy ji vyprovázely textem, který připravil Pavel Kohout a nazval jej *Poselstvím občanů předsednictvu Ústředního výboru Komunistické strany Československa*. Provolávání připomínalo naši nepříteli povzbudivou historií:

Tím dychtivěji pozdravily naše národy socialismus, který nám přineslo osvobození v roce 1945. Byl to neúplný socialismus, protože nedal svým občanům občanskou ani tvůrčí svobodu. My jsme ji však úporně hledali a začali nalézat po lednu tohoto roku.

Nadešel okamžik, kdy se naše vlast opět stala kolébkou nadějí, nikoli pouze našich. Nadešel okamžik, kdy můžeme podat světu důkaz, že socialismus je jediná skutečná alternativa pro celou civilizaci.

Poselství dále odsuzovalo nepřipustný tlak „socialistického souručenství“ a žádalo představitele strany, aby v zájmu naší společné vlasti i pokrokových sil na všech kontinentech hájili socialismus, spojenectví, suverenitu a svobodu, a předvídavě připomínalo (spíše sovětské delegaci než našim zástupcům), že případné násilí *zasáhne jako bumerang i naše soudce, zničí naše úsilí a především tragicky poskvrní myšlenku socialismu všude na světě na dlouhou řadu let.*

Abychom pochopili toto patetické vyznání socialistické víry, musíme se vrátit do napjatého ovzduší, které ve společnosti panovalo. Úmysl sovětského vedení třeba násilím zastavit úsilí o obnovu aspoň některých občanských svobod byl totiž stále patrnější. Tak to

vnímali i občané, pod prohlášení se podepisovaly tisíce komunistů i nekomunistů. Najednou ožil sen, že utváříme dějiny, že naše činy dostávají jakýsi vyšší smysl.

Ještě první dny po neuvěřitelně masivní invazi sovětské armády se tisíce neozbrojených občanů pokoušely zadržet sovětské tanky a vysvětlovat nevědomým a zmanipulovaným vojákům, že byli zneužiti, že to, co se dalo po osm měsíců v Československu, mělo prospět socialismu, nikoliv ho odstranit.

V onom krátkém čase osmi měsíců se bezesporu opět vzepjaly naděje ve změnu k lepšímu, dokonce měly (aspoň pro mnohé) v té chvíli podobu snu o spojení demokracie a socialismu, jakkoliv dosavadní zkušenosti lidstva svědčily, že takové spojení je jen těžko možné.

Vzepětí, které zasáhlo, které očarovalo velkou část jedné generace a později i většinu občanů, bylo krutě potlačeno. Hlavní aktéři „obrodného procesu“ se mohli utěšovat tím, že sen byl potlačen násilím, které přišlo zvenčí. I když se tak opravdu stalo, každá střízlivá úvaha stejně jako historické analogie vedou k závěru, že sen povýšený na *kolébku nadějí*, pokud se střetne se skutečným životem, vždy ustoupí dějům, které jsou mnohem střízlivější a v nichž se rozplynou všechny patos i velkolepé či velikašské sny.

Kapitola druhá

Bylo to někdy v dubnu onoho převratného roku, zašli jsme se ženou na návštěvu ke Karolu Sidonovi. Bylo tam poměrně hodně hostů, většinu z nich jsem neznal. Jako vždy v těch dnech se mluvilo především o politice. Všiml jsem si, že jedna z přítomných dívek, dokonale nalíčená, a jak mi připadalo, i krásná, se zjevně nudí. Za celou dobu nepromluvila a posléze odešla do sousední místnosti. Zvedl jsem se a odešel za ní.

Seděla na zemi a listovala si v nějakých obrázkových časopisech. Představil jsem se. Řekla, že je Olga, a dodala, že o mně už někdy někde slyšela.

Zeptal jsem se, jestli ji naše řeči nezajímají. Zasmála se. Nechápe, že nás nenapadá nic lepšího než se motat okolo něčeho, co nemůže dobře skončit.

Pak jsme chvíli mluvili o společných známých, ale za chvíli začala vykládat, jak byla vloni v Itálii, a líčila omamující slunce a nádherné krajiny, lehká a skvělá vína a nádherně opálené štíhloucké kluky, kteří na rozdíl od těch našich, sotva vidí holku, už si s ní chtějí něco začít. Při vyprávění ožila. Měla melodický hlas a mluvila s vášní o něčem, co bylo zase lhostejné mně. Dozvěděl jsem se také, že končí studium na vysoké umělecké průmyslové škole a není vdaná; ten vysoký kluk, co sedí vedle a opíjí se mizerným vínem, patří k ní. Pochopil jsem také z jejího vyprávění, že k ní už patřilo víc kluků. Nemohl bych vysvětlit proč, nejspíš jen proto, že se mi líbila, jsem jí navrhl schůzku, kterou po chvíli váhání a pod podmínkou, že nebudeme mluvit o ničem z toho, o čem se teď pořád žvaní, přijala.

Sešli jsme se několikrát, měl jsem na rozdíl od ní málo času, většinou jsme jeli někam kousek za Prahu, tam jsme zastavili a líbali se v autě, ona snovala svá vyprávění o cizích zemích, někdy

předstírala, že vyslechne i něco z toho, co jsem říkal já, ale zjevně mě nevnímala, což se snažila zastříit tím, že opakovala moji poslední větu s mírně znuděným výrazem: Ty si opravdu myslíš, že něco změníš? Ty mě skutečně chceš ještě někdy vidět?

Nemohl jsem teď sám sobě navrhnout žádnou rozumnou omluvu pro to, co dělám, jen snad tu, že tahle dívka, která byla o třináct let mladší než já, byla naprosto jiná než všechny ženy, které jsem znal. Ohromovala mě lehkost, s níž přijímala svět jako pouhý prostor, který je jí dán k bezstarostnému užívání. Byl to prostor k dalekým jízdám, k milování, k dlouhému sezení na příjemných místech, nejlépe na takových, kde ochotná obsluha přinášela jídlo i pití. Její řeč plynula jako pomalý proud řečištěm, to jen výjimečně oživil nějaký splav či soutěska, která je na okamžik sevřela.

Pochopil jsem, že jsem pouze jeden z mnoha, můžu být kdykoliv vystřídán, anebo můžu kdykoliv odejít a budu okamžitě zapomenut, že tak se to děje v jejím světě, který jsem možná ukvapeně ztotožňoval se světem její generace. Také ji, v tom se lišila od mé ženy, nezajímalo nic z toho, co zajímalo mě.

Jednou jsem ji pozval na utkání Davisova poháru; k mému překvapení přijala, ale přivedla si s sebou holandského studenta, kterého mi představila a dodala, že je velice sladký a krásně naivní, takže ho zrovna teď miluje. Zatímco já se snažil sledovat dění na kurtech, ona se s ním tiše bavila a občas líbala.

Ta napohled cynická holka kupodivu pěkně malovala a jako výtvarnice měla smysl pro detail i při svých vyprávěních. Dozvěděl jsem se, že jako malá toužila dostat pejska. Když rodiče její přání nevyslyšeli, našla si starou krabici od bot, kterou omalovala a tahala ji na provázku za sebou a rozmlouvala s ní jako se skutečným psem. Také se mi svěřila, že má vlastní představu pánaboha jako hodného obtlouklého staříka, k němuž se, když je jí smutno, modlívá. Mě napadlo, že všechny ty řeči, které obvykle vede, mají jen skrýt nějaké vnitřní zranění, třeba nedostatek lásky v dětství. Možná si jen

potřebovala zvednout sebevědomí a k tomu měla zapotřebí stále nová vyznání od nových milenců.

Věděl jsem, že náš vztah brzy pomine, nepřipustil jsem si, že bych měl opustit svoji ženu a děti, ale zároveň jsem se od své podivné milenky nedokázal odtrhnout. Doma jsem se trápil výčitkami, přišlo mi, že zrazuji nejen svoji ženu, ale také děti, které mě nikdy v ničem nezrazovaly. Moje počínání mě skličovalo. Když jsem se o tom zmínil Olze, jen se zasmála a řekla, že moje žena je mi taky nevěrná. Proč si to myslíš? Protože holky jsou stejně nevěrné jako kluci.

Tohle její tvrzení mě zmátlo.

Zeptal jsem se Heleny, jestli mi někdy byla nevěrná. A ona mi se zdráháním svěřila, že když se před rokem zúčastnila kvakerského semináře u Balatonského jezera, jako všichni si šla zaplavat. Pustila se až příliš daleko od břehu a najednou ji vyděsil pocit, že nedoplave nazpátek, a tehdy se vedle ní objevil jeden z mladých účastníků a držel se po jejím boku, dokud se nedostali na mělčinu. V tu chvíli měla vědomí mužské ochrany, něco takového se mnou nikdy neprožila. Bylo to jen úplně kratičké vzplanutí. Dodala, že jsme se brali, když jí bylo jedenadvacet let, a ona na rozdíl ode mě neměla žádné milostné zkušenosti.

Přišlo mi najednou k smíchu všechno, co se událo, čím jsem se trápil. Pověděl jsem Heleně o své vlastní nevěře, nebyla to vhodná chvíle mluvit o budoucnosti – shodli jsme se, že ponecháme času, aby to vyřešil.

* * *

Dvojakost mého života však stále poutala moji mysl. Jednoho dne večer jsem začal psát a do rána napsal jednoaktovou hříčku, kterou jsem nazval *Klára a dva páni*.

Klára stejně jako moje milenka toužila být šťastná, zatímco její ženatý „pán“ ji miloval a zároveň se děsil situace, v níž se ocitl. Všechno se navíc ještě dalo v situaci, která nevyhnutelně vstupovala do života všech. Milenecký pár jsem umístil do Klářina bytečku, kde se v jedné místnosti ti dva chystali milovat, zatímco ve druhé umíral Klářin bývalý milenec, který se nedávno vrátil z komunistického lágru. Do hry vstupovaly zdánlivě absurdní situace: do skříně s prádlem jsem žádal umístit klubko ostnatého drátu a milostný dialog jsem občas přerušoval zvoněním telefonu, ačkoliv na druhé straně linky se nikdy nikdo neozval, v závěru jsem přikázal hlavnímu hrdinovi na přání umírajícího štěkat namísto hlídacího psa.

V Klářiných promluvách mi zněla Olžina řeč, která se tak utkvěle pohybovala mezi cizími kraji a milováním:

Já když tančím, to jsem šťastná. Jednou jsem znala takového pána, jeli jsme až do... to město mělo dlouhý jméno..., už si na ně nevzpomenu, končilo to na polis nebo tak a bylo to v Řecku. A v tom hotelu hrála do rána hudba a my se přitom milovali s tím pánem a po podlaze běhaly ještěřky. A někdy potom, když jsme se už nemilovali, sešli jsme dolů do lokálu a tam ještě tančili.

Protože jsem měl vždycky sklon k moralizování, touha obou milenců po šťastné chvíli, kdy zapomenou na všechny povinnosti i na život kolem sebe, nedojde naplnění, naopak oba se rozcházejí s pocitem prázdna a ticha v nich i kolem nich.

Jednoaktová hra mi připadala příliš krátká, než abych ji nabídl nějakému divadlu; potřebovala k sobě ještě jednu aspoň stejně dlouhou hru, ale neměl jsem ani nápad, a připadalo mi, že ani čas, abych ji napsal.

Pak jsem si začátkem srpna zašel u nás v Hodkovičkách do nedalekého dubového lesíka, abych se podíval, jestli tam nenajdu nějakou houbu do polévky. Hned na kraji lesa mě překvapily desítky muchomůrek zelených, nikdy jsem jich neviděl na jediném místě takové množství.

Tahle nenápadná houba vždycky vzrušovala moji obrazivost. Zatímco všechny jedy podléhají více či méně přísné kontrole, tahle muchomůrka nabízela každému houbaři hojnost jednoho z nejprudších známých jedů. (Jak uváděl náš přední mykolog Pilát, jeden z jedů, v muchomůrce obsažený, se nazýval amanitin a už dvě setiny miligramu usmrtily myš ve dvanácti hodinách a půlgramová dávka by tedy usmrtila sto tisíc myší, které by, jak mykolog spočítal, vytvořily řadu dlouhou osmnáct kilometrů.)

Možnost dostat se k tak účinnému jedu člověka svádí k tomu, aby se aspoň v myšlenkách stal travičem. Muchomůrky mi ovšem nabídky jen možnost, jak rozhýbat děj, vytvořit situace, pod nimiž jsem skryl to, čím jsem se v těchto měsících posedle zabýval.

Nemyslím si, že úkolem literatury, i když se to u nás občas předpokládalo, je zabývat se politikou. Na svou omluvu můžu jen povědět, že jsem si ve vyznění své jednoaktovky dovolil být daleko skeptičtější, než bych si dovolil být v novinovém článku anebo v nějakém proslovu k lidem, kteří v stále vypjatější situaci toužili slyšet dobré zprávy. *Cukrárna Myriam* měla jednoduchý děj. Mladí lidé, kteří sháněli bydlení, si měli najít starého opuštěného člověka a přivést ho do věhlasné cukrárny. Když přidali nevelký obnos peněz, v cukrárně podali vyhlédnutému penzistovi mandlové houbičky, do nichž byl přimíchán jed z muchomůrek. Vedoucí podniku pak zařídil, že mladí lidé, kteří si oběť vyhlédli a přivedli, dostali dekret na uvolněný byt.

Bydlení také potřebují moji dva hrdinové Petr a Julie. Když pochopí, jakým způsobem by k bytu přišli, Julie váhá, ale její milý se zděsí a rozhodne se, že zločinné podnikání musí veřejně odhalit a znemožnit. Postupně přivolává policii, prokurátora a poslance. Ke svému zděšení zjišťuje, že všichni o zločinech nejen vědí, ale podílejí se na nich. Každý z hrdinů má pro své jednání omluvu anebo dobrý důvod. Houbař, který cukrárnu zásobuje muchomůrkami, vysvětluje, že člověk se musí nějak živit, když má děti a staví. Vedoucí cukrárny tvrdí, že vše dělá jen proto, aby mladým lidem pomohl získat bydlení.

Policista sám potřebuje získat byt, prokurátor řekne, že policisté stojí na straně zločinců, nejenže je nevyšetřují, přímo je podporují, on je bezmocný, pokud se moc spojí s vrahy, není síla, která by ji zadržela.

Konečně přichází i poslanec a vyjadřuje úlek nad tím, co slyší, v co se proměnila cukrárna, kterou on sám zakládal. Už se nedá pochybovat o tom, že vše, co se tu děje, je zločinné spiknutí. Navíc Petrovi přinesou mísu otrávených houbiček a nutí ho, aby je snědl. Jeho dívka opakovaně prosí, aby mlčel a co nejrychleji odešel, než ho zabijí. Petr však je odhodlaný neustoupit.

Můžou mě zabít. Mně je to jedno. Copak se dá žít tam, kde žijí nepotrestaní vrazi? Tam, kde mocní vrahy chrání a ti druzí prosí o kousek kořisti?

K jeho úžasu mu poslanec zatleská. V závěru hry, která se až do této chvíle zdála být jen černým humorem, jsem vyjádřil svou obavu, že vše, co se ve společnosti děje, je pouze vychytralým pokusem, jak zachránit zločinnou moc.

Petrovi poslanec vysvětlí, proč mu tleská:

POSLANEC: Tleskám vaší spravedlnosti, která nešetří nikoho. (Velkým hlasem) Je třeba spravedlnosti, která nešetří nikoho. Ano – kolikrát jsem se mučil tou otázkou.

PETR: Ale já, já vás přece obviňuji. Vy jste vrazi!

POSLANEC: Provinil jsem se něčím? Někdy mě napadá: ano, velkou láskou k vám, děti moje. Ta mě zaslepila. A vy (k ostatním) copak jste nepřicházeli jako jehňátka? Nenastavovali jste dlaň? Nekřičeli jste díky? A teď ta obvinění, jejich hrot dosahuje až sem! (Chytne se za srdce.)

V závěru, kdy ti, kdo požili jed, i ti, kdo mají vraždu vyšetřovat, zpívají bláznivé písničky, cukrář, který připravoval jedovaté houbičky, vyzvedne odbojného Petra na ramena, zatímco Poslanec káže:

Ale já přesto tleskám. (K Petrovi) Vaší opravdovosti a zanícení. Já tleskám té neúplatné touze po čistotě, která nečiní rozdíl. Potřebujeme mládí a čistotu. Potřebujeme ty, kteří dovedou dát přednost lůžku pod obloukem mostu, před lůžkem, které považují za poskvrněné. Potřebujeme ty, kteří dovedou křičet o zločinech, aby zlo, které je nutné, se nestalo zvykem. Potřebujeme ty, kteří nerozdělují, ale spojují. Byli jsme spojeni v touze pomáhat vám, abyste našli domov. A jsme spojeni úderem vašich hněvivých slov. Cítíme se být vinni, neboť kdo z lidí je nevinný? (Ostatní tleskají) A kdo by jednou za čas netoužil slyšet, že není sám ani ve svých touhách, ani ve svých vinách? Mladý muži, potřebujeme vás v našem družstvu! Přicházejte každého čtvrtka o osmé hodině sem do cukrárny Myriam a křičte ze všech sil. (Podává vzhůru Petrovi ruku a tiskne mu ji) Opakujte ta krásná očištná slova, která jste pronesl dnes. Díky vám!

Hra měla končit pohřebním pochodem na rozloučenou s dalšími oběťmi. Zločinci, kteří se kryli krásnými slovy, potřebovali šašky, aby jim pomáhali budit dojem, že žijeme ve svobodě, neboť zločiny jsou pojmenovávány, zatímco zločinci zůstávají bez trestu a mohou tedy pokračovat ve své činnosti.

Hru jsem ještě stačil nabídnout časopisu Plamen k otištění. Nastudovat ji nestačilo žádné divadlo. Zločinci, kteří se dostali brzy nato k moci, už nepotřebovali ani ty šašky.

* * *

Literární listy teď opravdu vydělávaly, a tak nebyl problém přijmout několik dalších redaktorů. My se ženou jsme si mohli konečně vzít dovolenou. Helena, co jsem ji znal, toužila co nejvíce poznat život v Izraeli. Nesla těžce, jako ostatně většina lidí jen trochu obeznámených s tím, co se na Blízkém východě odehrává, když po šestidenní válce v červnu šedesátého sedmého roku naše republika přerušila s Izraelem diplomatické styky. Teď, když se styky opět obnovily, chtěla podniknout i něco zcela konkrétního, aby se dokázalo, že smýšlení lidí bylo jiné než nedávná oficiální politika. Dala dohromady skupinu mladých novinářů a studentských vůdců, kteří smýšleli podobně jako ona. Napsala do kibucu Šomrat, kde jsme několik dní pobývali společně během naší první cesty do Izraele. Slovenský spisovatel Ladislav Mňačko nabídl honorář za české vydání své nejúspěšnější knížky *Opožděné reportáže* na zakoupení letenek pro celou skupinu. Mně se do Izraele nechťelo, popravdě mě hlavně lákala představa, že bych mohl aspoň několik dní pobýt s Olgou. Žena mě nepřemlouvala, vzala s sebou i našeho Michala a s celou skupinou odjela. Já se rozhodl, že se vydám do Anglie, která zase lákala mě. Navíc mi přece pan Darling nabídl, že bych mohl bydlet v jeho bytě v Hampsteadu. Byl naštěstí ještě v Praze a ujistil mě, že ho nebudu teď v létě vůbec obtěžovat, on stráví celé léto na kontinentě (jak Britové nazývají méně podstatnou část Evropy), takže byt budu mít pro sebe. Svěřil mi svoje klíče i s adresou a se jménem souseda, kde mu, až budu odjíždět, mám klíče nechat.

S mírnými rozpaky jsem navrhl Olze cestu do Británie. Nechápala, že když si mohu vybrat, kam pojedu, nevybral jsem si Itálii, ale připustila, že koneckonců v Británii ještě nebyla a pár dní tam vydrží.

Před odjezdem jsem se jel rozloučit s rodiči a tatínek chtěl vědět, proč si беру dovolenou právě teď. Vysvětlil jsem mu, že jsem hodně unavený, že chci být někde daleko a pár dní nemyslet na politiku, nejezdit po nocích na besedy s občany.

Tatínek řekl, že mě chápe, ale myslel si, že spíš chci být pryč z dosahu sovětské policie, až sem Rusové vpadnou. Radil mi, abych jel autem a vzal si s sebou co nejvíc věcí, které se mi mohou pro první čas hodit. Maminka mě pak odvedla k sobě do ložnice a téměř šeptem si postěžovala, že tatínek od té doby, co ho zavřeli, pořád čeká jen to nejhorší, nemám na něj dát, nezkazím si přece dovolenou. Pak v rozporu s tím, co právě řekla, mě ještě tišeji žádala, abych byl v tom, co píšu, opatrnější, nedal se strhnout svými přáteli, jako je Vaculík anebo Kohout, musím si uvědomit, že lidi, a určitě i Sověti, se na ně dívají jinak než na mě.

I když mě tatínkova předpověď poněkud zarazila, neřídil jsem se jeho radou. Jel jsem sice autem, ale nevzal jsem si s sebou víc, než člověk potřebuje na dvoutýdenní výlet.

Naše dcera (jmenovala se Hana, ale říkali jsme jí Nanyňka nebo Nanda), tehdy pětiletá, zůstala u Heleniných rodičů (bydleli jen kousek od nás), a když jsem se s ní loučil, přepadla mě tíseň. To, co čeká můj tatínek, je samozřejmě možné, ne-li pravděpodobné, a opouštět v takové chvíli dítě je vlastně zrada. Ale utěšil jsem se, že za těch několik dní se nic nestane, vždyť sovětsí vůdci se s našimi před několika dny dohodli, že vše se bude řešit v míru a shodě, a naše malá je na babiččinu péči zvyklá.

Novinář, který mi zapůjčil byt, bydlel jen několik ulic stranou od Heleniny přítelkyně Janety Goodricke, u níž jsem pobýval při své první návštěvě v Londýně. Jeho byt sestával z kuchyně a jednoho většího pokoje, kde kromě stolu, knihovny a rozkládacího gauče nebylo nic jiného než obrovské stohy novin a časopisů.

Když jsem se zhruba před rokem dostal do Londýna prvně, přijel jsem sám a byl jsem tedy pánem svého času; teď tu byla se mnou Olga (která navíc neuměla anglicky) a já cítil povinnost nějak jí zpříjemnit čas. Domníval jsem se, že ji budou zajímat galerie, zavedl jsem ji tedy do slavné Tate, ale připadalo mi, že se nudí, ani jí tolik nevadí procházet se mezi obrazy, ruší ji má přítomnost. Byl jsem

pán z jiného světa, s jinými zájmy, s jinými touhami, který si navíc myslel, že má na ni víc práva než kdokoliv jiný, koho si ona v tu chvíli vybere.

Sotva jsme vyšli z galerie, zaznamenala skupinu beatníků, kteří posedávali na chodníku, popíjeli z konzerv pivo a pokuřovali nejspíš marihuanu, a já zase zaznamenal její pohledy, které prozrazovaly, že by si v tu chvíli přála jedině: abych jí dal pokoj a ona si mohla sednout mezi ně, odejít s nimi a někde strávit zajímavou noc. Příštího dne si přála navštívit nějaký velký obchodní dům a s poněkud větším zájmem se toulala po patrech obchodního domu Marks and Spencer.

Venku se rozpršelo a my se tedy uchýlili do laciné irské hospody, kde nějaký chlapík v námořnickém tričku hrál na harmoniku a moje dokonale upravená průvodkyně vzpomínala na krásnou prosluněnou Itálii a ptala se, jestli bychom nemohli odtud odjet někam na jih. Příštího dne jsem jí dal část peněz, které jsem sehnal na tuhle cestu, a nabídl jí, že si může jít, kam chce. Zeptal jsem se ještě, jestli se beze mě nějak domluví. Ujistila mě, že se domluví třeba italsky anebo rukama, políbila mě a řekla: „Klimko, já tě snad ještě začnu milovat,“ a slíbila, že se vrátí večer včas. Využil jsem volného dne a navštívil Janet, předal jí dárek od Heleny a pak jsem bloudil ulicemi Londýna. Když jsem se dostatečně unavil, koupil jsem si Guardian a Daily Telegraph, sedl si na lavičku v parku a hledal v nich zmínky o Československu. Uvědomil jsem si, že jsem příliš upoután k tomu, co se děje doma, v čem jsem zapleten, a rozhodl se, že si zkrátím dovolenou a vrátím se hned po neděli domů. Pak jsem zavolal do Observeru Nealovi, s nímž jsem se poznal v naší redakci a on mě tehdy zase na oplátku pozval k sobě do redakce v Londýně.

Sešli jsme se v jakémsi malém baru. Neal se tvářil starostlivě: podle posledních zpráv se na našich hranicích se Sovětským svazem, ale i s Polskem a s Maďarskem shromažďují obrněné sbory. Zeptal jsem se, jestli si myslí, že hrozí vojenská intervence. Přisvědčil, že toho se obává.

V nejbližších dnech?

Pokrčil rameny.

Chtěl jsem vědět, co udělají západní velmoci.

Chvilí přemýšlel a řekl: Nic.

Zeptal jsem se, co bychom měli dělat my.

Nic, řekl. Nejste ostrov. Kdybychom nežili na ostrově, Hitlerovi bychom se neubránili.

Co si myslí, že bych měl udělat já. Mám se co nejrychleji vrátit domů?

Řekl, že svým návratem bych sotva něco změnil. Pak mě zavedl do své redakce, ale byl jsem z toho, o čem jsme mluvili, tak rozrušený, že jsem skoro nic nevnímal.

* * *

Má milá se opravdu večer objevila s jakousi objemnou krabicí. Přivedli ji jen mírně přioopilou jacísi dva její vrstevníci v rozedraných džínách, ona se s nimi políbila a sdělila mi, že ji zvali k sobě na noc, ale odmítla, protože tu je přece se mnou a miluje mě za to, že jsem ji sem přivezl, do tohoto města plného báječných kluků z celého světa. Pak z krabice vybalila kožené holinky, které si ihned oblékla, aby mi je předvedla, a řekla, že se chce se mnou milovat v těch holinkách, které jsou vlastně ode mě.

Najednou jsem si připadal, jako bych se ocitl ve vlastní hloupě napsané komedii. Sklíčil mě stesk po ženě i po dětech. Zatímco cizí dívka i v holinkách usínala po mém boku, přál jsem si být doma u svých.

Příštího rána mě vzbudil telefon. Domníval jsem se, že volá někdo majitele bytu, nikoliv mě, ale když telefon nepřestával zvonit, přece jen jsem sluchátko zvedl. Na druhém konci se ozval právě kolega Darling a hlasem, z něhož zněla překotná a pochmurná vážnost, mi radil, abych byl opatrný, a chci-li se vůbec ještě vrátit domů, bylo

by lepší, abych se zdržel jakýchkoliv prohlášení. Když si všiml, že nechápu smysl toho, co mi říká, zeptal se s údivem: „Vy to nevíte? Sovětská vojska dneska v noci vtrhla do vaší země.“

Pak mi ještě řekl, že v jeho bytě můžu zůstat nejméně měsíc, také telefon abych používal podle potřeby. Zmohl jsem se jen na koktavé poděkování, a on ještě dodal, že mu to je líto, opravdu velmi, velmi líto.

Tušil jsem, že tato chvíle byla zřejmě neodvratná stejně jako smrt, ale člověk podvědomě čeká, že smrt se přišourá pokud možno co nejpозději.

Ted' neodvratné nastalo, a já najednou nevěděl, co mám udělat. Byl jsem tu s dívkou, která mně, přestože jsme se po večerech milovali, zůstávala cizí.

Přijala zprávu o tom, co se událo u nás doma, celkem klidně. Řekl jsem, že tím je konec se vši svobodou, a ona po mně opakovala: „Tak ty si myslíš, že bude konec se vši svobodou?“ A namítla s nečekanou moudrostí: „To přece bude záležet na lidech.“ Zeptala se ještě, jestli se vrátíme, a dodala, že já tam mám přece rodinu a ona tam má svého miláčka a rodiče i brášku a tak vůbec.

Chtěl jsem se určitě vrátit, ale potřeboval jsem nejdřív vědět víc o tom, co se doma děje, jestli se střílí, jestli zavírají ty, co příliš mnoho psali anebo mluvili.

Olga se mezitím jako každého rána dokonale nalíčila, a když jsem se podívil, že se ted' může věnovat takové činnosti, řekla, že zřejmě nevíme, kdy se vrátíme, a ona si tedy musí hledat nějakou práci a k tomu potřebuje aspoň trochu vypadat. Vypili jsme spolu ještě čaj; odešla s tím, že pokud ji nevyženu, na noc se vrátí.

Celým dnem jsem se prodíral se svíravým pocitem kolem žaludku. Snažil jsem se dovolat Heleně do Izraele, ale nepodařilo se mi dostat spojení do jejího kibucu. Poslal jsem jí tedy telegram s číslem zapůjčeného telefonu, pak jsem volal do redakce, ale nikdo tam zřejmě nebyl, možná už všechny odvěkli někam na mučidla. Konečně

jsem se dovolal aspoň rodičům. Tatínek mi se svou věcností sdělil, že se střílí jen trochu, rozhlas zatím vysílá svobodně. Dubčka a ještě několik politiků jako Smrkovského a Černíka odvezli do Moskvy, ale jinak neví o tom, že by někoho zavřeli. Aspoň v rádiu o tom nemluvili, ale rozhodně, radil mi, zatím mám být rád, že jsem tam, kde jsem. Řekl také, že zavolá Ilonce do Kanady, v nejhorším mi teta určitě pomůže, abych se dostal k ní do Toronta.

Pak jsem se dovolal tchyni, ujistila mě, že u nás v Hodkovičkách je úplný klid, žádné tanky ani vojáci, pak mi dala k telefonu dceru, která řekla: „Ahoj, táto, mně už se stýská, kdy se vrátíš?“ A já odpověděl, že brzy, hned, jak to půjde.

Propadl jsem jakési horečnaté činorodosti, kterou jsem jen zakrýval pocit své bezmocnosti. V cizině s cizí dívkou a doma cizí vojska.

Vzpomněl jsem si, že mám také číslo do New Yorku na vzdálenou Heleninu příbuznou, která mi nedávno oznámila, že právě dokončila překlad mého *Zámku*. Zavolał jsem jí tedy, že jsem právě v Londýně, a zeptal se, jak to stojí s mou hrou, možná teď budu záviset na svých zahraničních honorářích, i když jsem zatím odhodlán vrátit se domů. Řekla mi, že to stojí nadějně – kromě toho v New Yorku právě dávají moje aktovky, které rovněž přeložila.

Pak jsem vyběhl na ulici v marné snaze uprchnout před skutečností. Za stěračem svého auta jsem zahlédl lísteček, který nebyl od londýnské policie, ale k mému úžasu od kolegy Igora Hájka ze zahraničního oddělení naší redakce. Psal na něm, že už je v Londýně pár dní, ale neměl tušení, kde by mě mohl najít, až uviděl moje auto. Bydlí nedaleko odtud a uvedl adresu. V postskriptu dodal: *Mám s sebou tranzistorák, chytím na něj Prahu, přijď.*

Dodnes vidím ten malý pokoj nacpaný nábytkem, všude pečlivě uklizeno a uprostřed místnosti od stěny ke stěně napjatý drát, který nahrazoval anebo spíše zesiloval anténu. My dva z jedné pražské, teď opět umlčené redakce jsme se proti vší pravděpodobnosti po-

tkali v mnohamilionovém městě, sedíme u malého příjímače, který nás s měnící se silou a střídavou srozumitelností informuje o tom, co se děje v pražských ulicích, že tanky táhnou k Rozhlasu, že jsou první mrtví.

Igor řekl, že tohle se přece dalo čekat a že vrazi, kteří nepřetržitě vládou na Rusi, nemohli připustit, abychom zpochybnili způsob vlády, který jim zaručuje udržet si moc, slávu a beztrestnost. Byli jsme naivní jako děti. Pak ještě řekl: tohle je skutečný život.

Zeptal jsem se, jestli bychom se neměli ihned vrátit, a on se zeptal mě, jestli jsem se zbláznil.

Příštího rána se Olga opět pečlivě upravila a na odchodu mi řekla, abych si o ni nedělal starosti, že se o sebe postará, a já se vydal na naše vyslanectví.

Panoval tam značný ruch, už si nevzpomínám, kdo mě jako novináře z Literárních listů přijal, nejspíš to byl tiskový atašé. Zatím neměli žádné zvláštní pokyny z domova, rozmnožovali jen důležité dokumenty: Prezident republiky prohlásil v noci dvacátého prvního velmi stručně: *Na území naší republiky vstoupily jednotky SSSR, PLR, BLR, NDR a MLR. Stalo se tak bez souhlasu ústavních orgánů státu, které však vycházejíce ze své odpovědnosti k národům naší vlasti musí vzniklou situaci urychleně řešit a dosáhnout odchodu cizích vojsk.* A ujišťoval, že *pro nás není cesta zpátky.* Další prohlášení vydalo předsednictvo komunistické strany a ohlašovalo, že považuje akt vojenské intervence za odporující nejen všem zásadám vztahu mezi socialistickými státy, ale za popření základních norem mezinárodního práva.

Ministr zahraničí Jiří Hájek odletěl z Jugoslávie, kde byl na dovolené, narychlo do Rady bezpečnosti, kde prý mluvil velmi vzrušeně a odmítl sovětské tvrzení, že invazní vojska vtrhla do země na pozvání našich představitelů.

Žádná taková žádost nebyla vydána. Mluvím s pohnutím, smutkem a lítostí o tragické okupaci své země, za níž jsou

odpovědný vlády socialistických zemí, které bez ohledu na zásady vzájemných vztahů, bez ohledu na smluvně stanovené bilaterální a multilaterální závazky sáhly k použití síly a obsadily vojensky v noci ze dvacátého na dvacátého prvního srpna území Československa. Tento akt použití síly nelze ospravedlnit.

Toto nečekaně otevřené odsouzení agrese od ministra, který jindy na podobných zasedáních vždy poslušně podporoval sovětská stanoviska, působilo povzbudivě. Jak na tohle obvinění odpovědí demokratické mocnosti? Vyptával jsem se, jestli mají na vyslanectví nějaké nové zprávy. Neměli. Naše delegace je prý – spíš nedobrovolně než dobrovolně – na jednání v Moskvě, kam přiletěl i prezident Svoboda. Lidé vyjadřují podporu vládě tak spontánně, že Sověti jsou zřejmě zaskočení. Pak mi dotyčný pracovník navrhl, abych přišel zítra, doufá, že už bude vědět víc. (Pokud se týká západních mocností, zachovaly se přesně tak, jak předpokládal můj anglický kolega Neal.)

Ve svém přechodném domově, kde jsem se teď ani v nejmenším necítil jako doma, jsem se opět pokusil dovolat své ženě. Konečně jsem uslyšel její hlas. Chtěla vědět, co hodlám udělat, máme přece doma dceru a rodiče, musíme se vrátit. Souhlasil jsem, jen jsem chtěl vědět, kdy se tedy chce vrátit. Řekla, že vede celou skupinu, má tedy jakési povinnosti se o ně starat. Někteří váhají, jiní se dokonce vrátit odmítají, bude asi trvat pár dní, než si všechno vyjasní. Dodala ještě: Izraelci se podivují, proč jsme nebojovali, ale jinak se chovají skvěle, nabídli všem azyl a pochopili, že teď nikdo nemá myšlenky na práci v kibucu. Zeptal jsem se, co dělá Michal, Helena řekla, že si hraje s dětmi. Slíbil jsem, že zase zavolám, a když jsem zavěsil, uvědomil jsem si, že jsme si neřekli nic hezkého, ani že v téhle chvíli budeme stát při sobě, ani že se máme rádi.

V mém životě se všechno začínalo hroutit, měl bych něco podstatného udělat, ale zmocnila se mě bezradnost. Vybavuji si, že jsem

jen nepřítomně hleděl na hromady starých novin a časopisů, které mě obklopovaly jako pevnostní zeď.

* * *

Britové se rovněž chovali skvěle. Všem Čechům a Slovákům, kteří tu pobývali a dosud si nesehnali zaměstnání, přiznali právo na podporu v nezaměstnanosti.

Olga zaměstnání sehnala, našla si místo servírky v nějakém exkluzivním klubu. Když jsem se zeptal, jak se jí to mohlo povést, když neumí anglicky, odpověděla, že už trochu umí, učí se rychle. Řekla také, že klub je až na druhém konci Londýna, ale nabídli jí ubytování zdarma u jednoho svého člena, pokud by mi to nevadilo, přestěhuje se tam hned zítra.

Ráno jsme se tedy rozloučili, dala mi svoji adresu, políbila mě a řekla jen: Doufám, že mě tu nenecháš, až se budeš vracet.

Zavolala mi Janeta: mám se u ní stavit, zajdeme spolu na úřady, abych dostal svoji podporu. Namítl jsem, že zatím ještě něco peněz mám, je mi trapné dělat nezaměstnaného, když bych mohl pracovat. Kromě toho se chci vrátit. Ale Janeta mě přesto odvedla na jakýsi sociální úřad, kde jsem musel vyplnit několik dotazníků a formulářů a k mému úžasu mi ihned vyplatili čtyři libry s dovětkem, že za týden mám přijít zas. Od britské vlády to bylo velkomyslné, ale já si stejně připadal spíš jako žebrák anebo vyhnanec a byl jsem rozhodnut, že už si pro další peníze nepřijdu. Pokud se tu zdržím, musím si je vydělat. Jenže co jsem uměl kromě psaní či redigování knížek a článků? Na nic takového má angličtina nebude stačit.

Napadlo mě, že bych mohl zajít do Royal Shakespeare Theatre, kde měli před nedávnem už nastudovaný můj *Zámek*, a zeptat se, jestli by jej přece jen nemohli uvést teď, když hra dostala novou aktuálnost.

Přijal mě ředitel divadla, starší gentleman, a zdvořile se vyptával na moji situaci. V náhlém hnutí mysli jsem se mu snažil vysvětlit, co se to vlastně přihodilo, proč k nám vtrhly cizí armády, také jsem mu pověděl, že manželka se synem jsou v Izraeli, zatímco moje malá dcerka zůstala v Praze, nedovedu si představit, co bude dál, jak a jestli se vůbec ještě sejdem. Napětí posledních dní způsobilo, že mi selhaly nervy, najednou jsem nemohl mluvit dál, stěží jsem zadržoval slzy.

Ředitel soucitně přikyvoval, pak mi řekl, že program divadla je už na rok dopředu hotový, že o *Zámku* by snad mohli i uvažovat, ale navrhuje mi něco lepšího: ať napíšu novou hru, třeba i o tom, co právě teď prožívám. Můžeme na tu hru uzavřít smlouvu a on mi hned napíše šek jako zálohu. A popřál mi, ať všechno dobře dopadne aspoň s mou rodinou.

Odcházel jsem se šekem na padesát liber a připadal jsem si opět jako žebrák. (Šek jsem si nikdy v žádné bance nedal proplatit a po několika týdnech, už v Praze, jsem ho s mnoha díky a také s pocitem úlevy zalepil do obálky a poštou vrátil.)

* * *

Ozval se mi Neal. Jede na několik dní do Prahy, a pokud potřebuju něco vzkázat anebo přivést, rád to udělá. Jako by bylo samozřejmé, že já do Prahy nemůžu, že se tam ještě dlouho nedostanu. Nevěděl jsem, co mám říct. Dal jsem mu adresu Heleniných rodičů a poprosil ho, aby vyřídil pozdravy a zjistil, jak se jim daří, co si myslí o tom, jaké nám hrozí nebezpečí. A protože venku právě padal anglický déšť, napadlo mě, že nemám s sebou kabát, a pokud budu ještě nějakou dobu otálet s návratem, těžko si tady nějaký seženu. Ujistil mě, že mi kabát přiveze.

Den nebo dva dny nato mi zavolal muž, který se představil jako Karel Baum, mluvil bezvadnou češtinou a řekl, že se o mně dozvěděl

od mé americké překladatelky a zároveň své příbuzné, paní Rutky Willardové. Má mně od ní vyřídit, že jedná s divadlem v jakémsi Ann Arboru o uvedení mého *Zámku*. Ale on mi volá hlavně proto, aby se mě zeptal, jaké mám plány do budoucna.

Vysvětlil jsem, že se chci vrátit domů, čekám jen na chvíli, kdy se i moje žena bude vracet z Izraele.

To jste udělal chvalitebné předsevzetí, řekl mi, ale uvědomte si, že okupace je okupace, a kdo to nejdříve odnese, jsou Židé a inteligence. Zatím, nabídl mi, bych mohl bydlet u nich. Samozřejmě jako jejich host. Dovede si představit, v jaké asi jsem situaci, zažil něco podobného, když prchal před Hitlerem. Zeptal se mě na moji současnou adresu, potěšilo ho, že bydlím vlastně za rohem, a aniž čekal, co odpovím na jeho pozvání, oznámil mi, že u mě bude za půl hodiny a pomůže mi převézt moje věci.

A tak jsem se přestěhoval do vilky na Hampstead Heath. Ubytovali mě v pokojíku pro hosty, kde byla i knihovnička, z jejíhož obsahu si pamatuji jen *Mission to Moscow* od Josepha Daviese, amerického velvyslance v Moskvě v letech 1936–1938. Kniha zmiňovala velké politické procesy, které v té době v Moskvě probíhaly a podle velvyslance sice vyvolávaly jisté pochybnosti, ale zároveň se nezdálo možné, že by to všechno bylo jen zinscenováno. Nepříliš povzbudivé čtení pro někoho, kdo se odhodlával vrátit do země okupované sovětskou armádou.

Asi třetího dne mi pan Baum oznámil, že pozval několik hostů a samozřejmě zve i mě.

Neměl jsem s sebou žádné sváteční oblečení, ale paní Baumová mi aspoň přinesla moji košili, kterou čerstvě vyprala a vyžehlila. Pak se scházeli hosté, byly to tři manželské páry, pan Baum mi všechny představil (já jejich jména sotva vnímal), zatímco on mě představoval jako známého českého spisovatele, jemuž budou dávat hru až v Americe, a také jako novináře, který podporoval Dubčeka.

Pochopil jsem, že všichni hosté byli imigranti, kteří sem uprchli před nacisty a teď považovali to, co se stalo v Československu, jako

obdobu Hitlerova výboje – komunisté se přece od nacistů zase tak příliš nelišili – a pokládali tedy přímo za boží zásah, že já i moje žena se synem jsme shodou okolností ve chvíli vpádu nepřátelských vojsk dleli za hranicemi. Vůbec neuvažovali o tom, že bychom se mohli, natož měli vrátit domů. Radili mi, co máme udělat, abychom dostali naši malou dceru (nejspíš se obrátit na Mezinárodní červený kříž), pak se dohadovali, co bych mohl dělat já. Pan Baum mě ujišťoval, že pár týdnů můžu zůstat u něho, a jistě budu moci psát do novin, někdo mi v začátcích opraví moji angličtinu, ale tu jistě brzy zvládnou. Vzpomínal Nabokova a Conrada, kteří také angličtinu zvládli a stali se slavnými spisovateli.

Jakkoli mi chtěli dodat odvahy, jejich úvahy mě spíše skličovaly.

Žena, když jsem jí zavolal a oznámil, že jsem se přestěhoval, a zeptal se, co si myslí, že bychom měli udělat, mi řekla, že bývá spíš na mužích, aby rozhodovali v takových situacích, ona a několik členů její skupiny zatím zůstávají v kibucu, ale jiní se už rozhodli, že se domů nevrátí. Jeden notář jí vyhotovil zdarma všechny nutné papíry, aby Nanda mohla dostat povolení k vycestování. A jeden vzdálený příbuzný v Izraeli, který je letec, jí slíbil, že by Nandu určitě dokázal přivést, ať legálně, anebo nelegálně.

„Takže ty počítáš s tím, že se už nevrátíme?“ zeptal jsem se.

„Ne,“ řekla, „chci se vrátit, ale pokud bychom se vrátit nemohli, dělám všechno pro to, abychom byli pohromadě, když to neděláš ty.“

Na vyslanectví, kam jsem znovu zašel, mi řekli, že organizují schůzi našich občanů, zvláště studentů, kterých je teď v Londýně několik set, účastníci se budou docela jistě ptát, co mají dál dělat, tedy: jestli se vrátit, nebo zůstat. Chtěl bych k nim promluvit?

Příštího odpoledne na schůzi v jakémsi velkém sále, který už si nedokážu umístit, se opravdu sešlo více než dvě stě lidí. Řečníci se střídali, vystupovali i ti, kdo zažili okupaci doma. Podle jedněch se vlastně nic podstatně nezměnilo, reformní politika bude pokračovat, sovětská vojska se stáhla do nějakých vojenských prostor

a zřejmě dostala pokyn, aby se do ničeho nevměšovala. Podle druhých okupanti nesmyslně stříleli do lidí, a dokud zůstávají, může se stát cokoliv, proto by návrat domů nedoporučovali.

Pak jsem dostal slovo já, který vše, co se dalo, mohl posuzovat jen z dálky, ale zato patřil do redakce novin, které pro většinu z posluchačů ztělesňovaly to, co přišli okupanti potlačit a navždy umlčet. Řekl jsem, že nikomu nemohu radit, každý zodpovídá za svá rozhodnutí, za svůj život jen sám. Doma jsme však začali zápas, který usiloval obnovit základní svobody, ten zápas bude pokračovat, i když k nám poslali celou armádu, aby naše úsilí potlačili. A myslím si, že právě v takové situaci bude zapotřebí každého slušného člověka, každého, kdo chce přispět, abychom navzdory tomu, co se přihodilo, žili ve svobodné zemi. Zakončil jsem tím, že doma zůstali moji přátelé, kteří usilovali o totéž, a připadalo by mi, že bych je zradil, kdybych se nevrátil.

Nevím, na kolik lidí můj projev zapůsobil, po letech mě v tramvaji oslovil nějaký mladík a řekl mi: Vy mě nemůžete znát, ale po vašem vystoupení v Londýně jsem se rozhodl, že se vrátím. Víc neřekl a já se raději neptal, jestli mi to vyčítá, anebo mi je za to vděčný.

* * *

I když od oné noci na dvacátý první srpen uplynulo jen čtrnáct dní, čas se nesnesitelně táhl, seděl jsem v hostinském pokoji u Baumů a četl si v dokumentech, které zasílal před třiceti lety úděsně naivní pan Davies do Washingtonu, také jsem si četl v Daily Telegraphu, ten ještě stále přinášel zprávy z Československa na první straně, a nemohl jsem se zbavit pocitu, že žiju jako příživník, který jen bere, a nemá za to co nabídnout.

V obchodě jsem si aspoň koupil pár archů papíru a začal jsem psát. Můj hostitel mi nabídl svůj psací stroj, na němž chyběly háčky a čárky, ale měl francouzské dlouhé „é“ a *accent grave* nad „a“. Nejprve jsem

doufal, že napíšu drama, na které jsem dostal onu velkorysou zálohu, ale v rozpoložení, v němž jsem se nacházel, jsem se nezmohl na víc než na velmi průhlednou metaforu toho, co se u nás přihodilo.

Ženich pro Marcelu byla vlastně rozvedená černá anekdota, která vystačila právě jen na jednoaktovku. Hrdinu, jemuž jsem dal jméno Kliment, povolali na úřad a tam mu referent oznámí, že rád vyhovuje jeho přání oženit se s jakousi Marcelou. Kliment je ohromen, neboť dívku zná pouze od vidění. Zatímco hrdina se napřed sebevědomě, pak už jen zoufale snaží vysvětlit, že se jedná o nedopatření, úředník stojí na svém, vysvětluje Klimentovi, že přece neusiluje o nic jiného než o jeho štěstí. Vyjevuje se, že pravda není v žádném vztahu ke skutečným faktům, pravdou se stává to, co referent tvrdí. Při svém přesvědčování využívá proti němu vše, co hrdina namítne, přivádí falešné svědky, nakonec ho obviní, že dívka s ním čeká dítě. V poslední části hry nastupuje brutální násilí. Hrdina se zhroutí a umírá.

Dva mlátiči zvedají mrtvého a úředník zjišťuje téměř se smutkem: *Tak vidíte, pane Kliment, mohl jste být šťastný, jen kdybyste chtěl... Někdy mě napadá, jestli se nesnažíme nadarmo. Lidé prostě nechtějí být šťastní... Ale to nás nez bavuje povinnosti sloužit jim.*

V době, kdy nás okupanti přesvědčovali, že jsou našimi přáteli a zachránci a myslí jen na naše dobro, a my tedy musíme projevit vděčnost za jejich pomoc, bylo poselství hry zjevné.

Ještě dříve, než jsem mohl hru zanést do Královského Shakespearova divadla, vrátil se z Prahy můj kolega z Observeru Neal, přinesl mi můj zelený hubertus a vyřídil mi, že všichni moji blízcí včetně dcery jsou v pořádku. Dodal ještě, že podle jeho názoru mi v nejbližší době žádné bezprostřední nebezpečí nehrozí: nikoho nezavírají a v čele státu i strany zatím zůstávají titíž politici, kteří vedli obrodný proces. První dny Sověti zastřelili pár desítek lidí, ale zřejmě k tomu došlo bez nějakého vyššího rozkazu. Vzhledem k tomu, že šlo o násilný vpád stotísíkové armády, obětí bylo spíš nepatrně. Ted' už jsou vojska stažena. Pražané mu ukazovali díry

po kulkách ve zdi Muzea a Rozhlasu a také spoustu nápisů, kterým ovšem nerozuměl, ale všechny prý vyzývaly Rusy, aby ze země co nejrychleji odtáhli, a často se přitom dovolávaly Lenina, což mu připadalo poněkud nelogické.

Když jsem se ho zeptal, jestli si myslí, že Sověti opravdu odtáhnou, usmál se a řekl: Armády velmocí dobývají území, aby tam zůstaly, a ne aby zase odjížděly. S tím se musíte smířit.

Poděkoval jsem mu za všechno a řekl jsem, že se tedy vrátím.

Helena, když jsem jí volal, řekla, že už jsme se měli vrátit dávno. Navrhla, abychom se setkali ve Vídni, a sama mi jmenovala jakýsi hotel, kde, jak doufá, všechno v klidu probereme.

* * *

Ve chvíli, kdy jsem se rozhodl, se mi ulevilo, nepotřeboval jsem odevzdávat hru, o které jsem mohl jen těžko věřit, že by si našla přístup na scénu divadla nesoucícího jméno velkého dramatika.

Musel jsem se ještě rozloučit s Janetou, s kolegou Hájkem, který se zatím odmítal vrátit, a také zajít za Olgou, které jsem slíbil, že ji tu nenechám.

Bydlela v malém pokojíku, do něhož se scházelo po několika schodech, a pokud bylo povytažené okno, mohl tam z ulice kdokoli vlézt. Políbili jsme se a ona mi chvíli vyprávěla, jak dělá servírku v jídelně, kde pokuřují a pijí whisky se sodou samí bankovní úředníci. Chovali se docela vlídně, ale ona je zajímala míň než rubrika burzovních zpráv, v níž si s oblibou čítali. Pak mě objala a řekla, že se jí po mně docela stýskalo a že se za ty celé tři týdny, co jsme se neviděli, ani jednou s nikým nemilovala.

V polovině září jsme se tedy vydali na zpáteční cestu.

Na hotel, kde bychom přespali, už mi nezbyvaly peníze, a tak jsme jen chvíli podřimovali v autě. Když jsme za rozbřesku zase vyjeli na zcela prázdnou silnici kdesi ve východní Francii, po něko-

lika týdnech strávených na ostrově jsem se řtil po levé straně a jen díky duchapřítomnosti neznámého francouzského řidiče jedoucího proti mně jsme se nezabili.

Do Vídně jsem už přijel sám. Olga vystoupila v Norimberku, odkud odjela domů vlakem. Se ženou jsme se sešli v recepci hotelu, kam nás pozval Akiba Nir, zakladatel kibucu Šomrat (a bývalý slovenský partyzán), který sem přijel, aby organizoval pomoc uprchlíkům z Československa. Michal se radoval z našeho setkání a těšil se domů na sestru, na babičku, na dědečka a na spolužáky. Helena mi představila mladíčka Jirku, který se rovněž vrací z Izraele do Brna, kde žije. Určitě si na něho pamatuji, byl jedním ze studentských vůdců, za politickou činnost ho před dvěma roky vyhodili ze školy, psali jsme o něm v Literárkách.

Jirka měl zajímavou, velice vážnou a přitom laskavou tvář, ve výrazu cosi urputného, ale nepamatoval jsem se na něj. Nabídl jsem mu, že ho samozřejmě do Brna svezeme.

Náš hotelový pokoj byl velký, kromě přistýlky pro syna tu stála mohutná manželská postel. Ulehli jsme tam jakoby v rozpacích, objal jsem ženu a řekl, že jsem vlastně celou noc nespál a jsem tedy hodně unavený. Řekla, že je také unavená, odtáhla se ode mě a oba jsme se zřítili do spánku.

Druhý den ráno jsme nasedli do auta a vydali se zpět do vlasti. Syn, který toho obvykle příliš nenamluvil, shledal, že dospělým z nějakých důvodů není do řeči, a vykládal mi o kibucké škole a o různých zemědělských pracích, o tom, jak všichni byli zdrcení, když se dozvěděli, co nám udělali Rusáci.

Na hranicích jsme zaznamenali daleko větší počet aut vyjíždějících z republiky než těch, která se tam vracela. Celníci byli vlídní, nebo dokonce přátelští, dali nám razítka do pasů a přáli šťastnou cestu.

Vlast nás vítala ponurým pohraničím a ponurým počasím. Pršelo a nad neposečenými loukami se válely mlhy. Ještě ke všemu kolo

od nákladáku před námi vymrštilo kámen, který zasáhl naše čelní sklo, a to se vysypalo.

Oslepoval mě déšť a mrzly mi ruce. Mladík, který seděl vzadu s mým synem, mi podal hadr, který ležel pod sedadlem, a poradil mi, ať si ruce zabalím. Dodal, že v Brně je Renault servis a tam mi jistě sklo vymění. Mluvil krásnou moravštinou a už tím mi byl milý.

Když v Brně vystupoval, loučil se dlouze s Michalem a tiskl si ruce s Helenou, a mě napadlo, že se lidé v té vypjaté situaci daleko od domova, kde došlo k pohromě, zřejmě velice sblížili.

Cestou z Brna jsme potkali jen jednu kolonu vojenských aut se značkami v tom okrouhlém písmu, které se nazývá azbuka, ale jinak jsme žádnou stopu po okupaci nezaznamenali.

* * *

Doma jako by ze mne spadla všechna únava a napětí: objímal jsem se s dcerou, vyslechl zprávu, jak byla hodná a jak moc se na nás těšila, nakreslila nám dokonce obrázek, na němž jsme byli vyvedeni barevně a všichni dohromady.

Z mé rodiny však nezůstal doma nikdo. Bratr se svou dívkou byli právě teď ve Vídni a doufali, že se dostanou do Anglie, tatínek s maminkou odjeli do Švýcar. Nechali mi vzkaz, že tatínkovi nabídli dobré místo ve švýcarské elektrotechnické továrně Brown Boveri, zatím na dva měsíce, ale pravděpodobně mu pak smlouvu prodlouží.

Volal jsem aspoň kamarádům, kteří slíbili, že hned nazítří k nám přijdou.

Během několika příštích dnů jsem vyslechl mnoho skoro obdobných vyprávění. Jak nájezdníci obsadili budovu rozhlasu, ale rozhlasáci spustili vysílání z utajených studií a z vysílačů, které byly připraveny sloužit právě pro případ nějaké krize nebo války, jak kolegové z redakce tiskli zvláštní vydání našich novin a kolportovali je přímo před očima nic nechápajících sovětských vojáků, jak

lidé obraceli směrové tabule a přejmenovali ulice na Dubčekovy, Svobodovy či Smrkovského, jak popisovali zdi stovkami protestních nápisů, jak přesvědčovali vojáky, že uvěřili lžím, také o utajeném sjezdu komunistické strany, který přijal protest proti okupaci.

Všichni byli plni vzdorné nálady a nadějí, že se přece jen podaří pokračovat v reformách. Rusové vidí, jak velice lidé podporují demokratické změny, a prohlašují, že jim, pokud neohrozí socialismus, nebudou bránit.

Je ovšem pravda, připouštěli ti méně optimističtí, že odkudsi z Německa vysílá hroznou češtinou vysílačka, která se drze pojmenovává Vltava a opakuje, že se u nás užuž dostávaly k moci kontrarevoluční živly a chystaly pro skutečné komunisty šibenice. Také Rusové rozhazovali různé letáky a vydali takzvanou Bílou knihu, kde jsem rovněž zmíněn jako jeden ze šířitelů kontrarevoluce.

Místnosti naší redakce, kam v první chvíli pronikli okupanti, byly už zase volné, a záleželo tedy jen na nás, kdy obnovíme vydávání časopisu, na nějž naši čtenáři čekali.

Na chvíli jsem rovněž podlehl bláhovým nadějím. Najednou jsem se styděl, že jsem skoro měsíc váhal s příjezdem, zatímco mí přátelé vzdorovali okupantům, jak jen svedli.

* * *

... Dlouho v 19. století bylo naše prostředí naplněno naivností, dětskostí, intelektuální nedospělostí. Nejslavnější naši básníci dlouho nebyli bez rysu naivnosti. Objeví-li se mezi námi člověk, jako Havlíček, jenž byl zcela prost naivnosti..., stál celkem osaměle, a když zemřel, nenašel přímých pokračovatelů.

(Ferdinand Peroutka: Jací jsme; naps. v roce 1924)

* * *

Několik dní po našem návratu, když děti večer usnuly, Helena řekla, že mi musí ještě něco povědět. V Izraeli se zamilovala. Byly to tak těžké chvíle, já byl daleko, a když mi zavolala, připadalo jí, že jsem ještě vzdálenější, ona v té chvíli potřebovala pomoc, o někoho se opřít, načerpat od něho sílu. Mohli jsme přece oba pracovat v kibucu, než bychom odjeli domů. Vadilo jí, že do telefonu poplakávám, namísto abych okamžitě přijel za nimi. A Jirka, tedy ten student, kterého jsme vezli do Brna, se jí snažil pomoci, dokázal se jí zastat, když ji někdo napadal, zažila vedle něho dosud nepoznaný pocit ochrany a bezpečí. Teď jsme zase spolu my dva, ale ona neví, co by měla udělat, aspoň mi o tom říká, člověk má žít v pravdě, i když to někdy bolí.

Také já jí řekl, s kým jsem byl v Londýně.

Nic jsme si nevyčítali. Doba, která všechno převracela, která křísila a vzápětí ničila naděje, vstupovala lidem přálivě do života, i když by bylo nepoctivé vinit ji z pochybených činů a osobních selhání.

Zároveň jsme oba vnímali, že se pravděpodobně blíží doba, kdy jediná jistota (pokud v životě lze nějakou najít), která člověku zbudne, jsou jeho nejbližší.

Odsunuli jsme naše nevěry aspoň ze vzájemných hovorů. Při vší stísněnosti jsme byli oba šťastní z toho, že jsme opět doma.

Život, který jsem zdálky jen sledoval, nás rychle vtáhl do své každodennosti.

Svaz spisovatelů se rozhodl, že svůj týdeník, v němž jsme oba pracovali, obnoví pod novým názvem: *Listy*.

Vrátil jsem se do redakce a pro první číslo napsal úvodní sloupek, který jsem podle slavné Dykovy básně nazval: *Opustíš-li mě...*

Psal jsem o svých pocitech v těch pohnutých pookupačních dnech v cizině. Psal jsem o tom, co pro mne znamená vlast.

*Každý máme to slovo složené z jiných krajin, z jiných lásek,
z jiných vzpomínek. Mně vytanula krajina u vesničky jménem*

Bělohrad nedaleko Něčína, kaštanová alej a krajina rozevřená do šíře, ohraničené nevysokými kopci, a několik strmých, špičatých a pustých vrcholů nad Dračím plosem, a dům, ve kterém jsem prožil svoje dětství, schody, na které jsem se díval oknem... a skály podél Vltavy, když nadejde podzim, strom s hnědočervenými listy v zahradě osamocené vily za zbraslavským mostem..., a pražské ulice, miloval jsem toulat se uličkami kolem Betlémského náměstí stejně jako mezi patrovými baráčky periférií, znám je všechny, skoro všechny; nevidět je už nikdy, a přitom žít, neslyšet hlasy, kterými znějí v podvečer, a přitom neztratit sluch?

Neslyšet! Nenaslouchat už rodné řeči, slovům, která mi otevírala svět z hlubin prvních temnot?

... Člověk ovšem může mluvit jakoukoliv řečí, může si objednat oběd a debatovat o politice či o přelidněnosti měst anglicky anebo španělsky, ale copak by mohl vyznat lásku, copak to svede v řeči, která není jeho?

A tiše v duchu jsem si říkal: Milenko moje, kachničko, kachničko, kačenko, laňko má, koloušku, můj miláčku, sněženko jarního rozednění, sukničko plná něhy, kněžno mého bdění, holubičko zasněná, spanilosti vyňatá z těla bohyně, má láska, je to možné, že už tě nemám, že tě opouštím, že se zříkám tebe, která jediná mě můžeš rozechvět něhou...? Napadlo mě: je strašný svět, v němž lze volit jen mezi cestou do vlasti, která slibuje utrpení, a mezi utrpením, které postihne každého, kdo se rozhodne zřít se vlasti. A řekl jsem si: je jedinou lidskou výsadou právo volit, i když jen mezi dvěma bolestmi. Nevím, která je větší, ale vím, že v té první nezůstanu sám, zůstanu v ní s vámi, přátelé.

Sloupek byl hodně patetický, až sentimentální, ale v době tak zjitřených citů se to zdálo pochopitelné, snad právě proto ze všech článků, které jsem kdy napsal, měl mezi čtenáři největší ohlas. Lidé

mi v dopisech sdělovali, že sloupek vystřihli a poslali někomu ze svých blízkých, který právě pobýval v cizině a váhal, zda se má vrátit nebo zůstat v emigraci. Možná jsem i pár lidí svedl k návratu, cítil jsem to později jako závazek, že tuto svou volbu musím vlastním chováním potvrdit.

Mnoho z mých přátel se však rozhodlo dát přednost emigraci. Do ciziny jen z naší redakce odešlo hned po okupaci šest kolegů, v Británii zůstal i Igor Hájek, s nímž jsem poslouchával v Londýně pražský rozhlas.

Jakkoliv ještě většina z politiků, kteří si získali během jara důvěru a oblibu, dosud zůstávala ve svých funkcích a těšila se podpoře občanů, vnímal jsem, jak se ovzduší v zemi den ze dne pomaličku mění, a nedělal jsem si iluze, že něco ten pohyb zastaví. Stotisícová armáda totalitní velmoci nevtrhla do naší země proto, aby pomáhala budovat demokratický režim.

Přítel Saša Kliment připomněl, jak jeho otec Rus říkával: Rusové nemají ve zvyku pospíchat. A sám dodal: Čas je tam nečleněný jako krajina. Čas v dějinách pracoval spíš pro ně. Když Kutuzov bojoval s Napoleonem, nespěchal, čekal, až se Napoleonova armáda sama rozloží. A jak dopadl Hitler, který věřil, že se dá Rusko rychle přemocť?

* * *

Helenina přítelkyně Eva nám vyprávěla o tom, jak její sestra před několika dny uvázla s autem v závěži. Přijel český vojenský džíp, ale také uvázl v závěži. Nakonec přijel sovětský nákladník s vojáky a ti je vynesli zpátky na silnici. Sestra si všimla, že jeden voják má v očích slzy. Řekl jí: My jsme vám pomohli, ale vy nás stejně nenávidíte. Jenže my jsme nevinní, nemůžeme za to, že nás sem poslali.

Eva mě touhle sentimentální historkou naštvála. Voják, který je jednou okupantem, řekl jsem jí, přijímá mentalitu okupanta.

Tuší, že ho lidé nenávidí, a začne je nenávidět, třeba jen proto, že je nenáviděn. Chceš mu pomoci tím, že mu budeš dávat na jevo lásku? To je přesně to, k čemu se nás snaží dokopat.

(Z mého deníku, 26. 1. 1969)

* * *

Nemohli jsme také pochybovat, že ti, kdo drželi donedávna moc a vnímali, jak ji během jara ztrácejí, museli po okupaci ožít; bylo jen otázkou, jak brzy se k moci znovu vrátí.

Spolu s přáteli jsme uvažovali o tom, co se dá ještě zachránit. Ludvík Vaculík tvrdil, že musíme podporovat vládu, dokud bude vůbec ochotná nám naslouchat, já pochyboval o tom, že by jí naše podpora přišla příliš vhod, natož že by jí vůbec mohla pomoci.

Ale názor, že to nesmíme vzdát, mezi přáteli a kolegy převládal.

Posledního října jsme se sešli v Klubu spisovatelů a pod hlavičkou „Pražští spisovatelé“ (po mnoha vášnivých projevech a připomínkách) přijali prohlášení. Hlásili jsme se v něm k polednové politice, která zvolila *cestu demokracie na bázi socialismu*, a protestovali proti tomu, že toto období se začíná označovat jako nástup kontrarevoluce. Prohlášení varovalo před politikou kompromisů. *Skutečná tragédie Československa by nastala tehdy, kdyby kompromisy pohltily vlastní smysl našeho zápasu, kdyby z demokratizačního procesu zbyl pouhý název.* Text upozorňoval, že už opět začíná pracovat cenzura, že z vedoucích funkcí odcházejí lidé, kteří si získali důvěru občanů, a nahrazují je ti, *kdo ztratili mravní kredit*, že chystaná ekonomická reforma neprobíhá. Je nepřijatelné *smířit se s myšlenkou, že pobyt cizích vojsk u nás byl legalizován bez časového omezení.* Znovu se obnovuje kabinetní politika, *roste zklamání, nedůvěra a strach...* *Pokud jde o nás spisovatele, jsme rozhodnutí učinit vše na podporu politiky, která povede nikoli ke zdánlivému, ale skutečnému překonání dnešní situace a tím i k dalšímu rozvoji toho, čemu jsme si zvykli říkat*

socialismus s lidskou tváří. Nejsme však a nikdy nebudeme ochotni přiznávat zločiny, kterých jsme se nedopustili, nebo děkovat za pomoc, která není než křivdou. (O slovo křivda, nemýlí-li mě paměť, se vedl spor, ale slovo agrese se v dané situaci zdálo příliš silné.)

Prohlášení se na závěr pateticky hlásilo k Janu Husovi. Připomínáme, že pokud někdo po řadu století uchovává českému národu páteř a uchraňuje ho před zmarem, pak právě onen muž, jenž dokázal říci: Neodvolám.

Text jsme otiskli v prvním čísle Listů; v témže čísle si čtenáři mohli přečíst méně výmluvnou, zato jedovatě ironickou báseň Václava Havla:

PROHLAŠUJEME!

ŽÁDÁME!

STOJÍME!

NEPOLEVÍME!

VYZÝVÁME!

SLIBUJEME!

NEZRADÍME!

ODMÍTÁME!

NEDOPUSTÍME!

ZAMÍTÁME!

ODSUZUJEME!

VYDRŽÍME!

NEZKLAMEME!

NEUSTOUPÍME!

NEPŘIJMEME!

Hm...

* * *

Začátkem listopadu šedesátého osmého roku přišel doporučený dopis od Mendelssohna profesionálního divadla v Ann Arboru. Ředitel divadla pan Schnitzer mi oznamoval, že třetího prosince uvede moji hru *Zámek* a ocenil by, kdybych se zúčastnil premiéry; výlohy s cestou a pobytem mi samozřejmě uhradí.

Vyhlídka, že se dostanu na několik dní do Ameriky a na chvíli uniknu ze spíše skličujícího prostředí okupované země, mě naplnila nadšením. Okamžitě jsem začal shánět potřebné dokumenty. Kupodivu získat výjezdní doložku od českých úřadů bylo v té době snazší než získat americké vízum. Američané víceméně ještě z doby mccarthismu projevovali značnou (a jistě i oprávněnou) nedůvěru vůči všem, kdo někdy byli v komunistické straně. Nicméně jsem vízum dostal bez obtíží, příslušné úřady mě zjevně nepodezíraly z toho, že bych pracoval jako agent českých tajných služeb.

Posledního listopadu jsem tedy nasedl do letadla a s pocitem údivu nad tím, co mi to osud uchystal, se vydal na zámořskou pouť.

Na newyorském letišti mě čekala moje překladatelka Rutka, laskavá a plachá bytost. Odvezla mě do vilky na Roslyn Heights, kde žila její rodina, do níž patřili droboučký manžel, poněkud podivínský syn – matematický génius – tichá, nevybojná dcera a líný, huňatý hafan s filozofickým jménem Platon.

Rutka se mi svěřila, že můj *Zámek* je prvním jejím pokusem o překlad, nikdy ji nenapadlo, že by se něčeho takového mohla odvážit, a vyptávala se mě na nejrůznější jazykové záludnosti, které v mé hře objevila. Její dotazy mě poněkud vylekaly, protože tři dny před premiérou bylo už, jak jsem tušil, na jejich zodpovězení pozdě. Druhý den jsme ještě pochodili po New Yorku, městě, které mi připadlo, jako by je sem někdo přemístil z nějaké utopické vize, pak jsme oba nasedli do letadla, které nás dodalo do Detroitu.

Na letišti jsem byl přivítán jako opravdový autor (dosud mě překvapovalo, že mě někdo bere vážně jako spisovatele). Čekali na mě ředitel divadla i paní režisérka: malá, trochu kulatá Židovka paní

Marcella, která pocházela z jednoho z těch pobaltských států, které se v té době ještě těšily neblahé výsadě být součástí Sovětského svazu.

Cestou z letiště jsem se dozvěděl, že univerzitní divadlo v Ann Arboru je jednou z nemnoha amerických scén, které zaměstnávají stálý divadelní soubor, že *Zámek* považují za pozoruhodnou komedii (mluvili o mé hře se zdvořilou nadsázkou) a jsou rádi, že ji budou uvádět jako první na americké pevnině. Přesto by paní režisérka se mnou ráda ještě na poslední chvíli probrala několik míst, kde by doporučovala zjednodušit dialog.

Sotva jsme se ubytovali, odešli jsme s překladatelkou do divadla, které mě překvapilo svou konzervativní okázalostí, a zatímco herci se chystali zkoušet, paní režisérka přinesla text, aby se mnou probrala navrhované škrty.

Postupně se ukázalo cosi, co nás oba zaskočilo. Moje hodná a nezkušená překladatelka na různých místech usoudila, že by narážky mohly být pro americké obecnstvo nesrozumitelné, přidala tedy do úst jednotlivým postavám jakési vysvětlující vložky, které se zcela vymykaly z tempa hry, z mého stylu i z řeči postav.

Když jsme došli asi k páté takové vložce, režisérka to nevydržela a začala na ubohou paní Rutku ječet tak, až ji rozplakala, a já se pak snažil obě dámy uklidnit. Tyhle vsuvky se prostě vynechají, to snad ještě herci do premiéry zvládnou.

To ještě nikdo z nás netušil, co *Zámek* potká.

Herce s krásně literárním jménem Henderson Forsythe, který měl hrát vědce Emila, skolil v den premiéry infarkt. Nikdo z volných herců se neodvážil zvládnout roli během několika zbývajících hodin, a tak postiženého herce nahradil inspicient, který se potuloval po scéně s režijní knihou a svůj part prostě předčítal. Seděl jsem v hledišti a potil se hrůzou, připadalo mi, že hra je naprosto zničena, a přál jsem si z divadla uprchnout.

Nicméně diváci zřejmě považovali tuhle inscenační improvizaci za neobvyklé zpestření a neznámému mladému autorovi ze země čerstvě okupované Sovětským svazem dlouho tleskali, ať ze soucitu, anebo ze zdvořilosti.

Po hře se konala malá recepcce, na které herci chválili režii a hru, já chválil herce i režii a všichni jsme poslali telegram panu Forsythovi do nemocnice. Paní režisérka už odpustila mé překladatelce její vsuvky, dokonce ji pochválila, že jinak byl překlad dobře mluvný. Také mi chválili místní univerzitu, o níž tvrdili, že to je jedna z nejlepších státních univerzit v celých Spojených státech, zvláště právnická a lékařská fakulta jsou světoznámé. Pak ke mně přišel děkan, který vládl slavistice, pogrataloval mi a jakoby jen mimochodem se zeptal, jestli bych neměl zájem u nich příští podzimní a jarní semestr přednášet českou literaturu a český jazyk. Jeho nabídka mě natolik ohromila, že jsem nevěděl, co mám odpovědět. V životě jsem nic z toho nepřednášel, ale to on musel předpokládat, nejspíš ani netušil, že jsem tyhle dva obory vystudoval. Viděl moje rozpačky a řekl, že samozřejmě nemusím odpovědět hned, stačí, když se u něho před odjezdem zastavím a sdělím mu své rozhodnutí.

Po chvíli se u mě zastavil profesor Ladislav Matějka, který uprchl z Prahy už před dvaceti lety a teď rovněž učil na slavistice. Pověděl jsem mu o nabídce, kterou jsem dostal. Zeptal se: „Mluvili jste o platu? Příteli,“ poučil mě, „nemůžete se přece vyjádřit k nabídce, když neznáte výši platu.“ Pak dodal, že mi fakulta musí nabídnout aspoň dvanáct set měsíčně. Řekl mi ještě, že teď, po tom, co se u nás děje, studenti projevují o studium češtiny mimořádný zájem, budu mít určitě hodně vděčných posluchačů. Pokud se týká výuky jazyka, nemusím si dělat velké starosti, budou to jen taková jazyková cvičení a základy gramatiky, protože všichni studenti mají češtinu jen jako vedlejší obor. Pokud se politické situace týká, už je na univerzitě a vůbec na univerzitách klidněji než na jaře, ještě nedávno se třeba v Berkeley střílelo, tady se tolik nebouřilo, jen

Černí panterři pořádají vzteklé schůze, občas se samozřejmě protestuje proti válce ve Vietnamu. Ale ve srovnání s tím, co se stalo u nás doma, je tu poklidno.

Pak se objevil ještě jakýsi muž, který mi oznámil, že pan Henry Ford byl rovněž na představení, bohužel se nemohl zúčastnit recepcce, ale považuje si za čest mě i tři dámy (třetí dámou byla má teta Ilonka, která za mnou přijela z Toronta) pozvat zítra na lunch do své kanceláře v Detroitu.

Druhého dne nás vzorně oblečený tajemník nebo snad osobní strážce dovedl až přede dveře, na nichž byla skleněná tabulka s nápisem Henry Ford III.

Pan Henry Ford Třetí nás odvedl na malou terasu s krásnou vyhlídkou na šeredné město, chvíli zdvořile rozmlouval o mé hře, vyptával se na poměry v naší zemi a pak přešel k tomu, jaká je škoda, že náš trh zůstal po tolik let uzavřený, na to nedoplácí ani tak on, protože náš trh zase není příliš významný, spíše se poškozujeme my, protože pokud výroba jakéhokoliv plodu lidské práce nemá konkurenci, začne zaostávat. Řekl jsem, že i o to, aby mohla vznikat konkurence, usilovala naše reforma, také proto nás okupovali. Usmál se a řekl, že sovětská auta by opravdu v žádné konkurenci neobstála, kopírují sice vozy, které se tady vyráběly – jenže zhruba tak před dvaceti lety. Když jsme dojedli a dopili kávu, pan Ford se zeptal, jestli bychom měli zájem prohlédnout si aspoň něco z jeho výroby, pak zavolal muže, který nás sem přivedl, a rozloučil se s námi.

Mě na setkání s ním zaujalo nejvíc, že jsem se prvně v životě setkal se skutečným, živým velkokapitalistou, ale moje teta, režisérka i překladatelka byly nadšeny, měly pocit, že se nám všem dostalo mimořádné pocty, když tento mocný a bohatý muž nám věnoval tolik ze svého vzácného času.

Strávili jsme ještě asi dvě hodiny v obrovských halách, kde pracovali skoro výhradně muži černé pleti, a nakonec nám náš průvodce

nabídl, že nás svezí v posledním typu vozu, který teprve příštího roku přijde na trh. Utkvělo mi, že ten vůz měl jako úplně převratnou novinku automatické vytahování a stahování okenních skel. Ostatní technické parametry jsem ihned zapomněl, protože mi nic neřikaly.

Příštího dne jsem zašel za panem děkanem.

Privítal mě a řekl, že mě jistě zajímají podmínky, za nichž bych pracoval. Předpokládají, že bych měl čtyři hodiny týdně na přednášky a seminář o literatuře a stejný počet hodin na jazykové semináře. Můj plat by byl zatím dvanáct set dolarů měsíčně. Zdají se mi takové podmínky přijatelné?

Řekl jsem, že takové podmínky jsou přijatelné, a poděkoval jsem mu.

Stiskli jsme si ruce a on se ještě zeptal, zda přijedu s rodinou, a já řekl, že se ještě musím doma poradit, ale že skoro určitě ano.

V tom případě mu mám včas napsat, jaké máme požadavky na byt, aby nám ho předem opatřili, a dodal s obvyklou americky nadsazující zdvořilostí, že to bude čest pro jejich fakultu, když tam bude přednášet známý český spisovatel. Semestr začíná prvního září a on věří, že budeme dobrými kolegy.

Když jsem doma oznámil, že jsem přijal nabídku učit na univerzitě v Michiganu a že tam pochopitelně pojedeme všichni, největší zájem projevil Michal. Ptal se, jestli v Michiganu žijí indiáni, a když jsem přiznal, že jsem tam žádného neviděl, zatvářil se zklamaně. Rychle jsem dodal, že určitě v té velké zemi pobývá mnoho indiánských kmenů a třeba se k nim zajedeme podívat, jistě tam budou mít také prázdniny a my je využijeme k tomu, abychom se podívali po Americe. Syn chtěl ještě vědět, jestli to znamená, že tam bude chodit do školy, a když jsem odpověděl, že určitě ano, ptal se, jestli se tam učí také česky.

Vysvětlil jsem mu, že bude chodit do místní americké školy.

Představa, že by měl chodit do školy, kde nebude rozumět ani slovu, ho téměř rozplakala. Zato dcera se těšila, že poletí letadlem

a uvidí moře. Žena neříkala nic, večer, když už děti spaly, se mě zeptala, jestli jsem si to dobře rozmyslel, a pokud opravdu odjedeme, jestli tím nezradíme naše kamarády. Namítl jsem, že přece hodně přátel odjelo se zřejmým úmyslem zůstat venku a nikdo to za zradu nepovažuje, zatímco my tam pojedeme na dva semestry. Je to výjimečná možnost poznat jiný život, pro mě i zkušenost dělat něco úplně odlišného, než jsem zvyklý, a pro děti příležitost naučit se anglicky.

Zeptala se, jakou příležitost tím získá ona.

Nenapadla mě žádná zřejmá výhoda, kromě té, že dostane příležitost žít ve svobodné zemi, že na okamžik vypadne z prostředí, které bylo stále více skličující.

A co když se tady mezitím všechno změní a nebude možné se vrátit?

Kdyby to bylo tak zlé, budeme rádi, že jsme venku.

A ty si myslíš, že bych tady nechala mámu s tátou?

Tak se vrátíme, řekl jsem zlostně (a také předvídavě), sem nás vždycky pustí, jenom ven už ne.

* * *

V redakci přibývalo práce, a protože do emigrace odešlo tolik zkušených redaktorů, připadalo mi hloupé, nebo dokonce neslušné, že bych teď z redakce odešel. Jenže představa, že bych si měl během půl roku pokud možno zodpovědně připravit nejméně čtyřicet dvouhodinových přednášek v angličtině, a to ještě z oboru, který jsem sice vystudoval, ale dvanáct let – s výjimkou několika měsíců, kdy jsem psal monografii o Karlu Čapkovi – s ním neměl nic společného, mě lekala.

Od prvního ledna jsem si tedy vzal neplacenou dovolenou a slíbil, že pokud by považovali za potřebné, abych někdy napsal nějaký článek nebo polemiku, udělám to rád.

Šestnáctého ledna se upálil před Národním muzeem student filozofické fakulty Jan Palach. Udělal to na protest proti sovětské okupaci, přesněji, jak údajně řekl už poté, co ho převezli smrtelně popáleného do nemocnice: Na protest proti všemu, co se tady děje.

Když oznámili datum pohřbu a v Karolínu vystavili Palachovu rakev, statisíce občanů z celé země se sjely a vytvořily několika-kilometrový zástup. Lidé aspoň takto chtěli vyjádřit, že slyší výzvu chlapce, který si zoufal nad společnou bezmocností. Bleskově vytištěné Palachovy fotografie se objevily ve výkladních skříních i za okny bytů.

Chtěli jsme s Helenou koupit nějakou květinu, ale v květinářství už neměli ani jedinou zelenou snítku.

V zástupu jsme se pomalu a poslušně sunuli skoro celý půlden po Staroměstském náměstí a směřovali ke Karolínu. Vzduch v síni, kde stála rakev, byl prosycen vůní nesčíslných květů, bylo tu ticho naplněné jen tichými kročeji a občasným zavzlykáním.

V našich novinách se mě ptali, jestli chci o Palachově činu něco napsat, ale nechtěl jsem. Byl jsem přesvědčen, že právě nyní bude těch, co vzdorují, potřeba živých, nikoli mrtvých, ale připadlo mi, že by nebylo slušné něco takového v této chvíli napsat.

* * *

PRAHA JANA PALACHA

A tady dusají Picassovi býci.

*A tady pochodují Dalího sloni na pavoučích
nohách.*

A tady bijí Schönbergovy bubny.

A tady jede pán de la Mancha.

A tady Karamazovi nesou Hamleta.

A tady je jádro atomu.

A tady je kosmodrom Luny.

*A tady stojí socha bez pochodně.
A tady běží pochodeň bez sochy.
A je to prosté. Kde končí
Člověk, začíná plamen.
A pak v tichu slyšet drmolení
Červů popela. Neboť
Ty miliardy lidí v podstatě
Drží hubu.*

(Miroslav Holub, Listy, 23. 1. 1969)

* * *

Banalizace Palachovy památky bleskově pokračuje. Po Slavii, která ustavila cenu Jana Palacha pro nejvíc fair-play hráče svého oddílu, docházejí do redakce dopisy žádající zákon o tom, že se Jan Palach zasloužil o vlast, že je hrdina, navrhuji ulice, které by měly být po něm pojmenovány, a tak podobně.

(Z mého deníku, 24. 1. 1969)

Luboš Holeček, který se jako studentský vůdce znal s Palachem, mi vyprávěl, že ho navštívil krátce před jeho smrtí. Chlapec měl úplně spálený obličej a nemohl vůbec mluvit. V podstatě všechna jeho poselství, která se šíří, musela být formulována někým jiným, Palach mohl leda kývat na souhlas, anebo nesouhlas.

(Z mého deníku, 31. 1. 1969)

O nenásilném odporu

Československo bylo přepadeno navzdory všem slibům a přátelským prohlášením. Obrněná vojska přitáhla ze zemí, s nimiž měla republika přátelské smlouvy. Důvody k tomu přepadení byly jistě i strategické, ale okupační velmoc je vydávala za ideologické, svůj vpád pak nazývala přátelskou pomocí zdravým silám socialismu, které podle jejího posouzení byly ohroženy.

V „Bílé knize“, kterou okupanti po vpádu rozhazovali či rozdávali občanům přepadeného Československa (ti ji většinou nečetli, zato ničili), se v úvodu psalo:

Když spojenecká vojska pěti zemí 21. srpna podala pomocnou ruku [!] bratrskému československému lidu v jeho boji s kontrarevolucí, mnozí politicky naivní lidé, nebo ti, kteří předstírali naivnost, s údivem tvrdili, že nevidí nebezpečí kontrarevoluce. Bylo snad opravdu třeba čekat až do chvíle, kdy po ulicích českých a slovenských měst „vyzdobených“ šibenicemi budou pochodovat „osvoboditelé ze Západu“? Nyní se tito lidé s falešnou tváří samolibě usmívají a říkají: „Vaše armády jsou zde, a kde našly kontrarevoluci?“

My komunisté odpovídáme: Dík včasnému příchodu vojsk nestačili kontrarevolucionáři postavit šibenice...

Zdá se pravděpodobné, že vláda (anebo aspoň její reformní část) stejně jako prezident Svoboda a první tajemník komunistické strany Dubček byli náhlým přepadem zaskočeni. Nicméně byli přesvědčeni, že klást útočníkům z pěti zemí ozbrojený odpor by nemělo naději na úspěch, a navíc by jen potvrdilo jejich tvrzení, že v zemi se zmocnili vlády kontrarevolucionáři. Celé obrodné hnutí přece vedli komunisté, z nichž většina věřila v to, že jen očišťuje myšlenku socialismu.

Proto se hned v prvním provolání k občanům sice tvrdilo, že intervence je v rozporu se základními normami mezinárodního práva, těmto slovům však předcházela přísná domluva: *předsednictvo Ústředního výboru Komunistické strany Československa vyzývá všechny občany naší republiky, aby zachovali klid a nekladli vstupujícím (jak jemné pojmenování ozbrojeného přepadu) vojskům odpor. Proto naše armáda, bezpečnost a Lidové milice nedostaly rozkaz k obraně země.*

Podobné výzvy ostatně nebyly v našich dějinách výjimečné. Když v roce 1866 po vyhrané bitvě u Hradce Králové táhla pruská vojska na Prahu, vydal pražský primátor tuto pozoruhodnou výzvu, jak se chovat vůči vítěznému nepříteli:

Přede vším záleží na Vás, otcové, kteří máte rodinu a čeleď, a na Vás, pánové, kdo máte pod sebou lid služební, dělnický nebo řemeslnický, abyste v tomto smyslu se vši snažností naň působili a všechno vynaložili, aby lid Váš, pokud nejvýše možno, zůstával doma, aby snad jeho lehkomyslným anebo popuzujícím chováním nevznikly nějaké spory. Bude-li každý ve svém povolání a své působnosti upřímně plnit povinnosti své, tehdy můžeme s pevnou důvěrou osud města našeho poručiti humanitě válečných vojáků vzdělaného národa.

Také 15. března 1939 ujistil pražský primátor Hitlera „a jeho válečné voje“ loajalitou Pražanů a požádal nacistického vůdce, aby je vzal do své ochrany. A o několik dní později prohlásil o nacistickém protektorovi, že přichází, *s úmyslem zajistit české národnosti netušený svobodný rozvoj jejích bohatých darů, a vésti české země, jež hlubokou láskou k domovu pojí Čechy i Němce, vstříc novému kulturnímu a hospodářskému rozkvětu*, a požádal Pražany, aby předvedli, že dokážeme ctít muže, jenž své misi propůjčuje tak vznešenou [!] podobu.

Občané se tedy dvacátého prvního srpna vzbudili (či většinou byli vzbuzeni, ať už hukotem letadel, tanků či telefonem přátel) do života v okupaci, kterou měli bez odporu přijmout.

Skutečnost, že vojska nepřicházela ze země zjevně nepřátelské, jako tomu bylo během německé okupace v roce 1939, ale ze zemí, které se celou poválečnou dobu vyhlašovaly jako spřátelené, byla pro mnoho občanů aspoň do jisté míry matoucí. Muselo dojít k nějakému omylu, proto je třeba vojákům stejně jako těm, kdo je vyslali, vysvětlit či dát najevo, že v zemi nedošlo k žádné kontrarevoluci ani k odstranění vládnoucího socialistického systému. Občané poslechli výzvy vůdčích politiků a v tradici celé naší moderní historie kapitulaci přijali, zároveň ji však odmítli přijmout bez protestu. Namísto zbraní vyhledávali křídý a tužky, psali bezpočet plakátů a výzev. Srocovali se kolem tanků, a ačkoliv riskovali život, neboť zmatení vojáci mohli kdykoliv spustit střelbu (a také to několikrát udělali), snažili se jim vysvětlit, že byli obelháni a že vojáci přišli nikoliv pomoci v boji s nepřátelskými silami, ale potlačit úsilí o demokratický socialismus.

Lidé vyvěšovali československé prapory (nikoliv, jak bylo zvykem, spolu se sovětskými), jen výjimečně stavěli (v okolí Rozhlasu) barikádu. Nikdo na sovětské vojáky nehodil ani kamenem, nevystřelil ani z praku, ale jen málokde se dal najít člověk, který by jim zamával na pozdrav.

Vedle výzev psaných azbukou, aby vojáci táhli domů, vedle naivních výkřiků jako *Lenine, vzbud' se, Brežněv se zbláznil* anebo patetického zvolání *Socialismus ano, **okupace nikdy**, jsme svobodný národ*, a tisíce nápisů vyznávajících lásku a věrnost představitelům obrodného procesu a nenávisť vůči zrádcům, kteří se hlásili k okupantům, se objevovaly i přesně formulované zásady nenásilného odporu:

KLID JEDNOTA PEVNÉ NERVY
HROZNĚJŠÍ ZBRAŇ NEŽ HLAVNĚ DĚL

Myšlenka, že odpovědí na násilí by nemělo být násilí, neboť to jenom stupňuje prolévání krve, je stará a v naší kultuře se opakovaně objevuje. *Milujte své nepřátele a modlete se za ty, kdo vás pronásledují, abyste byli syny nebeského Otce, protože on dává svému slunci svítit na zlé i dobré a déšť posílá na spravedlivé i nespravedlivé.*

Že je třeba odpovídat na násilí nenásilím, se obvykle tvrdívá po obdobích, kdy se násilí zdá řídit lidské činy, tedy po velkých válečných katastrofách.

Po období husitských válek, tedy nepřetržitých krvavých bojů, vystupuje český myslitel Petr Chelčický se svým učením, v němž dokazuje, že nejdůležitější boj v lidských dějinách nebyl vybojován mečem. Vždyť Kristovo učení zvítězilo nenásilným způsobem, a ti, kdo je následují, byli připraveni snášet křivdy i trpět, neoplácet zlo násilím. Jediným oprávněným bojem je boj duchovní, nikoliv násilný, války a ničení jsou ďáblovými nástrahy. V traktátu *O trojím lidu řeč* Chelčický píše:

Protož když pod milostí a bez žaloby ustaveni jsme, tehdy v sobě a v srdci svém máme založení té vysoké spravedlnosti, mající milost ke všem. Kterážto milost kdež jest, ta dobrého žádá všem z srdce, a netoliko žádá, ale činí každému, jakož umí a muož podle síly a statku i podle rozumu. Táž milost žádnému zlého nepřije, ani žádá, nebéře, nepřekáží, nezarmucuje, ani na čem škodí jinému, ale těší a spomáhá každému podle moci své a potřeby jeho. A ještě více ta milost, ač jiný bezpráví činí, to trpí a zase miluje, modlí se a dobře činí těm, kdož ji hanějí a křivdu činí.

Naše dějinná zkušenost však mohla před nenásilným odporem varovat. Naši předkové se příliš nebránili vojskům Katolické ligy v roce 1620 a vítězové jim křivdu činili po celá desetiletí, ne-li staletí. Nacistická okupace nepřinesla vyhlazení našeho národa jen díky brzké porážce nacistů ve válce, kterou ovšem vedli jiní.

Nenásilný odpor ve dvacátém století dosáhl několika výrazných vítězství. V boji za politickou nezávislost Indie na Velké Británii ho pod vedením Gándhího dosáhli jeho stoupenci a také uspěl zápas většinového obyvatelstva Jihoafrické unie proti apartheidu.

Měl naději obstát takový druh boje proti velmoci, jakou byl Sovětský svaz?

Gándhí vedl svůj zápas proti imperiální velmoci, která, jakkoli občas používala k prosazení svých zájmů síly, patřila k nejstarším evropským demokraciím, ctěla základní lidská práva, svobodu projevu i shromažďování, navíc se nacházela ve vzdálenosti mnoha tisíc kilometrů od svého koloniálního panství. Gándhí pak dosáhl svého vítězství ve chvíli, kdy Britové, unaveni válkou, netoužili po ničem víc než po míru a klidu.

Především však Gándhího učení zdaleka nebylo ve svém pojmání nenásilného odporu tak jednoznačné. Zdůrazňovalo totiž, že ten, kdo dává přednost nenásilí, musí být natolik silný, že by mohl zvítězit, kdyby použil zbraní. Nenásilí, které je výrazem zbabělosti, odmítal.

Myslím, že tam, kde je volba jediné mezi zbabělostí a násilím, doporučil bych násilí. (Young India, 11. 8. 1920) ... Raději bych viděl sáhnout Indii po zbraní, aby bránila svou čest, než aby se stala zbabělým a bezmocným svědkem vlastního ponížení. Věřím, že nenásilí je daleko lepší než násilí, že odpuštění je mužnější než potrestání. Zdrženlivost je však odpuštěním pouze tehdy, máme-li sílu k potrestání; nemá význam, předstírá-li ji bezmocné stvoření. Těžko lze říci, že myš odpouští kočce, nechá-li se od ní roztrhat na kusy. (Tamtéž)

Také cílem Nelsona Mandely, vůdčí osobnosti v boji proti apartheidu, bylo po odstranění apartheidu prosadit politiku národního usmíření. Nicméně v době, kdy byl ještě vězněm rasistického

režimu, nepřijal nabídku na propuštění podmiňované tím, že by se zřekl možnosti ozbrojeného boje.

Naše situace v ničem situaci Indie nebo Jihoafrické unie nepřipomínala. Náš okupant, původce násilí, měl s námi společnou hranici, byl neporovnatelně silnější než my, a jako imperiální velmoc byl v té době ztělesněním zaostalého totalitního systému, který neuznával základní lidská práva, zcela manipuloval veřejným míněním a byl připraven prosadit svou vůli silou.

Nenásilný odpor v naší zemi vyvrcholil zoufale odhodlaným činem Jana Palacha.

Po krátkém vzepětí následovala hluboká krize, morální kocovina, která načas postihla většinu naší společnosti. Nenásilný odpor mohl být v daných podmínkách jen výkřikem ukřivděné, ale zároveň bezmocné oběti.

Okupační moc se rozhodla upnout se na spodinu společnosti a učinit bezcharakternost a kolaborantství hlavním předpokladem úspěšného přetrvávání i případné kariéry.

Během několika let v nenásilném odporu pokračovala jenom malá část občanů, která neměla sílu zvítězit nad hrubou silou, mohla jen dát najevo, že je možno se nepoddát, uchovat si čest.

Vítězství ani svobodu jsme nevybojovali ani násilím, ani nenásilím, jen jsme se v příhodnou chvíli přidali k vítěznému proudu, který odplavil totalitní režim i vojska, která jej měla bránit.

Kapitola třetí

Teprve postupně mi docházelo, jaký úkol jsem to v Ann Arboru přijal.

Studoval jsem v době, kdy všechno vědění, tedy i literární historii a kritiku zmátli marxističtí vykladači. Namísto literárních hodnot si cenili revolučnosti, případně dělnického původu, o největších českých spisovatelích se často naši profesori ani nezmínili, anebo se o nich zmínili jen proto, aby je odsoudili. Navíc při své nedovzdělanosti nedokázali hledat souvislosti s ničím z toho, co se dalo ve světě, jen tak mohli vyzvedávat na výšiny průměr a podprůměr a naopak mlčet o největších literárních zjevech.

Také jsem si uvědomil, že mnoho z těch osobností, kterým se v našich literárních dějinách věnuje pozornost, mělo v nejlepším případě jen lokální význam. V době, kdy psali Lope de Vega, Shakespeare nebo Molière, u nás prakticky neexistovalo divadlo, teprve o dvě století později se Klicpera či Tyl pokoušeli psát své naivní komedie v českém jazyce, a to především pro vesnické obecnstvo, které jediné češtině rozumělo. A obdobné to bylo v poezii či v próze. Nakonec jsem se rozhodl, že se ve svých přednáškách budu věnovat jen několika osobnostem, jako byli Hus, Komenský a v novější době Mácha, Němcová, Havlíček, Erben a Neruda.

Do meziválečného období, kdy se česká literatura konečně dostávala na úroveň ostatní evropské literatury, jsem se rozhodl zařadit vedle Jaroslava Haška, Karla Čapka a Vladislava Vančury také Franze Kafku, autora, který sice psal německy, ale zato byl spjat s Prahou. (Nazýval ji „matičkou s drápy“, neboť se od ní nedokázal odtrhnout.) Navíc, to už jsem pochopil, byl Kafka ze všech autorů, kteří u nás tvořili, ve světě nejznámější. Vynikajících básníků jsme měli po několik generací víc než dobrých prozaiků, jenže s básněmi v cizině je to vždycky obtížné; pokud jsou přeloženy, záleží daleko víc než

u prózy na nadání překladatele. Přesto jsem se rozhodl promluvit o předválečném díle Nezvalově, Seifertově, o díle Františka Halase a Vladimíra Holana. Díla autorů, které v době, kdy jsem studoval, vyzvedávali jako páteř naší literatury: Majerovou, Glazarovou, Pujmanovou, Fučíka či S. K. Neumanna, jsem shrnul do jediné přednášky o komunistické literatuře, která v díle S. K. Neumanna spadla na samé literární dno a proměnila se v čirou a prolhanou agitaci, stejně jako v poválečném Nezvalově díle poklesla na veršovánky oslavující Stalina a jiné komunistické vůdce.

Z meziválečného období zbývala ještě celá řada autorů, o nichž jsem věděl málo, anebo dokonce od nich nic nečetl. Ted' jsem nahonem sháněl po antikvariátech jejich díla a uložil si za povinnost během týdne přečíst aspoň čtyři knihy.

Také jsem se rozhodl přednášet o literatuře, která, jak jsem předpokládal, bude mé posluchače zajímat nejvíc, tedy o dílech svých současníků.

* * *

Pozvali mě s několika kolegy, kteří nějak patřili k Listům, na besedu s dělníky z ČKD. Jeden z dělníků se přihlásil s prosbou, abychom je pravdivě informovali o tom, co se děje. Řekl: Jsme připraveni obětovat všechno, co můžeme, ale musíme znát pravdu.

Odpověděl jsem, že se o to budeme vždy snažit, ale je otázka, jak dlouho nám něco takového dovolí.

Karel Kosík (na filosofa příliš heslovitě) prohlásil: Jsme země vojensky okupovaná, ale politicky neporažená.

(Z mého deníku, 19. 2. 1969)

* * *

Připravoval jsem si své přednášky, zatímco zkáza, která se dosud zdála v nedohlednu, se tichounce vkrádala do země.

Jakési údajně „zdravé síly“ (v komunistické novořeči to byli ti, kdo přivítali okupaci) se rychle dostávaly k moci. Komunistická strana si vybrala Gustáva Husáka za svého nejpřednějšího. Vzhledem k tomu, že ještě před několika lety patřil mezi vězně odsouzené na doživotí a unikl oprátce jen proto, že se navzdory mučení odmítal doznat k smyšleným zločinům (za skutečné ho nežalovali), někteří věřili, že bude vzdorovat nátlaku okupantů (jako by připustit něco podobného bylo v logice okupantů).

Náš časopis znovu zakázali, teď už nenávratně. Mě opětovně vyloučili ze strany. Vzhledem k tomu, že jsem celou dobu poté, co mi vrátili legitimaci, neplatil příspěvky, nechodil na schůze a hlavně, jak ve své genialitě vystihli sovětští autoři *Bílé knihy k událostem v Československu*, jsem byl tím, kdo *odmítá možnosti řízení společnosti jednou stranou a volá po svobodné hře politických sil, po svobodné, neomezené a neorganizované iniciativě individua* (podtrhli autoři Bílé knihy), moje vyloučení bylo tak bezesporné, že mi je ani nesdělili, dokonce ani nežádali, abych vrátil legitimaci.

Ženicha pro Marcelu jsem upravil pro rozhlas a poslal do rozhlasové soutěže, a tím jsem ovšem promarnil něco z posledních zbytků svobodnějších časů. Hra dostala cenu a režisér Jiří Horčíčka ji nastudoval s Karlem Högerem v hlavní roli. Myslím, že díky jeho skvělému výkonu hra nabyla na působivosti. Měla se vysílat v den prvního výročí okupace a přesně v ten den ji zakázali.

* * *

Odletěli jsme do Spojených států předposledního srpna devětašedesátého roku. Dva dny nato se naše už zcela obměněná vláda rozhodla znovu zpřísnit vydávání výjezdních doložek. Hranice za námi se bezpečně anebo spíše nebezpečně uzavřely.

Na letišti na nás opět čekali: tentokráte zástupci fakulty, mezi nimi i pan profesor Matějka. Když jsme po dálnici dospěchali do Ann Arboru, pan profesor, který mě už cestou poučoval o tom, jak postupovat během výuky českého jazyka, mě z dálky ukázal budovu naší fakulty a připomněl mi, že za dva dny mám mít první přednášku, a doporučil mi, abych ještě dneska zašel za sekretářkou paní Parrotovou, ta mi ve všem pomůže a poradí, je dobrým duchem celé katedry slavistiky.

Hned nato zastavil před nevysokým činžáčkem v ulici Geddes. Brali v úvahu, že jsme si přáli něco levnějšího, byt tady bude stát jenom tři sta dolarů měsíčně (bylo to zhruba čtyřicetkrát tolik, nežli jsme platili za náš zhruba stejně velký byt v Praze), ale tři sta dolarů budu ještě muset složit jako kauci, kterou mi vrátí až v den odjezdu. Byt má výhodu také v tom, že odtud, jak jsem si jistě všiml, rychle dojdu na fakultu, takže se pro první dny obejdu bez auta, které ovšem, jak brzy poznám, budu potřebovat co nejdřív, protože bez auta je tu člověk ztracený.

Byt v prvním patře měl dvě ložnice, obývací pokoj a jídelnu s kuchyňským koutem a velkou koupelnu se dvěma umývadly. Protilehlou část ulice, do níž hleděla okna ložnic, tvořila nízká zeď hřbitova; překvapilo mě, že mezi hroby vedly nikoliv cesty, ale silničky; za okny obývacího pokoje se rozkládal vyasfaltovaný dvůr, který sloužil především jako parkoviště pro auta. V kuchyni kromě elektrického sporáku (o účinnosti rychlovarných plotýnek jsme se ještě měli přesvědčit) stála velká lednička a na policích bylo připraveno nádobí.

Zatímco žena vybalovala zavazadla a děti objevovaly byt, já se vydal na fakultu. První, co mě zarazilo a ohromilo, byl obrovský, dobře známý symbol komunismu: srp a kladivo; kdosi, koho zřejmě unavovala demokracie, je rudě namaloval na vozovku mostu, po němž jsem musel cestou na fakultu přejít. V kanceláři mě opravdu přijala paní Parrotová, mladá, štíhlá, jemná a nápomocná žena.

Seznámila mě s rozvrhem mých přednášek a seminářů, také mi dala seznam studentů, z nichž někteří měli krásná česká jména Janáček, Lišková, Jelínková (samozřejmě už bez háčků a čárek a ženy také bez koncovky „ová“). O slečně Jelínkové jsem se dozvěděl, že byla krasobruslařskou mistryní světa. Pak mi paní sekretářka dala ještě mnoho dobrých rad: jaké si mám zvolit zdravotní pojištění, které školy by byly nejlepší pro naše děti, kde je nejbližší samoobsluha, kde celé obchodní centrum, upozornila mě, že univerzita provozuje linku městských autobusů, v nichž mohou všichni studenti i učitelé jezdit zdarma, že všechny kancelářské potřeby dostanu od ní. Pak mě odvedla do mé kanceláře, která na rozdíl ode všech mých předešlých pracovišť neměla okna do dvora, naopak se jimi dala zahlédnout vysoká věž, která byla zdálky viditelnou dominantou města. Na stole mě zarazila baňatá láhev. Tu mi poslal, sdělila mi paní sekretářka, na přivítanou děkan. Láhev, kterou jsem ihned schoval do skříně, obsahovala celý půlgalon sherry.

* * *

Mých studentů, jak jsem shledal, bylo osm, někteří navzdory českým jménům z češtiny neznali nic, zato mezi nimi byla jedna studentka, která pocházela z Texasu, kde už žila přes sto let česká komunita, a odtud si přinesla roztomile starobylou podobu naší mateřštiny. Největší zájem o jazyk i literaturu však projevovali ti, kdo české kořeny vůbec neměli. (Nejlepší z nich, Herb Eagel, dokonce o rok později přijel na celý rok studovat do Prahy.)

Už během vlastních studií jsem nesnášel, pokud profesor jenom četl to, co mohl na začátku roku rovnou rozdat a dopřát nám tím volnost, kde a kdy si budeme jeho text studovat. Jenže byla má angličtina natolik dobrá, aby mi dovolila improvizovaně mluvit? Nakonec jsem aspoň pro první přednášky zvolil kompromis: některé pasáže jsem četl, ale mezi nimi jsem odbíhal jednou do his-

torie, podruhé do současnosti. K Husovi jsem připojil svoji úvahu o revolucích, které začínají nadšením a snahou po nápravě poměrů a končí ničením. O něco později jsem k Havlíčkovým črtám z cest do Ruska přidal úvahu o samoděržaví, tak naprosto neslučitelném s jakoukoliv formou demokracie, o niž tento pozoruhodný novinář a spisovatel usiloval. Také o podivuhodně blahovolném vyhnanství, do něhož Havlíčka vypověděli, jsem se zmínil a dodal, že do takového exilu by se dneska mnozí čeští novináři hlásili dobrovolně.

Američané jistě i proto, že předkové všech (pokud ne přímo oni sami) přišli z jiných zemí a z jiných kontinentů, se chovají k cizincům s laskavou vstřícností. Od počátku zcela neznámí kolegové mě i ženu začali zvat na večírky, kde mi představili dalších deset neznámých kolegů i jejich ženy, a všichni si žádali být oslovováni křestními jmény. Vypyтали se, jak se nám líbí v Ann Arboru, jestli jsme už byli ve filmovém klubu, v české restauraci v Chicagu, na americkém fotbalu, na demonstraci proti vietnamské válce, jestli máme radši bourbon nebo skotskou, a sdělovali, že byli jednou v Praze, a poradili nám, abychom si o vánočních prázdninách zajeli do Grand kañonu anebo na Floridu. Postupně jsem poznal, že na těchhle večírcích se nesluší probírat žádný problém, lze se ho nanejvýše lehounce dotknout.

Děti chodily do školy, nad Nandou si maminka jedné z jejích spolužaček vzala jakýsi patronát, zvala ji k sobě a pomáhala jí zvládat potíže nového jazyka. Michal si stěžoval, že skoro nic nerozumí, ale na rozdíl od ostatních spolužáků neměl potíže s rozeznáváním jednotlivých písmenek.

Ty první týdny musely být pro naše děti svízelné. Svět, v němž se pohybovaly mimo domov, jim zastíral závoj jazykové nesrozumitelnosti. Ale dceři se líbilo, že místo sezení ve třídě se chodí hodně ven a v parku mají něco, co v Praze ani neviděla, totiž houpací zvířata na pružinách. Jednou, měli jsme zrovna puštěné rádio, Nanda začala nadšeně křičet, abychom si běželi poslechnout. Opravdu, k našemu

úžasu nějaká místní detroitská stanice promlouvala v češtině. Jak zklamaně děti zjistily, vysílala česky jenom jednou za týden třicet minut a vysílání platil místní pohřební ústav, jenž si tak chtěl zajistit všechny potencionální klienty českého původu.

Pohřby jsme vídali téměř denně z okna. Vždy se nejdříve objevili hrobníci, aby vykopali jámu, a pokud hrozil déšť anebo naopak příliš mnoho slunce, vztyčili v okolí hrobu celtové přístřešky. V hodinu pohřbu přijel pohřební vůz a hned po něm další auta s pozůstalými. Auta zaparkovala všude, kde se v blízkosti hrobu dalo. Pokud bylo deštivo, pozůstalí ani nevyužili přístřešků a zůstali sedět v autě. Kněz však vystoupil a promluvil k lidem i k automobilům.

V době mimo pohřby pobíhaly po hřbitově černé veverky a mezi hroby studenti hrávali kopanou. Brzy jsem pochopil, že v této zemi není slušné myslet na smrt ani mluvit o ní, tedy ani prokazovat nějakou zvláštní úctu mrtvým se nezdálo potřebné, když smrt vlastně ani neexistovala.

* * *

Ann Arbor bylo středně velké univerzitní město s necelými sto tisíci obyvateli. Protože však na americkém kontinentu bylo daleko víc místa než v Evropě, město se rozlézalo do šířky, a my brzy pochopili, že nám nelhali ti, kdo upozorňovali, že bez auta se tu jen těžko obejdeme. Začal jsem tedy hledat v inzerátech nabídky ojetých aut. Zaujala mě nabídka jakéhosi pana Zizaly, v němž jsem správně vytušil bývalého pana Žízalu. Bydlel až na opačném konci města, ale jeden z mých studentů mě k němu ochotně dovezl. Pan Zizala byl povoláním automechanik, což ve mně vzbudilo naději, že nabízený chevrolet Impala v barvě bílé kávy bude ve slušném stavu. Tento muž, jehož jsem viděl jedinkrát v životě sotva necelých třicet minut, mi utkvěl v paměti, odešel totiž do emigrace před necelými dvěma roky, ale měl už svůj malý domek s dílnou (jistě na hypotéku)

a hlavně mluvil neuvěřitelnou směsicí angličtiny a češtiny. Ujistil mě, že jeho kára je *super-duper*, a že když jsem z Prahy, udělá mi speciální *férst rejt prajs*. Prodal mi zánovní vůz za sedm set dolarů a popřál mi, ať se mi v něm *fajn drajuje*.

Auto proměnilo náš způsob života. Až dosud jsme docházeli do místní samoobsluhy, udělali nákup a pak s nákupním vozíčkem drkotali k údivu všech mezi univerzitními budovami a potom podél hřbitova naší Geddes třídou, po níž se nepřetržitě řítily motorové koráby. Teď jsme prvně vyjeli do obchodního centra za městem, my trochu vyjevení návštěvníci ze země, která budovala nejpokrokovější společenské zřízení a slibovala každému, že si už brzy nabere všeho podle svých potřeb, jsme vstoupili do té nesmírné (a nesmyslné) říše přebujelé hojnosti. Procházeli jsme za zvuků unylých šlágrů mezi stohy halenek, sukní, šatů, šátků, kabátů i spodního prádla, mezi milionem párů bot, střevíců, voňavek, pudrů, lesních vůní a odstraňovačů všech nelibých zápachů, mohli si na vše sáhnout, zkoušet i oblékat se, co se obléct dalo, a měli jsme podle všech předpokladů a vědecky podložených marketingových studií upadat do onoho mnohokrát popsaného stavu vytržení, v němž člověk ztrácí v těchto velechrámech zboží veškeru soudnost.

Zpočátku jsme jen stěží vycházeli s penězi, výdaje za činži včetně kauce na byt i oněch sedmi set dolarů za koupi auta překročily můj měsíční plat. Naštěstí mi začala přicházet pozvání od různých univerzit, abych tam pronesl přednášku.

Připravil jsem si spíše politickou promluvu, v níž jsem se pokusil, jak nejlépe jsem svedl, shrnout hlavní ideály „pražského jara“, vysvětlit, že se velice od sebe lišila oficiální politika komunistické strany a požadavky občanů, kteří opravdu toužili obnovit demokracii, svobodné volby i nezávislou soudní moc. Postupně mě pozvali do Indiany na univerzitu v Bloomingtonu, hned nato na univerzitu v Kansas City i na Columbia university do New Yorku.

Zájem o okupované Československo, a především o ideály „pražského jara“ byl tehdy mimořádně velký.

Mladá generace totiž propadala levicovým náladám: ti radikálnější nosili na tričkách Che Guevaru, Castra anebo velkého Maa, četli Cohna-Bendita či Sartra, mezi jejich idoly patřili Noam Chomsky, Rudi Dutschke, také mladičká černošská aktivistka a komunistická funkcionářka Angela Davisová, teď k nim, aspoň pro ty umírněnější, přibyl i Alexander Dubček a socialismus s lidskou tváří. Samozřejmě na univerzitách skoro všichni, zvláště studenti, vášnivě odmítali válku ve Vietnamu.

Připadalo mi to všechno jako jakási hra, která měla dohodnutá pravidla (i když ve Vietnamu umírali lidé). Zato z domova mi přišel (nejspíš rozumně) nepodepsaný list, který obsahoval deset bodů. V preambuli k nim se psalo:

Mnoho schopných, nadšených a řádně zvolených lidí muselo odejít z práce nebo z funkce... Společenské organizace jsou násilnými zásahy umrtvovány, veřejnost je vylučována z tvorby státní politiky, závažné otázky se rozhodují ve skupinách jedinců místo v demokratických orgánech státu. Ani jeden český orgán moci nevzešel z projevené vůle lidu... K tomu všemu znemožňuje cenzura o těchto věcech veřejně jednat, což vyhovuje lidem omezeného myšlení a rozkazovačné povahy, starým oportunistům a novým kariéristům, protože mohou tvrdit, co chtějí, překrucovat fakta, pomlouvat lidi a pořádat novinové kampaně, na něž jim nemůže nikdo odpovědět. Přitom drze tvrdí národu do očí, že se teď konečně může říkat a psát pravda!

Autoři a signatáři deseti bodů požadovali odchod sovětských vojsk, která označili za příčinu neklidu ve společnosti, protestovali proti čistkám a proti rozpuštění většiny dobrovolných občanských

organizací, proti obnovení přísné cenzury. Důležitý byl bod pátý, který začínal prohlášením:

Neuznáváme úlohu komunistické strany jako mocenské organizace, její nadřazování nad státní orgány odpovědné všemu lidu. Stavění kategorie stranictví nad kategorií občanství je nehoráznost.

V devátém bodu zazněla výzva k občanské neposlušnosti.

Když cenzura umlčuje kritiku, když hrubé zásahy do složení státních orgánů i občanských organizací mají zastrašit lidi, když bezectní pisatelé v novinách mizerné úrovně zřejmě připravují atmosféru pro horší věci, prohlašujeme zřetelně, že právo nesouhlasit s císařem a vládou je odvěké přirozené právo člověka. Už osvícené monarchie uměly ho využít jako konstruktivní síly. Proto se ptáme, jak bude tato otázka vyřešena u nás. A do jejího vyřešení vyhrazujeme si právo k nesouhlasu, který projevujeme tím, že budeme odporovat zákonnými metodami všemu, co bude proti našemu rozumu a proti našemu přesvědčení jako občanů usilujících o socialismus demokratický a humánní, nebo co bude proti dobrým tradicím této země... Vyjádříme solidaritu lidem pronásledovaným pro politické názory.

Odesílatel dokumentu, v jehož některých pasážích jsem bezpečně rozpoznal rukopis přítele Ludvíka, dodal doušku, že už některé ze signatářů zatkli.

Na okamžik jsem cítil zahanbení, že já si tady sedím v klidu, zatímco kamarádi vedou pravděpodobně už zoufalý a pro nejbližší dobu asi i beznadějný boj s okupací a jejími následky.

* * *

Abych dětem vynahradil to, jak málo času mi na ně zbývá, vymyslel jsem velký výlet ke břehům Erijského jezera, nejbližšímu z Velkých jezer. Zaparkovali jsme na místě, které nám připadalo příhodně blízko vodní hladině, a nic zlého netušíce se vydali po cestě, která zjevně vedla až na samý břeh; nápisu, že se jedná o soukromou cestu, jsme si nevšimli.

Náhle se před námi vynořil muž s puškou, mířil na nás a řval cosi, co jsem si vyložil jako výzvu: Ani o krok dál, nebo střelím! Jako v hloupém gangsterském filmu jsme museli zvednout ruce. Marně jsem se snažil majiteli vysvětlit, že nejsem zločinec, jen cizinec, co učí na univerzitě a chtěl dětem ukázat jezero. Museli jsme se obrátit čelem vzad, ruce už jsme směli spustit, a za neustálého dozoru muže s flintou jsme se vrátili až k našemu autu.

Tak jsme se názorně seznámili s jedním z pilířů amerických občanských práv, jímž je nedotknutelnost soukromého vlastnictví.

Nacestoval jsem se tu během několika týdnů víc než za celý dosavadní život. Země tak rozlehlá, jako jsou Spojené státy, mění zcela pojetí vzdálenosti. Dva čerství emigranti v Ann Arboru nás pozvali na večeri do české restaurace, která byla vzdálená od našeho města dvě stě čtyřicet kilometrů, univerzita v Kansas City byla vzdálena sedm set padesát dvě míle, ráno jsem letěl tam, druhé ráno zpět, protože jsem odpoledne měl přednášku pro své studenty.

Jednou počátkem zimy mi zavolał neznámý muž, který mi česky oznámil, že je profesorem na katolické koleji v St. Louis, učí dramatické umění a zve mě na premiéru mého Mistra, jehož právě nastudovali. Pozvání mě nadchlo. Od dětství jsem miloval Marka Twaina, jeho prostřednictvím královnu řek Mississippi, kterou jako kormidelník projel mnohokrát po proudu i proti němu. A St. Louis leželo při březích této řeky, o níž hrdě prohlašoval, že je druhá největší na světě.

Podařilo se mi uvolnit se na celé tři dny, zajet do Hannibal, kde jsem navštívil dům, v němž slavný kormidelník strávil

dětství a kde pro mě a miliony dalších čtenářů žili Tom Sawyer a Huckleberry Finn, pak jsem se rozhodl, že se po velké řece svezu.

Tuhle cestu jsem zaznamenal ještě při čerstvé paměti v románu *Láska a smetí*:

Nasedl jsem na parník, který vozil výletníky po Mississippi a kde vyhrával černý band. Na palubě se bavila pestrobarevná společnost. Nevěděl jsem, co slavili, zda svatbu, narození potomka či něčí jmeniny, anebo to, že k Měsíci, který možná jejich ne tak vzdálení předci vzývali jako boha, se blížila raketa s lidmi, ale vnímal jsem, že také já v jejich blízkosti a pod vlivem jejich hudby se propadám do jiného, méně vědoucího času.

* * *

Jeden z kormidelníků, kterého jsem znával, dokud jsem býval na řece, zemřel velmi čestnou smrtí. Lod' byla zachvácená požárem a on zůstal u kormidla, dokud ji bezpečně nepřivedl ke břehu. Pak se teprve v hořících šatech dostal ven čelní stěnou a byl posledním člověkem, který vystoupil na břeh. Zemřel na popáleniny za dvě nebo tři hodiny poté a byl jediný, kdo přišel o život. V historii kormidelnického povolání na Mississippi lze najít šest nebo sedm příkladů takového mučednictví a půl stovky příkladů, kdy se kormidelníkům podařilo ujít podobnému osudu, který by je byl potkal, kdyby se byli zpozдили o jednu nebo dvě vteřiny, nenajde se však případ, kdy by byl kormidelník opustil své místo, aby si zachránil život, když mohl zachránit životy jiných před záhubou tím, že vytrval na místě a obětoval život vlastní.

(Mark Twain: Život na Mississippi)

* * *

Představení Mistra jsem očekával s obavami. Mělo se hrát na malé scéně, která patřila instituci, jež mě pozvala. Režisér byl český poválečný emigrant a svěřil se mi, že doma byl v nepřítomnosti odsouzen k smrti, loni na jaře mu sice napsali, že by mohl být rehabilitován, ale než stačil odpovědět, vtrhli k nám Sověti. Překvapil mě tím, jak velmi sledoval dění u nás, dokonce si dovolil malou výstřednost: na svých náramkových hodinkách si nechal pražský čas, který se lišil od času v povodí Mississippi o sedm hodin. Režisér se mnou nadšeně rozmlouval o mých hrách, z nichž Mistr mu připadal zajímavý svým obrazem fanatické víry ve vykupitelskou roli prázdnoty. Pak mi s jistými rozpaky sdělil, že při studiu hry narazil na problém. Kolej, kde učí, je výhradně ženská, a v mém Mistrovi jsou jen dvě ženské role, zatímco mužské jsou tři. Ale on si přál uvést právě tuhle hru, takže si dovolil jednu mužskou roli přeměnit na ženskou.

Při pohledu na mě rychle dodal, že chápe moje zděšení, ale uvidím, že to docela dobře funguje. V roli rakváře, sdělil mi k mé úlevě, vystoupí on sám, a slečna (její jméno jsem nepodržel v paměti a divadelní program už ztratil), která bude hrát starého profesora, tedy teď už starou profesorku, patří k velkým talentům a je přesvědčen, že o ní v budoucnu ještě uslyším.

S touto informací jsem v hledišti usedl do první řady.

K mému úžasu, snad to způsobila přece jen má menší citlivost k anglickému jazyku anebo mé očekávání toho nejhoršího, jsem zjistil, že to opravdu fungovalo docela dobře.

Utěšil jsem se v duchu, že třeba jednou spatřím místo Tří sester Tři bratry (v provedení mužské koleje) a nezasvěcení diváci si ničeho nevšimnou, ale musel jsem si přiznat, že by to svědčilo proti autorovi: napsal mužskou roli zřejmě tak, že ji mohla bez nesnází odříkat žena.

* * *

Jiné město, které jsem znal jen z literatury a nevěřil, že je kdy spatřím, bylo Chicago (pouze tři sta mil od Ann Arboru). Strýček mé studentky Liškové byl koronerem v jedné z nejdivočejších čtvrtí tohoto města a nabídl mi (na rozdíl od mé studentky mluvil ještě plynně česky), že mě provede místy, kam normální obyvatel města raději nikdy nevzkročí.

Tak jsem se dostal do uliček, kde mezi hromadou odpadků posedávali nebo postávali muži černé pleti, kde výrostci hráli kopanou mezi automobily, které spíše než na ulici patřily na vrakoviště, a pan Liška mi ukazoval místa, kde našli zastřeleného gangstera a kde oběšeného otce sedmi dětí, kde se utkaly dva gangy mladistvých a zůstali tam tři mrtví. Cítíte to? zeptal se a hluboce se nadechl.

Cítil jsem opravdu podivnou směs puchů: kanálů, hnilyby a nakyslosti.

To nejsou kanály, řekl, takhle páchne chicagská bída.

Amerika, hovořil nevzrušeně, ukazuje světu tvář laskavé a zbožné rodiny, jejíž děti studují na Harvardu anebo aspoň, dodal kvůli mně a své neteři, na Michiganské univerzitě. V té Americe se pro každého otevírá svět netušeného úspěchu, a pokud se jeho vlastní osoby týká, dodal, dává tomu za pravdu, přišel s rodiči, neměli nic, a teď jsou vážení občané. Ale pak jsou tu ti, co se narodili rovnou tady, tátu mají v kriminále anebo denně ožralého, mámu kurvu anebo ožralou po boku táty, prožili dětství na ulici spolu se stejnými, jako byli sami, všechny cesty je vedly k zločinu. A tady do těch míst, mávl do úzké postranní uličky, vás radši ani nepovedu, nerad bych vás měl na svědomí.

Pamatuji si, že když jsme vyšli z té nejhorší části této čtvrti, ocitli jsme se na ulici, kde se k sobě tlačila spousta obchodů a obchůdků, pan Liška mi poradil, že tady bych si mohl skvěle nakoupit, protože se tu prodává samé pašované nebo falšované zboží. Vzpomněl jsem si, že bych nutně potřeboval boty na zimu, která už začínala i tady, a tak jsme vstoupili do jednoho z obchodů a můj průvodce dodal,

že to je poměrně dobrý obchod, ale samozřejmě se musí trochu smlouvat.

Koronera tu zřejmě znali, protože jen co jsme vešli, vyběhl nám vstříc majitel obchodu a s úklonou ho přivítal.

Pan Liška se zeptal, jakou tu má zase čertotu, a když byl zahrnut přísahami, že nikdy v tomhle obchodě neprodali jedinou pašovanou botu, mávl rukou a řekl, že tu je dneska soukromě, jen tady jeden jeho známý pan profesor by si rád koupil nějakou slušnou, nefalšovanou obuv.

Mně se líbily pěkné semišové polovysoké boty, lehounké a měkké, a zeptal jsem se na cenu, majitel ihned odstranil cenovku, která hlásala, že boty stojí dvacet devět dolarů, a řekl, že mi udělá cenu: pětadvacet dolarů. Namítl jsem, že to je příliš, poněvadž jsem si vzpomněl, že jsem podobné boty viděl v Ann Arboru za devatenáct. Majitel naznačil, že mu krvácí srdce, ale dodal, že tedy mně, opravdu jenom pro mě je ochoten přistoupit na pouhopouhých třiadvacet.

Pan Liška přihlížel mému počínání se zájmem. Když jsme z krámu odcházeli bez bot, maličký majitel zvolal zoufalým hlasem: pro vás za dvacet.

Řekl jsem, že je mohu doma dostat za devatenáct, a vyšel jsem z krámu.

Majitel vyběhl za mnou, chytl mě za rameno a zanaříkal: za osmáct, ale níž opravdu už nemůže.

Odnášel jsem si boty a pan Liška, zvyklý pohybovat se mezi vykutálenými podvodníky z podsvětí, řekl: Jsou určitě pašované, ještě stále na nich vydělal, ale vy, vy se určitě v Americe neztratíte.

Když jsem příštího dne v Ann Arboru šel podél obchodu s obuví, kde jsem viděl předtím „svoje“ boty, shledal jsem s údivem, že mě oklamala má paměť: boty tu nestály devatenáct, ale třicet devět dolarů. Mohl jsem se v Americe neztratit pouze omylem.

* * *

Blížily se Vánoce. Na katedře orientalistiky naší fakulty byl na studijním pobytu můj krajan Timoteus, potkali jsme se až tady a znali se spíš jen od vidění. Věděl jsem, že sem přijel s paní a se synem a že se svým stipendiem jen taktak vyjde. Ted' se u mě zastavil a přinesl s sebou fakultní časopis, kde měl zatrženo kratičké oznámení, že příslušníci jakési reformované církve v texaském Midlandu zvou zdarma zahraniční studenty, aby s nimi strávili týden křesťanských Vánoc, termín pro přihlášky končil právě dnešního dne. Řekl jsem, že to je velkomyslná nabídka, ale že Texas je trochu z ruky a kromě toho nejsem student, o panu Timoteovi jsem se nevyjádřil, ale jeho poloplešatá hlava ani obstarožní zjev také příliš studentsky nevyhlížely.

Namítl, že naše postavení jistě nebude nikdo prověřovat, kromě toho on se za studenta považuje a tohle pozvání je zajímavé právě tím, že pochází z Texasu, kdy jindy by se nám poštěstilo se tam dostat?

Postupně jsem začínal chápat, že by rád pozvání přijal, ale nemá na cestu, kdybychom tam jeli naším autem, cesta by přišla levně, on by mi samozřejmě přispěl na benzin. Benzin byl tak levný, že jsem žádný příspěvek nepotřeboval, ale pořád mi připadalo trapné vydávat se za studenta.

Pan Timoteus mínil, že všichni jsme v podstatě až do smrti studenty a že většina studentů tady je bohatší než my oba dohromady, protože kdo z nás si může dovolit týdenní prázdniny v Texasu? Uvědomuji si, jaká by to byla zkušenost i pro naše děti?

Řekl jsem, že celý týden v mém případě nepřichází v úvahu, cítil bych se jako podvodník.

S tímto mým rozhodnutím můj krajan odešel telefonovat do Midlandu a za necelou hodinu mi radostně oznamoval, že jsme očekávání a samozřejmě můžeme svůj pobyt tam prodloužit i zkrátit, on si myslí, že všechny mé obavy jsou přehnané. Midland, jak zjistil, je obchodní centrum texaského naftového průmyslu a patří mezi

nejbohatší města ve Spojených státech, církev tam jistě nebude chudá.

A tak se o několik dní později nás sedm natlačilo do naší Impaly a vydali jsme se na cestu do Texasu.

Když člověk projíždí od severu k jihu touto rozsáhlou zemí, uvědomí si, že kromě Ameriky přepychových rezidencí, vilek, mrakodrapů, slamů, farem či dřevěných stavení z koloniálních dob existuje ještě jedna Amerika, Amerika přidálniční, krajina benzinových čerpadel, reklamních panelů a neonů, obrovských ukazatelů cest s údaji ve stovkách mil, tabulek s čísly silnic a dálnic, z nichž některé měří tisíce kilometrů, a tabulek prikazujících povolenou rychlost, panelů s čísly telefonů pro nouzové volání, opraven aut a pneumatik, zařízení pro rychlé občerstvení, odpočívadel pro řidiče těžkých nákladních aut, Amerika motelů a hotýlků, kde můžete přespát, aniž kdo od vás žádá jakýkoliv průkaz, jen číslo vašeho vozu, a to ve vašem zájmu pro případ, že by vám vůz ukradli. Když jsem četl Nabokovovu Lolitu, měl jsem pocit, že autora víc než námět milostného dobrodružství zralého muže s nevlastní nezletilou dcerou fascinoval právě ten bizarní a pestrý svět přidálniční anonymity, v níž se daří tajit nevěry i daleko horší ohavnosti.

Projeli jsme řadou velkých měst, která na rozdíl od dálniční subkultury byla šedivá a nezajímavá a postrádala většinou jakoukoliv vlastní tvář, nejstísněněji na nás působil Dallas, jakési vtělení betonové bezduchosti, která se dobře hodila k nedávné, zato slavné prezidentské vraždě.

* * *

Den před Štědrým večerem jsme dorazili do Midlandu. Nad rovinatou krajinou čněly skvělé stavby mrakodrapů, všechno tu bylo nové, zjevně čerstvě postavené (město založili až v poslední čtvrtině devatenáctého století). Na mrakodrapy jsme si už zvykli a nic

jiného tu nevypadalo pozoruhodně. (Ale abych městu nekřivdil, měli tu i dvě divadla, koncertní síň a také muzeum.) Celkem snadno jsme našli obrovský kostel, který byl mnohoúčelovým zařízením, kromě pokojíků na přespání tu měli i kuchyň, jídelnu, tělocvičnu a samozřejmě řadu místností pro sborovou činnost. Přivítali nás, ubytovali a sdělili nám, kdy se konají nejbližší služby boží.

U večeře jsme se setkali s ostatními účastníky křesťanských Vánoc, všichni opravdu vyhlíželi mnohem mlaději než my.

Naši hostitelé se k nám chovali až s okázalou křesťanskou láskou. Naše děti dostaly vánoční dárky a my ostatní jsme byli pozváni k slavnostní večeři.

Každý večer nás skutečné i falešné studenty zvali do rodin. Mne se ženou pozval jeden člen staršovstva. Pohostili nás obrovským biftekem, vínem a dortem, při vánočním cukroví nadešel čas pro hovor. I když jsme si už zvykli, že na žádném večírku se nesluší mluvit o ničem závažném, nebo dokonce kontroverzním, tady jsme marně hledali téma, o němž bychom mohli mluvit. Zjistili jsme, že jim není blízké ani umění, ani politika, ani Evropa, že nic nevědí o tak malé zemi, jako je Československo, a tudíž je nemůže zajímat, co se tam tragického přihodilo. Chvíli jsme se bavili o letu Apolla 11, o počasí a o možných výletech do okolí. Potom, nevím, co mě to napadlo, začal jsem mluvit o manželství jako o instituci, která prochází krizí, a o tom, že někdy rozpad manželství je morálnější než formální vztah, v němž lidé setrvávají bez lásky. Naštěstí mě žena pod stolem kopla, a teprve v té chvíli jsem zaznamenal zděšení, úžas, pohoršení, a tedy naprostý nesouhlas ve tvářích hostitelů.

Po čtyřech dnech jsem už v Midlandu neměl stání, oznámili jsme tedy hostitelům, že pojedeme na výlet do nejbližšího národního parku Big Bend (vzdáleného jen pár set mil), tam přespíme. Příštího dne jsme po dokonalé a téměř pusté silnici projeli krajinou, která je tak příznačná pro nezanedbatelnou část Spojených států, krajinou, kde převládají polopouště porostlé řídkou trávou, občas

jsme zahlédli v dálce pasoucí se stádo koní či krav, ale jen málokdy nějaké osamělé farmářské stavení.

V národním parku jsme zlezli několik horských svahů porostlých pro nás neznámou flórou, prvně jsme viděli kaktusy růst někde jinde než v květináčích a dostali se do nádherného kaňonu, který tu vyhlodala řeka Rio Grande. Nalodili jsme se také na pramičku, která nás a několik dalších turistů převezla za několik dolarů a na naše vlastní nebezpečí ilegálně do Mexika, abychom se mohli chlubit, že jsme také vstoupili na mexickou půdu. (Netušil jsem, že zhruba za jednadvacet let do téhle země přijedu jako člen dosti oficiální delegace.) Koupili jsme si v příbřežní hospodě tortillu plněnou pálivou směsí a na stejné pramičce jsme se opět ilegálně vrátili do Spojených států.

Ještě jsme se zúčastnili společné výpravy do jeskyň, které se kupodivu, byť v německé transkripci, jmenovaly Karlovarské. Psal o nich nadšeně a skvěle, i když je nenazývá jménem, Max Frisch ve svém Stillerovi, i ty snad milionové houfy netopýrů zmínil, takže se vzdávám toho, abych o jejich monumentální nádheře mluvil já.

Když jsme pátrali, co zajímavého bychom měli a mohli uvidět cestou na sever, zjistili jsme, že v okolí nedalekého Taosu jsou komuny hippies a že v horách nad Taosem lze navštívit jediné zachované, tisíc let staré indiánské pueblo, kde se na svátek Tří králů odehrávají taneční oslavy k uctění buvolů.

A tak po necelém týdnu jsme sbalili věci, poděkovali za pohostinství a vydali se na zpáteční cestu. Věděli jsme anebo aspoň tušili, že tahle cesta nám nabídne poslední možnost něco vidět a poznat v téhle zemi, a byli jsme ve věku, kdy člověk chce poznat a pochopit co nejvíc. Cestu zpět jsme si zvolili Novým Mexikem, Nebraskou a po dálnici číslo 80, která měla vést (dnes už vede) napříč kontinentem od východu na západ, jsme chtěli dojet až domů do Michiganu.

Komuny hippies mě zajímaly, protože podobně jako izraelské kibucy nabízely možnost vidět, jak fungují komunistické ideály, pokud je lidé přijali a uskutečňovali dobrovolně v prostředí demokratické společnosti.

Když jsme se blížili k Taosu, začali jsme se na komuny vyptávat, ale kupodivu o nich nikdo nevěděl anebo snad ani vědět nechtěl. Konečně jsme na jakési tancovačce, kde se radovalo mnoho vlasatců a dívek v džínách, získali popis místa v nedalekých horách. Poradili nám ještě, abychom auto nechali někde stranou, pokud chceme, aby s námi vůbec mluvili. (Auto jsem zaparkoval tak, aby se rozjíždělo z kopce, protože v mrazu, který tu panoval, mi motor jen nerad naskakoval.) V paměti mi utkvěla velká místnost, kde sedělo či polehávalo asi deset dospělých a pobíhalo nejméně dvakrát tolik dětí. Místnost byla načpělá kouřem z tabáku i marihuany a bylo v ní šero, špinavo a chladno. Mluvila s námi především jedna z dlouhovlasých dívek, která se jmenovala Barbara, a ve stručnosti nám sdělila zásady, jimiž se život v komuně řídí. Farmu i s přilehlými polnostmi dostali od jakéhosi mecenáše, který přál jejich hnutí, na polích pracují všichni stejným dílem. Odmítají všechny vymoženosti civilizace, jako jsou elektřina, pračky, myčky, telefony, televize, rozhlas. Odmítají dokonce i moderní medicínu.

Helena si všimla, že v koutě místnosti leží nemocné dítě, a zeptala se, jestli to platí i o dětech. Barbara odpověděla, že samozřejmě, organismus si poradí i bez penicilinu a podobných léků. Stejně většina z nich má za cíl vytahat z kapes lidí peníze ve prospěch farmaceutických koncernů. Oni si tady nasušili byliny, léčí tak, jako se vždycky léčilo.

A co když dítě zemře?

Naše informátorka suše odpověděla, že zatím žádné nezemřelo, a kdyby něco takového hrozilo, poradí se, co by bylo správné udělat.

Chtěli jsme ještě vědět, jak se na ně dívá okolní společnost.

Nevšimá si jich. Možná je má za blázný, oni mají zase za bláznivou ostatní společnost, která vidí smysl života v hromadění majetku, přežírání se a maří čas života v duchamorné zábavě.

Jak tráví volný čas oni?

Vzdělávají se, poznávají se navzájem, pečují o děti, ale především volného času mají málo, protože bez moderní techniky zabere každodenní práce skoro celý den.

Moje žena se posadila vedle nemocného dítěte, které zřejmě mělo vysokou horečku, a snažila se přesvědčit jeho matku, aby jela s námi, že ji zavezeme k lékaři. Matka odmítla: až se dítě vystůně, získá aspoň odolnost, a my se jim nemáme plést do života.

Když jsme večer odjížděli, Helena se v řeči stále vracela k nemocné holčičce. Každý ať si žije, jak se mu zlíbí, ale nesmějí tím trpět jeho děti. Namítal jsem, že děti vždycky vstupují do světa, který pro ně připravili rodiče. Komuny jsou umělým výtvorem, pro který se může nadchnout jen hrstka výstředních stoupenců, ale jaký je svět, do něhož uvádějí své děti ti, kdo nejsou výstřední? Lze přesně určit, kdy děti naším jednáním trpí a kdy naopak něco získávají?

Příštího dne jsem konečně mohl Michalovi splnit jeho přání potkat se s pravými indiány. Bylo stále mrazivo a my přijeli právě ve chvíli, kdy začínala slavnost. Zařadili jsme se do houfu turistů, kteří sem přijeli ze stejných důvodů: aby uviděli něco ze života původních obyvatel kontinentu.

Indiáni, někteří byli jen o málo starší než náš Michal, stáli v zástupu částečně nazí, částečně zahalení do buvolích kůží, kůže byly staré, vypelichané a odřené, stejně jako čelenky. Pak se ozvaly bubny a bubínky a začal tanec. Všiml jsem si, že nad většinou ze starobylých domků nestoupá dým, a uvědomil jsem si, že tu zřejmě většina z těch tanečníků už nežije, přijeli sem jako folkloristická skupina, aby prodali něco ze svých starých slavností a uplatnili rozpadající se buvolí kůže, které zdědili. Bylo to spíše smutné, jako by panychida za odešlou kulturu s jejími rituály, které ještě nedávno představovaly milníky v lidském životě. Ale zážitky se přece jen hromadily v našich myslích, nejvíc jistě v myslích dětí, které jsou otevřenější a hltavě touží do nich ukládat dosud nevídané či neslýchané.

* * *

Příštího dne jsme ujeli skoro tisíc kilometrů (střídali jsme se v řízení s kolegou Timoteem). Na cestě nedaleko Chicaga nás přepadl blizzard, bylo vidět sotva na několik metrů, řídil jsem právě já, věděl jsem, že bychom měli někde zastavit, ale umíněně jsem se chtěl dostat co nejdál, nejraději dojet až do Ann Arboru. Silnice byla stále zavátější a v jednu chvíli, když jsem předjížděl obrovský nákladák, mě sních odletující od jeho kol úplně oslepil a já jsem v obavě, abych se nedostal pod kola vozu, příliš uhnul a skončil v závěji, která překrývala příkop.

Vůz, který jsem právě předjel, zastavil, z něho vyběhl řidič, také já vystoupil.

Venku fičel ledový vítr, sních šlehal do tváře i do očí. Řidič se jen podíval na naše auto uváznuté v příkopu a řekl, že s tímhle si asi nepomůžeme; jestli chceme, vezme někoho z našeho auta k nejbližší pumpě anebo do servisu, aby nás vytáhl.

Kolega Timoteus k němu tedy nasedl, zatímco já po těch několika minutách venku úplně promrzlý se vrátil do našeho auta. Naštěstí jsem nechal běžet motor, takže topení hřálo, ale radši jsem si nepředstavoval, jak by nám bylo, kdyby motor zhasl. Timoteova žena, která bývala vždy tichá, téměř neslyšná a jen děkovala za to, že se kvůli nim mačkáme ve voze, teď dostala hysterický záchvat a vykřikovala, že neměla nikam jezdit, neměla vůbec jet do Ameriky, tím méně na tuhle cestu, že tu teď zahyneme i s dětmi a nikdo už nám nepomůže.

V jednom se mýlila. Během příštích minut zastavilo několik aut, z nich vyběhli řidiči, aby se zeptali, jestli není v autě někdo raněný, jestli nepotřebujeme pomoc. Jeden řidič osobního auta v té opravdu hrozně čině zajel ke kraji dálnice, vytáhl lano, a ačkoliv jsem mu říkal, že kamarád už odjel pro pomoc, pokoušel se nás z příkopu vytáhnout – marně ovšem.

Zatímco děti si užívaly našeho ztroskotání a Timoteova žena vzlykala, já držel nohu na plynovém pedálu a mírně přidával plyn, aby motor nezhasl. Asi za půlhodinu přijel autojeřáb i s kolegou

Timoteem, během minuty jsme byli nepoškozeni vráceni na vozovku. Po minutě jízdy jsme shledali, že jsme uvízli sotva sto metrů od malého motelu, kde jsme mohli přenocovat.

Příštího poledne jsme bezpečně vystoupili před naším přechodným domovem s vyhlídkou na hřbitov.

Uvědomil jsem si, že za celou dvoutýdenní cestu včetně několikahodinového nelegálního pobytu v Mexiku jsme nikdy nikomu nemuseli ukázat jakýkoliv průkaz.

* * *

Pocit svobody v této zemi byl silný. Věděl jsem, že mezi lidmi i na svých přednáškách mohu říkat, co chci, jet, kam chci, pokud budu trochu skromný, mohu si pořídit všechno, co potřebuji. Ale přitom všem mě neopouštělo vědomí nenáležitosti – užívám si svobody, dokonce blahobytu, o něj jsem se nezasloužil, zatímco chybím doma, kde o to vše je třeba nějakým způsobem zápasit.

Předplatil jsem si hned před odjezdem noviny s paradoxním názvem Lidová demokracie, vydávala je strana Lidová (jedna z dvou povolených stran kromě té vládnoucí), na katedře odebírali i ústřední orgán komunistické strany Rudé právo. Čtení tisku nebylo povzbudivé, vyjevovalo, že se vše vrací před dobu „pražského jara“, a protože v dějinách není žádný návrat možný, připadalo mi, že vše bude zřejmě daleko horší než před těmi několika měsíci, kdy jsem odjížděl a kdy ti, kdo se v nedávnu nějak svobodomyšlněji projevili, už buď uprchli za hranice, anebo ztratili jakýkoliv vliv.

Všiml jsem si také, že Komorní divadlo, které hrálo moji Porotu, ji stáhlo z repertoáru, ačkoliv, jak jsem věděl, představení bývala vyprodaná.

Psal jsem si s přáteli i s rodiči, abych se dozvěděl něco víc, ale odpovědi byly buď vyhybavé, anebo mnohoznačné, protože ti, kdo je psali, věděli, že musí být opatrní.

Po našem návratu z Texasu jsem našel přípis z našeho velvyslanectví, v němž se mi oznamovalo, že v důsledku nových předpisů týkajících se pobytu československých občanů v kapitalistické cizině se ruší k třicátému prvnímu prosinci naše výjezdní doložka, a je tedy naší povinností co nejrychleji opustit území Spojených států amerických a vrátit se zpět do Československa. Napsal jsem okamžitě dopis, v němž jsem žádal o prodloužení našich doložek, protože až do konce jarního semestru přednáším na univerzitě.

Zavolal jsem také domů (rodiče pobýli ve Švýcarsku jen několik měsíců, maminka odmítala dožít v cizině), nejprve jsem se zmínil o našem velkém výletu do Texasu a pak si postěžoval na naše úřady, které mi zřejmě nedovolí dokončit moje přednášky.

Tatínek mi s nečekanou naléhavostí řekl: dobře, že tam poznáváš, co se dá, uvědom si, že to může být na dlouhou dobu tvá poslední příležitost cestovat i přednášet.

Když jsem vzal v úvahu, že to, co říká, říká s vědomím, že telefony jsou odposlouchávané, sdělení znělo, abych se raději nevracel, že mě nejspíš čeká kriminál, anebo, zadoufal jsem, měl na mysli jen nějakou mírnější formu pronásledování.

Představa, že bych se měl rozhodnout pro emigraci, mě děsila, několik dní jsem pořádně nespál, neustále jsem si v hlavě přebíral různé synopse své blízké budoucnosti.

Pan profesor Matějka, když jsem se mu svěřil, mě utěšoval, že si udělám knihovnický kurz a můžu pracovat v knihovně, vydělám si dost, abychom si tady mohli slušně žít. Pak mi zavolala z Bloomingtonu, kde jsem měl nedávno přednášku, profesorka Benešová. Slyšela o tom, že se nebudu moci vrátit do Prahy, ona odchází do penze, už o mně mluvila s děkanem. Ujistil ji, že mohu být řádným profesorem u nich v Indianě.

Všechny tyhle útěšné zprávy mě spíše lekaly, protože pro mě jedinou smysluplnou prací bylo psát, vyprávět příběhy, které nějak souvisely s mým životem, a ten byl až příliš svázan s mou vlastí.

Představa, že bych v cizině psal o tom, co se mě jedině hluboce dotýkalo, ale s čím bych zpřetrhal spojení, mi připadala bláhová. Přednášet o moderní české literatuře, z níž jsem dobrovolně vystoupil, by pro mě určitě bylo bolestné, věděl bych, že jsem se dobrovolně rozhodl skoncovat s jedinou prací, na níž mi záleželo.

V těch dnech za mnou přišli moji studenti a velmi slušně, téměř pokorně mě požádali o laskavost. Jedou kolektivně do Washingtonu demonstrovat proti válce ve Vietnamu a demonstrace se koná v den, kdy mám přednášku. Byl bych tak laskav a přednášku přeložil na jiný den?

Řekl jsem, že to samozřejmě rád udělám. K cestě si najímali celý autobus a mě napadlo, že by Helena mohla jet s nimi a na vyslanectví zjistit, jestli by nám navzdory novým předpisům neprodloužili pobyt tady – aspoň do doby, než ukončím svoje přednášky pro jarní semestr. Žena se na mě ještě po letech zlobila, že jsem poslal ji, místo abych jel vyjednávat sám. Ale připadalo mi, že kdybych se tam objevil já, asi by se obávali se mnou vůbec jednat.

Když se po dvou dnech studenti vrátili, dozvěděl jsem se, že demonstrace byla velkolepá a na rozdíl od demonstrací před rokem proběhla pokojně. Helena mi oznámila, že po dlouhých řečech (a musela odmítat sexuální návrhy referenta, se kterým jednala) přistoupili na to, že nám prodlouží pobyt až do konce března.

* * *

V současné etapě vývoje nebojujeme proti umění, ale proti politickým názorům představitelů některých uměleckých svazů, kteří se ještě nedokázali osvobodit a distancovat od prohlášení, postojů a projevů poznamenaných pravicovými názory.

(Nový ministr kultury v Rudém právu, 11. 2. 1970)

Budeme nadále nekompromisně postupovat proti aktivním exponentům pravicového oportunismu.

(Vasil Bilák v Rudém právu, 26. 2. 1970)

* * *

Z domova mi přišel dopis, v němž rodiče psali, že se těší, až zase budeme všichni pohromadě. Tatínek svým výrokem o mé poslední možnosti cestovat zřejmě nemyslel nic skrytého, jen upozorňoval, že jakmile se vrátím, už mě znovu ven nepustí: to jsem ostatně pochopil i bez tatínkova varování, stačilo, když jsem si četl, co píše české noviny.

Přesto se mi ulevilo. Vráťm se. Nevěděl jsem, co budu dělat, když naše noviny jsou zakázané, vydat nějakou knížku mi zřejmě také nedovolí, ale snad mě aspoň nechají pracovat v nakladatelství anebo psát lektorské posudky. Doufal jsem, že nic horšího, než co jsem zažil a přežil během války, mě nepotká.

Helena o emigraci neuvažovala ani na chvíli, měla doma rodiče a sestru, rozhodně je nechtěla opustit. Pokud se týká dětí, ty považovaly za samozřejmé, že jejich skutečný domov je v Praze, a těšily se na babičky, na dědečky, na kamarády.

Na katedře jsem oznámil, že zřejmě budu muset zkrátit semestr, protože mi naše úřady neprodlouží povolení k pobytu, ale že udělám všechno, co je možné, abych studenty neošidil o nic z toho, co by měli podle mého názoru znát. Myslím, že moji zprávu nebrali příliš vážně, přece se nevrátím do okupované země, jejíž úřady si osobují právo rozhodovat o tom, jak dlouho smí jejich občan zůstat v cizině.

Koncem února mi zavolal režisér (měl krásné americké jméno Šimek), který v New Yorku uvedl moje aktovky. Nikdy jsme se osobně nesetkali, ale on teď jel i se ženou do Kanady a navrhl, že by se cestou u mě mohl na skok zastavit.

Napadlo mě, že uvařím pro návštěvu boršč. Měli jsme doma velký kus vepřového na kosti a také hovězí maso, zbytek ingrediencí do boršče jsme museli jet koupit. Helena dala maso vařit do našeho největšího hrnce, zapnula plotýnku naplno, a když jsme odjížděli na nákup, zapomněla ji vypnout anebo aspoň ztlumit. Když jsme se asi za dvě hodiny vrátili, zarazil nás už na schodišti pach spáleného masa. Otevřeli jsme bytové dveře a vyvalil se proti nám proud štiplavého dýmu. Běžel jsem do kuchyně: na sporáku jsem spatřil zbytky roztaveného hrnce a mezi nimi dohořívaly poslední zbytky vepřové kosti. Podlaha i zdi v místnosti byly pokryty souvislou vrstvou černých mazlavých sazí.

Plotýnku jsem vypnul, otevřeli jsme okna a pak chvíli bezmocně pozorovali zkázu, která se zdála neodstranitelná, a vzezření části našeho bytu tedy neobnovitelné.

Do příjezdu newyorské návštěvy zbývalo asi pět hodin. Dali jsme se tedy do mytí podlahy i stěn (byly naštěstí omývatelné), a jakmile se podlaha zdála už jen mírně šedivá, postavil jsem znovu na očištěnou plotýnku (bylo to neuvěřitelné, ale stále fungovala) do nového hrnce vodu na boršč. Krájel jsem zeleninu i maso, zadělával na knedlíky a v troubě pekl jiné maso a mezi vařením omýval stěny. Ze školy se vrátily děti a obě pomáhaly s umýváním. Žena nakonec stěny postříkala sprejem s lesní vůní, aby překryla čichový dojem, že náš byt byl donedávna krematoriem.

K večeru, když přijel můj režisér se ženou a s klecí, ve které převáželi papouška, náš byt už měl jen mírně začazený strop, stůl byl dokonale prostřený, boršč uvařený a k tomu ještě české knedlíky s příslušnou oblohou.

Chvíli po večeři mě chytla kolika, nebylo to poprvé, co mě přepadly křeče, nikdy jsem s touhle bolestí nešel k lékaři, neměl jsem ani žádné prášky, které by bolest ztlumily, obvykle křeče po několika hodinách zase ustoupily. Ted' však byla bolest tak silná, že jsem se musel návštěvě omluvit. Hosté se zvedli, popřáli mi, ať

mě bolest brzy přejde, a odebrali se do hotelu. Zítra, než odjedou, se přijdou rozloučit.

Jenže tentokráte křeče neustoupily, spíše se stupňovaly a mně připadalo, že nedokážu spolknout ani doušek vody. Když se můj českoamerický režisér přišel dopoledne rozloučit, musel jsem vypadat velmi zbědovaně, protože řekl, že mě okamžitě odveze do nemocnice.

A tak jsem se ocitl v nádherné univerzitní nemocnici, kde bylo všechno čisté, všichni vlídní a kde jsem jako u Fordů v montážní hale jakoby po pásu putoval od jednoho vyšetření ke druhému. Protože jsem od včerejšího dne nevypil ani doušek vody, najednou mi došly v ústech sliny a přilepil se mi jazyk na patro, ten podivný stav ve mně vyvolal větší paniku než všechny bolesti.

Nakonec mi píchli jakousi injekci, řekli, že mám velký kámen ve žlučníku, doporučili mi operaci, pokud možno co nejdříve, a dali mi krabičku malých bílých pilulek, kdybych dostával křeče, mám hned jednu spolknout.

Druhý den, poněkud zesláblý, ale už zbavený vší bolesti jsem naší hodné sekretářce pověděl, co mě potkalo. Utěšovala mě, že pokud ví, několik lidí z naší katedry prodělalo tuhle operaci, není nijak těžká. Podívala se na můj rozvrh, přednášky jsem měl od pondělka do čtvrtka dopoledne. Navrhla mi, že mě k operaci objedná tak, abych ve čtvrtek hned po obědě mohl nastoupit do nemocnice, a tedy v pondělí ráno už zase přednášet.

Řekl jsem, že to ještě proberu se ženou (představa, že bych čtyři dni po operaci měl přednášet, se mi nelíbila), ale nejspíš počkám s operací domů do Prahy. Do našeho odjezdu už stejně zbývaly jen tři týdny.

* * *

Byl čas, abych začal myslet na loučení. Pozval jsem všechny svoje studenty, tentokráte jsem už raději nevařil boršč.

Přišli všichni, přinesli mi dárky, slíbili, že určitě přijedou do Prahy (a opravdu skoro všichni pak přijeli, dva z nich dokonce na celý rok), pili jsme víno a bourbon a pak studenti vytáhli pytlíčky s marihuanou a balili cigarety, které putovaly od jednoho ke druhému, dokonce jsme si s Helenou popotáhli také, ačkoliv jsme oba byli nekuřáci.

Děkan rovněž uspořádal večírek na rozloučenou. Pozval na ni opravdu celý profesorský sbor naší katedry a také paní Marcellu, která režírovala před více než rokem můj *Zámek*.

Připomínám si, že skoro všichni vyslovovali podiv nad mým rozhodnutím vrátit se do nesvobodné země; někteří mi dokonce můj záměr rozmlouvali. Paní režisérka, která asi měla nejvíc zkušeností se sovětským přátelstvím, mi věstila, že skončím v nějakém lágru na Sibiři, dokonce přede mnou poklekla (měla jako divadelnice smysl pro efekt, ale jsem přesvědčen, že to myslela upřímně) a žádala mě, ať změním své rozhodnutí a nevracím se do koncentračního tábora, z něhož už nikdy neuniknu.

Na fakultě se ke mně zachovali velkomyslně, dali mi plat i za následující dva měsíce, dokonce také majitel domu, v němž jsme bydleli, sice s nevrlym brčením, že takoví nájemníci by ho brzy zruinovali, mi vrátil kauci, na jejíž zadržení měl plné právo, neboť jsme porušili termín nájemní smlouvy.

Dva dny před odjezdem jsme prodali naši Impalu. (Kromě cesty od severní hranice až po hranice s Mexikem jsem s ní dojel také do New Yorku a do Chicaga, a už si nepamatuju kam všude, teď mi v prodejně ojetých vozů za vůz nabídli sedm set dolarů, takže můj bývalý krajan Žížala mi udělal skutečně speciální *first rate price*.)

V poslední zásilce Rudého práva, které mě ještě zastihlo na americkém kontinentu, jsem se dočetl v hanopisu, který věnovali nedávnému předsedovi Svazu, spisovateli Goldstückerovi:

První, co v této funkci udělal, bylo úsilí o vrácení členství v KSČ těm, kdo byli oprávněně vyloučeni: A. J. Liehmovi, L. Vaculíkovi a I. Klímovi... Je zajímavé, že ještě v roce 1967 se E. Goldstücker od těchto lidí distancoval. O necelý rok později, kdy jejich názory a činnost směřují otevřeně proti straně, je už bere v ochranu a vytváří jim podmínky pro další rozkladnou činnost.

Ještě jsem zavolał do Toronta tetě a také Škvoreckému, že se vracím do Prahy. Teta řekla, že je to moje rozhodnutí, rozumím tomu, co se doma děje, líp než ona. Koneckonců tatínek se taky vrátil ze Švýcar, i když mu to rozmlouvala, snad tedy víme, co děláme. Kolega Škvorecký vzkázal všem přátelům pozdravy, chce ještě dokončit semestr a pak se vrátí také. (Vrátil se na skok až po dvaceti letech.)

Když jsme odjížděli na letiště, cítil jsem podivnou směsici nejistoty, obav i úlevy.

Emigrace aneb život v nesvobodě

Naši nevelkou zemi opakovaně postihovaly vlny emigrace. První velká vlna, která následovala po prohrané bělohorské bitvě, je pozapomenuta. Ale už tehdy utíkaly ze země její elity.

Jen v minulém století zemi postihlo několik vystěhovaleckých vln. První předcházela druhé světové válce, kdy z republiky, později z protektorátu, kromě vůdčích demokratických politiků prchali především Židé. (Z těch, kdo nestačili uprchnout, byla většina zavražděna.) Druhá vlna emigrace, nebo přesněji násilného vystěhování, postihla bezmála tři miliony Němců, kteří se (tak jako jejich předci) narodili a žili na území republiky. Další vlna následovala po komunistickém převratu, kdy v krátkém období, než komunisté uzavřeli hranice, uprchlo zhruba padesát tisíc lidí. V poslední vlně po sovětské okupaci odešlo více než sto tisíc lidí. Jak tomu v podobných případech bývá, utíkali spíše ti schopnější, vzdělanější, ti, kteří věřili, že najdou ve svobodnějším světě více příležitostí uplatnit se.

Pokud si představíme společnost jako mohutné tělo se složitým krevním oběhem, pak tyto vlny představovaly velké krvácející a těžko zhojitelné rány. Ale co znamenala emigrace pro každého jednotlivce?

Emigraci z důvodů politických se možná lépe hodí nazvat útekem před pravděpodobným pronásledováním, žalářováním, anebo dokonce před popravou, krytou rozsudkem zmanipulovaného soudu. Liší se tedy od normálního vystěhování, od ekonomické emigrace. V rozhodujícím okamžiku, kdy člověk překračuje ať legálně, nebo podloudně hranice, se totiž jeho čin jeví jako konečný a jeho důsledky jako nezvratné. Člověk na útěku si musí připustit, že pokud se v jeho vlasti nezmění politické poměry, už se nikdy nebude moci vrátit, už nespátí místa, kde strávil dětství a mládí, že se pravděpodobně už nikdy nesetká ani se svými příbuznými, ani s přáteli. S výjimkou vysídlených Němců ví i to, že navždy opouští prostor,

kde se nejlépe domluví jazykem, kterým se od dětství dorozumíval se svým okolím, že opouští společenství, kterému, ať je má rád, anebo nerad, dokáže nejlépe porozumět.

Emigrace ze země, kde člověka omezují v jeho právech a svobodách, jakkoli je dobrovolná, tedy nenabízí jen více práv a lepší příležitosti ve svobodné společnosti, ale také vyžaduje obět, která se může jevit někomu jako nepodstatná, ale pro jiného může znamenat celoživotní trauma.

První z našich významných emigrantů Komenský si v roce 1669 stýská ze svého amsterodamského exilu:

Já jsem v tomto městě uvízl od roku 1656. Nyní zamýšlím přestěhovat se jinam, kam mne osud povleče; snad k Vám, snad přes Vás do sousední země, zlíbí-li se Bohu, aby tak byly uskutečněny mé záměry, abych si hledal hrob jinde než zde.

Ti, kdo odejdou, i když si to třeba odmítají připustit, se vzdávají, řečeno nadneseně, části své duše, řečeno střídlivěji, ruší citové vazby, které utvářejí celistvost jejich osobnosti. Někteří pak vyhledávají i v cizině své krajany a zároveň s nimi s jistou nostalgií, jindy se zadostiučiněním vzpomínají na starou vlast. Jiní se naopak vyhýbají všemu, co by jim starou vlast mohlo připomínat, a snaží se, jak nejrychleji dokážou, vplynout do nového společenství, dosáhnout úspěchu, případně i majetku, zapomenout na svoji bývalou vlast i na rodný jazyk, přesvědčit samy sebe, že všechny přerušené citové vazby byly nepotřebné.

Poté, co Sověti násilně vtrhli do Československa, bylo ještě bezmála po celý rok možné ze země bez obtíží vyjet, zvláště v prvních dnech po okupaci byly hranice otevřené, mohly tedy odcházet celé rodiny. Mnozí se vzdávali majetku, zaměstnání i vlasti v dobré víře, že odcházejí především kvůli svým dětem, aby aspoň ony vyrůstaly ve svobodných poměrech. Ovšem ti, co zůstávali, anebo se dokonce

vraceli do okupované země, měli rovněž děti. Bylo tedy jejich rozhodnutí špatné anebo sobecké?

Dítě se samozřejmě rychleji přizpůsobí prostředí i jazyku, přijme novou zemi jako svoji vlast. Nicméně i ono je nuceno přerušit všechny dosavadní vazby, přichází o prarodiče a ostatní příbuzné, pokud už je ve věku, kdy vnímá svůj domov, přichází i o něj. A co když rodiče milují svůj rodný kraj, svoje město, svoji řeč, svoji vlast a chtějí své děti vychovávat k tomu, aby pro ně byly podstatné stejné hodnoty? Co když emigrace pro ně bude znamenat takovou duchovní anebo fyzickou zátěž, že to poznamená i jejich děti?

Rodiče vždycky rozhodují za své děti až do věku, než jsou děti s to o svém osudu rozhodovat samy, je možné, že až vyrostou, budou jim jejich rozhodnutí vyčítat anebo je za ně chválit, avšak v okamžiku rozhodování si rodiče musí na otázku, zda zůstat anebo odejít, odpovědět sami.

Mnohým z těch, kdo uprchli, svobodné poměry napomohly, aby plně uplatnili své schopnosti a nadání; jiné naopak jako by zavalila nová skutečnost, nové prostředí, v němž se cítili vykořeneční. Po bolševickém převratu se kupříkladu většina ruských emigrantů jen těžko včleňovala do nového prostředí a obvykle ani nezvládla jazyk země, která jim nabídla azyl.

Pro mnohé se pak svoboda, o niž se nezasloužili, stala čímsi cizím a falešným. Písníkář, básník a také emigrant Karel Kryl si ve své rozsáhlé poemě Slovíčka stěžuje:

*Ta ryzost pozlátka
s nádechem frivolnosti...
Špinavá čeládka
řve hesla o volnosti...
... K čemu ti svoboda,
když nevíš, co s ní počít...?*

Zatímco pokud člověku hrozí téměř jistá smrt, jako třeba hrozila Židům za vlády nacismu, je dilema odejít či zůstat falešné. Jinak je tomu, pokud s velkou pravděpodobností člověk na životě ohrožen nebude.

V autobiografické knize *Opět doma* Paul Spiegel, předseda Ústřední rady Židů v Německu, vzpomíná na svého otce, pro něhož odejít z vlasti bylo nepředstavitelné. Po válce se vrátil do své rodné obce.

Domov, to pro otce byl a zůstal Wahrendorf. Přestože byl už v roce 1938 do krve zbit pacholky SA, že strávil tři roky v Osvětimi a že před jeho očima Němci zavraždili bezpočet lidí, nikdy jsem od něho neslyšel odmítavou poznámku o „těch Němcích“. Znal nacisty a pohrdal jimi... Ale on byl Němec, a Wahrendorf byl jeho domov.

Každý má v zemi, která potlačuje svobody, právo se svobodně rozhodnout, která z hodnot je pro něho podstatnější. Člověk si může říct: Nechci žít v těchto ponižujících podmínkách a udělám všechno pro to, abych z nich unikl. Může si také říct: připravují mě o většinu mých práv, ale o domov a vše, co k němu patří, se připravit nedám, a proto zůstanu.

Emigrační vlna po sovětské okupaci byla pro život v zemi tragická, přesto pokud uvažujeme o chování skutečných duchovních elit, zjistíme, že většina zůstala, i když setrvání v nesvobodných poměrech pro ně znamenalo přinejmenším ztrátu práce a někdy i žalářování.

Z naší nedávné historie můžeme zaznamenat ještě jiné řešení dilematu, zda odejít nebo zůstat. Mnozí sice odešli, cítili se však natolik spjati s domovem a s jeho osudem, že dělali, co bylo v jejich silách, aby tento osud zvrátili. V zahraničí vznikaly různé kulturní organizace, dokonce politické strany, také česká nakladatelství.

Vydávané knihy a časopisy se pak pašovaly do vlasti. Ač vzdálení od domova, zůstali tito exulanti spjati s osudem země často více než ti, kdo ve vlasti žili.

V nekrologu po smrti jednoho z našich nejlepších režisérů té doby, Alfréda Radoka, to v roce 1976 zdůraznil Václav Havel.

A vlastně ani jeho smrt se neobešla bez krutých paradoxů: tento český emigrant neumírá vzdálen a odcizen domovu, jak to čítanky vyžadují, ale naopak ve chvíli, kdy se svému domovu opět po letech přibližuje – nejen geograficky (zemřel ve... Vídni, kde projednával svou připravovanou režii v Burgtheatru), ale i vnitřně (měl tam režírovat současnou českou hru).

Na dilema, zda zůstat či odejít, nelze najít žádnou obecně platnou odpověď. Obě stanoviska mají svá oprávnění, záleží jen na každém jednotlivci, jakou hodnotu pro svůj život považuje za nejpodstatnější.

Na závěr zmíním jen jednu kuriozitu, tak příznačnou pro naše dějiny: všichni naši prezidenti kromě Václava Klause strávili část svého života v emigraci – anebo v kriminále.

Kapitola čtvrtá

Na letišti v Praze nás kupodivu nechali projít bez jakékoliv prohlídky, takže i ušetřené dolary, z nichž část jsem si vezl v peněženke a část s nepříliš velkou vynalézavostí nastrkal mezi listy Dějin české literatury, jsem provezl. V příletové hale na mě čekali rodiče a přítel Saša Kliment. Objali jsme se všichni.

Náš byt v ulici Nad Lesem byl uklizený a vyvětraný a čekali nás tu ještě Helenini rodiče. Znovu objímání, byli jsme konečně doma – mezi svými.

Když rodiče odešli, najednou jsem nevěděl, co mám dělat, co budu dělat zítra anebo za týden.

Začal jsem volat svým kamarádům, vítali mě, ale někteří se trochu podívovali tomu, že je volám z Prahy. Jejich zprávy o současné situaci byly skličující. Spousta lidí, kteří pracovali ve filmu, v rozhlasu, v televizi či v nakladatelstvích anebo učili na vysokých, dokonce i na středních školách, přišla o místo. Bylo přerušeno natáčení řady filmů a i ty dotočené jako Procházkovo Ucho zakázali promítat. Naše knížky už stáhli ze všech knihkupectví a žádné noviny nesmějí otisknout článek od někoho, kdo se nachází na jakémsi tajném seznamu „závadových“ spisovatelů. Kdo na něm je? Skoro všichni. Dozvěděl jsem se také, že má zasedat ústřední výbor Svazu spisovatelů, mám určitě přijít, zdá se, že to bude jeho poslední schůze.

Z telefonní budky na rohu naší ulice jsem zavolał Olze a řekl jí, že už jsem v Praze.

„Klimko,“ řekla mi, „to nemyslíš vážně! Ty ses tam zbláznil.“ Pak dodala: „Ne, ty jsi pořád tam. Pro mě už jsi odjel a zůstal jsi tam.“

Těch, kdo se podívovali našemu návratu, bylo víc, někteří považovali naše jednání za nezodpovědné vůči našim dětem. Helena tehdy dokonce zašla za vynikajícím odborníkem doktorem Matějčkem,

s nímž se znala ještě z dob, kdy psala do Literárek své pozoruhodné reportáže o svízelných při výchově dětí v kolektivních zařízeních. Když se ho zeptala, jestli si také myslí, že jsme svým návratem dětem ublížili, řekl jí: Dětem neublíží, když poznají životní těžkosti. Pokud ovšem mají pocit, že je rodiče mají rádi a chrání je.

Uzavřeli jsme si, že je důležité, aby děti pochopily smysl toho, proč jsme se vrátili.

* * *

Čekal jsem před Mánesem na tramvaj. Na chodníku seděli dva mladíci a dvě dívky. Všichni byli v džínsech, na nohou tenisky, mladíci byli zarostlí jako lesní muži. Jeden z nich se zvedl a přistoupil ke mně.

On: Příteli, jaké jsou vaše problémy?

Já: Nejede mi tramvaj.

On: Jiné problémy nemáte?

Já: Ted' zrovna ne.

On: Podivné. Vy netrpíte?

Já: Ne víc než všichni ostatní.

On: V tom případě vám nemůžu pomoci. Čekejte dál na tramvaj. Možná už nikdy nepřijede.

(Z mého deníku, jaro 1970)

* * *

Na spisovatelské schůzi mě přijali s úžasem, připadal jsem si jako mimozemšťan, kterého sice všichni vidí, ale zároveň odmítají uvěřit v jeho existenci. Pak mě Jaroslav Seifert, který schůzi předsedal, přivítal nazpět v Československu. Zdálo se mi, že ho dojala skutečnost, že se našel mezi všemi kolegy aspoň jeden, který se rozhodl vrátit ze svobodné části světa do současné mizérie. Po schůzi jsem

zašel za svými bývalými kolegy do nakladatelství a dozvěděl se, že celý náklad mé poslední knížky povídek zabavili a zničili. Dotazoval jsem se, jestli bych pro ně nemohl pracovat jako externí lektor. Slíbili, že se zeptají, a při mé příští návštěvě mi sdělili, že něco takového vůbec nepřipadá v úvahu. Skoro šeptem mě pak požádali, abych už do redakce nechodil. Ivan Skála, nový ředitel, přikázal, aby mi každý, koho navštívím, sdělil, že moje návštěvy nejsou žádoucí. Protože tu už nebudu publikovat, musel by si ředitel skutečnost, že mě někdo přijímá, vysvětlit nikoliv jako pracovní setkání, ale jako přátelský vztah k člověku, který se projevil jako nepřítel socialismu. Brzy jsem pochopil, že lidé, kteří se v očích okupační moci provinili svou nedávnou činností, nemají naději získat jakoukoliv kvalifikovanější práci.

V komunistické straně probíhaly, jak jsem se doslechl, vzteklé akty msty. Několikačlenné prověřkové komise, složené z nejzatvrzelejších odpůrců nedávných reforem, teď rozhodovaly o všech ostatních členech strany. Ti museli zavrhnout nejen všechny reformní snahy, ale především vyslovit souhlas s okupací, která se nyní v komunistické novomluvě nazývala bratrskou pomocí při záchraně socialismu. Kdo okupaci nepřijal souhlasně, byl ze strany buď vyloučen, anebo vyškrtnut. Být vyškrtnutý bylo pro postižené o něco lepší než být vyloučený. Vyloučení byli vesměs propuštěni ze svých míst. Povzbudivé bylo jedině to, že i za těchto podmínek se našlo dost těch, kteří odmítli tyto ponižující požadavky přijmout. Vyloučených a vyškrtnutých, jak se dalo odhadovat, byly statisíce.

Náš spisovatelský svaz opravdu zakázali a připravovala se podobně jako po únorovém převratu nová organizace spisovatelů. Jestli někdo napsal dobrou knížku, už nebylo důležité, podstatné mělo být, jaký zaujal vztah k sovětské okupaci. (Stejně jim trvalo několik let, než posbírali do nového svazu dostatek prověřených jmen.)

Nicméně to, co se začalo v duchu zmíněné komunistické novomluvy nazývat konsolidací a vzápětí normalizací, se ještě dostatečně neupevnilo. Helena se mohla vrátit na stáž do Sociologického ústavu (to, že nikdy nebyla členkou strany a nemohla tedy patřit ani mezi vyloučené, ani vyškrtnuté, se aspoň na kratičký čas stalo výhodou). V ústavu však natolik nepočítali s jejím návratem, že ji ani neuvedli mezi členy týmu, jehož práce se zúčastnila. Ostatně ani tam ji dlouho nenechali a v několika následujících letech vzala na sebe martyrium, kdy přijímala různá místa, ačkoliv práce, kterou od ní požadovali, spočívala hluboko pod úrovní jejích schopností i znalostí. (I tyto práce sháněla jen s obtížemi.) Jistě mi tím usnadňovala, abych zůstal doma a psal si, protože zákony vyžadovaly, aby aspoň jeden z nás dvou byl zaměstnaný. (A později, když se naše děti hlásily na studium, mohla aspoň ona získat tak důležitý posudek ze zaměstnání.)

Zatím snaha pošpinit ty, kdo se odvážili podporovat reformní hnutí, zašla tak daleko, že odvysílali jakoby normálně zaznamenaný, přitom však policejním odposlechem pořízený rozhovor mezi spisovatelem Janem Procházkou a profesorem Václavem Černým. Vysílání tajných policejních odposlechů odporovalo i tehdy platným zákonům, a bylo o to odpornější, že Jan Procházka umíral na rakovinu.

Abychom si nemysleli, že na nás zapomněli, přišlo mně i Heleně pozvání na oddělení pasů a víz se stručným příkazem, abychom s sebou přinesli pasy. Jakýsi úředník si pak od nás pasy vzal, prohlédl, zda jsou opravdu naše, a už nám je nevrátil.

Brány tábora zvaného Československo, jak mě varovali moji kolegové v Ann Arboru, se za námi uzavřely.

* * *

Pavel Kohout byl jediný z nás, kdo myslel na to, abychom legalizovali naše publikování v zahraničí. Našel ve Švýcarech muže, který byl ochoten udělat, co bylo v jeho silách, aby pomohl českým zakázaným autorům. Jürgen Braunschweiger pracoval v nakladatelství Bucher a připravil pro sedm z nás (Jiřího Grušu, Alexandra Klimenta, Pavla Kohouta, Edu Kriseovou, Jiřího Šotolu, Ludvíka Vaculíka a mě) smlouvy. Smlouvu za nás ještě podepsala oficiální agentura Dilia a přistoupila na důležitý bod, který stanovoval, že ve všech sporných otázkách se bude rozhodovat podle švýcarského práva.

Jürgen přijel do Prahy (brzy nato ho už do republiky nepustili), smlouvy podepsal, pozval nás na večeři a žádal, abychom rychle dodali nové rukopisy. Mně slíbil, že ihned vydá moje milostné povídky, a dokonce i divadelní hry, také mě upozornil, že hry i povídky se špatně prodávají, bylo by třeba, abych napsal nějaký čtivý román.

Přijel také pan Eric Spiess, zástupce německé firmy Bärenreiter, který zastupoval Pavlovy i moje hry. Na rozdíl od Jürgena, který byl mohutný, veselý a plný optimismu, Eric vypadal až asketicky, vždy zadumaný a spíše skeptický. Řekl mi, že moje hry se celkem úspěšně hrají, některé mé jednoaktovky se dostaly nejen do většiny evropských zemí, ale také v rozhlasové úpravě až na Nový Zéland. Pokud se divadelních představení týkalo, aktovky se hrají spíše na malých scénách, ale i tak byl přesvědčen, že mé honoráře by mě mohly uživit, pokud mě ovšem naše úřady nějak nepřinutí, abych uvádění svých her v zahraničí zakázal, anebo neudělají ještě něco horšího.

Zeptal jsem se ho, jestli má nějaké zprávy o tom, že by se něco podobného chystalo.

Takové zprávy neměl, ale dodal, že něco takového si dovede představit. Bylo mu už přes čtyřicet let a pamatoval tedy z dějin vlastní země, co všechno se může přihodit, když se k moci dostane lůza. Kromě toho stejně jako já jistě věděl, co se na Rusi dalo Pasternakovi, když mu Doktoru Živaga doma neotiskli a on se ro-

mán odvážil vydat v Itálii. A Siňavského a Daniela odsoudili pro totéž do vězení docela nedávno.

* * *

Navzdory neblahým skutečnostem, které se nedaly přehlédnout, ve mně přetrvávalo něco z amerického optimismu a činorodosti. jistě k tomu přispíval i pocit, že díky penězům, které jsme ušetřili v Americe, mi aspoň pro nejbližší čas nehrozily hmotné starosti. Vzpomínal jsem na večírky v Ann Arboru. Kdo je nepořádal a nezúčastňoval se těch, na něž byl zván, jako by se vyřazoval ze společenského života. Na tamních večírcích se příjemně jedlo, pilo, tlačalo, poslouchaly nejnovější nahrávky Iron Butterfly, Joan Baezové, Boba Dylana anebo Creams, případně se kouřilo konopí. A tak mě napadlo, že bychom mohli přátele k nám aspoň jednou měsíčně zvát, a aby takové schůzky měly hlubší smysl než jen vzájemné setkání, vždycky by jeden z nás přečetl něco z toho, co právě napsal.

Přátelům se nápad líbil, byla to nepatrná možnost, jak zveřejnit vlastní práci aspoň pro několik přátel. Nicméně jsme se dohodli, že o schůzkách nebudeme s nikým mluvit a že budu zvát jenom ty, jimž důvěřujeme. Opravdu schůzky se konaly déle než rok, aniž si jich vševědoucí Státní bezpečnost povšimla. Vaculík předčítal napsané a nezveřejnitelné fejetony, Saša Kliment kapitolu z rozepsaného románu, svoji novou hru přečetl Karol Sidon, Václav Havel Spiklence a o něco později i Žebráckou operu, úryvek z nového rukopisu poslal Bohumil Hrabal, z Brna pravidelně na večírky přijížděli Jan Trefulka a Milan Uhde.

To, že jsme se scházeli a mohli se přesvědčit, že jsme se nejen nepoddali, ale pokračujeme ve své práci, nám poskytovalo pocit zadostiučinění a také nás setkání aspoň trochu povzbuzovala v zatím nepříliš radostné životní situaci.

* * *

Démokritos praví: „Jeden má pro mne hodnotu zástupu a zástup hodnotu jednoho.“ Dobře také řekl kdosi – není totiž jistota, kdo to byl –, když se ho ptali, jaký to má cíl, pěstuje-li umění, kterého se může dostat jen mizivému počtu posluchačů: „Mně jich postačí hrstka, postačí jeden, postačí žádný.“ Třetí výrok pochází od Epikúra, který psal jednomu blízkému spolupracovníkovi: „Toto nesdělují mnohým, nýbrž jenom tobě. Vždyť jsme jeden druhému dostatečným divadlem.“ Tohle si, milý Lucilie, musíš dobře zapamatovat, abys opovrhoval libostí, která přichází z přitakávání množství lidí.

(Seneca: Z listů Lucilovi,
1. stol. n. l., v překladu Bohumila Ryby)

* * *

Vědomí společného vzdoru také posilovalo naději, že současná situace nemůže dlouho přetrvát, není přece myslitelné, aby moc trvale ignorovala, nebo dokonce potlačovala většinu české literatury.

Před posledním setkáním v roce sedmdesát jsme se dohodli, že na rozloučenou s neblahým rokem si dopřejeme trochu nezávazné zábavy a napíšeme všichni něco na společné téma. Téma jsme vybrali tak, že Karol Sidon se zavázanýma očima otevřel první díl Slovníku spisovného jazyka českého a prstem ukázal na jedno slovo. Padlo to na slovo *hromobití*. Někteří napsali báseň, jiní drobnou prózu nebo fejeton, já jako hostitel dal dohromady celou jednoaktovou komedii.

Jednou přivedl Ludvík Vaculík málo známého ostravského autora Otu Filipa, který se nedávno vrátil z vězení, kam ho posadili, protože sepsal a šířil nějaké letáky. Brzy nato televize uvedla pořad (referovali mi o něm přátelé, protože já odmítal vlastnit přístroj, který směl přenášet jen cenzurou schválené programy),

v němž Filip pohovořil o našich schůzkách. Nově najatí televizní reportéři dokazovali svoji přičinlivost tím, že přinesli záběry, které zaznamenávaly příchod mých hostů, obrazy doplnili tvrzením, že představitelé poražených pravicových a kontrarevolučních sil pokračují ve své podvratné činnosti. (Filip pak nám v dlouhém dopise vysvětloval, jak ho k televiznímu vystoupení výhrůžkami přiměla Státní bezpečnost.)

Představa, že odteďka už budou naše schůzky bedlivě sledovány a každého, kdo je navštíví, pečlivě zaznamenají, mě znechutila. S přáteli jsem se dohodl, že v předcítání už nebudeme pokračovat.

* * *

Ze Svazu novinářů mě vyloučili. Pas mi zabavili, publikovat mi nedovolili. Ani do jednoho z rekreačních domovů, které spravoval Literární fond, jsem nesměl vstoupit. Místo jsem neměl – jediné, čím jsem mohl trávit čas, bylo psaní a čtení. (Také mi nezakázali hrát tenis, takže jsem zhruba jednou týdně chodil s bratrem – i on se vrátil z Anglie – na jeden ze tří kurtů, které ležely hned pod matematicko-fyzikální fakultou, kde zase jemu nezakázali vést semináře.)

Až dosud jsem psal spíše divadelní hry. I když jsem nikdy nespolupracoval s nějakým určitým divadlem, nyní mi připadalo, že psát bez možnosti vidět aspoň jednou svoji hru inscenovanou, tedy bez toho, že bych mohl pozorovat, jak se hercům hraje a jak hru přijímají diváci, je poněkud bláhové. Navíc se můj nakladatel ze Švýcar dotazoval, kdy pošlu román.

Román jsem až dosud, bylo mi právě čtyřicet let, napsal jen jediný, a to ještě vznikl na základě scénáře, který jsem s pomocí dramaturga několikrát předělával. Připadalo mi, že nemám žádné velké téma – k válce jsem se vrátit nehodlal, také se mi nechtělo psát o tom, co jsme právě prožívali, bylo to příliš skličující, nesmyslné

a hlavně, jak obvykle zdůrazňují kritici, pokud poukazují na to, že autor nezvládl aktuální téma: chyběl mi od současných událostí odstup.

Napsal jsem několik povídek, které všechny vznikly na základě snů. Jedna z nich vyprávěla o muži, který jde po ulici a náhle po něm začne pálit neznámý ostřelovač, muž najde úkryt za popelnicemi. Povídka se pokoušela zachytit duševní pochody člověka v mezní situaci, kdy postupně vzniká jakési pouto mezi ním a jeho úhlavním nepřítelem. V nejrozsáhlejší próze jsem dokonce zpracoval sen, který se mi zdál zhruba o deset let dříve. Ve snu jsem se pokusil nastoupit do vagonu, v němž, jak jsem ke své hrůze zjistil, převáželi malomocné. Vlak se mezitím rozjel a já v panice seskočil ze schůdků a potloukl se. Když jsem se snažil dozvědět podrobnosti o podivném vlaku, zjistil jsem, že o něm nikdo neví anebo přesněji: nechce vědět. Obraz malomocných, potají převážených, mi připadal jako výborná metafora pro svět, v němž se takto převážejí statisíce vytříděných, kteří mizejí za dráty táborů.

Povídku, v níž jsem tento snový obraz použil, jsem předělával nejméně pětkrát, a to tak důkladně, že nejkratší verze měla deset stránek a nejdelší sto dvacet. V časopise Plamen jsem stačil na poslední chvíli, kdy jsem ještě směl publikovat, otisknout pod názvem Malomocní jednu z kratších verzí, ale stejně jsem s ní nebyl spokojen. (Naposledy jsem tohle úporně se mi vnucující téma zpracoval přesně čtyřicet let po první verzi, a snad jsem konečně příběh zvládl.) Knížka kromě Malomocných obsahovala ještě tři další snové povídky a ty jsem poslal do Švýcar. K mému úžasu v nakladatelství povídky spojili, jejich hrdinovi dali jedno společné jméno Matthias Leopold a knihu vydali pod titulem: Machtspiele – Roman. Tenhle „román“ jsem raději nikdy ani neotevřel.

* * *

S Olgou už jsem se nevídal, ale to, co jsme spolu prožili, ve mně dosud trvalo.

Začal jsem psát milostný příběh: o starším, spíše škrobeném a prudérním vědci a o mladičké herečce, která studovala loutkářskou fakultu. (Paradoxně o dvanáct let později právě na tuhle fakultu přijali naši Nandu.)

Příběh mě pohltil. Když jsme odjeli na dovolenou do Rudolce, vesničky na Českomoravské vysočině (neměli jsme peníze na to, abychom si mohli dovolit dovolenou v nějakém hotelu, anebo si dokonce koupit někde na venkově chalupu), bydleli jsme všichni čtyři v místnůstce s malými okny a jen s jedinou židlí. Když děti odešly, vytáhl jsem svoje papíry, tužku a prázdný kufřík jako podložku a pokračoval ve svém spisování.

Hrdinka měla mnoho z Olžiných rysů, stále jako by v mém sluchu dozníval její hlas promlouvající o jejích utkvělých tématech.

Itálie, horko, historky, které vyprávěla o sobě a které byly často bizarní, mít vilu někde v Itálii, milovat se s vášnivými kluky, žít naplno v přítomnosti. Ale bál jsem se být příliš osobní, a tak jsem si přece jen většinu situací, postav a rozhovorů vymýšlel. Ostatně vymýšlet si je vždycky zábavnější a vymyšlené obvykle zní věrohodněji než jen záznam něčeho, co se skutečně přihodilo.

Hodně nejistý jsem si však byl, když jsem se pokoušel zasvěceněji popsat problém (šlo o prodloužení lidského života), na němž můj hrdina pracoval. Nakonec jsem se rozjel za přítelem a kolegou z Května Miroslavem Holubem. Mirek vzácně spojoval myšlení vědce se svým básněním. Popsal jsem mu svoji představu, co by mělo být předmětem bádání mého hrdiny. Mirek se zamýšlel jen chvilíčku a začal vykládat, jak by takové bádání mohlo probíhat, pak mi zničehonic navrhl, že by bylo asi snazší, kdyby mi těch několik vět, které potřebuji, rovnou napsal. Sedl si ke stroji a za chvíli mi text předal. Je to jediných několik vět, které jsem ve svých prózách nenapsal sám. Mirek mě žádal, abych to nikde ani pod čarou neuvá-

děl a přijal to od něho jako dárek. Pak mě odvedl stranou, najednou jako by se celý proměnil, začal mi líčit, jak po něm jde policie, špehuje ho dokonce i vlastní žena, takže před ní musí ukrývat všechny spisy a má strach pozvat kohokoliv ze svých přátel, ani o mé dnešní návštěvě jí raději nepoví.

Nedokázal jsem posoudit, nakolik je jeho obava oprávněná, ale vyzařovala z něho taková úzkost, až jsem si uzavřel, že propadl chorobné podezřívavosti a pocitu pronásledování. (Tím jsem si také vysvětlil, když krátce nato, jako jeden z mála vynikajících básníků, otiskl takzvanou sebekritiku, v níž se zřekl i svého předcházejícího díla.)

Odpadla mi sice obava, že se dopustím při popisu práce svého hrdiny nějaké trapné chyby, ale ve snaze nějak vysvětlit skutečnost, že můj hrdina upadl tak bezhlavě do sebezničující lásky, jsem si vymyslel jako důvod (i když taková náhlá vzplanutí vůbec důvod mít nemusejí) podvědomě vnímanou podobnost milenky s hrdinovou matkou. Také můj sklon k moralizování, posílený ještě mou protestantskou výchovou, mě vedl k tomu, že za velkou a v podstatě nemravnou láskou musí následovat trest, takže román rozhodně nekončil happy endem.

Román, jemuž jsem dal poněkud nasládlý název *Milostné léto*, byl první z mých románů, které začali po světě překládat, a dokonce jej ve Švédsku i zfilmovali.

* * *

Skutečnost, že se naše hry hrály, naše knížky, případně naše články vycházely v zahraničí, současné vládce popuzovala. Když zjistili, že se vše děje na základě platných smluv, které bez našeho souhlasu nebylo možno zrušit, rozhodli se (mučení či hrubý fyzický nátlak se už nepoužívaly), že nám aspoň budou zabavovat naše honoráře.

V té době banky vyměňovaly valuty (držení valut bylo trestné) v nesmyslně nízkém kurzu. Proto každý, komu přicházely do banky valuty, si mohl žádat výplatu v takzvaných tuzexových korunách (bo-
nech). Platilo se jimi ve speciálních prodejnách Tuzexu, v nichž ceny za zboží byly zhruba pětinové ve srovnání s cenami v obchodech, kde se platilo normální českou měnou. Protože tuzexové prodejny nabízely často jinak nedostupné zboží z dovozu (jako zahraniční vozy, lihoviny, cigarety, kosmetiku nebo oděvy), bylo možno bon prodávat na černém trhu za jeho skutečnou hodnotu, tedy jednu tuzexovou korunu za pět korun československých (překupníci, kteří postávali před tuzexovými obchody, často požadovali i šest či sedm korun). Tehdejší oficiální kurz se pohyboval kolem sedmi korun za jeden dolar, jeden dolar tedy měl hodnotu pětatřiceti normálních korun.

Počátkem roku 1972 ministerstvo financí zakázalo jediné bance, která byla oprávněná přijímat valuty, a tedy je i vyplácet v „tuzexových“ korunách, takto zvýhodňovat honoráře za zahraniční vydání děl, která *mají protistátní nebo protisocialistický charakter, a za díla autorů, jejichž šíření bylo v ČSSR zastaveno*.

Banka obdržela (pravděpodobně od ministerstva kultury) seznam spisovatelů, kterým nesměla vyplácet honoráře v tuzexových korunách, a my pak za své valuty dostávali jen jednu pětinu jejich skutečné hodnoty. Ale ani toto opatření nestačilo. Ze všech honorářů za literární dílo se kromě normální daně strhával zvláštní příspěvek pro Literární fond. Tento příspěvek činil dvě procenta z honoráře. Zmíněný seznam tentokráte zaslali do Literárního fondu s příkazem, aby se uvedeným autorům zvýšil příspěvek ze dvou procent na procent čtyřicet – tedy dvacetinásobně. Když právníci upozornili, že podobný pokyn je nezákonný, a mohl by proto být jako zjevná perzekuce napaden u soudu, vymysleli normalizátoři změnu. Ministerstvo (které to bylo, není podstatné, protože podobné vychytralosti vymýšlel sekretariát komunistické strany) vydalo příkaz, podle něhož se všem plátcům (těch bylo na tisíce, protože

dvě procenta se strhávala i z každého novinářského či odborného článku) zvedá příspěvek na čtyřicet procent. Zároveň zvláštním výnosem se všem kromě autorů vyjmenovaných na „černé listině“ příspěvek zmírňoval na dvě procenta.

Výsledek byl stejný, ale méně napadnutelný, protože milost či mimořádná úleva se může udělit, ale také nemusí. V úhrnu jsme měli být trvale připravováni o devadesát procent našich honorářů. Raději jsme tedy požádali své nakladatele či agentury, aby nám přestali posílat jakékoliv honoráře, a pokud už to udělali, peníze jsme odmítli přijmout a žádali, aby je banka vrátila plátcům.

Od té doby naši nakladatelé či agenti přijížděli za námi a honoráře v cizí měně nám vypláceli rovnou, a když jim úřady odmítly udělit vstupní víza, vždy se našli poslové, kteří nám naše honoráře přivezli. Protože stát potřeboval valuty tak nutně, že povoloval měnit je anonymně, mohli jsme si pak peníze proměňovat stejně jako všichni ostatní občané. Nakonec měly tyto vzorově perzekuční výnosy jediný důsledek: úřady přišly o jakoukoliv možnost sledovat naše honoráře.

* * *

Naším sousedům Vackovým dovolili odjet za svými dvěma syny, kteří hned po okupaci uprchli do Kanady. Sousedi jsou staří a cítili se velice opuštění. Zhlédl jsem je náhodou, jak vycházejí z vrátek. Byli oba svátečně oblečeni, ona nesla v jedné ruce kufr a v druhé tašku, on měl v každé ruce kufřík. Na taxík jim zřejmě nezbylo, a tak šli pěšky dolů na tramvaj. Byli to hodní, tiší lidé, přišlo mi líto, že už je zřejmě nikdy neuvidím.

(Z mého deníku, 1972)

* * *

Všechny organizace byly pod přísnou kontrolou stranického aparátu, lidé si proto vytvářeli neformální skupinky, scházeli se, debatovali, jezdili na společné dovolené, trampovali, vykládali si bibli anebo si třeba půjčovali zakázanou literaturu. Moje žena si našla jednu takovou skupinu bývalých skautů, z nichž se už stali uznávaní lékaři, psychologové, hudební vědci či výtvarníci, nicméně se pořád scházeli – Helena je nazývala „sekta“. Skupinu kdysi vedl teolog Pavel Křivský, který byl v padesátých letech odsouzen k mnohaletému žaláři, a když se pak vrátil, těšil se mimořádně účtě všech členů „sektu“. Byl to muž pozoruhodné důstojnosti a zároveň výborný vypravěč.

Tak jsem od něho vyslechl příběh mladého kriminálního s velmi něžným jménem Králíček. Věznitelé si s ním prý nevěděli rady: odmítal se v čemkoliv podrobit, pracovat, dodržovat předpisy. Ať ho trestali sebevíc, zavírali do samoty, omezovali mu přiděl jídla, choval se stále zarytěji, jeho jednání už vedla jediné nenávisť, raději by se dal zabít, než by se poddal. Takový vězeň, vysvětlil mi vypravěč, může nakonec opravdu zemřít, ale jeho smrt není pro žalářiáky žádoucí, vede totiž k vyšetřování důvodů vězňovy smrti, podobně zarytý vzor také může svádět k napodobování.

On Pavel už tehdy dosluhoval desátý rok vězení. Jeho nadřízení čekali, že bude co nejdřív propuštěn, a dali mu proto práci v kanceláři, kde se setkával i s velitelem. Navrhl mu tehdy, že se pokusí, dostane-li k tomu možnost, na Králíčka zapůsobit, aby přestal nesmyslně a sebeničivě vzdorovat. Mladíka, který už byl na pokraji svých sil, přímo obrněný nedůvěrou a prodchnutý vzdorem, opravdu přeložili k němu do cely. Můj vypravěč mi popisoval způsob, jak se snažil prolomit chlapcovu nedůvěru. Děлил se s ním o svůj přiděl jídla nebo mu vypral košili, zároveň se s ním pokoušel zavést řeč na jeho život, na jeho dětství, na skutečný smysl lidského konání. Překonat nedůvěru stálo mnoho času, ale nakonec uspěl a Králíček opravdu změnil své chování, ne proto, aby oklamal věznitele, ale

protože změnil, tak aspoň jeho patron věřil, svůj způsob myšlení, tedy sebe. Pochopil, že člověk má duši a o její spásu se má starat.

Zřejmě se tak choval i po celá léta, kdy Pavel už byl z vězení doma a mohl si s ním jenom psát. Nedávno Králíčka z vězení propustili a Pavel pro něho udělal to poslední, co pro něj ještě mohl udělat – opatřil mu slušné místo topiče v krčské nemocnici.

Řekl jsem, že mě případ jeho svěřence zaujal a rád bych Králíčka, pokud by to bylo možné, poznal.

Pavel mi slíbil, že se pokusí zprostředkovat naše setkání.

A tak se Králíček u mě skutečně objevil. I když jsem dalek toho, abych soudil lidi podle jejich vzezření, můj první dojem byl, že jeho tvář má rysy, které se obvykle připisují zločincům: velkou, dopředu vystouplou energickou bradu, spíše nízké čelo, velké odstálé uši a podivně protáhlou lebku.

Ohromil mě svou výmluvností, zahrnul mě přívalem vznešených vět o pravdě, jíž musíme sloužit, o spravedlnosti i o zločincích v uniformách, kteří se vydávají za její služebníky a tím oddalují čas, kdy nastoupí panování nového řádu, v němž spravedlnost bude samozřejmostí. Vysvětlil mi, že nikdy nic neprovedl, nedopustil se žádného ze zločinů, z nichž ho obviňovali, proto se choval tak vzpurně, to až Pavel ho přivedl na správnou cestu, naučil ho, že člověk má vzdorovat důstojně, tím nejvíc vězňatele pokoří. Pak řekl, že o mně od Pavla slyšel, ví, že bojujeme – opět opakoval ta dvě slova – za pravdu a spravedlnost, že bojujeme proti zločinnému režimu, a k mému úžasu se zmínil, že v kriminálu poznal mnoho skvělých a odhodlaných mužů, připravených i k ozbrojenému boji. Pokud budu souhlasit, získá je na naši stranu, a je přesvědčený, že by nám byli velmi užiteční v našem zápase.

Odmítl jsem jeho nabídku, jak nejdůrazněji jsem svedl, a vysvětlil mu, že jsem pro nenásilný odpor, a on mě ujistil v rozporu s tím, co mi právě nabízel, že on samozřejmě také.

Setkání s ním na mě zapůsobilo, takže jsem aspoň část jeho příběhu po letech využil v románu *Soudce z milosti*, kde jsem psal

o mladíkovi, který má být souzen a odsouzen k trestu smrti za dvojistou nesmyslnou a zbytečnou vraždu.

Skutečný Králíčkův konec byl tragický. Prý pracoval dobře, ale neuměl si strádat peníze, zůstalo mu prudké, impulzivní jednání a přesvědčení, že pokud si něco opravdu naléhavě přeje, má plné právo udělat cokoli, aby si své přání splnil.

Tak se stalo, že se dozvěděl o motorce Harley-Davidson, která byla na prodej, a okamžitě po ní zatoužil. Ale protože peníze na ni neměl a takovou sumu mu nikdo nepůjčil, Králíček šel a motorku ukradl, vzápětí si však uvědomil, že pokud ho chytí, jako recidivistu ho čeká mnohaletý kriminál. Našel si tedy několik svých bývalých kumpánů, společně se jim podařilo vykrást nějaký sklad či obchod se zbraněmi a pak už táhli po Čechách a loupili v domech i v chatách. Snad si svou činnost omlouval tím, že jen získává prostředky pro boj se zločinným režimem. Zda tomu tak bylo, se už nikdo nedozví, protože policie ho nakonec i s jedním z jeho kumpánů vypátrala a obklíčila. Došlo k přestřelce, při níž Králíčka jako správného psance zbavila života kulka.

* * *

Od Dušana Hamšíka, svého kolegy z Květů i z Literárních novin, jsem se dozvěděl zaručenou zprávu (jako většina zaručených zpráv byla falešná), že pokud nevstoupíme do nějakého pracovního poměru, budeme obviněni z příživnictví, a navíc ztratíme nárok na důchod. Namítl jsem, že Helena pracuje (i když jen na smlouvu o dílo jako tazatelka pro nějaký sociologický výzkum), a já tedy můžu být považován za toho, kdo pečuje o děti; stejně většinou nakupuju a vařím. Ale zda to úřad přijme, jsem si jistý nebyl.

Většina mých kolegů, kteří měli zakázáno publikovat, už někde pracovala, Saša Kliment jako vrátný v hotelu, bývalý šéfredaktor Literárních novin Milan Jungmann umýval okna, jeden z mých vy-

sokoškolských učitelů pomáhal hloubit metro a několik mých přátel sehnalo zaměstnání u podniku Vodní zdroje. (Zvláště to poslední se považovalo za jedno z nejvýhodnějších povolání pro spisovatele stejně jako pro filozofy či historiky. Ubytovali je obvykle do marinkotky někde uprostřed polí a oni měli jedinou povinnost: jednou za tři či čtyři hodiny ve dne i v noci změřit vydatnost sledovaného pramene vody. Měli se střídat ve třech směnách, ale obvykle tu namísto tří pracovali jen dva, a někdy dokonce jen jeden, ti zbylí tedy měli dost volna a mohli se věnovat své kvalifikovanější práci.)

Nejpozoruhodnější místo našel můj kolega z fakulty a jeden z našich nejlepších literárních historiků Jiří Brabec: hlídal poklad v hradčanské Loretě. Jednou jsem ho navštívil a on mi pyšně předvedl svoji pistoli i s náboji a dodal, že je jediný kontrarevolucionář a nepřítel státu, který drží legálně pistoli. Když jsem se ho zeptal, jestli by ji použil, kdyby se někdo k tomu pokladu neodhadnutelné ceny vloupal, odpověděl bez váhání: „Rozhodně bych kvůli tomu nezastřelil člověka.“

Na živobytí jsme zatím ještě pořád měli. Pokud by mě obvinili z příživnictví, mohl bych v nejhorším jít zametat ulice, ale kdesi v zastrčeném koutě mysli mi utkvěl úryvek přednášky z ruské literatury o předsevzetí takzvaných narodníků chodit mezi lid. Po nich, jak jsem si matně vzpomínal, to doporučoval mladým autorům třeba Gorkij, kterého jsem pro několik jeho povídek považoval za dobrého spisovatele. Pokud půjdu někam pracovat, poznám nové prostředí a třeba v něm najdu nějaký jedinečný námět.

Byli jsme zrovna pozváni k našemu přednímu pediatrovi profesorovi Švejcarovi. Helena se s ním znala ještě z doby, kdy psala reportáže, v nichž upozorňovala, jak současná politika ohrožuje duševní a hlavně citový vývoj dětí. Během návštěvy jsem se zmínil, že bych si potřeboval opatřit nějaké místo, abych se vyhnul nepříjemnostem, ale že místo musí být naprosto nekvalifikované. Našlo by se nějaké takové v nemocnici?

Pan profesor se podivil, proč hledám nekvalifikované místo (jeho pacienti ještě podobné problémy neměli), a když jsem mu vysvětlil, že na jiné nesmím být přijat, vypočítal, že v nemocnici jsou nekvalifikovaná místa sanitářů, uklízeček, případně práce v kuchyni, ale jsou to zaměstnání tak mizerně placená, že tam nikdo dlouho nevydrží. Pokud bych opravdu něco takového chtěl dělat, dá mi vědět, jestli je zrovna nějaké podobné místo volné.

Případlo mi to jako dobrý tip – pan profesor ordinoval v Krči, ta nemocnice byla od nás ze všech nemocnic nejbližší. Helenina přítelkyně, socioložka Jiřina Šiklová, tu také našla místo a Helena se jí zmínila o mém úmyslu hledat v nemocnici zaměstnání. Už si nejsem jist, zda to byl pan profesor nebo ona, kdo mi zavola, že na chirurgii je volné místo sanitáře.

* * *

Na osobním oddělení jsem musel vyplnit všechny potřebné dotazníky. Jako poslední zaměstnání jsem uvedl: profesor na oddělení slavistiky Michiganské univerzity, Ann Arbor, a škodolibě jsem si představil, jak píšou do Ann Arboru o můj kádrový posudek.

Kádrovačka se nad tímhle údajem zjevně pozastavila, ale nahlas neřekla nic. Vzala na vědomí, že žádám jen o poloviční úvazek, a poslala mě na lékařskou prohlídku.

Příští úterý jsem se hlásil staniční sestře na chirurgii. Už zřejmě o mé osobě dostala předběžné informace, takže se mě raději na nic neptala, jen mi vypočítala moje povinnosti. Nebylo jich příliš mnoho: ráno odvézt všechn odpad z oddělení k peci a tam vše spálit, odnést do laboratoře zkumavky se vzorky moče a krve a naopak přinést z lékárny denní dávku léků, případně pokud se vyskytne nějaký statim, okamžitě znovu běžet do laboratoře anebo do lékárny. Podle potřeby také odvézt pacienta v pojízdňém křesle na nějaké další vyšetření anebo ho přestěhovat na jiný pavilon. Samozřejmě být k dispozici po celou dobu služby.

Služby si můžu brát dvanáctihodinové, při polovičním úvazku tedy budu sloužit jen dva dny v týdnu. Pak mi ještě ukázala místnost vyhrazenou sanitářům. Tam, pokud nebudu mít zrovna nic na práci, se mohu zdržovat, i když je to, jak mě musí poučit, v pracovní době zakázáno.

Tak jsem se opět zařadil do normálního pracovního procesu, jak se podobná činnost v socialistické zemi nazývala. Pracovní proces během každého dne, to jsem záhy poznal, probíhal ve dvou zhruba stejně dlouhých časových úsecích. V prvním se práce vykonávala, v druhém se předstírala, někdy ani to ne, prostě se přecházel čas.

Socialistická péče o nemocné byla bezplatná a péče podle toho vyhlížela. Ráno před šestou začal kolotoč povinností pro sestřičky i pro nás sanitáře. Nemocní byli bez milosti probuzeni, aby jim změřili teplotu a upravili lůžko. Do pokojů, kde byli pacienti naskládáni, vtrhly uklízečky, sestry roznášely léky, odebíraly vzorky krve i moči, pak následovala lékařská vizita. Já mezitím odvezl vůz plný odpadků a pálił je v peci. Odpad, jak tomu na chirurgii bývá, obsahoval kromě běžných odpadků, kartonů či obalů od léků i spousty zakrvácených obvazů, rozbitou sádku a jistě občas nějaký uříznutý prst či amputovanou nohu, ale na mě nikdy lidské odřezky nevyšly. Zato jsem občas pomáhal přebalovat stařenky a stařečky, kteří neudrželi stolicí. Pak jsem poklidně vykonal zbylé rutinní cesty a kolem desáté hodiny jsem odešel do naší místnosti, vytáhl si knížku a mohl si číst. Také sestřičky se po vizitě stáhly do místnosti, která sloužila jako úložiště pro léky, také pro mrtvé (každý, kdo zemřel, musel ještě nejméně hodinu zůstat na oddělení, nejspíš pro případ, že by se přece jen probudil, což se ovšem během tří měsíců, co jsem tu sloužil, nikdy nepříhodilo), sestřičky tam pokuřovaly, popíjely kávu a pokojně žvanily, pokud jsem se k nim přidal, mírně vyzvídal, jak to se mnou vlastně je. Když se nějaký pacient vytrvalým zvoněním dovolával jejich pozornosti, obvykle chvíli čekaly, jestli to vyzvánějící nevzdá, pak se jedna zvedla a za

okamžik se vrátila a pokračovala v zábavě. Platy odpovídaly tomu, že lidé v podstatě pracovali jen polovinu pracovní doby. Ale ani kdybych tu sloužil na plný úvazek, rodinu bych neuživil, natož abych si mohl dovolit přijet do práce autem, což jsem jednou, když ráno lilo, a podruhé, když jsem zaspal, udělal a dal tím až příliš zřetelně najevo, že žádný opravdový sanitář, i když tu ráno pojíždím s károu odpadků, nejsem.

Před polednem mě občas vyrušili a ještě pro něco poslali, ale odpoledne se na oddělení prakticky nedělo nic, co by se mě mohlo týkat. Přečetl jsem tady v krátké době dva díly Čechovových povídek (ty se do tohoto místa dobře hodily), Kafkovu Ameriku, která měla výhodu v tom, že vyšla v kapesním vydání, Kierkegaarda ve stejném formátu a také paměti Stalinovy dcery paní Allilujevové v anglickém překladu. Ostatní sanitáři o čtení neměli zájem, a pokud jsem se uchýlil do našeho sanitářského azylu, neustále mě rušili, navíc zdržovat se tu v pracovní době příliš často by znamenalo okatě pohrdat předpisy, a proto jsem se svou četbou raději ztratil buď do sklepa, anebo ven do poklidné zahradní části, která přiléhala ke Krčskému lesu.

Nemocnice je samozřejmě místem, kde se umírá. Jednou z mých povinností bylo, pokud by v době mé služby zemřel pacient, odvézt po hodině jeho tělo do márnice. Pokud zemřel v době odpolední či noční služby, pro tělo si přijížděl sanitář speciálně pověřený odvážením mrtvých z různých oddělení nemocnice. Když někdo zemřel ke konci směny, sestřičky tělo pozdržely o chvíli déle a tak „svému“ sanitáři ušetřily nepříjemnou cestu do pochmurné místnosti s ledničkami více či méně naplněnými nebožtíky. Za tři měsíce svého sanitaření jsem musel do márnice zajet jen jednou.

S ostatními sanitáři jsem se příliš nesblížil, pouze jediný z nich tuto práci vykonával už déle než dva roky. Byl to mohutný chlap, který držel službu na sále, tedy při operacích, kam vozil a odkud pak odvážel na jednotku intenzivní péče pacienty po operaci. Protože se touhle prací opravdu živil, sloužil i dvaatřicetihodi-

nové směny, což bylo při zmíněném pracovním zatížení snadno možné, protože většinu odslouženého času mohl prospat. Můj druhý kolega byl naopak vytáhlý astenik se zlodějskými pohyby a stejným myšlením. Pokud jsem zaslechl, nastoupil sem hned poté, co ho pustili z kriminálu. Oba muži byli svérázní, a když už jsem se rozhodl následovat Gorkého radu, že je užitečné chodit mezi lid, snažil jsem se, pokud možno bezprostředně, dělat si poznámky o svých pozorováních. Tato scéna v *Mých veselých jitrech* je prakticky doslovným záznamem chvilky jednoho časného odpoledne na mém novém a přechodném pracovišti.

Přišel jsem právě včas, abych zastihl kolegu Biebla, jak stojí u své skřínky a odvíjí z nahé hrudi pruh jakési bílé látky. Trvalo mi chvíli, než jsem pochopil, že to je prostěradlo.

„Promiňte, já jsem netušil,“ zajektl jsem v rozpacích.

„To je dobrý, že jdete,“ otočil ke mně svůj úzký, ptačí obličej, „já se dneska potřebuju zdechnout už před jednou. Kdyby volali z ambulance, vzal byste to místo mě!“

„No jo,“ řekl jsem neochotně.

„Oni nezavolají,“ ujistil mě, „doktor Hák řek, že vyrazí dveře s každým, kdo nebude mít duši na jazyku. To jen pro všechny případy.“ Složil pečlivě prostěradlo. Měl v tom zjevně praxi, protože se mu vešlo do jeho malé zlodějské aktovky. „Musím být v půl druhý u školy, abych ohlídal tu svou malou kurvu,“ vysvětlil. „To je strašný, já toho spratka snad zabiju. Já ji na mou duši dám do ochranný výchovy!“ A já pochopil, že zřejmě mluví o své dceři, kterou mi tuhle ukazoval na fotografii.

„Představte si, holce je čtrnáct a narazila si chlapa a chodí mi za školu. Když jsem jí domlouval, opovážila se mně i mámě říct, že nás nenávidí. A učitel ji druhý den vyvolal, a víte co ona? Češe se! A ještě má tu drzost a řekne mu: Moment, já se musím dočesat! Ale s tím už má konec! Ona měla vlasy až po pás, ale

jak jsem tohle slyšel, tak její sestra, ta manželčina starší dcera, vzala nůžky a šmik a vlasy byly dole. To vám plakala. Spratek. Jinak z ní nevyrazíte slzu. Tuhle jsem o ni přerazil rybářskej prut za tři stovky a ani nepípla"... Pan Biebl vytahuje z kapes svého bílého pláště dvě kostičky mýdla, pár nových gumových rukavic a balíček s dámskými vložkami a všechno pečlivě rovná do své zlodějské aktovčičky. „Všechno to dělá ten kluk, ten jí dává rozumy. Vždyť ona si troufla říct mámě i mně, že jsme padouři. To byste nevěřil, ale tohle mi řekla. A taky ji má na svědomí ta holka ze sousední vily, to je plukovníkova dcera, ale dala se do baru. Kdybyste viděl, jak se malují a jak oblíkají. Ve škole z ní jsou úplně zoufalí. Řekli mi, pane Biebl, u nás se celej sbor zabývá jen vaší dcerou. Třídnímu vyryla propisovačkou, že je vůl, do jelenicovýho saka. Ještěže ten chlap měl rozum. Řek mi, pane Biebl, bylo to starý sako! Ale tři kila mě stálo, na to měl samozřejmě právo. A to všechno ten její kluk! Víte, že se ten bídák přede mnou skrývá? Ale já ho chytím. Už mám nabídnutý tři auta. Primář mi nabíd jedno, doktor Hák druhý, a vy byste mě jistě taky neodmít, kdyby bylo třeba. Já je jednou přistihnu, pak on půjde do basy a holka do polepšovny. Děvka mizerná. Kde člověk k takovýmu spratkovi přijde, to mi řekněte!"

Péče o pacienty více než na lékařích závisí na sestrách a na ostatním personálu. Byly sestřičky, které cítily potřebu pomáhat nemocným, chovaly se ochotně a laskavě, ale obecně platilo, že laskavost a péči si pacient má zasloužit nějakými dary anebo úplatky. Upláceli se pocho-pitelně především lékaři (domnívám se, že někteří úplatky odmítali úplně anebo aspoň před operací, protože operace se nemusí povést).

Přímo proti naší sanitářské útulně se nacházela jednotka inten-zivní péče, kde ovšem byla práce odpovědnější, a jistě i proto tam sloužily ty nejlepší ze sestřiček. Se Soňou, jednou z nich, jsem si několikrát ve chvíli, kdy vyšla z místnosti, aby si zakouřila, povídá-

val. Připadalo mi, jako by se nehodila do tohoto prostředí, že ona, i když to jistě bylo neprofesionální, sdílí s pacienty aspoň část jejich bolesti. Jednou jsem ji také, když velmi přšelo, vezl autem až k ní domů do Kobylis. Pak jsem seděl víc než hodinu v jejím pokojíku, pustila mi klavírní koncert od Paderewského a pak mi sdělila svou životní historii: lásku k lékaři, s nímž uprchla po sovětské okupaci do Německa, vrátila se sice domů, ale s tím, že až se tam on uchytí, přijede zase za ním. Možná by ji i pustili, pokračovala, a kdyby nepustili, aspoň by věděla, že ji v lásce zabránila nějaká vnější síla, ale její milý se prostě odmlčel a ona teď zůstala sama, bydlí u svého tatínka a macechy, která ji nemá ráda.

Vyptávala se také na mé psaní a chtěla vědět, jestli bych napsal i o věcech, o nichž se nemluví a nesmí mluvit, a já ji ujistil, že pokud bych si myslel, že se o něčem má mluvit, nemlčel bych. Potíž spočívá pouze v tom, že mně u nás nesmějí otisknout ani jednu větu. Sestřička Soňa se podivila a téměř šeptem mi pověděla, když jsem se zapřísahal mlčenlivostí (a pokud to někam napíšu, nezmíním její jméno), že nahoře na oddělení, když dostanou pacienta, o němž předpokládají, že stejně nevydrží, ale zato si vyžaduje intenzivní péči, tak mu namíchají speciální koktail z barbiturátů a dolsinu, po kterém se už nikdo nikdy nevzbudí. „Zatímco my tady dole,“ dodala, „se s každým pipláme, abychom ho dostali z nejhoršího.“

Chtěl jsem vědět, jestli se takové vraždění děje často, ale ona už mi odmítla povědět cokoliv bližšího, jen dodala, že se to děje bez vědomí lékařů.

Napadlo mě, že to je socialisticky pojatá eutanazie – neprovádí se v zájmu trpícího pacienta, ale v zájmu těch, kterým pacient přiděluje práci a kteří aspoň podle litery zákona v zemi vládnou. (Napsal jsem o tom v *Sanitářské povídce*, vyšla sice jen v zahraničí, ale aspoň na Státní bezpečnosti si ji jistě přečetli, ale pokud vím, nikdy se nic takového nevyšetřovalo. Mě se při výsleších ptali na neuvěřitelné pitomosti, ale kde jsem přišel k téhle informaci, je nezajímalo.)

Za čtvrt roku svého sanitaření jsem nikomu neublížil, od žádného pacienta nevzal ani korunu, ale zůstala mi v paměti jedna těžce nemocná stařenka, kterou jsem převážel na jiné oddělení (věděl jsem, že ji tam posílají zemřít) a ona mě prosila, zatímco jsme čekali na nějaké vyšetření, jestli bych ji nevzal za ruku. Držel jsem ji tedy, i když mi to nebylo příjemné, za chladnou, vyzáblou ruku, jejíž prsty se stařecky třáslly. Když jsme pak pokračovali v cestě, nutila mi desetikorunu a prosila, abych za ní přišel na nové oddělení, protože na světě už nikoho nemá. Peníze jsem nevzal, ale dodnes se hanbím, že jsem za ní nepřišel a nepodržel ji třeba za ruku, a jen doufám, že mi to nějaká vyšší spravedlnost, až nadejde konec mého času, nevrátí.

* * *

A k čemu tedy žijeme? K čemu tu pobýváme? Abychom vydali svědectví? Ale k čemu čtyři miliardy svědectví? Abychom pracovali k vylepšení světa? K větší mravnosti? Ale k tomu pracuje lidstvo po celé kulturní dějiny a výsledek je, že se ocitlo na pokraji zkázy. A všichni velcí proroci způsobili nakonec více zkázy než užitku. Žijeme, abychom po sobě zanechali dílo? Co to je dílo? To, co se považuje za dílo, je často jen neřádstvo, které škodí, připravuje o čas a odvádí od života. Jsou dílem pyramidy, římský vodovod, Korán, Eiffelova věž, dálniční most, spalovna odpadků, Mein Kampf?

Žijeme nakonec jen proto, abychom zajistili fungování. Fungování svoje, společnosti anebo toho odporného výplodu boje o moc: státu.

Možná žijeme jen proto, že jsme se narodili.

(Z mého deníku, podzim 1972)

* * *

Žádný totalitní režim nemůže přetrvat, pokud by lidem poskytl základní svobody. Vždycky se najdou jedinci, či dokonce skupiny lidí, kteří o tyto svobody budou usilovat, avšak režim, ať se tváří sebevládněji, s nimi nemůže vést spor, nemůže odpovídat na otázky či výtky, kterými ho zahrnují, musí je umlčet a tím vyvolat strach u všech ostatních, kteří by se rovněž rádi ptali či vznášeli výtky.

Okupační režim, který u nás vládl, se nemohl chovat jinak. Jak už jsem zmínil, první zatčení a následné procesy proběhly už v době, kdy jsem přednášel v Ann Arboru.

Heleně se podařilo dostat do soudní síně na proces, v němž byli žalováni Ruda Battěk, Jirka Miller, Jan Tesař a další z našich známých. Na jedné ze schůzek u nás o tom poreferovala našim přátelům a shodli jsme se na tom, že bychom měli na odsouzení nevinných nějak zareagovat.

V naší skupince autorů, jejichž díla s obzvláštní důsledností zakazovali, především Pavel Kohout nikdy nepřestával usilovat o to, abychom dávali najevo, že nehodláme přijmout daný stav. Aniž bychom překračovali zákony, měli jsme poskytnout okupační moci příležitost, aby předvedla svůj charakter. Myslím, že to byl on, kdo nakonec dal poslední podobu petici prezidentovi republiky generálu Svobodovi. V petici se vyslovovala celkem mírná a rozhodně nijak protizákonná žádost, aby prezident dal milost politickým vězňům (těch za poslední rok začalo přibývat), anebo přinejmenším dal pokyn, aby je nechali aspoň vánoční svátky prožít doma. *At' jsou názory nás podepsaných na různé zásadní i dílčí otázky jakkoli rozdílné, psalo se v petici, shodujeme se v tom, že velkomyslnost vůči politickým vězňům nemůže snížit autoritu a vážnost státní moci, naopak svědčí o jejím humanismu.*

Text jsme několikrát opsali, pak jsme se rozdělili do dvojic, které měly obcházet kolegy spisovatele (zakázané i nezakázané) a sbírat podpisy.

Měl jsem sice za několik dní nastoupit do nemocnice na operaci žlučníku, ale neviděl jsem v tom důvod, proč bych se měl téhle čin-

nosti vyhnout. Domluvil jsem se s Ludvíkem Vaculíkem a s textem petice jsme navštívili několik spisovatelů. Někteří podepsali, jiní většinou s rozpaky odmítli (protože jsou už vesměs mrtví, nebudu jejich jména vzpomínat). Zajeli jsme také za Bohumilem Hrabalem do jeho venkovského domku v Kersku, zaklepali jsme, a když nikdo neotevíral, zkusili jsme vzít za kliku. Bylo otevřeno, ve venkovských kamnech hořel oheň, na stole v hrníčku voněla nedopitá káva, ale domek byl prázdný. Poněkud nejisti jsme se rozhodli vyčkat a skutečně, za chvíli se objevil Hrabal a opožděně nás přivítal: „To jsem rád, že jste to vy. Já když viděl dva chlapy, jak si to ke mně ženou, řek jsem si, ti darebáci jdou pro tebe za to, cos napsal, tak jsem radši poodešel oknem, abych si rozmyslel, co jim povím.“ Naši petici podepsal. Na zpáteční cestě jsme se zastavili na sídlišti v devátém obvodu, kde bydlel náš kolega z Literárních listů Svatopluk Pekárek. Když jsme s jeho podpisem opouštěli dům, Vaculík si vzpomněl, že hned vedle bydlí i Alexej Pludek, autor špatných románů, který až s ojedinělým úsilím podporoval současný okupační režim (jistě i proto, že ho zbavil prakticky všech literárních konkurentů). Ačkoliv nebyl mezi těmi, které jsme měli v úmyslu navštívit, Ludvík navrhl, že když už jsme tady, měli bychom o podpis požádat i jeho.

Namítl jsem, že určitě nepodepíše, a kdyby podepsal, že by jeho podpis znehodnocoval podpisy ostatních. Ale Ludvík trval na svém: nesmíme nikoho předem zbavovat možnosti, aby se projevil jako slušný člověk.

Řekl jsem, že já za ním nepůjdu, protože mu nevěřím, a pokud Ludvík trvá na svém, ať si za ním jde sám.

Ludvík tedy šel. Zmiňuji tuhle epizodu, protože Ludvíka předvedli ještě téhož odpoledne a věděli o něm, že sbíral podpisy, zatímco mě vyslyšali až příštího dne jen jako jednoho z mnohých, co dopis prezidentovi podepsali.

Tak se tedy druhý den přihodila má první nedobrovolná „návštěva“ v Bartolomějské ulici, kde sídlila Státní bezpečnost. Nejspíš

proto jsem si průběh výslechu hned po návratu domů co nejpečlivěji zapsal:

Vyvezli mě do druhého patra a vedli spoustou chodeb, až do nevelké kanceláře, dovolili mi, abych si svlékl kabát, a ten (naštěstí ne mě) pověsili.

Za stolem seděl silný, asi padesátiletý chlap, který mi nápadně připomínal Vítězslava Nezvala, zatímco bokem postával vytáhlý blondáček. Chlap za stolem mě vyzval, abych se posadil, zadrmolil, že tu jsem podle zákona o SNB paragrafu toho a toho, a hned mi položil první otázku.

„Co víte o zasedání Penklubu v Berlíně?“

Otázka mě překvapila. Odpověděl jsem po pravdě, že nic.

„Víte, co to je Penklub?“

„Ano. Mezinárodní organizace spisovatelů. Jsem jejím členem.“

„Víte, kdo je jejím předsedou?“

„Heinrich Böll.“

(Teprve později při dalších výsleších jsem pochopil, že první otázky mají vždy vyslýchanému připadat nevinné, a že tedy odpírat na ně odpověď se zdá nesmyslné, nebo dokonce neslušné. Jenže jakmile si člověk připustí něco jiného, než že tyto otázky stejně jako celý výslech jsou neslušné, připouští svoje postavení vyslýchaného.)

„Takže vy jste členem Penklubu! A jako člen ani nevíte, že bylo zasedání?“

Pokusil jsem se o vysvětlení: „Nikdo nás o tom neinformoval. Jen jsem o tom zaslechl v nějakých německých zprávách.“ (To byla nesmyslně vstřícná odpověď na něco, nač se ani neptali.)

„A co jste v těch zprávách slyšel?“

„Nic. Že se konalo zasedání v Berlíně.“

„A o čem se tam jednalo?“

„To nemám tušení.“

„Tak vy nevíte, že byla založena zvláštní sekce spisovatelů v exilu na pomoc pronásledovaným spisovatelům?“

Odpověděl jsem stále ještě po pravdě, že o tom nevím.

Nezval se podivil s přehnaně hranou ironií: „Tak vy to nevíte, ačkoliv jste členem. A víte aspoň, kdo byl zvolen do čela?“

Neměl jsem ani ponětí.

„Pavel Tigrid!“ (Vstal a začal chodit za stolem, aby zdůraznil, jak ho vzrušuje tohle darebáctví.) „Víte, že v Berlíně byla přijata rezoluce o českých politických vězních a ta zaslána soudruhu Husákovi a soudruhu Indrovi?“

„Ne, jak bych to mohl vědět?“

„Co víte o dopisu prezidentu republiky?“

„O jakém dopise?“ zeptal jsem se, abych získal čas.

„Vy jste přece podepsal dopis prezidentu republiky!“

Chvilí jsem váhal a on vzal ze stolu papír s naší peticí a zamával mi s ním před očima.

„Podepsal,“ připustil jsem.

„Co to bylo za dopis?“

„Byl to dopis, který žádal o milost pro politické vězně.“

„Kdo podepsal ještě ten dopis?“

„To si nepamatuju!“

„Tak vy si nepamatujete?“ Začal řvát. „Kdo vám ten dopis přinesl?“

Konečně jsem se zmohl na protest. „Podívejte se, já nevím, jako co tu vlastně jsem. Protokol se nevede – a ten dopis byl naprosto legální podle petičního práva. Takže o tom nebudu vypovídat.“

Ozval se blondáček za mnou ironicky: „Petiční právo! Co to je, petiční právo?“

„To je právo zaručené v naší ústavě – obracet se na představitele státu se žádostmi a stížnostmi,“ vysvětlil jsem mu. „Učili jsme se o něm už ve škole.“

„Ano, takové právo tam je,“ připustil Nezval. „Ale nezdá se vám po tom, co jsem vám řekl o zasedání Penklubu, že vaše petice je něco jiného?“

„Ne!“

„Oni vypracovali rezoluci a vy jste honem pospíchali, abyste se pod ni podepsali.“

„Vždyť jsem vám říkal, že o tom, co na té schůzi bylo, jsem vůbec nevěděl.“

„Vy možná. Ale my víme, že celá tahle vaše petice byla přichystaná tam.“

Jako bychom nemohli mít vlastní rozum. „Tomu nevěřím,“ prohlásil jsem.

„Vy jste naivní, anebo se tak tváříte. My o tom, kdo tu petici připravil, máme důkazy. Kdo za vámi přišel s tou rezolucí?“

Opakoval jsem, že o tom nebudu vypovídat. Byl to přece legální dopis prezidentovi.

„Tak proč o tom nechcete vypovídat, když si myslíte, že na tom nebylo nic špatného?“

„Právě proto.“

„Ale my se na to díváme jinak. My vám dokážeme, že to nebyla tak naivní akce. Tak proč jste podepsal ten dopis?“

„Byl jsem sám zavřený, představoval jsem si, jak těm lidem je, a bylo mi jich líto,“ pokusil jsem se zapůsobit na jejich city, jako bych předpokládal, že nějaké city mají.

„Kdy jste byl zavřený?“

„Za války.“

„Za války odsuzovali nevinné. Vy si myslíte, že u nás byli odsouzeni nevinní lidé?“ zeptal se Nezval výhružně.

„Žádali jsme o milost. Z toho přece nic neplyne o vině těch lidí.“

„Tak vy jste žádal o milost pro lidi, o kterých připouštíte, že spáchali nějaký zločin.“

Řekl jsem, že k tomu nemám co povědět.

„Máte děti?“

To jsem připustil.

„Máte dceru a syna?“

„Ano.“

„Tak si představte, že vaše dcera jde ze školy a najednou se přiřítí opilý řidič a přejede vám ji. Odsoudí ho za to. Také byste pro něj žádal o milost?“

„Ale to by přece nebyl politický vězeň,“ namítl jsem.

„Kromě toho to, co tam žádáte v té vaší petici, nějakou vánoční dovolenou, kde jste to kdy slyšeli, to snad není nikde na světě, aby si vězni chodili na Vánoce domů.“

„Třeba ve Švédsku pouštějí vězně domů i na neděli.“

„Dobře. Já neříkám, že to naše zákony neumožňují. Když je chlap v jedničce, protože se opil a porval se nám a pak se vzorně choval, ať si jde na Vánoce domů, ale ti, co jsou tam podle první hlavy, to jsou nepřátelé, rozumíte? Ty nepustíme nikdy ani o den dřív. Tak, kdo za vámi přišel s tím dopisem? Vaculík, nebo Havel?“

Mlčel jsem.

„Já vám něco řeknu, vy byste měl slyšet, co si myslí lidi na závodech, měl byste znát veřejné mínění. Nám píšou dopisy, kde žádají, abychom se už konečně dokázali vypořádat s nepřáteli.“

„Ale já si myslím, že lidé...“

Blondáček, stál teď za mými zády, mě přerušil: „Vy chcete říct, že znáte jiné veřejné mínění?“

„Trochu jsem se o to zajímal kvůli tomu, co píšu. Veřejné mínění nemusí být vždycky směrodatné.“

„Tak vy něco píšete. Do šuplíku, anebo pro koho?“

„Píšu to pro sebe.“

„Ale něco jste přece teď napsal.“

„Napsal jsem román. Milostný.“ (Zase jsem z nezkušenosti zbytečně žvanil o věcech, na které se neptali, které možná ani nevěděli.)

„A co s ním bude? Ten je do šuplíku? Anebo vám někde vyjde?“

„Vyjde ve Švýcarsku.“

„Tak vidíte, že máte spojení ven, když jste tam mohl poslat román.“

„Poslal jsem ho poštou.“

„Ale máte spojení na nakladatelství, anebo ne?“

„Jednal jsem v souladu se smlouvou.“

„Co to je za smlouvu?“

„Tu uzavírala Dilia. To je oficiální agentura,“ dodal jsem.

Blondáček za mnou se ozval velmi zasvěceně: „Ano, vy máte smlouvu se švýcarským nakladatelstvím a podle švýcarského práva. To je zajímavé, vy, československý občan, máte smlouvu podle švýcarského práva.“

„Tu smlouvu uzavírali právníci z Dilie.“

„Tehdejší právníci. Kolik vám Švýcaři platí?“

„Tolik, kolik platí autorům na celém světě.“

„Nás zajímá, kolik to sype vám.“

Začala mi docházet absurdita toho dotazování. Zakážou mi publikovat, pokoušejí se zabavit mi všechny peníze a ještě mi budou předhazovat, že mi někde knížku vydali. „Nevím. Zeptejte se v Dili.“

„Sype vám to dost, abyste z toho mohl žít. Aspoň zatím. Vaše žena pracuje?“ Blondáček se dostával do ráže.

„Ano.“

„Kde?“

„Nevím.“

„Prosím vás, to mi chcete namluvit, že nevíte, kde pracuje vaše žena?“

„I kdybych to věděl, o své ženě vám nemusím říkat nic. Asi jste mě sem nevolali kvůli tomuhle.“

Nezval se opět vmísil: „Ano, trochu jsme odbočili,“ zase začal řvát. „Tak řeknete nám konečně, kdo za vámi přišel s tímhle papírem? Byl to Vaculík? Havel? Kliment?“

Mlčel jsem.

„A o čem jste se včera domlouvali u Klimentů? Myslíte, že nevíme, že jste tam včera byl?“

„Nepamatuju se.“

„Na co se nepamatujete?“

Mlčel jsem.

„Vy jste si tam upřesňovali – no, o čem jste se domlouvali?“

„Na to si právě nepamatuju.“

„Máte skutečně špatnou paměť.“

Blondáček: „Není to spíše tak, že vy si nechcete pamatovat, pane Klíma? Kdo podepsal ještě ten dopis?“

„Nevím.“

„Vy jste podepsaný na první straně, anebo na druhé?“

„Myslím, že na druhé.“

„A čím byl podpis nad tím vaším?“

„Nevím. Nevšiml jsem si.“

„Já vám pomůžu. Na první straně se fixem podepsal Adolf Hoffmeister. Vzpomínáte si?“

„Ne, vůbec ne.“

„Kde jste byl naposled zaměstnán?“

Nechápal jsem, proč najednou změnili téma, přesto jsem odpověděl. „Přednášel jsem v Americe na univerzitě.“

„Dobře, dobře, ale tady.“

„Dělal jsem čtvrt roku sanitáře.“

„Tak kdo byl za vámi: Kohout? Vaculík?“

Byli naštvaní, Nezval řval. Ale mně bylo jasné, že nemají tušení o tom, že jsem byl jedním z těch, kdo podpisy sbíral. Udavač věděl jen o Vaculíkovi. Mlčel jsem.

Vtom vešel do místnosti další estébák, zjevně nadřizený, protože Nezval mu hlásil: „Tak pan Klíma se rozhodl, že nám nic nepoví.“ Ten nově příchozí jen tak ve dveřích prohodil: „Vy jste naivní, pane Klíma, vaši přátelé Vaculík, Kliment a Havel už nám stejně všechno řekli. Ti se vám potom vysmějou. A oč vám jde? Vždyť jste přece všichni dělali legální akci, ne? Vy jste si dobře spočítali, že za tohle vás nezavřeme.“ Dal za mými zády zřejmě pokyn, aby mě pustili, protože Nezval řekl: „Vy nám už toho asi moc nepovíte, tak to ukončíme, abychom nezdržovali sebe ani vás.“

Zavolal písáčku. Když estébačka usedla za psací stroj, Nezval se ke mně naklonil a s hraným přátelstvím mi nabídl: „Víte, co? Nadiktujte si to sám. Jak to s tím dopisem bylo, kdo za vámi přišel.“

Asi jsem se na něj podíval s takovým úžasem, že hned dodal: „Když nechcete, tak žádné jméno neuvádějte.“

Nakonec nadiktoval několik nic neříkajících vět se závěrečnou formulí: „Četl jsem a souhlasí.“

Dopis až do doby, kdy se o něm Státní bezpečnost dozvěděla, podepsalo čtyřiatřicet spisovatelů. Několik dalších ještě i potom, co Vaculíka s textem dopisu zadrželi.

Našlo se také pár nestatečných, kteří, když jim pohrozili, podpis zase odvolali.

* * *

Spásu nelze očekávat od organizujících institucí. Základy kultury jsou jiného druhu, než aby mohly být kladeny nebo udr-

žovány společenskými orgány samými, jako jsou národy, státy, církve, školy, strany nebo společenstva. Je k tomu zapotřebí vnitřní očisty, která zachvacuje jednotlivce. Musí se změnit sám duševní habitus lidí.

Dnešní svět pokročil daleko na cestě obecného popření mravních norem. Takřka již nežije v přesvědčení, že je třeba rozeznávat dobro od zla. Kloní se k tomu, že v celé krizi, kterou je kultura zachvácená, vidí jen zápas dvou protichůdných směrů, boj o moc mezi nepřáteli.

(Johan Huizinga: Ve stínu zítřka; psáno roku 1935)

Okupace, kolaborace a intelektuální lůza

Okupace, jak praví stručná slovníková definice, znamená: *obsazení, zabrání, zábor cizího státního území.*

Pokud pojmem situaci, v níž se ocitlo České království po bělohorské porážce, jako zábor území ve prospěch cizí mocnosti – a tak určitá část tehdejších obyvatel království onen stav přijímala – můžeme říct, že počínaje sedmnáctým stoletím většina generací strávila svůj život v okupované zemi. Posledních několik desetiletí před první světovou válkou se sice vládnoucí rakouská moc zliberalizovala, nicméně ve svých počátcích se uvedla jako téměř každá okupační moc vražděním, a to i na svou dobu nezvykle krutou popravou dvaceti sedmi představitelů českých elit. Elity totiž, zvláště ty duchovní, bývají prvním terčem všech okupantů, dodejme: i revolucionářů.

Po dvaceti svobodných letech Československé republiky následovalo s kratičkou poválečnou přestávkou dalších šedesát let přímých či nepřímých, ale zato daleko krutějších okupací. Není přehnané tvrdit, že máme s okupacemi až příliš dlouhou zkušenost. (Ostatně se v tom příliš nelišíme od řady jiných malých evropských států.)

Ve všech případech, tedy i v obou posledních – nacistické a později sovětské okupace – se vláda nad celým územím fakticky přenesla do center cizí mocnosti. Nebylo podstatné, že v případě druhém se prvních dvacet let záboru konal bez přítomnosti okupačních vojsk, jen za pomoci stovek sovětských poradců a mnoha set tisíc domácích vykonavatelů všeho, co cizí moc přikazovala.

S každou okupací je nezbytně a zákonitě spojen jev zvaný kolaborace. Bez ní by totiž okupant jen stěží zvládal svoje mocenské cíle.

Kolaborace, jak opět praví slovník, je okupací přímo podmíněna. Je to *nečestná (obvykle dobrovolná) spolupráce (zjevná i tajná) s vládnoucím nepřítelem, s okupanty.* Pokud budeme klást důraz na

slovo nečestná, můžeme definici rozšířit, kolaborací je i spolupráce s každým nelegitimním, totalitním režimem, který soustavně porušuje základní lidské svobody a práva svých občanů.

Určit míru kolaborace ve chvíli, kdy je nepřítel poražen anebo totalitní režim odstraněn, není snadné. Neboť kromě hrstky těch, kdo zjevně anebo tajně s nepřítelem bojovali, většina obyvatel okupaci či nelegitimní režim přinejmenším trpně přijímala.

Bylo přece nutno osít pole, chodit do práce a vydělat si svoji mzdu. Vlaky jezdily a obchody prodávaly, i když zároveň tisíce lidí mizelo za ploty koncentračních táborů anebo končilo před popravčími čety, v případě nacistické okupace i v plynových komorách. Většinu těch, kdo přijmou okupaci jako skutečnost, která jim sice může být proti mysli, ale aspoň pro nejbližší čas jim připadá neodstranitelná, nechává okupační či jiná nelegitimní moc celkem bez povšimnutí. Dokonce, v případě nutnosti, jako to celkem úspěšně během války dělala nacistická moc, je ochotna tuhle skupinu obyvatel korumpovat, přidat jim na platech anebo na přídělech potravin. Státní sekretář K. H. Frank ve svém jinak výhrůžném projevu 18. října 1942 děkoval českému sedlákovi i českému dělníkovi, *kteřý vykonal v dolech, ve velkých zbrojních podnikách, v ostatních odvětvích průmyslu i v dopravnictví dobrou a solidní práci.*

Okupanti i totalitní režimy ovšem potřebují nejen tuto pasivní kolaboraci (dobře vědí, že je zákonitá a svým způsobem pro porobené nevyhnutelná), ale hledají podporu u těch, bez nichž by jen s obtížemi spravovali zemi, a konečně získat aspoň část z nich, aby v duchu okupantů působili na obyvatelstvo, ovlivňovali jeho myšlení a vychovali v „novém“ duchu i mládež. Snaží se tedy získat ty, kdo jsou nejvíce společensky viditelní, jejichž postavení anebo povolání se vesměs těší obecné úctě anebo od nichž se očekává zodpovědnost a morální postoj, tedy politiky, významné novináře, známé umělce, pedagogy. V podstatě jsou vítáni všichni významnější představitelé vzdělanců. V celé moderní historii, tak bohaté

na války, okupace a převraty, se vždy vítězné moci podařilo získat aktivní kolaboranty ve všech vrstvách obyvatel.

Uprostřed první světové války vydal v roce 1915 jakýsi Dr. Vilém Krejza k pětasedmdesátinám císaře Františka Josefa podlézavý spisek o císařovi.

*Za hřmění děl světové války vznešený bílý kmet dospěl této chvíle. Vítal ji však s šíjí povztyčenou, naplněn jsa jistě radostnými pocity z oddanosti a lásky všech rakouských národů, prochvřen jsa štěstím, že chrabrá armáda Jeho skvělými vavříny dovedla ověnciti své zbraně... Lidský a vladařský život císařův jest přímo obrazem života krásného, úspěšného, bohatě příkladného a povznášejícího... Stavíme jej před oči především **naší drahé mládeži české**...*

Kniha napsaná v době, kdy zemi zachvátil hlad a kdy tisíce mladých lidí umíraly za vlast, kterou už nepovažovali za svou, ani jejího vládce za svého vládce, je příkladem kolaborantského textu.

Zhruba o čtvrtstoletí později protektorátní ministr školství a zakladatel aktivistické mládežnické organizace Kuratorium pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě Emanuel Moravec, který se stal symbolem kolaborace s nacistickou mocí, uvádí obdivný výrok o Hitlerovi, který údajně slyšel od svého německého přítele:

„Rád bych, abyste jedno měli na paměti. To, co pravil Vůdce, to si opravdu myslel, a řekl-li, že to nebo ono musí vyhlížet tak nebo onak, můžete být přesvědčeni, že to vše provede, jak řekl.“ A tu jsme u otázky inteligence, pokračuje Moravec, jež vrcholí genialitou. Genialita není věděním, nýbrž jasnozřivostí, předtuchou vývoje. Svět se představuje, prožíváme velké historické grunтовání, které, jak dnes zřetelně vidíme, vyžádá si trochu času. Demokratický odcházející řád vybudovali Židé. Podíváme-li se

dále do historie, pak nás musí překvapit, že všechny říše a řády, které Židé a Semité založili, nakonec zašly právě ve chvíli, kdy se pozvedaly tak říkajíc ke hvězdám... O jednom jsme přesvědčeni. Naše Velkoněmecká říše a její statečná armáda zlomí nepřítele. Vyhrajeme!

Namísto na vrcholu geniality jsme se ocitli na samém dně českého kolaborantského myšlení. Polovzdělaný maniak a masový vrah je nabízen jako génius, který má vést i český národ.

Jen o několik let později také komunisté kolaborující se sovětskou mocí nabízejí nové masové vrahy jako geniální vůdce hodné následování.

Jedině věrnost Sovětskému svazu a učení Marxovo, Engelsovo, Leninovo, Stalinovo může zajistit v budoucnu zdar a rozkvět našeho státu a blaho našeho lidu a zabezpečit naši zemi proti nástrahám imperialismu. (Klement Gottwald)

*Bez poezie stejně jako bez vědy, bez techniky by dělnická třída nemohla splnit to, co jí uložila historie: **zachránit lidstvo před kapitalistickou bestií a převést je cestou za Stalinem, za Gottwaldem do říše skutečné lidskosti.** (Ladislav Štoll)*

O dvacet let později, poté, co sovětská armáda přepadla a obsadila naši zemi, další kolaboranti veřejně velebili okupanty. Tajemník Ústředního výboru KSČ Josef Kempný tvrdí:

Bude stále přibývat těch, kteří si uvědomují, že v srpnu 1968 spolu s armádami ostatních členů Varšavské smlouvy opět Sovětská armáda přišla včas. Sovětský svaz neváhal poskytnout pomoc naší dělnické třídě a pracujícím i za cenu nepochopení a dočasného poškození své mezinárodní prestiže. Sovětský svaz

splnil svou internacionální pomoc a historie ocení jeho zásah jako příklad třídní pomoci v boji proti mezinárodní reakci.

Podobných bezectných a podlézavých vyznání najdeme v dobách okupace bezpočetně.

Všechny totalitní, podobně jako okupační režimy ovšem mají své ideové příznivce. Hitlerovi nacisté získali v posledních svobodných volbách v Německu (stejně jako komunisté o patnáct let později v českých zemích) masovou podporu občanů. Pozdější bezpříkladnou perzekuci ideových nepřátel a Židů zřejmě za nepřijatelnou považovala jen menšina občanů, a to včetně inteligence, vychovatelů mládeže i umělců (kromě těch nemnoha, kteří emigrovali).

Německou okupaci, která představovala pro značnou část české společnosti šok, s kladným očekáváním přijali mnozí spřízněnci nacismu, militantní antisemité i různá uskupení českých fašistů či zásadních odpůrců demokracie. Miroslav Gregorovič ve své studii *Kapitoly o českém fašismu* uvádí, že v období konce druhé republiky a následného protektorátu v zemi existovalo třiačtyřicet fašistických a antisemitských organizací. Podobně zakládali kolaborantské organizace i komunisté: kromě toho, že zcela znevážili úlohu odborů, založili svaz mládeže, pro děti Pionýra, pro občany Svaz československo-sovětského přátelství, Svaz pro spolupráci s armádou, Svaz protifašistických bojovníků, umělecké svazy, které měly zajišťovat loajalitu svých členů s novým režimem, Československý svaz tělesné výchovy pro sportovce, pro povolný katolický klérus usměrněnou organizaci Pacem in terris, kromě toho nepřímo ovládali všechny zájmové organizace včetně dvou povolených a zcela podrobených politických stran.

Tím, jak se ideoví spřízněnci se zločinnou mocí zaplétají, stávají se na ní morálně i hmotně stále závislejší. Záhy se mnozí z nich mění v její oddané služebníky a zůstávají jimi, i když jejich nejbližší, jejich soudruzi a přátelé, končí ve vězeních, na popravištích či v masových

hrobech, povraždění jinými z přátel a soudruhů. Slouží jí, i když idea ztratila věrohodnost a postupně se obrazy vítězné říše, pozemského ráje či aspoň blahobytné společnosti zcela rozplynuly. Spojení s okupační či nelegitimní mocí se pro ně posléze stává otázkou života a smrti. Tak jediné si lze vysvětlit zoufalá prohlášení o nezpochybnitelném vítězství nacistické říše ve chvílích, kdy se hroutila.

Zatímco nacistická vláda nad českými zeměmi trvala šest let, komunistická nadvláda nad českou společností trvala čtyři desetiletí, a navíc v dobách míru, kdy projevy duchovní spodiny neměly tak zjevnou podobu velezrady. Možná právě proto, že se dály v míru, můžeme je považovat za ještě odpornější a pokleslejší.

Do služby na prominentních místech nelegitimní moc vyzvedává jen ty, kdo jsou připraveni k bezvýhradné službě, ke kolaboraci. V každém společenství se totiž nachází určité, statisticky předpokládatelné množství těch, které nazveme lůzou, spodinou lidí bez jakýchkoliv morálních zábran. Najdou se pisatelé anonymních dopisů plných nadávek, rasisté, stoupenci vlády tvrdé ruky či vyznavači nenávistných ideologií. Nelegitimní moc jim výměnou za slepou podporu nabízí podíl na slávě i moci a touženou možnost zúčtovat s těmi, které nenávidí, kterým závidí, kterým se marně snaží vyrovnat. Budou psát udání na Židy, kteří vyšli na ulici bez židovské hvězdy, na sousedy, kteří poslouchají zahraniční rozhlas, navážou často se škodolibým zadostiučiněním spojení s tajnou politickou policií, ať už se nazývá gestapo, anebo Státní bezpečnost, budou volat slávu každému a pozdravovat každého, koho jim moc označí za hodna pocty, a budou žádat smrt pro jiné (anebo i pro tytéž), pokud je moc označí za hodny smrti. Budou nenávidět živnostníky, univerzitní vzdělance, bývalé továrníky stejně jako Židy. Vyvěsí vlajku s hákovým křížem a se stejnou ochotou vlajku se srpem a kladivem. Chvíle duchovní spodiny přichází s pádem demokracie, s potlačením základních svobod v zemi. V naší zemi byly

tyto chvíle spojeny s okupacemi a s násilným ustavením totalitní moci.

Lůza není totéž co lid, říká ve svých Dějinách Francie André Maurois, čímž chce zjevně zdůraznit rozdíl mezi sociálním původem a chováním jednotlivců. Kolaborantské a totalitní režimy však lidem obvykle nazývají právě lůzu a jedině k jejímu prospěchu také vládnou.

Kapitola pátá

Počátkem sedmdesátých let přijížděli do Prahy (ještě jim milostivě vydali vízum) přední světoví, především američtí spisovatelé.

Jako jeden z prvních přiletěl Arthur Miller, v oné době spolu s Dürrenmattem a Beckettem nejproslulejší ze žijících dramatiků, nedávno ještě prezident mezinárodního Penklubu. (Ten se právě jeho zásluhou změnil z nepochopitelného klubu v organizaci, která chtěla bránit zájmy všech umlčovaných tvůrců.) Miller přicestoval jako soukromá osoba a měl k nelibosti oficiálního Svazu spisovatelů zájem sejít se jen s námi, zakázanými autory.

Sešel jsem se s ním nejprve v Alcronu, provedl ho Prahou a na příští odpoledne jsem jeho i několik svých přátel pozval k nám do hodkovičského bytu.

Ještě dřív, než přijel on i mí přátelé, objevily se dvě černé tatro šestsettrojky a zaparkovaly hned na rohu naší ulice. Šel jsem k jedné z nich a zeptal se muže uvnitř, jestli někoho hledá.

Řekl mi, abych se nestaral, a zatáhl okénko. Jeho fyziognomie o něm napověděla tolik, že ani nemusel ukazovat služební průkaz.

S naším proslulým kolegou jsme mluvili bez zábran o tom, co postihlo českou kulturu, a tedy i veškeru vzdělanost.

Bylo dost pravděpodobné, že nás nějak odposlouchávali, ale ať si to koneckonců poslechnou.

Myslím, že Miller nás chtěl povzbudit, když nám vyprávěl o své zkušenosti z období mccarthismu, tehdy mu nakladatelé ve Spojených státech odmítali vydat knížku, a filmy podle jeho scénáře se musely točit v Evropě. Jenže po několika letech z celého bláznění o neamerické činnosti nezbylo nic. Pak ještě přidal historku z doby, kdy byl předsedou Penklubu. Tehdy ho pozvali na zasedání zdravotní sovětsko-americké komise, aby promluvil o významu

svobody pro vědeckou práci. Během řeči kritizoval skutečnost, že v Sovětském svazu neexistuje svoboda slova a nesmějí publikovat někteří významní sověští badatelé. Nato se přihlásil jeden sovětský profesor, světoznámý odborník v oboru léčení nádorových onemocnění, a pohoršeně odpověděl, že podobné urážlivé výroky odmítá, nic podobného se v Sovětském svazu neděje, naopak na rozdíl od Ameriky tam vědci požívají nebývalou podporu a naprostou svobodu v bádání.

Druhý den, pokračoval Miller, mi sekretářka předala obálku s dárkem od zmíněného sovětského profesora. Nechtělo se mi věřit, že by mi nechal nějaký dar, když jsme se spolu takhle střetli. V obálce však našel portrét Pasternaka a pod ním perem jen dvě slova: *Spasibo vam* (Děkuji vám) a profesorův podpis.

Napadlo mě, že lidé v Sovětském svazu mají cosi společného s Američany, měl jsem na mysli mentalitu občanů velké země, ale Millera se má poznámka dotkla. Rusové a Američané, řekl, mají protichůdné tradice. Američané jsou potomci těch, kdo do země za oceánem přišli, protože toužili být svobodní a byli odhodlaní překonat všechny životní překážky, zatímco Rusové jsou potomci nevolníků, kteří opakovaně přijímali svůj osud; ti, kdo toužili po svobodě, buď uprchli, anebo připravovali blouznivou sebevražednou revoluci. Amerika je otevřená společnost, schopná sebereflexe, a jediné díky tomu má budoucnost. Sovětský svaz si svou strnulostí budoucnost uzavřel, usoudil prorocky.

* * *

Sovětského intelektuála přejel parní válec. Řidič zastavil, dumá, co s ním. Nakonec ho zvedne, hodí na zem do kabiny a přiveze ho domů manželce. Jenže co s ním? Tak ho dají přede dveře jako rohožku. Začas se jim ušpinil, tak ho obrátí, ale po čase se opět ušpinil. Co s ním? Tak ho manželka vypere a pověsí na

šňůru. Jenže v noci přijde mráz a chudák intelektuál se nastydne a umře.

(Z mého deníku)

* * *

Jen několik měsíců poté do Prahy přijel i se svou ženou William Styron, na rozdíl od Millera víceméně náš současník, zároveň jeden z nejúspěšnějších amerických spisovatelů. Také jeho jsem spolu s přáteli pozval k nám.

Jako většina amerických intelektuálů, to už jsem poznal za svého pobytu ve Spojených státech, měl ke způsobu života ve své vlasti spoustu výhrad. Americká společnost umře z nadbytku. Američané, tvrdil, se utopí ve zboží, ohluchnou neustálým řevem reklamy a sledováním připitomělé televize, ztrácejí vkus, měřítko i cit pro skutečnost. Ohlušení občané ztrácejí soudnost, předměty se stávají samoučelem, často jediným životním cílem. Ať si myslíme o marxismu, co chceme, Marx měl pravdu aspoň v tom, že za kapitalismu se stává zboží modlou. Připadá mu, že v tom se my i celý východní blok lišíme od Ameriky, vysvětloval nám užaslý. U nás peníze nejsou jediným a určujícím cílem, lidé hledají nějaký jiný smysl než jen hromadit majetek. To si uvědomil za svého pobytu v Rusku. Jejich jediným problémem je něco, co zase ve Spojených státech je samozřejmostí: možnost svobodně se vyjádřit.

Bylo zvláštní, že i spisovatel, u něhož člověk předpokládal zvýšenou citlivost vnímání, se dal oklamat komunistickou propagandou a uvěřil, že fráze o budování komunistické společnosti mohou lidem po všech hrůzných zkušenostech nabídnout nějaký vyšší smysl.

Několik dní před jeho příjezdem probíhal v Praze proces s Olgou Hepnarovou, dvaadvacetiletou vražedkyní, která úmyslně najela vypůjčeným nákladním autem do lidí čekajících na stanici tramvaje. Její čin připravil o život osm lidí a dalších jedenáct těžce zranil.

Hepnarová se tak stala nejmasovější vražedkyní v naší historii. Svůj čin zdůvodňovala tím, že se chtěla lidem pomstít za to, jak jí ubližovali a křivdili. Byla odsouzena k smrti, a protože v rozsudku viděla jen potvrzení svého názoru na lidskou společnost, ani se neodvolala.

K mému překvapení Styron o procesu s Olgou Hepnarovou věděl a sám na něj zavedl řeč. Tvrdil, že právě zkušenost poslední války prokázala, jak je třeba usilovat o to, aby člověk nikdy neměl právo druhého připravit o život, i kdyby se jednalo o život vraha. Když viděl překvapení některých z nás, dodal: ta dívka samozřejmě připravila o život několik nevinných lidí, ale to nám nedává právo připravit o život také ji. Byla zřejmě šílená a potřebovala se léčit. Léčit ještě před tím, než spáchala to, co spáchala, ale i teď si zaslouží léčení, nikoli šibenici. (Opravdu, jak jsem později zjistil, pokusila se ve třinácti letech o sebevraždu a byla delší dobu léčena na psychiatrii; Bohumil Hrabal mi pak po letech říkal, že mluvil s katem, který ji popravoval. Dívka se vlastní smrti strašně bála, pod šibenici ji museli dovléct. Zřejmě až do té chvíle žila v jakémsi temném oblaku ukřivděnosti a zoufalství, který ji oddělil od skutečnosti.) Někdo tehdy namítl, že ve Spojených státech také odsuzují vrahy k smrti. Styron to připustil, řekl, že on s tím rozhodně nesouhlasí, děsí ho, že v některých ze států Unie dokonce chtějí trest smrti obnovit. V tom by nám měla být příkladem Evropa, kde už prakticky ve všech zemích – tím nepochybně myslel jen země na západ od našich hranic – trest smrti zrušili.

Tenhle rozhovor mě ovlivnil, když jsem o trestu smrti nechal uvažovat svého hrdinu v románu *Soudce z milosti*.

* * *

Philip Roth, třetí z amerických prozaiků, který byl u nás během prvních let po okupaci dokonce několikrát, mi připadal v jedné věci neamerický: nemiloval společenskou konverzaci, jen rozpravu

o tématech, která ho zajímala. Bylo to především téma židovské identity; to bylo ovšem téma, které velice zajímalo i Helenu.

Do Prahy Rotha přiváděl, aspoň se mi to zdálo, zájem o Franze Kafku. O něm přednášel i napsal dosti rozsáhlou a zcela nerealistickou povídku. (Franz v ní emigroval do Spojených států.) Kafkovu stylu a snovému vidění světa podlehl (naštěstí jen jedinkrát) ve své novele *Ňadro* (*The Breast*), v níž se hrdina nepromění v brouka, ale v ňadro.

Protože jsme se právě s Pavlem Kohoutem chystali dramatizovat Kafkovu Ameriku, mluvili jsme hodně o této první Kafkově rozsáhlejší próze. Roth ji považoval za slabší než jeho pozdější prózy. Podle něho to byl příběh o tom, jak se ještě nedospělý chlapec ve své nevinnosti zcela jednoznačně střetává s bezcitným světem, zatímco Kafkova síla spočívala v tom, že vytvářel hrdiny dvojznačné: nevinné i provinilé zároveň. Josef K. si rovněž nebyl vědom viny, ale provinil se a byl odsouzen.

Roth mě překvapil otázkou, zda si myslím, že byl Kafka impotentní.

Já z jeho korespondence s Milenou vysuzoval, že nikoliv, ale byl tak úzkostlivý, že kdykoliv se měl setkat s ženou, kterou miloval (anebo si namlouval, že ji miluje), vnímal to jako vyrušení ze svého pravidelného životního chodu. Aby nějak obnovil řád toho chodu, snažil se důkladně promyslet, co udělá, co řekne, jak vše proběhne. Byl z chystaného setkání natolik rozrušený, že několik nocí předtím nespál.

Helena navrhla překvapivý a podle mě velice přesný výklad vrcholné scény ze *Zámku*. Zeměměřiče K. přijímá vysoký zámecký úředník Bürgel poněkud absurdně v posteli a nabízí mu, že stačí, aby vyslovil své přání, svou prosbu, a už je přichystáno její splnění, jenže K. je tak unaven, že právě v té chvíli usíná. Tahle scéna je podle jejího názoru právě obrazem takového selhání. A to pak může ovlivnit všechna další podobná setkání.

Když jsme tohle poněkud potrhle bádání o milostném životě půlstoletí mrtvého spisovatele skončili, uvědomil jsem si, jak je takový rozhovor pro mě nezvyklý: náš život v okupované zemi,

problémy, o nichž jsme uvažovali a mluvili, se naprosto lišily od toho, co dokázalo vzrušovat mé kolegy ve svobodnější části světa.

Philip byl ovšem z těch, kdo usiloval porozumět i našim problémům. Jeho zájem o židovské osudy samozřejmě nemohl pominout jednu ze základních židovských zkušeností: tou bylo pronásledování. Jakkoli on sám mu ve svobodné zemi unikl, měl pocit sounáležitosti s těmi, kdo byli nějak pronásledováni v zemi, která svobodu pozbyla. Myslím, že žádný jiný americký spisovatel nepsal s takovým pochopením a naléhavostí o tíživém osudu českých spisovatelů a české kultury jako on. Však mu také odmítli nadále vydávat k cestě do Československa vízum.

* * *

Uvědomovali jsme si, že o tom, co napíšeme, by se měli nějakým způsobem dozvědět nejen zahraniční čtenáři.

Už jsme pochopili, že se u nás doma nenajde časopis, který by se odvážil publikovat bez svolení stranických dohlížitelů třeba jen jedinou milostnou básničku od kohokoliv z nás. Všechny modernější prostředky sloužící k rozmnožování textu byly přísně kontrolované, a užít je potají, zakládalo trestný čin.

Po poradě s přáteli právníky jsme pochopili, že jediné, za co se nedal autor postihnout, byly kopie pořízené na obyčejném psacím stroji. V období od vytvoření díla do jeho zveřejnění, vysvětlili nám právníckým jazykem, převažuje u díla rys osobní. Což znamená, že dílo nepřekročilo osobní autorovu sféru, časový úsek, kdy autor teprve zvažuje zveřejnění, rukopis tedy může dávat k přečtení příbuzným či přátelům, aby mu při jeho zvažování mohli být nápomocní.

Dohodli jsme se, že tedy naše nově napsané knížky dáme opsat na stroji, pokud možno několikrát, kopie podepíšeme, abychom

zdůraznili, že se jedná o rukopisy, které považujeme za své, a potom se budeme snažit, aby se nějak dostaly ke čtenářům.

I tento naivní způsob šíření děl potřeboval někoho, kdo by jej organizoval. Úkolu, jehož obtížnost (vždyť vlastně zastupoval práci několika nakladatelství) si lze jen těžko představit, se ujal Ludvík Vaculík. Odnášel rukopisy své přítelkyni, paní Zdeně, ta měla starý psací stroj, na němž s bídou pořídila osm kopií. Psala zato i deset hodin denně.

Náš Michal se zájmem pozoroval tuhle spíše dětinskou činnost. Měl technické nadání a byl navíc podnikavý. Občas v bazaru objevil nefunkční magnetofon, koupil ho a hrál si s ním doma tak dlouho, dokud jej neopravil a mohl ho pak výhodně prodat. V bazarech si všiml, že tu občas nabízejí vysloužilý, ale zatím dokonale fungující a přitom levný elektrický psací stroj. Ujistil nás, že se na něm dá pořídít i čtrnáct kopií. Vzhledem k tomu, že se tak dalo více než pět set let po převratném objevu zlatníka a tiskaře Johannese Gutenberga, to opravdu nebylo nijak závažné číslo, ale stroj jsme zakoupili a pak sháněli po papírnických balíky leteckého papíru, který byl tenký a přitom kvalitní, kupodivu levný a k opisům se nejlépe hodil.

První svazky naší rukopisné edice byly zajímavé a v každé svobodné společnosti by o ně projevila zájem ta nejlepší nakladatelství. Celou edici zahájil Vaculík svými Morčaty, které už vyšly i v německém překladu. (Tomáš Řezáč, jeden z nejagilnějších agentů Bezpečnosti, kterému se podařilo proniknout do Bucherova nakladatelství ve Švýcarech, beze studu v jednom ze svých článků zalhal, že se jich v cizině *neprodal jeden jediný exemplář*.)

Mezi prvními svazky strojopisné edice se objevily verše Jaroslava Seiferta, Karla Šiktance a Jiřího Gruši, Havlova originální verze Žebrácké opery, romány Pavla Kohouta, Jana Trefulky, poněkud kafkovsky laděný román nedávného politického vězně Karla Pecky, tři vynikající prózy Bohumila Hrabala (Postřižiny, Městečko, kde se

zastavil čas a Obsluhoval jsem anglického krále), také moje novely. Své pozoruhodné eseje nám poskytl k rozšiřování Václav Černý.

Ludvík začal obcházet své kolegy, přátele i známé (měl jich po celé republice díky své dlouholeté novinářské činnosti a také své vlašské družnosti mnoho) a nabízel čerstvě opsaná díla. Ta zpočátku vyhlížela spíše jako fascikl nějakých úředních listin scvaknutých do rychlovazačů. Aby se opisy co nejvíc podobaly skutečným knihám, začala paní Zdena archy leteckého papíru půlit. Když byla knížka přepsaná, odnášel ji Ludvík do Tomosu, což byla jediná povolená knihvazačská firma, a knihy pak dostávaly vazby. Na rubu titulní stránky jsme se dohodli umístit varování: *Výslovný zákaz dalšího opisování rukopisu*. Tím bylo před úřady dáno, že záměrem autora není šířit rukopis. Kromě toho první písmena, což pochopili i ne vždy bystří vyšetřovatelé Státní bezpečnosti, dávala dohromady slovo Vzдор.

Výtisky Vaculík prodával za cenu papíru a mzdy pro písáčku, která dostávala pět korun za stránku. Nám jako autorům to „nesypalo“ ani korunu. Nejen by tím stoupla prodejní cena rukopisu, ale byl by tím dán právní důvod k obvinění autora, že usiloval o jeho ilegální zveřejnění. K Novému roku pak Vaculík rozesílal ručně malovanou pohlednici, na níž nakreslil první takto vydané tituly, na hřbetu jména jejich autorů a celý svazek byl sevřen do velkého zavíracího zámku. Od té doby jsme naši edici, která vydržela až do konce komunistické éry, nazývali Edice Petlice. Kupodivu vyšetřovatelé Státní bezpečnosti, když nás vyslýchali, zůstali při názvu Vzдор. Název potřebovali, protože bylo naši edici nutné odlišit od ostatních rukopisných edic, které postupně vznikaly.

* * *

Začátkem jara 1974 se měl dožít šedesáti let Bohumil Hrabal, autor, kterého jsem (jistě nejen já) považoval za nejpozoruhodnějšího

z našich prozaiků. Kdyby u nás panovaly jen trochu slušnější poměry, určitě by jeho narozeniny daly záminku k mnoha článkům, pořadům v rozhlase i v televizi, blahopřání by jistě poslali kromě tisíců jeho ctitelů i ústavní činitelé. Kdyby patřil k těm několika kolaborujícím autorům, dostal by nejspíš řád a titul Národního umělce. Ted' však patřil mezi zakázané, tedy v podstatě pro současnou moc a všechna nakladatelství neexistující tvůrce.

Nepatřil jsem do kroužku blízkých Hrabalových přátel, ti se pravidelně scházeli na pivo v malostranské hospodě U Tygra. Hrabala jsem však znal z letmých setkání ještě z dob, kdy jsme byli členy spisovatelského svazu. Ted' mě napadlo, že bychom měli nějak vzdát našemu kolegovi náležitou poctu, a přátelé souhlasili. Sepsali jsme tedy, pokud jsme svedli starobylým jazykem, text bully, v němž byl Bohumil Hrabal z královského rozhodnutí jmenován *knížetem písemnictví českého s právem nosit brilantovou členku*. Saša Kliment opatřil latinský překlad našeho textu. Získali jsme výtvarníka (už si nevzpomínám, kdo jím byl, o něco později podobné dokumenty zhotovovala naše Nanda), který bullu slavnostně vyvedl. Orientalistu Oldřicha Krále, který patřil k Hrabalovým přátelům, jsme přesvědčili, že díky svému příjmení je přímo předurčen, aby naši bullu podepsal. Brilantovou členku jsme neměli, ale aspoň jsem se ujal úkolu připravit pro oslavence sborník z příspěvků, které seženu od ostatních kolegů, a Ludvík zařídil jeho opsání i skvostnou vazbu.

Hrabal nás tehdy čekal na ulici před svým panelákovým sídlem (dorazili jsme se čtvrt hodinovým zpožděním). Přijal nás s rozpaky a navrhoval, že radši nepůjdeme dovnitř, protože tohle je dům, kde se všechno odposlouchává.

Vysvětlili jsme mu, že musíme nahoru, protože dostane dokument, na němž musí být pečeť, tu potřebujeme vyrobit z vosku, což se nedá dělat na ulici, taky tu není potřebné slavnostní prostředí. Hrabal se podvolil a odvedl nás k sobě do bytu.

Tam jsme mu sborník i bullu předali.

Kníže českého písemnictví byl mírně dojat. Několikrát opakoval: Jo, výborně, to jste nemuseli, výborně, chlapci.

Pak otevřel sborník nazvaný: *Co bych psal, kdybych měl kam, tak píšu Vám, pane Hrabal*.

Kníže se pak nám všem, kdo jsme tu byli a přinesli si kopii sborníku, do ní podepsal: *Originál tohoto textu na Den učitelů 74 přijal Hrabal B.*

Pak jsme se posadili kolem kulatého stolu a pečeti. Bylo to obřadné. Já držel hořící svíčku a Saša nahříval pečetní vosk a kapal jej na bullu, pak Saša přitiskl do vosku starou švédskou minci. Hrabal přinesl láhev egyptského koňaku, nalil nám a vyprávěl o svém dětství, o mamince, jak když on byl nemanželsky počat a ona vyjevila svůj stav doma, tatínek ji chtěl zastřelit a jeho žena mu v tom zabránila, když mu pušku sebrala se slovy: „Nechte toho a pojdte jezť!“ A vyprávěl to s takovou přesvědčivostí, jako by tuhle scénu na vlastní oči viděl.

Když jsme se asi po hodině zvedli, Ludvík se zeptal, zda máme zase přijít za deset, či až za dvacet let. Kníže české literatury řekl: „To by byla škoda, já vás rád vidím. Přijďte tak za dva měsíce.“ Ve dveřích si ještě vzpomněl, jak nedávno ztratil klíče a přitom nahoře na plotně se mu vařilo maso. Už byl celý zoufalý a náhodou zrovna přišel Ludvík s novými knížkami a hned ho utěšil: „Ty nechceš nikdy ztratit klíče? Ty chceš být pořád ve všem dokonalý!“ A na to že on, Hrabal, často myslí, když se mu něco nevede.

Ludvík nesouhlasil: „To že jsem říkal? To já přece neříkal.“

Hrabal trval na svém. „To jsi řekl! A já na to často myslím.“ Ludvík namítl: „To já nemohl říkat, vždyť já si něco takového nemyslím. Já si myslím, že se klíče vůbec nemají ztrácet. Ale v takové situaci,“ připustil z úcty k oslavenci, „člověk říká i věci, které si nemyslí.“

A s tím jsme se rozloučili.

* * *

Někdy na jaře čtyřiasedmdesátého roku jsem dostal vzkaz od Jürgena, že mnichovské nakladatelství Blanvalet, které vydává dětskou literaturu, by mělo zájem o soubor pohádek od zakázaných českých autorů, chtěli by však dostat rukopisy nejdéle do začátku léta. Vzkázal jsem Jürgenovi, aby za nás poděkoval. Pohádky se pokusím co nejdříve sehnat.

Zakázaných autorů bylo ještě stále víc než sto, ale chtěl jsem, aby autory nespojovala zakázanost, ale úroveň jejich prací. Kromě toho, jak jsem brzy zjistil, někteří autoři se báli publikovat v zahraničí a ještě k tomu po boku těch, kteří, jak se zdálo, skončí brzy v kriminále jako nepřátelé socialistického zřízení. Mnozí stále (a naivně) věřili, že pokud se budou chovat nenápadně, vládci je omilostní a dovolí jim opět publikovat.

Přispěli skvělí moderní pohádkáři Jan Vladislav a Jan Werich, text poslal také básník Jan Skácel. Podařilo se mi přemluvit i Václava Havla, aby pro pohádkový sborník taky něco napsal, a tak vznikli Pižďuchové, dodnes jeho jediný text určený (aspoň do jisté míry) dětem. Pohádky jsem za poměrně krátkou dobu pěti měsíců sehnal od třinácti autorů. (Nejsem pověřčivý, ale snad byla pověřčivá redaktorka mnichovského nakladatelství, protože nakonec jich ponechala v souboru jen jedenáct.)

Napsal jsem i krátkou předmluvu, v níž jsem se snažil přiblížit dětem ve svobodné zemi postavení spisovatelů ve světě nesvobodném.

Napadlo mě, že bych vyprávěl takovou pohádku: Byla země a tam se rozhodli, že ministr bude dělat hostinského a hostinský že půjde dělat soudce a soudce půjde měřit vodu ve studních, studnař půjde dělat filosofa a filosof že půjde počítat hřebíky ve skladu, a ten, co počítal hřebíky ve skladu, půjde dělat spisovatele a spisovatel bude hlídat poklad, a ten strážný, co hlídal poklad, půjde dělat policajta a policajt zas bude ministrem.

Jenže když se podívám kolem sebe, vidím, že nezačínám pohádku, ale docela obyčejné povídání, jak to u nás v životě chodí.

Pověděl jsem ještě o každém spisovateli několik údajů, jak jsem věřil, pro děti zajímavých. Všechny rukopisy jsem dal přepsat, pak je spíchl dohromady, vložil do obálky a se zpožděním, které jsem považoval za omluvitelné, doporučeně poslal do Mnichova. Věděl jsem, že pošta do ciziny se kontroluje, ale říkal jsem si, že na pohádkách přece nemohou najít nic závadného, snad několik vět z mé předmluvy, ale kvůli těm zásilku nezadrží.

Zřejmě zadrželi, protože asi po třech týdnech mi došel (opravdu mi jej pošta doručila) zdvořilý, ale mírně vyčítavý dopis z Mnichova, kdy už pohádky pošlu, musejí je přece dát přeložit, a to také zabere čas.

Odpověděl jsem, že má zásilka s texty zřejmě nějak zabloudila, dal jsem do obálky jednu z kopií a doporučeně ji odeslal, zároveň jsem šel na poštu reklamovat svoji předešlou zásilku.

Zhruba za další měsíc mě volal telefon a v něm se ozval neznámý hlas redaktorky, která nedokázala pochopit, že rukopisy jsem odeslal dvakrát, ale oni je nedostali. Pro jistotu mi zopakovala adresu nakladatelství, jenže jediná chyba tkvěla v tom, že nakladatelství se namísto třeba v Moskvě nacházelo v Mnichově.

Nevěděl jsem, co počít. Nikdo z poslů od Jürgena, pokud jsem věděl, v dohledné době cestu do Prahy neplánoval, a posílat zásilku potřetí prostřednictvím české pošty mi připadalo marné.

Naštěstí jsem několik dní nato potkal jednoho z autorů pohádek Jana Vladislava. Když jsem mu pověděl o svých potížích s odesláním, řekl, že to byl ode mě hodně naivní nápad, posílat texty poštou, mám mu je co nejdřív dodat a on doručení zařídí. Má totiž známé na francouzském vyslanectví.

Texty jsem mu přinesl ještě téhož dne, a tak během několika dní pohádky konečně dorazily do mnichovského nakladatelství.

Ke mně zase dorazilo vysvětlení naší pošty. Zásilka v pořádku odešla ze země a ztratila se zřejmě na území Spolkové republiky Německo. Mám se tedy se svou reklamací obrátit přímo na německou poštu. *S pozdravem Práci čest!* Podpis byl nečitelný.

* * *

Uvědomuji si, že až příliš času mi spolyká můj zájem o každodenní záležitosti. Denně trávím hodiny tím, že se snažím vyladit si zprávy ze Svobodné Evropy a Hlasu Ameriky (ten kupodivu neruší), kdykoliv se sejdu s přáteli, hlavním tématem hovorů je, koho zavraždili, kdo byl u výslechu a co tam říkal, co bychom měli dělat, proti čemu protestovat a jaké jsou vyhlídky na nějakou změnu. Napadá mi, že v celém mém životě se na sebe vrší hromady promarněného času. Na škole se mi nedostalo vzdělání, hodna toho slova. Učitelé a profesori nás učili spoustu ničemností a vykutálených lží. Mezi čtyřmi státnicemi, které jsem složil, se stkví i jedna z marxismu-leninismu, která by měla mít podtitul: státnice ze sebraných omylů, podvodů a pověr. Proseděl jsem sta hodin na schůzích, kde nezaznělo moudré slovo. Nevím, kolik mi ještě zbývá času, ale rozhodně bych ten zbývající měl využívat líp. Více číst, více studovat. Spisovatel nesmí být nevzdělaný. I kdyby se snažil sebevíc to zakrýt, nakonec se nevzdělanec vždy podřekne.

(Z mého deníku, léto 1975)

* * *

Jürgen mi poslal dopis s důtklivou radou, abych psal romány, nikoliv povídky. Důvod jeho rady, jak jsem pochopil, byl čistě obchodní. Romány se lépe prodávají, a pokud mají štěstí, dočkají se i filmové-

ho zpracování. To, co se přihodilo Cortázarovi, kterému Antonioni z kratičké povídky o fotografovi udělal slavnou Zvětšeninu, je výjimečné.

Vzkázal jsem, že tedy napíšu tisícistránkový román. Mínil jsem to spíš žertem, ale je pravda, že už jsem dlouho uvažoval, jestli bych svedl napsat román, kde bych pověděl o tom nejpodstatnějším, co jsem zažil, i o tom, co si myslím o době, v níž mi bylo dáno žít. Byl to ovšem poněkud abstraktní záměr. Shodou okolností jsem v té době četl *At' se děje, co se děje*, jeden z prvních románů Philipa Rotha. Ten román mě nadchl a zároveň mi potvrdil jednu triviální, avšak módou „Nového románu“ zpochybňovanou pravdu: i když si připustíme, že všechny příběhy už byly někdy někde někým odvyprávěny, román, tedy rovněž současný román těžko žije bez příběhu; působivý příběh dokáže nést velmi silné poselství a získat pozornost čtenáře.

Z toho, co jsem v životě zažil, se mě určitě nejvíc dotýkalo nemilosrdné vraždění, jehož jsem byl svědkem během čtyř desetiletí svého života.

Ještě stále jsem se čas od času v noci budil a naléhavě si představoval hrůzu lidí, které zahnali do plynových komor, anebo úzkost těch, které v absurdně inscenovaných procesech odsoudili k smrti.

Po válce jsem se zvláštním zadostiučiněním čítal o procesech s nacisty, které odsoudili k smrti. Když v Izraeli po dlouhém přelíčení oběsili Adolfa Eichmanna (byl to jediný rozsudek smrti vyneseny a vykonaný v této zemi), přijal jsem to jako jediný možný a spravedlivý trest pro muže, který řídil internování a posléze vyvražďování milionů lidí. Ale potom jsem o samé podstatě takového trestu začal pochybovat.

Téma trestu smrti je důležitým tématem pro instituce, které mají spravovat spravedlnost ve společnosti. Ještě před několika stoletími byl trest smrti jedním z nejčastěji vynášených, a to často za přestupky, jejichž nebezpečnost byla zanedbatelná a které často ani nebyly

spáchány; přiznání k nim vynutili z obžalovaných na mučidlech. Ti, kdo rozhodovali o spravedlnosti a právu, často měnili místa, kde se údajně projednávaly zločiny, v místa, odkud zločinci v talárech posílali katům nevinné oběti. Tak tomu bylo i během dvacátého století, v němž docházelo k tak masovému, tak organizovanému a přitom aspoň zdánlivě legalizovanému vraždění. Jak se vyrovná se zákony jen trochu zodpovědný soudce v zemi, kde došlo k tolika justičním vraždám a kde trest smrti je dosud používaným, anebo dokonce požadovaným trestem za řadu provinění? Rozhodl jsem se, že svého poněkud autobiografického hrdinu udělám soudcem.

Můj život v té době stále více nabýval na jednotvárnosti. Byl jsem vyloučen ze všech organizací, zbaven možnosti pracovat někde, kdy bych mohl uplatnit svoje znalosti. Navíc z kin zmizely dobré filmy, z divadel jakákoliv moderní dramata, a rozhlas, pokud nevysílal vážnou hudbu, nebyl k poslouchání. Přitom mé povaze spíš vyhovoval pohyb. Psaní tedy zůstalo jediným prostorem, kde jsem se mohl volně pohybovat. A tak jsem začal psát, psal jsem od rána do večera svůj román o soudci Kindlovi.

Člověk nikdy nemá jistotu, že to, co napsal, je k něčemu, ale při tak rozlehlé próze se cítí ještě nejistěji. Snažil jsem se tu nejistotu zaplašit usilovností, psal jsem i tehdy, když jsem tušil, že až si příští den přečtu, co jsem na papíře napáchal, skoro určitě to zavrhnu. Samozřejmě jsem se o mnoha otázkách, které musel řešit můj hrdina, radil s přáteli právníky, ať už to byl vynikající znalec práva Pavel Rychetský, sám z rodiny, kde snad všichni včetně jeho první manželky byli právníky, nebo Petr Pithart, který svoji právní erudici přenášel i na současné historické události.

* * *

Čtu si v trestním zákoníku z roku 1951, upekli jej během kratičké doby (po sovětském vzoru) komunističtí právníci. Pověstná

první hlava, podle které popravili desítky a desítky nevinných lidí, je hrůzné čtení. Téměř u všech paragrafů, ať se jedná o velezradu, sabotáž, nebo vyzvědačství, připouští trest smrti, vždy za vyjmenovaných podmínek, jako je třeba ohrožení země, a nakonec: „Je-li tu jiná zvlášť přitěžující okolnost.“ Jak si jinou zvlášť přitěžující okolnost pracovníci Bezpečnosti a po nich soudci vykládali? Mohl jí třeba být třídní původ.

Opustit republiku bez povolení (když povolení pro většinu občanů bylo nedostupné) přinášelo až pětiletý trest, pokud ovšem neměl u sebe prchající nějaký papír, který mohli vykládat jako velezrádný nebo špionážní materiál. Rozhodně i bez toho papíru – podmíněné odsouzení bylo vyloučeno. Tři roky vězení hrozily tomu, „kdo snižuje vážnost prezidenta republiky nebo jeho náměstka“. Na to myslel už rakousko-uherský zákoník, jak známe ze Švejka.

Napadá mi, jak mohl někdo poctivý a spravedlivý soudit podle takového zločinného zákoníku? Co bych dělal na takovém místě já? Pokud bych se stal soudcem, nevyhnul bych se rozsudkům, které se skutečné spravedlnosti vysmívaly, ponižovaly ji a měnily ve služebnici násilí a zvůle. Jsem šťastný, že jsem se nikdy nestal vykonavatelem mocenských příkazů, aspoň to málo, čím se mohu sám před sebou hájit, když už jsem kdysi vstoupil do strany, která mocenskou zvůli učinila svou politikou. Můj Adam Kindl to musel mít těžší a nebude pro něj snadné vyvázat se ze své viny. Na druhé straně jeho prozření bude mít dalekosáhlejší význam.

(Z mého deníku, duben 1975)

** * **

Samozřejmě byly dny, kdy jsem psaní nechal, občas jsem se také sešel s kamarády. Vaculík mě jednoho jarního dne přemluvil, abych

s ním zajel do Bratislavy, kde bychom navštívili ty přátele, kteří rovněž sdíleli osud zakázaných. Jistě by je posílilo, kdyby cítili naši sounáležitost, tvrdil Ludvík. (Na Slovensku bylo totiž takových zakázaných jen několik, jistě i proto, že místodržící v čele země byl jejich krajan.) Ludvík netušil, že téhož dne také několik českých politiků, rovněž zavržených, se vydalo navštívit Alexandra Dubčeka, muže, který sice nestatečně podepsal moskevské protokoly, ale lidé stejně jako Státní bezpečnost ho stále považovali za symbol reforem „pražského jara“.

Abych tak příliš nepodlehł onomu bezdějí svého života, den po mém návratu z Bratislavy brzy ráno zazněl zvonek u našich dveří. Když jsem otevřel, stál tam celý houf chlapů, na nichž jsem, ještě než vytáhli svůj papír o povolení k domovní prohlídce, hned poznal, kam je zařadit.

Papír nesl název USNESENÍ a v něm mi sdělovali důvody, proč se u nás nařizuje domovní prohlídka. Důvody zněly:

Usnesením vyšetřovatele ze dne 22. dubna 1975 – ČVS-11/120-1975 bylo podle par. 160 odst. 1 tr. řádu zahájeno trestní stíhání pro trestní čin podvracení republiky, který měl být spáchán způsobem v tomto uvedeném. Po zahájení trestního stíhání vzniklo podezření, že v bytě shora jmenovaného jsou ukryty písemnosti, které s vyšetřovanou trestnou činností souvisí a tuto prokazují.

Bylo třeba rozhodnout, jak se stalo.

Razítko generální prokuratury nechybělo. Jakým způsobem měl být spáchán trestný čin podvracení republiky, se neuvádělo, což mě nepřekvapilo. Poněkud mě však překvapilo, že si pochopové s sebou přivedli i „nezúčastněného“ svědka (trestní řád prikazoval, aby prohlídce byl přítomen nezávislý svědek). Měl pěkné židovské jméno Kauder (zřejmě si pro svědka to jméno vymysleli kvůli mně,

neboť podobně se jmenovali moji předci) a i při vší své nezúčastněnosti vypadal fízlovštěji než všichni ostatní. Ale jak jsem byl roze-spalý, ani jsem neprotestoval a vpustil je dovnitř. Zato Helena byla radikálnější a křikla na ně, že u nás nikdo nesmí šlapat v botách. K mému úžasu se celé přepadové komando zulo a tím ihned nejen ztratilo něco ze své policejní nadřazenosti, ale připomnělo, že hrůzy stalinských let už přece jen pominuly.

Byla to druhá domovní prohlídka v mém životě, do té první jsem se jen připletl a strachoval se, že slídiči objeví můj sešit z vojenské přípravy. Tentokráte jsem se strachoval, že objeví a zabaví můj rozepsaný román.

Román objevili, naštěstí jsem psal perem, nikoliv na stroji – strojopisy je vzrušovaly daleko víc. Náčelník vetřelců se zajímal pouze o to, jestli je rukopis můj, a když jsem přisvědčil, chtěl vědět, o čem píšu. Měl jsem samozřejmě odpovědět, že mu do toho nic není, ale volil jsem raději konejšivou odpověď, že píšu něco o svých zážitcích za války. Tato odpověď jeho podezřívou zvědavost zřejmě zkonejšila.

Stejně jako tehdy, když jsem přihlížel prohlídce, která předcházela tatínkovu zatčení, jsem měl pocit, že šmátrají po věcech a vlastně nevědí, co by chtěli najít (prohlídka měla zřejmě cosi společného s naší návštěvou v Bratislavě, snad se domnívali, že jsme pro Dubčeka připravovali nějaké dokumenty, nějakých nových dva tisíce slov, a hledali jejich kopie).

Vaculík mi kdysi řekl, že po domovní prohlídce mívá pocit, že bytem prošla temná síla a měl by zavolat faráře, který by celý byt vykropil. Domovní prohlídka, zvláště když člověk ví, že nepřechová- vá žádné zbraně, drogy ani podobný kontraband (i když největším kontrabandem v každém totalitním režimu je jakýkoliv necenzurovaný projev, ať už psaný, mluvený, zpívaný anebo zachycený v obrazech), v něm více než strach vyvolává ošklivost. Jako kdyby nějaký

odpudivý hmyz: slizáci či obludné mšice lezli po všem, co se namane, a zanechával po sobě přilnavý hlen anebo lepkavé pavučinky.

Hodinu za hodinou se poněkud bezradně šťourali v zásuvkách, ve skříní, a především v mé knihovně, která obsahovala asi pět tisíc svazků v češtině, slovenštině, polštině, němčině, angličtině a v ruštině (jeden svazek Vergiliovy Aeneidy v latině jistě ani nezaznamenali), většinou beletrii, ale občas i eseje, filozofické či historické spisy. Co z toho bylo třeba považovat za podvrtné? Rozpoznat to bylo nad jejich síly, zabavit všechno – na to by si museli přivést desítky beden. Znelíbilo se jim anglické vydání Solženicynova románu *V prvním kruhu*. Měl jsem román také v ruštině, ten mi však nechali (zřejmě neuměli azbuku). Zabavovali všechno, co považovali za samizdat anebo kde jim titul knihy zněl podezřele. Věci snášeli a vršili na naše válendy.

Hrabali se také v naší korespondenci, jeden dopis, nejspíš proto, že byl z ciziny a adresovaný Heleně, je zaujal. Náčelník na něj chvíli civěl a pak ho Heleně podal a dotázel se, od koho pochází. Helena odpověděla, že mu do toho nic není, a než jí stačil papír vyrvat, roztrhala ho na kousíčky a ty hodila do koše. Nad touhle nehorázností náčelník komanda ustrnul. Pak Helenu varoval, že tohle se jí nemusí vyplatit, a pokynul jednomu z podřízených, který odkudsi vydoloval obálku a jal se do ní z koše vybírat jednotlivé útržky.

Všimli si také zarámovaného originálu Haďákovy kreslené anekdoty, která vyšla kdysi v Literárních listech. Byl na ní parafrázován porevoluční sovětský plakát s postavou rudoarmějce, který napřaženým prstem mířil na diváka. Ruský text, který se tázal: *Ty, zapisalsa dobrovolcem?*, nahradil Haďák nápisem: *Ty jsi také podepsal 2000 slov?* Ono velké a výhrůžné *Ty* bylo na obrázku vyvedeno jak v azbuce, tak v latince.

Jsem si vědom, že bych mohl být obviněn z pobuřování!

Namítl jsem, že přece u sebe doma si můžu na zeď věšet, co chci, mě ani ženu obraz nepobuřuje.

Náčelník řekl, že mě chuť na tyhle drzé odpovědi brzy přejde, a obraz přihodil na kupu předmětů, které hodlali zabavit.

Kdykoliv jsme já nebo žena vyšli z místnosti, jeden z těch šiballů se vydal s námi, ale děti se mohly během prohlídky pohybovat po bytě volně. Michalovi bylo karikatury líto, a aniž si toho někdo z přepadové tlupy všiml, obraz sebral a schoval pod postel, na niž vetřelci vršili předměty určené k zabavení. Michal vůbec prokázal mimořádnou pohotovost. Měl totiž u sebe největší „kontraband“, pro své kamarády zhotovoval kopie velkého portréту Dubčeka. Obrazy stačil narychlo schovat do velké obálky od fotografického papíru. Když ji jeden ze slídičů vzal do ruky, Michal ho zarazil a varoval, že uvnitř je dosud nepoužitý citlivý materiál, který by mu otevřením obálky zničil. Kupodivu chlap obálku zase vrátil na její místo. Michalovi se také podařilo odpojit náš telefon, takže jsme jen se škodolibostí pozorovali, jak se velitel přepadové tlupy – nejspíš v očekávání instrukcí pro další postup – marně a vztekle snaží přimět oněmělý přístroj k činnosti.

Nakonec komando vlezlo i do sklepa, kde pravděpodobně ten nejnižší postavený s nechutí darmožrouta, který se štítí jakékoliv fyzické práce, několikrát lopatou dloubl do hromady koksu, aby se ujistil, že pod ní neskrývá tajemnou tiskárnu anebo samopal.

Když prohlídku vrchní ničema v hodnosti majora ukončil, dal přinést psací stroj a jeden z přísluhujících se jal sepisovat jednotlivé položky věcí, které mi zabavovali.

Náčelníkovi najednou došlo, že z hromady zmizel obraz. Zařval na mě, kam jsem ho dal. Řekl jsem, že mě, jak ví, ani na chvíli nespustili z očí.

Řvát na nezletilé děti se mu zřejmě zdálo nepříhodné a hledat znovu obraz po celém bytě byl líný.

Seznam, který podepsal i nezúčastněný svědek Kauder, obsahoval padesát šest položek. Mezi písemnostmi, které měly dokazovat podvracení republiky, byly rukopisy básnických sbírek

Karla Šiktance a Oldřicha Mikuláška, knihy od Pavla Kohouta, Evy Kantůrkové, Jiřího Gruši, text pohádky od Jana Trefulky, svázané (v důsledku událostí v roce šedesátém osmém a devátém neúplné) ročníky Literárních listů a Listů, také *28 listů strojem psaného dopisu od spisovatele Václava Havla adresovaného gen. taj. KSČ Dr. Husákovi; tři listy Abraham zplodil Izáka, Izák pak zplodil Jákoba, Jákob zplodil Judu a bratří jeho...*

Bylo tu ovšem nadějně podezřelých 122 listů cizokrajné korespondence v zelených deskách a *1 ks dopisu o dvou listech, psaný na stroji ze dne 16. 3. v angličtině s oslovením Dear Isaac v igelitových deskách s vloženou navštívenkou Rabbi Isaac Newmann Barnet synagogue* (následovala celá rabínova adresa z rabínovy vizitky – k lítosti vyšetřovatelů, kterým snad pořídili překlad, v dopise bylo jen něco o tom, jak se učí děti ve škole a co jsme zajímavého četli).

Helena si vyžádala, že chce ještě jednou zkontrolovat, zda je všechno přesně zapsáno, což po chvilkovém zdráhání náčelník povolil, zato si vyžádal, aby Helena vlastnoručně potvrdila, že si kontrolu vyžádala a vše souhlasilo.

Hned nato si všichni příslušníci komanda nazuli boty, a když odnosili zabavené věci do auta, s výhrůžným pozdravem: na shledanou, nás opustili.

* * *

Ačkoliv komando zmizelo a mezi tím, co zabavili, nebylo nic, co by i podle platných utlačovatelských zákonů bylo trestné, večer, když jsme ulehli, se mi před očima míhaly postavy se svými arogantními tvářemi. Co měl jejich vpád znamenat, co předznamenávat? Chtěli mě vystrašit? Anebo konečně najít něco, zač by mě mohli chytit a soudit? Druhý den mě zkrušily křeče podobné těm, kvůli kterým mně před nedávnem vyoperovali žlučník.

Zašel jsem jako vždy, když mě stihly kolikové bolesti, do Všeobecné nemocnice na Karlově náměstí za docentem Šetkou. Pan docent mi nařídil přísnou dietu.

Protože můj zážitek s prohlídkou byl velmi čerstvý, postěžoval jsem si mu. Dodal jsem, že mě mužou zavřít, tohle byla jen předehra.

Pan docent kromě toho, že byl vynikající specialista, byl i člověk, který měl pochopení pro moji situaci. Řekl tedy, že mou koliku mají zřejmě na svědomí nervy, a nabídl mi pro nejbližší dny azyl. Pokud budu ležet v nemocnici, předpokládal, nepřijdou mě sem zatknout. A pak – pak se uvidí.

Tak jsem se stal pacientem Všeobecné nemocnice. Pan docent mi předepsal žlučnickovou dietu a řekl, že mi budou dělat i některá nepříjemná vyšetření slinivky a žaludku.

Během několika dní vzpomínky na šeré postavy slídičů vybledly, bolesti zmizely, cítil jsem se naprosto zdravý, ale můj azyl trval. Pan docent v dobré víře s prohlídkami nespěchal.

Všeobecná fakultní nemocnice byla ještě zanedbanější než nemocnice v Krči, kde jsem nedávno sloužil jako sanitář. Stavba pocházela z konce osmnáctého století, byla prolezlá šváby a rusy, hmyz běhal po podlaze i po stěnách, a především lezl do zásuvek nočních stolků, v nichž si pacienti schovávali jídlo. Místnosti měly vysoké stropy a byly tak rozlehlé, že se do nich vtěsnalo dost lůžek na to, aby si nemocný mohl být jist, že nebude mít nouzi o společnost.

Já měl vedle sebe z levé strany urostlého starce, který mi o sobě pověděl, že je bývalým příslušníkem české jednotky Rudé armády. Nevěděl jsem, co mu vlastně chybí, snad byl jen zesláblý, protože se o něho doma neměl kdo starat, lékař mu nepředepsal žádné léky ani vyšetření, jen výživnou dietu. Český rudoarmějec mi vyprávěl o bitvách nebo spíše bitkách, kterých se zúčastnil, vzpomněl i Trockého, jehož slyšel řečnit (kde všude a u čeho všeho se krajané

vyskytovali); prezident mu za zásluhy, dodal, udělil řád. Pokud se na něj chci podívat, má ho v zásuvce stolku.

Když jsem zásuvku otevřel, víc než ten marný kus kovu zavěšený na stuze mě zaujalo, že zásuvka je plná vajec uvařených natvrdo. Tomu věkem a životem zesláblému bojovníkovi za Leninovu říši teroru se totiž tak třásly ruce, že si nebyl s to oloupat vajíčka, která denně dostával navíc ke snídani. A sestřička, vysvětlil mi, když ji jednou požádal, aby mu vajíčko oloupala, odsekla, že kdyby měla každému ještě loupat vajíčka anebo mazat chleba, tak by nebyla do večera hotová. Od té doby jsem mu tedy loupal vajíčka a mazal chleba já.

Lidé si rádi vykládají o nemocích, to jest vykládají rádi o svých chorobách a musí tedy na oplátku vyslechnout i o chorobách těch druhých. V nemocnici tahle záliba dosahuje až nesnesitelného rozměru. Zásobil jsem se tedy četbou, na niž mi doma nezbýval čas: mezi nimi byla Kierkegaardova Současnost, Místo člověka v přírodě od Teilharda de Chardina – texty, které mohly vyjít v překladu díky osvěcenějším šedesátým letům, a také Deníky Franze Kafky, ty ovšem jen v anglickém překladu.

To, že čtu knížku v angličtině, zaznamenal jeden z mých spolupacientů, který sbíral etikety z pivních lahví. Pyšnil se tím, že jeho sbírka má už skoro devět tisíc exemplářů, jeho adresu zná většina pivovarů po světě a ty mu posílají jen etikety bez lahví. Pro vyznače tohoto méně rozšířeného koníčku dokonce vycházel v Anglii časopis, bohužel v řeči tamních domorodců, tedy jazyka, jemuž můj soused nerozuměl. Časopis měl u sebe a s tvrzením, že mě to bude určitě také zajímat, mě požádal, jestli bych mu nemohl aspoň některé články přeložit.

Byly to podle mě naprosto duchamorné zprávy o tom, co výrobci piva chystají (chystali vždycky jen pivo), dopisy čtenářů, kteří nabízeli různé, zřejmě vzácné exempláře etiket na výměnu. Když jsem od svého nudného textu vzhlédl, spatřil jsem posluchače tak

nadšeně zaujatého, že bych si byl přál aspoň jednou za život uvidět tak pozorného čtenáře některé ze svých knížek.

Pobyl jsem v nemocnici tři týdny. Hodný pan docent mi sdělil, že všechna vyšetření byla negativní, mé koliky mají na svědomí opravdu nervy, čemuž se ani nediví vzhledem k tomu, v jakém stresu musím žít. Stejně mi doporučuje, abych se vystříhal mastných a smažených jídel. A téměř šeptem dodal, že se nikdo od „tamtěch“ po mně v nemocnici neptal, takže snad mi dají pokoj, ale kdyby nějaké nebezpečí bezprostředně hrozilo, mám hned přijít, nějaká další vyšetření by se dala ještě zařídit. Začeti se ještě do mé složky a řekl: „Vy také trpíte pylovou alergií? Možná byste si mohl požádat o částečný invalidní. To je vždycky dobré,“ dodal. „K invalidům se snad chovají trochu slušněji.“

Přišlo mi málo pravděpodobné, že bych mohl být shledán invalidním, ale kdybych se jím stal, ubyla by mi starost se zaměstnáním, měl bych legální příjem a nemohl bych být nařčen z příživnictví. Začal jsem shánět lékařská potvrzení. Na alergologii byli vlídní a mírně nadsadili moje potíže, když napsali, že po dobu pylové sezony, která v mém případě trvá od března do září, nejsem schopen pracovat déle než čtyři hodiny denně.

Vzhledem k tomu, že jsem byl za války v koncentračním táboře, spadal jsem pod zvláštní lékařskou komisi, která prý, jak jsem se dozvěděl, měla pokyn postupovat mírněji než ostatní komise.

Uzavřel jsem si, že domovní prohlídkou mě chtěli jenom vystrašit, anebo zjistili, že jsem opravdu s pražskými návštěvníky u Dubčka neměl nic společného.

Většinu času jsem tedy dál mohl psát svůj román.

Jak přibývalo stránek, můj původní žert o tisícistránkovém románu přestával být jen vtipem, zároveň jsem se stále víc strachoval, že k nám znovu může vpadnout loupežné komando a tentokráte mi zabavit můj rukopis a tím zmařit výsledek teď už bezmála dvouleté práce. Byl jsem v pokušení nedokončený rukopis opsat na stroji v ně-

kolika kopiích a ty pak uschovat u různých známých. Jenže jsem věděl, že až rukopis dokončím (pokud jej vůbec někdy dokončím), začnu teprve s konečnými úpravami a strojopis pak bude zcela zbytečný. Nakonec jsem vše, co jsem dosud napsal, odnesl ke svému tchánovi, který mi rukopis ochotně schoval mezi haldu starých časopisů.

* * *

Začátkem ledna sedmdesátého pátého roku odpudivý a myšlenkově sterilní literární plátek, který v duchu komunistické novomluvy nesl název Tvorba, otiskl rozhovor s knížetem české literatury, který se k úžasu čtenářů hlásil k politice KSČ. Už si nepamatuji, kdo mi o tom volal a doporučoval mi, abych si Tvorbu koupil.

Hrabal prohlašoval:

Chci, aby se nemohl mým jménem ohánět nikdo, kdo to nemyslí dobře s naší zemí a s lidmi, mezi kterými žiju a které mám rád... Já nejsem politický člověk, trvá mi, než se ve všem vyznám, ale jedno jsem pochopil dobře, že XIV. sjezd KSČ byl výzvou všem spisovatelům, kteří patří do téhle země, aby obohacovali život lidí... Já chci, jak to já vnímám, aspoň říci, že nechci stát stranou a že chci po svém způsobu přispívat k tomu, aby mezi lidmi byly vztahy, jaké mají být mezi socialistickými lidmi. Myslím, že dnešnímu Svazu spisovatelů jde právě o to, aby tohle pochopili všichni poctiví čeští spisovatelé, pro které je nejdůležitější, co řeknou jejich práci naši čtenáři a ne někdo v nějakém zahraničním vysílači nebo tak...

Ještě přidal, že bez socialismu si nedokáže představit ani naši současnost, ani budoucnost, a pak už mluvil až s nepochopitelným nadšením o jakémsi slávistickém vlajkonosi a o fotbale vůbec.

Hlásit se k politice, která potlačila každý svobodnější pokus o tvorbu, bylo ponižující a také neslušné. Ale říkal jsem si, že pokud si touto trapnou vlezlostí Hrabal vykoupil možnost publikovat, a to byl jediný pochopitelný důvod, proč si takto počínal, novinový text bude zapomenut, zatímco dílo přetrvá. Ne všichni však byli ochotni Hrabalovo jednání takhle přijmout. Skupina ctitelů undergroundu pod vedením Ivana Martina Jirouse zvaného mezi přáteli Magor spálila na Kampě několik Hrabalových knih. (Byl to okázale hloupý čin. Veřejné pálení knih, dokonce krásné literatury, je projevem ničemnosti, hodí se leda ke konání nacistů, komunistů, muslimských fanatiků, případně jiných nositelů barbarství.) Hrabal vysvětloval svým přátelům, že za ním z Tvorby sami přišli s připraveným textem, on je odháněl, ale domlouvali mu, že čtenáři čekají na jeho díla a od něho se nežádá nic víc, než aby se přihlásil k socialismu, to přece nemůže být v rozporu s jeho názory. Pak se s nimi, aspoň to tvrdil, dlouho hádal o každou větu, ale nakonec ho udolali a vecpali tam sjezd KSČ i ten jejich mizerný svaz.

Dovedl jsem si představit, že tak to vše skutečně probíhalo. Kníže české literatury rád uvěřil, že národ čeká na jeho díla – byl také o generaci starší než většina z nás a už jednou, a ne v tak dávné minulosti, zažil postavení vyvrženého. Nejspíš ho napadalo, že už mu nezbývá mnoho času k tomu, aby mohl k čtenářům promlouvat. Člověk se dokáže sám před sebou dobře omluvit: proč by se v době, kdy se většina občanů podrobila, zrovna spisovatel měl, anebo dokonce musel chovat jako hrdina?

K hrdinství člověk musí mít vlohy – náš literární kníže po hrdinství netoužil, chtěl mít aspoň k stáru trochu klidu a doufal, že navrhované pokání mu umožní, aby pokračoval nerušeně ve svém pozoruhodném spisování.

V jednom se však mýlil. Nebylo tak podstatné, že z něho vylákali jedno prohlášení, ale to, že se dal vlákat do pasti, která jako většina pastí za nabízené sousto zbavovala svobody. Za slib, že ho vrátí

mezi „povolené“ spisovatele, se uvázel dbát rad různých cenzorů, jejich nadřízených i podřízených, kteří si osobují mluvit mu do toho, o čem píše a jak o tom píše. Brzy se totiž ukázalo, co všechno od Hrabala požadovali, anebo přesněji, na co všechno musel přistoupit, pokud chtěl, aby jeho dílo dosáhlo čtenáře v tištěné formě. Příkladů se dalo v jeho nyní „oficiální“ tvorbě nalézt mnoho, ale uvedu jeden, který svědčí o tom, kam až přiměli autora vycouvat od jeho původního záměru.

V jedné ze svých nejlepších próz *Městečko, kde se zastavil čas* má Hrabal kratičkou scénu, jak tatínka, tehdy ředitele pivovaru stěhovali ve dnech komunistického převratu z jeho kanceláře. Takto scéna zněla v naší strojopisné, tedy necenzurované podobě:

*Když si tatínek odvezl poslední krabici s pery a kalendářičky a notýsky, otevřel skříňku a vzal dvě bachraté lampy, ty lampy, v jejichž svitu psával před lety, a které byly připraveny, kdyby elektrika vypnula, bachraté lampy se zelenými stínítky, a když si je odnášel, pravil dělnický ředitel: „Ty lampy jsou ale v inventáři pivovaru...” a vzal je tatínkovi z rukou. „Já si je koupím,” řekl tiše tatínek. Ale dělnický ředitel vrtěl hlavou a řekl cize: „Nahrabal jste si dost, postavil jste si vilu.“ **A když tatínek vyšel z kanceláře, dělnický ředitel na to čekal, a obě lampy i se zelenými stínítky vyhodil oknem na hromadu harampádí a šrotu, a zelená stínítka a cylindry se roztržily a tatínek se chytil za hlavu a křuplo mu v ní, jako by mu roztržili mozek. „Začíná nová epocha i tady,” řekl dělnický ředitel a vešel do kanceláře.***

(Zvýraznil jsem já.)

Myslím, že v naší próze nikdo jiný nezachytil v kratičkém obraze tak působivě, jednoduše a přesně zvrhlou a nadutou svévoli vyko-

navatelů únorového komunistického převratu a v jedné jediné větě zlověstnost a nelidskost oné „nové epochy“.

V oficielně vydaných *Harlekýnových milionech* Hrabal tuto scénu nafoukl mnoha slovy a na přání cenzorů změnil její smysl v opak (tatínka jako i ve svých ostatních pracích Hrabal nazýval Francin), a píše tedy toto:

*A když se vrátil pro poslední své věci, vzal ze skříně i ty dvě staré bachraté lampy na petrolej s kulatým knotem, ty lampy, které když svítily, tak bzučely a vydávaly takové teplo na písící ruce, tak dělnický ředitel pravil... Ty lampy ale nejsou vaše, ty jsou v inventáři pivovaru, který jsme se vším všudy přejali do vlastnictví my... Píchnul se do prsou a Francin se začervenal a prosil... Já ty lampy koupím, ty lampy jsou svědkové mých starých zlatých časů, kdy jsem byl šťasten... Ale ředitel trval... Ty lampy jsou naše, nahrabal jste si v pivovaře dost, postavil jste si vilku, zatímco my jsme žili z žebračenek. Jen si vzpomeňte na šalandu tady u nás v pivovaru, na Pepina, váš vlastní bratr, jak tam měl kavalec vedle sladáka Máry, na naše děti v deputátních dírách, kde v zimě zamrzala voda v kamenci na plotně, jen si vzpomeňte, jak jste byl pln starostí, abyste nenarazil, pořád abyste si nikoho ve správní radě nerozhněval... **ale koneckonců, co myslíte, soudruzi? Budeme velkorysí, tak si ty lampy vezměte, jako pamětníky pro vás zlatých časů...** Francin odnášel si svoje poslední věci, ale ředitel volal za ním až na dvůr... Protože ty vaše časy se už nikdy nevrátějí...*

(Množství trojitých teček
vepsal sám autor, zvýraznil jsem opět já.)

V dějinách je mnoho příkladů těch, kdo odvolali před různými inkvizičními tribunály, někdy dodatečně někde v soukromí dodali

své: „A přece se točí!“ Hrabal místo takového dodatku občas poslal své necenzurované verze opět do samizdatu.

* * *

Dnes už přestává platit, že muž stojí nebo padá se svým činem, naopak, nikdo se ani nepohne a k tomu, aby se všichni měli skvěle, jim pomůže trocha reflexe... Avšak hle, co dva spolu v rozhovoru nebo co jednotlivec při četbě či na tribuně na valném shromáždění beze zbytku pochopí, je-li to podáno formou reflexe nebo poznatku, nikdo není ani dost málo s to pochopit ve formě činu...

*Co znamená **tlachat**? Je to zrušení zanícené disjunktivní diferenciacce mezi mlčením a mluvením. Jen ten, kdo umí bytostně mlčet, umí bytostně mluvit, jen ten, kdo umí bytostně mlčet, umí bytostně jednat. Tlachání předjímá bytostné mluvení, projev reflexe předstihuje a tím oslabuje jednání. Zato ten, kdo umí bytostně mluvit, protože umí mlčet, nebude mít k mluvení rozmanité náměty, jen to Jedno, a najde si čas k mluvení a čas k mlčení. Tlachavost vydělává na extenzitě: může tlachat o všem možném a nemusí ani přestávat.*

(Søren Kierkegaard: Současnost; napsáno roku 1846)

O sebekritice

S rozvojem vědy a způsobem jejího přemýšlení se šíří názor, že znalosti každého z nás jsou omezené jak našimi schopnostmi, tak úrovní obecně panujícího poznání. Přijímáme tedy, že většina z našich závěrů s velkou pravděpodobností nebude mít věčnou platnost, že se můžeme mýlit. Jsme ochotni připustit, dokonce i veřejně, své omyly.

Takový způsob myšlení byl ovšem donedávna ojedinělý a spíše zavrženíhodný. Naši předkové měli pevně stanovenou nejen stupnici hodnot, ale také vyznávali pevně a provždy platné pravdy. Ostatně už Sokrates byl obžalován a odsouzen za to, že neuznává bohy, které uznává obec, a tím tedy kazí mládež. Ježíše podle slov evangelistů obvinili z rouhání, neboť před veleknězem nepopřel, že je synem božím, a předpověděl, že „bude sedět po pravici Všemohoucího a přicházet s oblaky nebeskými“.

Většina nejrozšířenějších náboženství zavazuje věřící, aby přijímali pravdy, které hlásá uznávaný a neměnný kánon. Je jeden Bůh stvořitel nebe i země a všeho tvorstva. Jeho syn, který s ním (a s Duchem svatým) tvoří jednotnou jsoucnost, je spasitelem všech, kdo v něho uvěří.

Jeden je Bůh a (pouze) Mohamed je jeho prorokem. Neměnné a závazné se stávaly i jednotlivé rituály. Křesťanské země dokonce vedly války, které měly rozhodnout, zda všichni věřící smějí požívat víno i chléb jako symbol božího těla a krve anebo zda se tomu právu smějí těšit jen kněží. Jiná náboženství pevně stanovovala i to, jak mají být situovány chrámy či mešity a jak se chovat při vstupu do domu určeného boží službě.

Po celá staletí bible určovala v našich zemích nejen základní morální normy, ale také základní pravdy o historii, o vzniku světa a života. (Přesněji: ti, kdo si osvojili právo bibli vykládat, určovali, co z myšlenek ze starých předkřesťanských filozofů a učenců lze ještě smířit s biblickým poselstvím, co naopak je třeba odmítnout,

případně zničit.) Kdo se zpěchoval jejich závěrům, byl prohlášen za kacíře. Po celá staletí bylo nezpochybnitelnou pravdou, že Země je středem vesmíru a Slunce se otáčí kolem ní. Před dobou ne tak dávnou se mělo za prokázané, že některé ženy jsou čarodějnice, které v noci odlétají, aby se zúčastnily hříšných rejů, že světem obchází ďábel, aby sváděl lidi ke hříchu, že z nebezpečí věčného zatracení v pekle se lze vykoupit za peníze; jedním z nejvážnějších hříchů pak byly pochybnosti o pravdách stvrzených mocí. Po staletí nad myšlením lidí panovala církev. Zavedla instituci zpovědi; nabízela duševní úlevu, neboť si osvojila právo odpouštět hříchy všem, kdo se pokorně vyznali z provinění proti příkázáním, zároveň zajišťovala, že kněží znali smýšlení svých farníků, jejich malá i větší provinění, stejně jako jejich pochyby o platných pravdách.

Svatá církev římská zřídila už koncem dvanáctého století inkvizici. Ta měla bdít nad tím, aby se křesťané neodchylovali od pravd ani od praxe, které církev vyhlášovala za neměnné a неотřesitelné. Trestem za pochyby bylo někdy vyhnanství, někdy vězení, jindy upálení na hranici. Zavražděny byly desetitisíce žen i mužů obviněných z kacířství, které někdy spočívalo v pochybnosti obžalovaného o konání panující církve, ale často nespočívalo na vůbec žádných pochybnostech ani proviněních proti nezvratným pravdám a bylo založeno pouze na přiznáních, která na obviněných vynutili inkvizitoři mučením. Každá instituce, tedy i inkvizice, totiž potřebuje dokazovat nezbytnost své existence. Inkvizitor potřeboval potírat kacířství, a pokud je nenacházel, musel si je vytvořit sám.

Zároveň byla každému obviněnému z hereze nabídnuta možnost odvolat to, co se nazývalo bludem, činit pokání, hlasitě se přihlásit ke kanonizovaným pravdám. V zdoluhavém procesu, v němž Jan Hus hájil před koncilem svoje učení, mu ještě i poté, co byl odsouzen, nabídli možnost odvolání. Znělo: *Tyto články jsem nikdy nedržel ani nekázal, a kdybych to byl učinil, zle bych to byl učinil, neboť je prohlašuji za mylné a přísahám, že je nechci držet ani kázat.*

Pro autoritu jedné jediné pravdy je vždy cennější ten, kdo se jí zřekl, než ten, kdo v protestu proti ní zemře. Pokořený kacír je živoucím důkazem neporazitelnosti jediné pravdy.

Galileo Galilei o dvě století později své učení o pohybu nebeských těles odvolal a tím si zachránil život. Katolická církev, i když skutečnost, že Země se otáčí kolem své osy a obíhá kolem Slunce, byla už dávno obecně přijata, však Galilea rehabilitovala až v roce 1992.

Totalitní státy, které odvozovaly svoji legitimitu z některé novodobé ideologie, rovněž vyžadovaly víru v neměnnost hláсанých pravd. Možná právě to napomohlo zvýšit jejich přitažlivost; ve složitém moderním světě rozpadajících se tradičních hodnot mnohé lákal svět, v němž byly všechny hodnoty znovu přesně stanoveny.

Jedinou pravdou se tedy stalo vše, co hlásal diktátor, ať už jím byl Hitler, Stalin nebo Mao. Komunistická ideologie navíc nabízela v dílech klasiků Marxe, Engelse a Lenina svoje svaté písmo. (V knihovnách všech sekretariátů, ale také v pracovních univerzitních profesorů stávaly sebrané svazky těchto svatých knih, které nikdo nečetl, stejně jako málokdo z nacistů dočetl tlustospis Adolfa Hitlera.) Knihy ovšem nebylo třeba číst (pro snaživé zájemce vycházely potřebné úryvky a Rudé knížky s vybranými citáty). Diktátor byl také nejvyšším knězem, který písmo vykládal, on jediný mohl podle okamžité potřeby dávat věčným pravdám konečnou a závaznou podobu. Protože tyto pravdy se většinou týkaly každodenní skutečnosti, kterou jednostranně vykládaly či zkreslovaly, vždy se našli kromě nadšených a poblouzněných stoupenců nové víry i pochybovači, tedy novodobí kacíři. Ty bylo třeba odhalovat, usvědčovat a odsuzovat, někdy do vyhnanství, jindy do vězení anebo k smrti. (Počet těch posledních během několika desítek let totalitních vlád mnohonásobně převýšil počet kacírů odsouzených za staletí, kdy působila inkvizice.)

Stejně jako kacírům i současným pochybovačům byla nabídnuta možnost kát se, uznat a odvolat své bludy. Takovéto pokání se nazývalo sebekritikou.

V roce 1928 otiskl sovětský diktátor J. V. Stalin rozsáhlý článek o sebekritice.

Heslo sebekritiky nelze pokládat za něco pomíjivého a rychle přechodného. Sebekritika je zvláštní metoda výchovy kádrů strany a dělnické třídy vůbec v duchu revolučního vývoje. Již Marx mluvil o sebekritice jako o metodě upevňování proletářské revoluce.

Ve společnosti, kde neexistovala svoboda projevu, kde jakýkoliv pokus zpochybňovat kanonizované pravdy, anebo dokonce panující stranu a její vedení byl považován za zločin, se sebekritika vydávala za myšlenkový, či dokonce společenský pohyb. Úkon sebekritiky se podporoval v každé z povolených organizací, na pokyn z nadřazených míst ji podstupovali i funkcionáři na nejnižší úrovni, mistři v továrnách, členové jednotlivých organizací nebo odborů.

Prováděné volby odborových orgánů jsou velkou příležitostí k tomu, abychom naši práci na všech úsecích odborářské činnosti zlepšili a dosavadní chyby a nedostatky odstranili. Půjde proto nyní celou volební kampaň využít k rozvinutí široké a nekompromisní kritiky a sebekritiky současných nedostatků a chyb v práci odborových orgánů... Soudruh Stalin nás učí, že kritický poměr k vlastním nedostatkům a chybám, výchova kádrů v duchu kritiky a sebekritiky, kritika otevřená a zásadní, která nestrpí kompromisů, je jedním z nejcharakterističtějších rysů revolučních marxistických stran. Je současně první podmínkou nepřemožitelnosti a životnosti těchto stran.

(Časopis Kov, 13. 10. 1951)

Stejně byli vyzýváni k tomuto rituálnímu úkonu umělci (vždy podezřelí z poklonkování nějakému úpadkovému směru) anebo vědci

(náchylní dát se obloučit úpadkovou vědou Západu). Sebekritice se podrobovali i vedoucí straničtí funkcionáři, obvykle ve chvíli, kdy to diktátor považoval za potřebné k posílení své moci. Sebekritikou zachránil svoji kariéru v jejích počátcích i sám Stalin, v československé komunistické straně ještě před válkou prováděli sebekritiku za své politické chyby Rudolf Slánský a Jan Šverma. Kromě toho komunistické strany čas od času organizovaly čistky (nazývaly je prověrkami) mezi řadovými členy. Během nich je nutily, aby se sebekriticky zamysleli nad svými názory i činy, zavrhlí své rodiče pro jejich původ či neloajlní myšlení, odsoudili své příbuzné za to, že uprchli do nepřátelské ciziny, případně aby bez odporu přijali ztrátu suverenity své vlastní země. Někdy to vše nestačilo a prověrka skončila vyvržením z řad strany i se všemi důsledky, které takovéto vyvržení mělo.

Sebekritika se tak stávala rituálem, který neměl nic společného s kritickým sebezkoumáním ani s prověřováním správnosti nebo nesprávnosti zastávaných myšlenek či vlastních činů.

Nepřiliší dlouhé dějiny komunistického hnutí oplývají sebeanou významných osobností. Předáci hnutí v nich odvolávali svá včerejší tvrzení a káli se za své předešlé činy, spisovatelé se omlouvali za své knihy a filozofové zavrhovali ve jménu geniálních klasiků marxismu ty filozofy, které ještě nedávno považovali za velikány. Protože diktátor občas měnil své názory, káli se lidé často za slova a činy, jimiž jen plnili jeho nedávné příkazy. Jejich pokání mělo utvrzovat diktátorovu neomylnost, a proto bylo přijato. Ten, kdo je podstoupil, odvrátil své okamžité zavržení, nicméně na něm ulpívalo podezření, že v hloubi duše mohl zůstat kacířem, přinejmenším že byl v jednom období svého života přístupný nebezpečným názorům či pochybám.

Odsouzení komunističtí politici v Sovětském svazu i v jím podrobených zemích ještě předtím, než byli postaveni před soud, podstoupili sebekritiku, v níž odvolávali svoje slova i činy a slibo-

vali věrnost diktátorovi a všemu, co hlásal i dělal. Taková ponižující sebekritika byla už jen zoufalým pokusem, jak si zachránit život.

Logika takto pojatého pokání pak vedla v době vrcholného Stalinova teroru k nejzvrhlejší podobě sebekritiky. Během politických procesů, před nimiž byli obvinění podrobeni dlouhodobému mučení, se všichni pokorně přiznávali k činům, které nespáchali, přiznávali se ke zločinům, jichž se nedopustili, a sami volali po tom, aby byli co nejprísněji potrestáni. Protože však již v minulosti provedli sebekritiku a slíbili svou nápravu, teď jim jejich opětovné pokání už nepomohlo, byli pro výstrahu všem oběšeni.

Unavená diktatura sice upustila od mučení a neopakovala už podobně zvrhlá představení, přesto vyžadovala, aby ti, kdo chtěli veřejně vystupovat a byli podezřelí, že pochybují o stále ještě nezpochybnitelných pravdách (tedy o přednostech socialistického zřízení, o vládě jediné strany, o věčném přátelství se Sovětským svazem či o panující diktatuře jako o nejvyšší formě demokracie), veřejně vyznali svůj omyl a káli se. Taková sebekritika, zvláště pokud se jí dopustily význačné osobnosti, měla podlomit odhodlání všech, kdo tyto pravdy odmítali přijímat, a především pokořit toho, kdo takové sebekritické prohlášení zveřejnil.

Většina významných osobností v Československu však po sovětské okupaci taková sebekritická prohlášení odmítla učinit.

Bez ritualizovaného úkonu sebekritiky však diktatura jen těžko vzdoruje náporu pochyb a nedůvěry, až posléze dospěje do okamžiku, kdy o bludných principech, na nichž je zbudovaná, začnou pochybovat i ti, kdo jsou placeni za to, aby je hlásili a hájili.

Kapitola šestá

Starost o rukopis nebyla tím jediným, co mě znepokojovalo; zrušili mi mé spisovatelské pojištění, a tím okamžikem jsem se stal z hlediska socialistických zákonů příživníkem, zvláště když jsem nemohl vykázat žádné legální příjmy. Byl to jen další důvod, jak mohli nepřijímat život mně, ženě i dětem. Naše Nanda už končila základní školu a moje „příživnictví“ spolu s mými „protisocialistickými“ postoji mohlo ještě víc ohrozit její další studia. V té době už opravdu dobře kreslila i malovala a my se dozvěděli, že na žižkovské výtvarné průmyslovce je slušný ředitel, a nebylo tedy vyloučené, že by ji mohli přijmout, pokud by složila na výbornou přijímací odbornou zkoušku. Na škole jsme také měli známé učitele a jeden z nich slíbil, že bude Nandě dávat hodiny z kresby, a tak ji připraví ke zkoušce.

Dcera sice naříkala, protože nesčíslněkrát musela kreslit židli, krabičku, zmačkaný hadr a také tváře svých příbuzných, ale její kresby byly čím dál tím přesnější a její učitel tvrdil, že by se muselo stát něco nečekaného, aby u zkoušky z kresby neobstála.

Tehdy také za mnou přišel Zdeněk Miler, náš soused v Hodkovičkách, autor dobrácké, laskavé a stále populárnější kreslené figurky Krtka. Byli jsme už po léta nejen sousedé, ale i přátelé, dokonce jsme i s našimi dětmi společně stanovali v Tatrách.

Zdeněk mi nabídl pomoc. Německá televize si u Krátkého filmu objednala celou řadu zhruba pětiminutových kreslených filmů o Krtečkovi (jak Zdeněk něžně svoji figurku nazýval). Kdybych chtěl napsat pár námětů, on by je pokryl svým jménem a já bych si vydělal pár korun.

Jeho nabídka mě zaujala, nešlo mi však o peníze, zato jsem potřeboval něco legálně publikovat, aniž bych se „dopustil“ nějaké sebekritiky. Potřeboval bych to proto, aby Nandu přijali do nové školy a také abych se pokusil obnovit si spisovatelské pojištění.

Vysvětlil jsem to Zdeňkovi; připustil jsem, že moje jméno projde stěží, ale kdyby to zkusil, byl bych mu velice vděčný.

Zdeněk řekl bez váhání, že to tedy zkusí.

Napsal jsem sedm krátkých námětů a Zdeněk je odnesl do Krátkého filmu. K mému úžasu náměty přijali a žádali mě, abych přišel podepsat smlouvu.

Dodnes nevím, jak se to mohlo přihodit. Režim byl v této oblasti důsledný. Ten, kdo se ocitl na tajném seznamu spisovatelů, kteří měli zákaz publikovat, nesměl otisknout ani jediné slovo. Čím jsem si zasloužil tu náhlou a nečekanou výjimku? Jedno vysvětlení se nabízelo: mám docela běžné jméno, ti, kdo schvalovali náměty, se domnívali, že jde o nějakého mého jmenovce (pokud kdy vůbec o mně slyšeli). Pravděpodobnější bylo však jiné vysvětlení. Ředitelem Krátkého filmu se po sovětské okupaci stal muž, který byl údajně plukovníkem Státní bezpečnosti s velice temnou minulostí. V současné době však – těžko posoudit, zda se v něm hnulo svědomí, anebo šlo jen o čin, kterým chtěl předvést svoji nezávislost i pohrdání oficiální zarytostí vůči umělcům – poskytl buď zaměstnání, anebo příležitost k práci mnoha zakázaným či pronásledovaným umělcům, jako byli Evald Šorm, Věra Chytilová, Jan Švankmajer nebo manželka mého přítele Alexandra.

Předvolala mě také lékařská komise, aby posoudila návrh na můj částečný invalidní důchod. Její členové se opravdu chovali vlídně, zeptali se i na můj pobyt v Terezíně, a když lékaři zjistili, že jsem tam pobyl tři a půl roku, připustili, že se to muselo podepsat na mém zdravotním stavu.

Přiznali mi částečný invalidní důchod, činil šest set třicet korun, což jistě nebyla částka, z níž bych mohl být živ třeba jen několik dní, ale před zákonem to byl legální příjem – který mě bránil před obviněním z příživnictví. Myslím si, že lékaři si to uvědomovali, i když se tvářili, že nemají ponětí, kdo jsem.

* * *

Rukopis románu jsem dokončil, anebo mi to aspoň tak připadalo. Nikdy jsem se nepustil do tak rozsáhlého díla. Spojil jsem mnoho svých zážitků a příběhů, které jsem žil, i těch slyšených anebo úplně vymyšlených. Příběhy se dají snadno vymyslet, stačí trocha fantazie; nesnadněji se vymýšlí životní pocit. Co člověka vede při jeho činech, co při všem svém bloudění může zahlédnout, jako třeba jen vzdálené světlo, k němuž touží dospět?

Kladl jsem si tu otázku a doufal jsem, že příběhy, které jsem vyprávěl, nabídnou odpověď, ale stále jsem cítil nejistotu, zda jsem své hrdiny nedovedl spíše k beznaději. Co vlastně mohli najít ve světě, který trvale třeštil a v němž lidé hledali, jak zaplnit prázdnotu, jak uniknout beznaději svého vlastního osudu? Na posledních stránkách jsem se pokusil povědět, co můj hrdina našel jako odpověď – tedy odpověď svoji i moji.

Také to už věděl, že člověk nenalezne ve světě svobodu, pokud ji nenalezne v sobě, i kdyby panovaly ty nejlepší zákony, i kdyby měl sebevětší moc o světě a o lidech rozhodovat. A nikdo ho neobdaří vznešeností, pokud se v jeho duši nezrodí, a nikdo ho nevyváže z pout, když se nesvede vyprostit z těch, jež si sám nasadil... Ted', ať už mu budoucnost přinese cokoli, pociťoval úlevu: prvně v životě nežádal od světa ani od druhých lidí žádné zlepšení ani změnu, chtěl je pouze od sebe.

Rozhodně jsem nevymyslel nic obzvláště původního, bezesporu mě ovlivnil Karel Čapek (a toho zase Masaryk), který opakovaně zdůrazňoval, že pokud člověk neví, co počít sám se sebou, chce měnit svět. Ale byla to především moje životní zkušenost: člověk ve jménu velkých ideálů ztrácí sám sebe, své svědomí, svoji svobodu. Pokud se vzchopí a tohle rozpozná, už se nikdy nesmí vrátit k sebeklamu, byť milosrdně se tvářícímu. Člověk, který se chce jakkoliv

podílet na osudech světa, společnosti, druhých lidí, musí nejdříve ze všeho cítit odpovědnost sám za sebe, za své činy.

Začal jsem svůj román přepisovat na stroji, a když už jsem se blížil stránce devítisté padesáté, začalo se mě zmocňovat dětinské vzrušení. Poslední stránky jsem aspoň maličko natahoval, přidal několik zbytečných vět, a když jsem dospěl k poslední stránce, napsal jsem s pocitem téměř slavnostním jedničku a za ní tři nuly. Splnil jsem slib a napsal tisíc stránek. Prokázal jsem sám před sebou, že jsem „profesionál“. Když jsem kdysi v novinách měl napsat šedesát řádek, napsal jsem jich přesně šedesát. Ted' jsem slíbil tisíc stránek a napsal jich právě tolik. Nebyl jsem však s to vymyslet si název, nakonec jsem zvolil nepříliš šťastně citát z písničky: *Stojí, stojí šibenička*.

Půjčil jsem nedočkavě své kopie přátelům.

Zřejmě je rukopis zaujal a příliš mnoho o něm mluvili, protože jsem dostal opět jednou předvolání k výslechu do šeré ústředny Státní bezpečnosti v Bartolomějské ulici.

Vyslychající referent mi položil obvyklou otázku, jestli vím, proč tu jsem. Protože věděl, jak odpovím, hned se zeptal, co jsem v poslední době publikoval v samizdatu.

Odpověděl jsem, že nevím, o čem mluvím.

Myslí tu edici, kterou nazýváme Vzдор.

Řekl jsem, že o takové edici nevím, bohužel publikovat tu nemůžu, svůj poslední román, který byl milostný, jsem poslal do několika našich nakladatelství a odpověděli mi všichni shodnou větou: že se jim nehodí do jejich edičních plánů.

„Zato v zahraničí u pana Braunschweigera se hodil náramně, co?“

Když jsem mlčel, položil mi další otázku. „Co chystáte publikovat dál?“

Řekl jsem (byl jsem už trochu poučenější a zkušenější), že nebudu odpovídat, protože ho nepovažuji za představitele podniku, který publikuje beletrii.

Přešel tedy rovnou k věci. „Dozvěděli jsme se, že jste dopsal rozsáhlý román, jehož obsah má charakter protisocialistické agitace. Co k tomu můžete povědět?“

Odpověděl jsem, že nic. Anebo přece: agitací jsem se nikdy nezabýval, protože je mi protivná.

Zeptal se, jestli opravdu nikdy, a já trval na svém, že nikdy.

„Dobře, když myslíte. Ale připustíte, že váš román může čtenář vnímat jako útok proti našemu zřízení!“

Řekl jsem, že neodpovídám za vnímání každého čtenáře, ale romány se nepíší proto, aby proti něčemu útočily. Román není ani propaganda, ani ideologie, ani agitace. Román je umělecké dílo, které může být dobré, anebo špatné. Víc k tomu nemám co povědět.

K mému překvapení přednesl tento monolog: „Nejsme tu od toho, abychom posuzovali kvalitu vašeho díla. Je údajně dobře napsané a má vysokou kvalitu. Jenže jeho obsah je protisocialistický a my jsme tu proto, abychom šíření takových děl zabránili. Varuji vás, protože jestli zveřejníte dílo, které nese název Stojí, stojí šibenička, ať už v takzvaném samizdatu, anebo v zahraničí, porušíte tím naše zákony a musíte počítat s důsledky, které by vám takové jednání přineslo.“

Dal mi podepsat protokol, který neobsahoval nic víc než právě toto varování.

Řekl jsem, že podepíšu pouze tehdy, pokud v protokolu uvede, že s takovým hodnocením svého románu nesouhlasím. „Dobře,“ řekl, „ale upozorňuji vás, že tenhle váš dodatek vám ani v nejmenším nepomůže při posuzování vaší odpovědnosti.“

Po tomto varování jsem se rozhodl, že musím co nejrychleji poslat rukopis do zahraničí a také pořídit co nejvíce kopií. Mému rozhodnutí pořizovat kopie však překážela přílišná rozlehlost mého spisu. Chodil jsem ho tedy diktovat své známé, donedávna výborné rozhlasové reportérce Otce Bednářové, která se teď živila opisováním našich knížek. Opsali jsme denně i čtyřicet stránek,

paní Otku mi rukopis tak nadšeně chválila, až jsem začínal věřit, že jsem vytvořil skutečné dílo. Po jednom švédském diplomatuvi, který nám obětavě pomáhal pašovat ven rukopisy a vozil zase čerstvě vytištěné knížky, jsem rukopis poslal Jürgenovi. Abych příliš nezpychl, přišla mi po několika týdnech Jürgenova naléhavá žádost, abych rukopis zkrátil, pokud možno nejméně o jednu třetinu, lepší by bylo na polovinu. Čtenáři, psal mi, chtějí romány, ale zase ne takhle tlusté ságy. Navíc titul románu považoval za špatný už proto, že text písničky, z níž jsem použil text, nikdo v zahraničí nezná. Navrhoval titul: Der Gnadenrichter, což jsem si přeložil jako: *Soudce z milosti*.

Připadal jsem si jako kupec Antonio, od něhož Shylock žádá libru masa z jeho vlastního těla. Ale když už jsem si vzpomněl na Shakespeara, musel jsem si přiznat, že ten při svém líčení lidských tragédií uměl být asi desetkrát stručnější a nejméně tolikrát lepší.

* * *

Člověk vstupuje do dospělosti se spoustou předsevzetí, očekávání, zábran a předsudků. V době, na niž vzpomínám, bylo téměř vše, s čím člověk spojil svá očekávání, znesnadněno anebo i zakázáno. Všechny ušlechtilější cíle byly pomluveny a zostuzeny. Kupodivu nemravnost anebo aspoň neupřímnost v osobních vztazích se zdála panující nemravné moci přijatelná. Bylo tedy snadné namluvit si, že aspoň v jedné oblasti života člověka neomezují víc, než jak se děje kdekoliv na světě, možná ho dokonce omezují méně. Přece jen jsme tedy aspoň v části svého života byli svobodní. Muži si nacházeli milenky a ženy milence: tolerovala to moc, tolerovali si to i zbití občané navzájem. Dáblíci na kádrových odděleních se starali více o vztah svěřených duší ke kolektivu než o jejich vztah k partnerovi anebo k vlastním dětem. Nevěru tedy často omezovaly jen hmotné podmínky: nedostatek bytů či peněz.

Měl jsem rád svoji ženu i děti, ale znovu jsem se zamiloval – tentokrát do své i Heleniny kolegyně. Přišla mě navštívit a tvrdila, že si chce povídat o mém románu. Měla z něho na kartičkách vypsány citáty, což mi lichotilo, byl jsem ještě příliš mladý na to, abych si uvědomil marnost každé ješitnosti.

Sešli jsme se ještě několikrát ve vší poctivosti. Byla o devět let mladší než já, štíhlá, kaštanovlasá, měla dvě holčičky a zajímala se o indické myšlení. Věřila, že naše osudy předurčuje postavení planet v den našeho zrození, rychle mi zhotovila horoskop, z něhož vysoudila, že jsem muž lásky, ale také zábran, zajímala se o všechno, co bylo ezoterické: vykládala karty, na Vánoce odlévala cín a věštila z kávové sedliny, sbírala bylinky. Kdykoli jsem trpěl nějakou tělesnou bolestí, měla pro mne lék. Byla to vědma, která ke mně nakoukla z jakýchsi jiných časů anebo aspoň z jiných končin světa.

Měla v sobě také zvláštní dar, že vše, co prožila, co viděla, se jí měnilo ve vzrušující příběh, v němž se vznášela vášeň. Hranice mezi jejím smíchem a pláčem, mezi radostí a žalem byla sotva postřehnutelná.

Psala knížky, v nichž se dala zhlédnout skoro celá její bytost, i když pojednávaly o jiných osobách ve zcela jiné době.

Oba jsme měli rádi přírodu, mně ji v dětství na celá léta odňali a od té doby jsem si ji choval v mysli jako málo členěný obraz, v němž lesy přecházely v pole, pole v louky a louky v hladiny vod. Voněly tu bezejmenné květy a nade vším zpívali bezejmenní ptáci.

Jí se vše skládalo z hmatatelných a pojmenovatelných částic: věděla, jak nazvat každou rostlinu, kterou jsme potkali, poznala ptáky po zpěvu, znala přírodní jedy, věděla, jak pojmenovat keře, pod nimiž jsme se posléze milovali.

Nevěřil jsem jejímu věštění ani čarování, připadalo mi to jako nezávazná hra, ať už mi prorokovala úspěch a slávu, anebo se radovala nad tím, že se mi rýsovala na dlani dlouhá čára života, který, jak aspoň v tuhle chvíli doufala, strávíme spolu. Také mě netrápilo,

když mi z odlitého olova vyložila, že jsem pták, jemuž zlomené křídlo nedovolí skutečně vzlétnout, budu se jen rozbíhat a padat do bahna, z něhož se mi nejspíš nikdy nepodaří uniknout. (Čímž, to jsem chápal, myslela moji nerozhodnost a nevěli vznést se spolu s ní k společnému životu.)

Napsala mi:

Milý člověče, vlastně nejmilejší člověče. Jsem sama doma a venku padá sníh. Bolí mě oči tak, že nemohu číst, nemohu se vůbec ničím zaměstnávat. Zavírám tedy oči, a jakmile je zavřu, cítím, že Tě miluju tak, že není v mých silách proti tomu udělat cokoliv. Uřknul jsi mě, uštknul a očaroval tak, že nesvedu myslet na nic jiného než na Tebe. A říkám si: jak je to možné, že jsi tohle dokázal, že se ke mně přibližuješ tak blízko a tak osudově z tak nečekané strany, že se bojím... Ty říkáš, že já Tě začarovávám, ale Ty mě začarováváš mnohem víc. A moc dobře o tom víš. Používáš k tomu nejen citu, ale i rozumu a v tom Ti nemohu čelit...

Psal jsem jí obdobné dopisy. Zároveň jsem se bál toho, co cítím, kam se to řítím, kam se to řítíme.

Nechtěl jsem se vymlouvat a své ženě jsem o svém vzplanutí pověděl.

Myslím, že ji to zasáhlo, pak jsme opět jednou dlouze probírali naše životy, chyby a nezdary, přála si vědět, co chci udělat, jak žít. Přece si nemyslím, že bych dál zůstával s ní i s tou druhou. Nakonec jsem slíbil, že vše skončím.

Ale nechci psát kroniku svého milostného a nevěrného počínání, nechci zatahovat své nejbližší do svého vyprávění, stačilo, že jsem je nějak zatáhl do svého skutečného života.

* * *

Ona zašla za jasnovidkou, prý velice slavnou a ptala se na mou budoucnost. Jasnovidka předpověděla, že napíšu tři skvělé knihy a pak už nic. Napsat tři skvělé knihy, to by bylo víc, než si člověk odváží doufat. Naneštěstí (anebo naštěstí) nevěřím ani trochu na jasnovidectví.

(Z mého deníku)

* * *

Napsal jsem povídku. Ale nejdřív bych měl povědět něco o hodkovičské vilce, kde jsme bydleli. Byla stará o něco víc než čtyřicet let, ale historii měla pohnutou, hodnou bláznivé historie naší země.

Začátkem třicátých let si ji postavil majitel holičského krámu. Hodkovičky, dnes jedna z nejdražších pražských čtvrtí, byly tehdy ještě venkovem, tedy levné, bydleli tu hlavně úspěšní živnostníci a řemeslníci – i když v naší kilometr dlouhé ulici stálo i několik honosnějších vilek, které zjevně patřily lidem bohatším, anebo aspoň těm, kteří měli na dobrého architekta, co jim pak vymyslel bydlení v konstruktivistickém stylu.

Dvojvilka, kde jsme našli domov, byla velmi obyčejná, ale celkem prakticky vyřešená, okna obytných místností vedla na jih a na západ. Měla suterénní byt, ten však postupem času zvlhl natolik, že už ho nikdo neužíval, třípokojové byty v přízemí a v prvním patře (tam jsme bydleli my) a malou mansardu o dvou pokojících a předsíňce, kterou úřady odmítly uznat za byt, neboť tam byly příliš nízké stropy.

Jediný syn majitelů to za první republiky poměrně rychle dotáhl až do nejvyšších míst policejního aparátu. V této pozici přežil i nacistickou okupaci, nebyl si však jist, zda vzhledem ke své policejní kariéře přežije také osvobození, radši tedy zmizel až za oceán. Život v jeho vlasti se pak valil od propasti k propasti. V rychlém sledu tu odsoudili (některé) kolaboranty a vyvezli Němce, kterým chtě

nechtě sloužil, vláda také vyhlásila znárodnění, které se zprvu netýkalo holičských živností ani soukromých domů, natož malých vilek.

Mezitím se syn našich domácích ve Spojených státech dobře uchytil a snažil se rodičům přispět na jejich chudnoucí domácnost. Posílal dolary, které jeho matka, tak jako mnozí jiní proměňovala v tuzexové koruny a ty prodávala na černém trhu natolik neopatrně, že ji při tom nachytali a pak i odsoudili. Součástí trestu kromě vězení byla také konfiskace majetku. Manžel tvrdil, že o počínání své ženy nevěděl, kupodivu mu soud uvěřil, a tak se stalo, že zkonfiskovali jen polovinu vilky, druhá zůstala jemu. Zato když byl teď sám, ho přinutili, aby se vystěhoval do mansardního bytečku. Brzy nato zemřel a jeho žena, toho času ve vězení, zdělila jeho polovinu vily, a když ji propustili, nastěhovala se do mansardy, zatímco v dolních dvou patrech ubytovali partaje, v přízemí dokonce dvě, protože byt po sovětském vzoru, jak řešit bytovou krizi, rozdělili na dva s jedním společným příslušenstvím.

Tak jsme stav domu a jeho obyvatel našli i my v roce pětadesátém, kdy jsme byt v prvním patře získali výměnou za náš právě dohotovovaný družstevní byt. Paní domácí bylo v té době už hodně přes sedmdesát, ale tvářila se jako velká dáma a postříkovala se lacinými sovětskými voňavkami tak nezměrně, že kdykoliv prošla po schodech, ulpěl tu nasládlý pach nejméně na celý půlden. Měla u sebe podnájemníka, tichého, hubeného a až starodávně zdvořilého číšníka, který občas hrával na harmoniku anebo na trubku. Sousedé tvrdili, že ho bába má za milence, za to že mu dává podnájem zdarma, vypere mu a ještě ho nakrmí. To mi připadalo nepravděpodobné – číšník se přece může najíst tam, kde pracuje, ledaže by to byla hospoda, kde se ani nevaří, a že by přijal úlohu milence, mi připadalo ještě nepravděpodobnější. Jednoho dne však číšník zmizel s harmonikou i s trubkou, už jsme ho nikdy nespatriili. Teprve po čase, kdy už jsem si na něj ani nevzpomněl, přišla mi od něho (kupodivu ji pošta doručila) pohlednice s dánskou známkou.

Napsal mi: *Mám se krásně a jsem svoboden. Pozdravujte všechny pány nájemníky i tu mou bábu navoněnou a lakomou. Se ctěným pozdravem...*

Paní domácí osaměla, byla jako stará konzerva odhozená v lese, rychle ji začal rozežírat rez. Občas u nás zazvonila, zvláště když Helena pekla koláč (to nebylo příliš často), bába věděla, že vždycky dostane kousek na ochutnání. Občas si také přišla vypůjčit nějaký nepatrný obnos peněz, který nikdy nevrátila. Byla čím dál, tím víc zanedbaná, začala se podobat čarodějnici, což se dalo pochopit vzhledem k tomu, co ji v životě potkalo. Byla taky zlá. Měli jsme po léta přímo v domě hned za vchodovými dveřmi vlaštovčí hnízdo, takže jsme museli nechávat dveře do domu otevřené i v noci (tehdy se ještě tolik nekradlo). Jednoho dne hnízdo i s mláděty strhla a hodila do popelnice. Když jsme to objevili, mláďata byla mrtvá a vlaštovky se k nám už nikdy nevrátily.

Občas bábu lapil do drápů stihomam, lítala po domě a všude hledala vkladní knížky, nakonec zavolala policii a ohlásila, že byla okradena. Policajti vždy znovu přijeli (vysvětlili nám, že musí přijet, kdykoliv je někdo povolá) a snažili se ji přesvědčit, že si knížky někam sama založila a jen zapomněla kam, a ujistili ji, že nenašli žádné stopy po vloupání, což ji na chvíli upokojilo.

Jednou se mě Helena zeptala, jestli se mi nezdá, že už se paní domácí dlouho nikde neukázala, ani nejsou slyšet z mansardy nad námi žádné zvuky, a já si uvědomil, že jsem opravdu dost dlouho nezaznamenal smrad z jejích voňavek. Ještě jsme se vyptali sousedů, ale ani ti ji už dlouho neviděli. Takže jsme policii zavolali tentokrát my. Přišli, chvíli marně na bábu zvonili, pak si půjčili zahradní žebřík, postavili ho k nám na terasu a jeden uniformovaný vylezl nahoru a zvenku vyrazil v mansardě okno. Dodnes si pamatuju, jak celý bledý sjel dolů, posadil se na dřevěnou skládací židli, která tu vždy stála, a vykotal, že bába leží na posteli a z pokoje se valí mrtvolný pach.

Paní domácí odvezli a několik sousedů a my s nimi jsme jí zašli na pohřeb.

Brzy nato se do uvolněné mansardy nastěhovali noví nájemníci. Padesátník, dosti korpulentní, se značně prořídlými vlasy a s mladou, docela pěknou paní a asi pětiletým Jindříškem.

Po několika dnech chlapík u nás zazvonil s tím, že příchozím gentlemanům přísluší představit se a vyměnit si dary. A předal mi takovou malovanou pikslíčku, která předstírala starobylost, a také vizitku, kde jeho celkem krátkému a dobře pamatovatelnému jménu předcházela doktorský titul. (Brzy jsem pochopil, že ten titul byl podvodný stejně jako všechna jeho činnost. Jak jsem se dozvěděl od jeho ženy, pracoval v bohnické léčebně, ovšem ne jako lékař, ale jako sanitář, a to zaměstnání měl jenom kvůli razítku v legitimaci, jinak se živil obchodováním se starožitnostmi.)

Hned, jakmile začal mluvit, napadlo mě, že ke mně zabloudil hrdina z povídky od Henryho, Čechova, Haška, Hrabala anebo z nějaké jiné, ještě nenapsané. Takhle jsem ho pak opravdu zachytil o několik měsíců později, jen jsem změnil jména, a pokud si vzpomínám, i trochu zhustil několik jeho promluv do jedné.

Měl jsem co nejrychleji pochopit, že všude pronikl, mluvil přitom s každým a může zařídit a opatřit všechno.

V koncentračním táboře spal na jednom lůžku s knížetem Schwarzenbergem. S bratrem ministerského předsedy si tyká. Opatřoval jakési stříbrné tácky belgickému delegátu v OSN. Náměstkovi ministra vnitra řekl: „Ty kluku, si myslíš, žeš na mě vyžrál, ale já ti vidím až do žaludku!“ Když Honzu Schwarzenbergů nedávno navštívil ve Vídni, ten mu představil Ottu Habsburského. Šaramantní pán. I když samozřejmě agent. Všichni tihle páni jsou agenti. Agenti vládou – spojená policie světa. Nixon a podobní tajtrlíci, ty naše ani nebude jmenovat, jsou jenom jejich poskoci. Jednou, až budeme mít čas, poví mi o tom víc.

Měl jsem si po deseti minutách připadat jako vyjevený vesničan, který nemá tušení o velkém světě. Po dvaceti minutách mi mohla svitnout naděje, že přes to všechno, co on viděl, zažil a poznal, mě uznává za hodna svého zájmu.

Jeho výstup trval devadesát minut. Za tu dobu mně stačil sdělit..., že si staví vilu za půl milionu v akademickém městečku, že má úplně blbou, ale krásnou ženu, dva syny z prvního manželství, dceru z druhého manželství a Bedříška s tou úplně blbou, ale krásnou třetí ženou, že jeho druhá žena byla lékařka a v té funkci léčila perského šáha, což on shledal hodným podivu, protože i jeho druhá žena byla v podstatě blbá jako všechny ženy, že jeho nejstarší syn byl pěkný paličák, když ho jednou za trest přivázal k noze od stolu, syn se zahryzl do stolní desky tak, že ho od ní museli odtrhnout, ale dalo to pěknou práci, museli ho polejvat vodou, a ta dvoupalcová deska, nikdo tomu nechtěl věřit, byla na pěti místech prokousnutá. Dále mi sdělil, že taky napsal dvě knížky, neměl je sice čas po sobě přečíst a stejně si myslí, že to psaní zrovna moc nevynese (malá a jediná pauza v monologu, kdybych se chtěl k této otázce vyjádřit), že by měl pro mě krásný soubor příborů, puncované stříbro z majetku Kolowratů, cínovou konvici, pravou slavkovskou práci, několik fajnových rytinek a empírovou komodu.

Ten člověk si opravdu zasloužil, aby ho někdo zvěčnil, zachytil jeho skvělé promluvy a pozoruhodně drzé obchody. (Nabízel mi dokonce jednu olejovou mazanici s tvrzením, že to je originální Picasso.) Byl bych o něm rád napsal, ale chyběla mi zápletka. Pak jsem jednou zrána seděl ve svém pokoji a psal. Byl jsem doma sám, děti ve škole a žena v práci. Najednou se otevřely dveře z ložnice a z nich vyšel Jindříšek. Jeho zjevení v bytě, do něhož se podle zdravého rozumu nemohl nikdo dostat kromě zloděje, mě natolik ohromilo, že jsem se pitomě zeptal: „Jindříšku, jak ses tu vzal?“

A to dítě vysvětlilo: „Já jsem sem skočil.“ A odvedlo mě na terasu a ukázalo k otevřenému oknu v mansardě nad námi.

Jindříšek měl trochu natlučený zadek a zkrvavený loket. A já, zatímco jsem ho ošetřoval, tušil, že mám zápletku.

Protože jsem už předtím napsal povídku *V pátek ráno* a také *Ve svátek ráno*, tuhle jsem nazval *V pondělí ráno*. Zbývalo už jenom napsat povídky pro ostatní rána. Dohromady z toho vyšla: *Má veselá jitra*.

Připadlo mi, že se mi podařilo ve většině z nich oprostít od současných trampot, a pokud jsem se o nich zmínil, tak spíše s humorem. Jen v „úterní povídce“ jsem zůstal spíše vážný, vymyslel jsem si v ní setkání se svou dávnou milenkou. Milenka kdysi emigrovala do ciziny, skvěle se tam vdala a teď se na skok dostane už jako cizí občanka do Prahy a přeje si, abychom se sešli. Poté, co si vyměníme všechny obvyklé informace o tom, jak jsme celá léta žili, vydáme se do lesíka na Bohdanci, kde jsme se kdysi scházeli k milování, jenže to místo zmizelo, většinu stromů vykáceli. (Když si člověk vymýšlí, obvykle se daleko více věnuje podrobnostem, než když vypráví příběh, který se mu skutečně stal.) Ale to vše jsem si navymýšlel jen proto, abych mohl odpovědět na otázku, kterou jsem musel lidem neustále zodpovídat: proč jsem se vrátil, proč jsem nezůstal v Americe, proč nehodlám odejít z téhle okupované země.

„Už se asi nikdy neuvidíme,“ řekla. „Ráda bych se tě na něco zeptala.“

„Tak se ptej.“

„Nemyslíš si přece, že by ses venku neuživil?“

„Ne, to si nemyslím.“

„Ani že bys tam měl méně svobody?“

„To určitě ne!“

„A povídals, že by ti dovolili odejít...? Dokázal bys teď vážně odpovědět, proč neodjedeš?“

Chvilí jsem váhal, pak jsem odpověděl: „Nedokázal.“

Mohl jsem znovu odpovědět: protože tady mám svou vlast. Protože tu mám několik přátel, potřebuji je a oni potřebují mě. A lidi tady mluví stejným jazykem jako já. Protože bych rád zůstal spisovatelem a být spisovatelem pro mě znamená také brát se za člověka, jehož osudy se mě dotýkají. Aspoň vyslovit za ty, kteří to snad svedou méně než já, jejich touhu po svobodě a důstojnějším bytí, a to dokážu nejspíš tady, kde jsem vyrostl, kde jsem se zapletl či byl jsem zapleten do osudů a dějů, a mohu jim proto aspoň trochu rozumět.

Tamta svoboda, o kterou jsem se nijak nezasloužil, mě jen stěží dokáže naplnit úplným štěstím, stejně jako mě bolesti tamtěch lidí nenaplňují naprostým hořem. Měl bych pocit, že tam marním svoje dny. Mohl jsem odpovědět: Protože se rád procházím po žulových kostkách několika pražských uliček – už svými názvy mi připomínají historii, kterou znám a aspoň trochu jí rozumím. Ale zrovna tak jsem mohl odpovědět. Moje vlast se už nedá nalézt, zmizela jako to místo v lesíku. Většina mých přátel už stejně odešla, anebo se chystá odejít. Jazyk denně znásilňují všemi prostředky, jež mají v držení, a mají jich hodně. Zbývají uličky. Ty už většinou přejmenovali anebo ještě přejmenují a nechali je zpuštnout. I to dláždění vytrhávají, kostky prý prodávají na stavbu jakýchsi hrází v Holandsku.

Člověk často nemá v životě jinou volbu než mezi dvěma druhy utrpení, dvěma obměnami zoufalství. Je pouze na něm, aby rozhodl, které z nich mu připadne snesitelnější, či dokonce svůdnější, při kterém mu zbude zdání hrdosti anebo aspoň zadostiučinění.

Ještě než jsem odnesl knížku k opsání, dal jsem ji přečíst Heleně a také mamince, která už od mých počátečních literárních pokusů bývala mou první čtenářkou. Protože měla jazykový cit a byla velice

sečtělá, dokázala přesně vystihnout moji klopotnost a jemně mi za ni domluvit.

Heleně se knížka líbila, ale maminka ji k mému překvapení přijala s pláčem. Řekla, že jsem býval vždycky jemný a slušný a teď jsem napsal něco tak sprostého, že tomu ani nemůže uvěřit. Jako bych už nebyl ten, koho pamatuje, který neřekl nikdy ani jediné neslušné slovo.

Neuvědomoval jsem si vůbec, co má na mysli.

Maminka mi tedy podala rukopis a zhruba uprostřed ho téměř štítlivě otevřela a ukázala mi místo, kde přičinila po straně vykřičník.

Zaznamenával jsem v něm rozhovor dvou vilných penzistů, kteří jdou kolem jakési sklepní místnosti, jeden si stěžuje druhému, že v ní je vlhko, navíc družstvo povolilo, aby se v místnosti cvičilo.

„A když skončí, oni tam provádějí nemravnosti.“

Muž s tlamou ožil. „Jaký?“

„Oni si nejdřív natahají žíněnky do všech čtyř koutů,“ žaloval druhý, „a potom si ženský svlíknou tepláky a trička a roztáhnou nohy. Pak zhasnou a v té tmě šoustají a šoustají, že se ani spát nedá. A pak tam nemá být vlhko.“

Pokusil jsem se o zbabělou výmluvu. „To přece neříkám já, to je řeč těch postav.“

Maminka se zeptala, jestli jsem opravdu někoho slyšel takhle mluvit.

Řekl jsem, že mockrát.

Maminka se zarmoutila. Řekla, že i kdybych to slyšel stokrát, nemusím to přece opakovat. Pak dodala, že dřív se takhle nepsalo, knížky se psaly a četly proto, aby se lidé trochu povznesli, ne proto, aby se stali ještě hrubější. Měl bych celý ten rozhovor škrtnout, vůbec by v povídce nechyběl.

Řekl jsem, že mně by chyběl. A dodal jsem, že může být klidná, cenzurují mě jiní, takže knížka určitě nevyjde.

Knížka vyšla jen v zahraničí, ani jsem ji mamince neukázal. Když konečně *Má veselá jitra* mohla vyjít i u nás, maminka sice ještě žila, ale na čtení už neměla ani pomyšlení.

* * *

Někdy začátkem prosince šestasedmdesátého roku si mě i Helenu pozvala třídní naší Nandy a oznámila nám, tvářila se přitom vážně a téměř zkormouceně, že ani při nejlepší vůli nemůže škola dát naší dcerce doporučení k dalšímu studiu. Vy, pane Klímo, obrátila se na mě, jistě chápete proč. Nám všem je to líto, vaše Hanička je milá a snaživá, kreslí opravdu hezky, i při prvomájové výzdobě nám pomáhala. Pak nám paní třídní poradila, že by bylo dobré, kdyby dcera šla do nějaké továrny, tam by rok nebo dva pracovala a továrna by pak mohla udělat to, co škola udělat nesmí (honem se opravila a řekla: nemůže), tedy Nandu doporučit na studia.

Brzy nato se u mě nečekaně objevil Helenin spolužák z fakulty Jirka Dienstbier (já ho znal od doby, kdy jsem učil na Michiganské univerzitě a on se i se ženou u nás zastavil cestou někam na sever Států anebo snad do Kanady). Jirka byl neobyčejně bystrý a vtipný pozorovatel, myslím však, že tehdy o něco méně skeptický než já.

Jeho životní optimismus se projevil i tentokráte. Řekl mi, že několik našich společných kamarádů připravilo text petice, která v podstatě opakuje hlavní zásady Helsinské deklarace, a ta že mimo jiné zavazuje státy, které ji podepsaly, k dodržování základních lidských práv, a jak vím, podepsala ji i naše vláda. Petice nežádá nic víc, než aby vláda to, co svým podpisem slíbila plnit, skutečně plnila. A dodal s radostí až škodolibou, že si opravdu nedovede představit, co by proti takové petici mohli namítat. A vyndal z aktovky čtyři listy strojového textu, abych si jej mohl také přečíst.

Text, který se nazýval *Prohlášení Charty 77*, se opravdu dovo-
lával Mezinárodního paktu o občanských a politických právech

a Mezinárodního paktu o hospodářských, sociálních a kulturních právech, které u nás vstoupily v platnost už před několika měsíci. Ale hned ve třetím odstavci se prohlašovalo, že jejich zveřejnění nám ale zároveň připomíná, kolik základních občanských práv platí v naší zemi zatím – bohužel – jen na papíře.

Hned ten začátek, nezdržel jsem se, vládnoucí soudruhy nepotěší.

Pak následovala rána za ranou, všechny dobře mířené:

V rozporu s článkem 13 druhého paktu, zajišťujícím právo na vzdělání, je nesčetným mladým lidem bráněno ve studiu jen pro jejich názory, anebo dokonce pro názory jejich rodičů... Svoboda veřejného projevu je potlačena... Žádný politický, filosofický či vědecký názor nebo umělecký projev, jen trochu se vymykající úzkému rámci oficiální ideologie či estetiky, nemůže být zveřejněn, je znemožněna kritika krizových společenských jevů; je vyloučena možnost veřejné obrany proti nepravdivým a urážlivým nařčením oficiální propagandy... Svoboda náboženského vyznání, důrazně zajišťovaná článkem 18 prvního paktu, je systematicky omezovaná mocenskou svévolí.

Ve výčtu toho, jak režim porušuje, co se zavázal plnit, se připomínalo, že v zemi neexistuje žádná nestranná instance, že ministerstvo vnitra kontroluje život občanů, odposlouchává telefony a byty, kontroluje poštu, organizuje domovní prohlídky i sledování občanů.

V případech politicky motivovaného trestního stíhání porušují vyšetřovací orgány práva obviněných a jejich obhajoby, zaručovaná článkem 14 prvního paktu i československými zákony. Ve věznicích se s takto odsouzenými lidmi zachází způsobem, který porušuje lidskou důstojnost vězňů, ohrožuje jejich zdraví a snaží se je morálně zlomit.

Nakonec text upozorňoval, že Charta 77 není organizací, nemá své stanovy, přeje si jen sloužit obecnému zájmu, nechce být politickou organizací, chce jen vést konstruktivní dialog s politickou a státní mocí. Zastupovat ji měli tři mluvčí: prof. dr. Jan Patočka, dr. h. c., Václav Havel a prof. dr. Jiří Hájek.

Řekl jsem, že jestli někdo z autorů čeká, že naše moc s ním povede dialog o těchhle nejchoulostivějších otázkách, tak se mylí.

Co by mohli udělat, zajímal se Jiří o můj názor.

Budou řídit.

Ale tím by nám dali jenom za pravdu! A dodal, že prohlášení už podepsala spousta lidí a skoro všichni naši kamarádi.

Jenže to se nikdo nedozví, namítl jsem. Vždyť to tam sami píšete, že kontrolují všechny sdělovací prostředky.

Viděl jsem, že čeká, jestli text také podepíšu, ale řekl jsem, že si to ještě rozmyslím. I když nepochybuju, dodal jsem, že Prohlášení má ve všem pravdu, což, jak známo, ty, kterých se pravda týká, rozzuří nejvíc.

Jistě jsem se trochu vymlouval, protože jsem pořád věřil, že přece jen by Nandu mohli na tu střední výtvarnou průmyslovku přijmout, a na rozdíl od svého přítele a posla s textem jsem si byl jist, že podpis pod tenhle dokument pečlivě zaznamenají a budou zvažovat o vhodném trestu za něj.

Text Prohlášení policie zabavila, ještě než ho tři poslové stáhli odevzdat adresátům: tedy Národnímu shromáždění, vládě a Československé tiskové kanceláři. Prohlášení podepsalo dvě stě čtyřicet dva signatářů: spisovatelů, filozofů, novinářů, kněží i vědců (někteří si přáli, aby se jejich podpis nezveřejňoval), později se postupně přidalo ještě bezmála tisíc dalších (mezi nimi i moje Helena).

Bezpečnost jednala zuřivěji, než moji přátelé čekali. Všem, kteří se pod Prohlášení podepsali, během následujících hodin prohledali byty, zabavili celé bedny tiskovin a rukopisů, předvedli signatáře k výslechům, někteří vzápětí ztratili práci.

Několik dní se nic nedělo, pak vyšel v Rudém právu článek *Ztroskotanci a samozvanci*. I když jsem čekal, že oficiální reakce bude zlobná, to, co představitelé novinářské žumpy vyplodili, předčilo všechno očekávání. V článku, jehož délka překročila délku *Prohlášení Charty* a v němž neocitovali z jejího textu vůbec nic, se mimo jiné pravidlo:

Mezinárodní reakci jsou dobré jakékoli prostředky a jacíkoli spojenci. Korumpuje kohokoli, kdo se zkorumpovat dá, podplácí, skupuje, počítá s odpadlíky a dezertéry z tábora protivníka. Verbuje emigranty, ale i různé ztroskotance žijící v socialistických zemích, ty, kteří jsou z jakýchkoliv důvodů svých třídních reakčních zájmů, z důvodů ješitnosti či slavomamství, renegátství a notorické bezcharakternosti svolni propůjčit svá jména třeba čertu. Ve svém zvilém boji proti pokroku se mezinárodní reakce... snaží často o nemožné – oživit i politické: mrtvolu, a to jak v řadách emigrantů ze socialistických zemí, tak i v řadách zbytků třídních nepřátel v těchto zemích, odrodilců až po různé kriminální a asociální živly. Jednou z forem této „dojemné“ spolupráce je fabrikování všemožných pamfletů, dopisů, protestů a jiných tuctových pomluv, které jsou vydávány za hlas těch „opozičních“ jednotlivců či skupinek a s velkým povykem a koordinovaným způsobem rozšiřovány po celém světě.

Sem patří i nejnovější pamflet, tzv. charta 77, který skupinka z řad zkrachovalé československé reakční buržoazie a také z řad zkrachovalých organizátorů kontrarevoluce 1968 na objednávku antikomunistických a sionistických centrál předala jistým západním agenturám. Jde o protistátní, protisocialistický, protilidový a demagogický hanopis, který hrubě a lživě pomlouvá Československou socialistickou republiku.

Oficiální hanopis zmínil i několik jmen signatářů i s příslušnými charakteristikami. Je to v politickém smyslu pestrá směsice lidských a politických ztroskotanců. Patří k nim V. Havel, člověk

z milionářské rodiny, zavilý antisocialista P. Kohout, věrný sluha imperialismu a jeho osvědčený agent, J. Hájek, zkrachovaný politik, který pod heslem neutrality chtěl vyčlenit náš stát ze společenství socialistických zemí, L. Vaculík, autor kontrarevolučního pamfletu 2000 slov, V. Šilhán, nastrčená figurka bloku kontrarevolučních sil, J. Patočka, reakční profesor, který se dal do služeb antikomunismu, V. Černý, notorický reakcionář.

Chyběl jen požadavek, aby všichni zmínění byli okamžitě uvězněni a co nejrychleji odsouzeni k smrti. Doba se přece jen poněkud změnila.

Aspoň několik zmíněných jmen muselo napovědět těm, kdo se trochu vyznali, že Charta je asi něčím zcela jiným, než zač ji tu vydávají. Nicméně straničtí funkcionáři se snažili a Rudé právo začalo otiskovat rozhořčené dopisy pracujících, kteří protestovali proti Chartě, jejíž obsah neznali.

Byli ovšem pracující, kteří si žádali, aby dřív než podepíší protest, si směli text Charty přečíst, ale určitě jim za to přinejmenším přibyla poznámka v jejich kádrovém materiálu.

Několik dní poté, co začala tato zuřivá kampaň, mi přivezli uhlíři koks. Byli tři, stál jsem u vchodu do sklepa, abych počítal putny. Jeden z uhlířů – kupodivu o mně musel něco vědět – se ke mně naklonil a zeptal se, jestli náhodou u sebe nemám „tu chartu“.

Přinesl jsem jim kopii textu, a dodnes vidím tři chlapy s putnami na zádech (vystoupali do mezipatra), jak opatrně drží v rukou průklepový papír, jako by drželi vzácný pergamen, a s nepředstíraným zájmem a nadšením si čtou text. Vrátili mi ho s prosbou, jestli bych jim ho nemohl opatřit, určitě to nikomu neprozradí. Text jsem jim dal a zřejmě nic nikomu až do této chvíle neprozradili.

* * *

Znovu se nám ozvala Nandina třídní, a když jsme se dostavili do školy, potěšeně nám sdělila, že změnili názor a rozhodli se, že naši Hanku na školu přece jen doporučí. Poděkoval jsem jí, i když mi bylo zřejmé, že ve škole jen dostali nové pokyny. Ohromilo mě, že Státní bezpečnost se s takovou rychlostí rozhodla dát mi najevo, že vzala na vědomí nepřítomnost mého podpisu pod *Prohlášením Charty 77*.

Zastyděl jsem se. Jenže jsem pozapomněl, že Státní bezpečnost nikdy nejednala z lásky k lidem.

Chartu podepsali křesťané i ateisté, odpůrci komunismu i ti, kdo sice byli vyloučeni z komunistické strany, ale zůstali stoupenci socialismu, a to nemluvím o uměleckém přesvědčení. Já Chartu nepodepsal, možná to mé přátele překvapilo, ale nikdo se mě nezeptal proč, nikdo mě kvůli tomu nepovažoval za zrádce. Každý má přece právo jednat podle svého rozhodnutí a uvážení, a o mně všichni věděli, že nerad podepisuji text, který jsem sám nenapsal anebo na něm aspoň nespolupracoval. Vysvětloval jsem nejednou, že když už mám mít nepříjemnosti, pak raději za své vlastní texty.

Hlas Ameriky i Svobodná Evropa opakovaně vysílaly znění Charty a zároveň přinášely zprávy o tom, jak si její text lidé půjčují a opisují. Bylo teď na stranickém aparátu, aby předvedl, že text Charty opravdu byl dílem jen několika zkrachovaných samozvanců a ztroskotanců. Každá totalitní, a navíc okupační moc totiž cítí potřebu, aby ji ve chvíli, kdy někdo zpochybní její legitimitu, veřejnost viditelně (nazývá to: „manifestačně“) podpořila, aby se co nejvíce lidí pokořilo a omočilo v kolaborační špíně.

Po atentátu na nacistického protektora a masového vraha Heydricha svolala protektorátní vláda stotisícové shromáždění na Václavské náměstí, aby přísahalo věrnost Hitlerovi, přivedla k soše svatého Václava pěvce z Národního divadla a přiměla je, aby zapěli národní hymnu, zatímco všichni přítomní na náměstí podle příkazu zvedli pravice k nacistickému pozdravu. (Na omluvu těch, kdo se zúčastnili tohoto absurdního představení, lze uvést, že jakýkoliv projev odporu by v té chvíli stál život.)

O třicet pět let později, tedy v době sovětské okupace, ti, které okupanti dosadili jako vládce v zemi, pozvali přední umělce, především herce do Národního divadla. Tady, v budově, která od svého vzniku symbolizovala národní hrdost, měli všichni sezení podepsat protest proti textu Charty 77.

Jedna z nejfanatičtějších komunistických hereček, Jiřina Švorcová, pateticky přečetla dlouhý projev, který obvyklými frázemi vyhlásoval sepětí s pracujícím lidem, tvrdil, že se podařilo vytvořit mimořádná díla a podat výkony, *které jsou trvalým obohacením duchovního života našeho lidu a dosáhly zaslouženého uznání doma i ve světě. (Tyto hodnoty) vznikaly v sepětí s každodenním dílem našeho lidu, který naše komunistická strana vyvedla z let rozvratu, vznikaly jako součást společného úsilí o bohatý, socialistický rozvoj života v naší zemi, vznikly v příznivém ovzduší péče, porozumění a optimálních podmínek, jež naše společnost pro umění a kulturu vytváří...* Nemohl chybět ani poddanský hold okupantovi. *Plamenný výtrysk Velké říjnové socialistické revoluce ukázal možnosti naplnění tohoto cíle... Velký Říjen už po šest desetiletí... ozařuje pracujícímu lidu a revolučním silám celého světa cestu pokroku, cestu šťastné budoucnosti...* Po všech obvyklých poklonách všem pokrokovým silám celého světa herečka přešla k jádru svého poselství:

Proto si – ve shodě se Závěrečným aktem helsinské konference podáváme ruce přes hranice zemí a kontinentů, vědomi si toho, že skutečné umění, skutečná kultura má pomáhat kupředu jednotlivým národům i lidstvu, má vytvářet porozumění mezi lidmi různých zemí, získávat je pro humanistickou perspektivu míru a vzájemné spolupráce v zájmu šťastného lidského života. Proto však také pohrdáme všemi, kdo v nezkrotné pýše ješitné nadřazenosti, sobeckém zájmu, nebo dokonce za mrzký peníz se kdekoli na světě – a také u nás se našla skupinka takových odpadlíků a zrádců – odtrhnou a izolují od vlastního lidu, jeho

života a skutečných zájmů a s neúprosnou logikou se stávají nástrojem antihumanistických sil imperialismu a v jejich službách hlasateli rozvratu a nesvárů mezi národy.

Tento dokument, který mluvil o optimálních podmínkách pro rozvoj umění v zemi, kde cenzura hlídala každé veřejně pronesené slovo, kde statisícům vzdělců znemožnili jejich práci a stovkám umělců zakázali, aby svobodně zveřejňovali svoji tvorbu, podepsali ke své hanbě (až na několik výjimek) všichni, kteří byli ochotni „za mrzký peníz“ přijmout okupační režim i násilí páchané na kultuře. Po několik dní otiskovalo Rudé právo nové a nové podpisy, nejprve těch známějších a pak už zcela neznámých herců, výtvarníků, hereček, hudebníků či regionálních autorů, kteří věřili, že podpis jim otevře cestu ke slávě. (Na omluvu takového počínání lze něco uvést jen stěží.)

Podobné pokusy okupační moci bývají ovšem dvojznačné: účastníky manifestačního souhlasu s něčím, s čím v hloubi duše nesouhlasí, sice pokoří, poníží, zároveň v nich však posilují nenávist k těm, kdo je pokořili. Několik let poté, co čeští herci podepisovali petici proti *Prohlášení Charty 77* (které většinou ani neznali), to moci vrátili, když ji pomáhali svrhnout.

* * *

Pracovníky Státní bezpečnosti mé vybočení ze společné akce zjevně zaujalo. Pokud jsem mohl soudit, považovali mě za jednoho z těch více aktivních; proč jsem se najednou stáhl? Není to znamení toho, že jsem se dostal s ostatními do sporu, že bych se snad stal, jak to nazývali, nejslabším článkem řetězu? Rozhodli se, že to zjistí, a šli na to po svém. Začátkem února se objevil v Rudém právu článek. Psalo se v něm, že 15. ledna odjížděl z Československa německý novinář Walter Kratzer a u něho při celní prohlídce našli dopis,

v němž byly instrukce, co má v Praze dělat a na koho se má obrátit. Instrukce zněla:

Nejlepší spojkou je spisovatel Ivan Klíma, Praha 4, Nad Lesem 8, telefon 46 12 64. Klíma podepsal Chartu 77, zná všechny, kteří ji podepsali, a je úzce spřátelen se spisovatelem „pražského jara“. Otevře Vám dveře. Kdyby Klíma nebyl k zastížení, obraťte se na Klímovu přítelkyni herečku Marlene Manchini, která bydlí v hotelu Intercontinental.

Ve zbytku článku bylo naznačeno, že můj německý nakladatel je dotován západoněmeckou zpravodajskou službou a z toho plyne, o co jde domnělým bojovníkům za lidská práva, *kteří jsou ve skutečnosti hrstkou ztroskotanců a politických dobrodruhů.*

Smysl toho nesmyslu i se zmínkou o americké herečce, kterou jsem v životě nespátřil, mi byl zjevný. Článkem mi nabízeli, abych veřejně protestoval proti lživé zprávě. Zmínka o herečce mi jen měla tenhle krok usnadnit. Mohl jsem se rozhořčit, že nejen neznám Marlene Manchini, ale ani jsem nepodepsal žádný pamflet hrstky ztroskotanců a politických dobrodruhů, a proto žádám, aby se mi noviny za nepravdivou zprávu omluvily. (Paradoxně ve dnech, kdy většině těch, co podepsali Chartu, vypnuli telefony, mě opravdu navštívila řada zahraničních novinářů, kteří si přáli dozvědět se něco bližšího o politické situaci u nás i o útocích, jimiž komunisti Chartu zahrnuli. Snad jsem v tomhle za své kolegy, co podepsali, odvedl dobrou práci.)

Rudému právu anebo spíše Státní bezpečnosti jsem nehodlal hloupě nalétnout, na článek jsem nereagoval.

V té době mě pozvali do Švédska na premiéru filmové adaptace mého *Milostného léta*. I když jsem věděl, že to je marné, rozhodl jsem se, že si zažádám o pas. Vyplnil jsem tedy složitou žádost, uvedl všechny příbuzné v zahraničí (jednu tetu v Kanadě) a šel si

na Národní výbor pro první nutné razítko. Nic netušící referentka si ode mě vzala formulář a řekla, že to bude trvat jen chvílička, a kamsi se vzdálila. Vrátila se opravdu za chvíliku rozpačitá a připadla mi upřímně vyděšená. Razítko mi dát nemůžou, jistě vím proč. Řekl jsem, že opravdu nevím proč.

„Vy jste podepsal,“ mluvila teď šeptem, „ten pamflet..., tu Chartu.“

Vrátil jsem se domů, a váže každé slovo, jsem napsal ministrovi vnitra protest.

Nechápu, proč by někdo, kdo podepíše Chartu 77, nemohl dostat pas, a tím méně chápu, že někomu, kdo ji nepodepsal, odmítají dát razítko na žádost o pas, a zdůvodňují to tím, že Chartu podepsal.

Uvedl jsem ještě, že jsem zván na premiéru svého filmu, což bývá běžný zvyk, a bude jen ostuda, když napíšu, že nemohu přijet, protože navzdory všem příslibům vlády o dodržování základních občanských práv mi naše úřady odmítají vydat pas.

Asi čtrnáct dní nato mě předvolali k výslechu. Referent měl před sebou můj dopis ministrovi, polovinu z nemnoha řádek, to jsem zahlédl, červeně podtrhánu.

„Vy si myslíte,“ zeptal se dotčeně, „že my nevíme, že jste Chartu nepodepsal?“

Řekl jsem, že já nemůžu vědět, co vědí oni, zvláště, když Rudé právo zřejmě na základě materiálů, které od nich dostalo, napsalo, že jsem Chartu nejen podepsal, ale ještě jsem nejlepší spojka, protože všechny signatáře znám.

„Tak vy jste ten článek četl?“ potěšil se. „Proč jste neprotestoval, když jste věděl, že to byla mylná informace?“

Řekl jsem, že by to nemělo smysl.

Když chtěl vědět, proč si to myslím, vysvětlil jsem: „Protože vím, že to, co Rudé právo napíše, je pravda, i kdyby to byl omyl.“

Trochu mu zacukalo kolem úst a rychle se začal ptát na něco jiného.

Choval se tentokráte bezmála kolegiálně, buď měl hrát hodného referenta, anebo mu aspoň nedali pokyn, aby hrál zlého. Poznamenal, že by bylo jistě možné o pasu pro mne uvažovat, pokud bych také já projevil trochu dobré vůle.

Řekl jsem, že nikomu nepřísluší posuzovat moji dobrou vůli, pokud požaduji něco, nač mám samozřejmé právo. Najednou jsem se polekal, že mi pas sice dají a pustí mě ven, ale nazpátek už nikoliv. Řekl jsem rychle, že premiéra už proběhla, takže můj úmysl jet do Švédska ztratil opodstatnění a nikam jinam se nechystám.

„Takže vy vlastně pas nechcete?“ zeptal se a předstíral překvapení.

„Radši počkám,“ napadlo mě, „až ho budou dostávat i všichni mí přátelé.“

„Dobře,“ řekl, „ale ne abyste si pak někde v nějakém zahraničním rozhovoru stěžoval, že vás potlačujeme ve vašich právech.“

Pas jsem tedy nedostal, zato mi vypnuli telefon a zabavili technický průkaz od auta, ačkoliv jsem si den předtím dal v servisu auto připravit na technickou prohlídku.

Marlene Manchini, pokud vůbec žila, a byla dokonce v Praze, jistě mezitím odjela.

(Tajná policie)

André Maurois ve svých Dějinách francouzské revoluce napsal: *Robespierre byl všemocný, byl ztracen, neboť ztratil smysl pro míru.*

Všechny tři velké evropské revoluce byly krvavé a jejich vůdci ztratili smysl pro míru. Všichni omámili aspoň část obyvatel velkolepými plány a sliby nového, lepšího uspořádání společnosti. Mezi jejich stoupenci a obdivovateli byli lidé vzdělaní, dělníci i venkovský lid, také ulice, lůza, udavači a bezvýhradní vykonavatelé jejich vůle.

Diktátoři vraždili své skutečné i domnělé odpůrce, poslali na smrt i své nejbližší spolupracovníky. Robespierre Dantona či Héberta, Hitler Röhma, Stalin prakticky všechny, kdo mu pomáhali získat moc i páchat zločiny. Počtem obětí byly bolševická i nacistická revoluce daleko krvavější než ta francouzská.

Robespierrova diktatura se udržela necelé dva roky, než její hlavní vůdce skončil pod gilotinou, Hitlerova vydržela dvanáct let, tedy až do chvíle, kdy Vůdce, poražen ve válce, kterou rozpoutal, spáchal sebevraždu. Leninova a posléze Stalinova diktatura trvala déle než třicet pět let, tedy až do chvíle, kdy diktátor na vrcholu dobře organizovaných ovací a všeobjímajícího pochlebnictví zemřel, ať už sklácen mrtvicí, anebo dobře utajenou vraždou.

V čem tkvěl rozdíl mezi možnostmi Robespierra a druhých dvou diktátorů? Robespierre nestačil rozbouřenou lůzu zorganizovat, postavit ulici plně do svých služeb, nevytvořil svoji politickou policii, která by ho obklopila zvenčí neprostupným krunýřem a která by za něj krok za krokem prováděla jeho politiku a nehleděla přitom na počet mrtvých, které za sebou zanechává.

Absolutní moc dvou moderních diktátorů spočívala právě na bezohledné, nezákonné moci početného policejního sboru a na speciálních gardách, jejichž činnost v posledku řídili a kontrolovali právě diktátoři sami.

Takovému zřízení politické policie muselo předcházet ideové zdůvodnění. V Rusku, stejně jako v Německu, taková policie existovala i před násilnou změnou poměrů. Protože předrevoluční Rusko oplývalo těmi, kdo usilovali svrhnout carský režim, byla tajná policie zvaná ochranka početná a na ruské poměry i výkonná. Sledovala revolucionáře nejen doma, ale i když se uchýlili do demokratičtější ciziny. Carská ochranka, aspoň tak soudí znalci, byla největší a také nejvýkonnější tajnou politickou policií své doby (zaměstnávala kolem patnácti tisíc agentů). V důsledku její činnosti stovky odpůrců carského režimu strávily část svých životů ve vězení anebo v sibiřském vyhnanství. V průměru sedmnáct odpůrců carismu ročně končilo na popravišti. Mezi nimi za přípravu atentátu na cara i Alexandr Iljič Uljanov, starší bratr Vladimíra Iljiče, který později vystupoval pod jménem Lenin. Vůdce bolševické revoluce tedy měl osobní důvod, aby ochranku nenáviděl, ale zároveň v praxi poznal její význam pro ochranu státu. (Podobně rozporný vztah k politické policii měli i jeho nejbližší spolupracovníci.)

Porevoluční režim museli jeho tvůrci ostražitě chránit a zároveň odsuzovat policejní metody, které používal. Navíc existovala teorie, která s odvoláním na klasiky marxismu tvrdila, že po socialistické revoluci veškerá potlačovací role státu zanikne. V rozsáhlejší kompilační studii *Stát a revoluce* se Lenin s pomocí mnoha citátů z Marxe a Engelse pokusil vyložit svůj názor na potlačovací roli státu po revoluci.

Dovršením proletářské revoluce bude podle něho ...*proletářská diktatura, politické panství proletariátu. Potřebuje-li však proletariát stát jako **zvláštní** organizaci násilí, pak se sama sebou vnucuje otázka: je možno vytvořit takovou organizaci bez předběžného odstranění, bez zničení státní mašinerie, kterou **pro sebe** vytvořila buržoazie?* Marxisté, tvrdil Lenin, uznávají, že je nutno, aby proletariát, až dobude politickou moc, zničil nadobro starou státní mašinerii a nahradil ji novou...

Tak byla teoreticky zdůvodněna nutnost státního teroru. A kdo jiný dokáže teror dlouhodobě uskutečňovat než dobře zorganizovaná policie?

Lenin vzápětí, co ukořistil moc, založil politickou policii (nazývala se zpočátku čeka – akronym z ruského názvu Mimořádný komisariát pro boj s kontrarevolucí, spekulací a sabotáží). Během tří let pod vedením polského bolševika Felixe Dzeržinského už tato revoluční policie, která dostala za úkol zlikvidovat politické odpůrce a v podstatě všechny, kdo nějak reprezentovali minulý režim, zaměstnávala zhruba čtvrt milionu ke všemu odhodlaných a fanatických vykonavatelů diktátorovy vůle. Počet údajně popravených, ve skutečnosti zavražděných, přesahoval deset tisíc obětí měsíčně. Zároveň hned po revoluci začala čeka zřizovat první koncentrační tábory. Čeka pak byla několikrát přejmenována a organizačně přerazována, ale nikdy neprestala sloužit jako bezohledný nástroj diktatury. V době Stalinovy vlády počet zavražděných stoupal, narůstalo i množství koncentračních táborů. Po druhé světové válce se pak po vzoru sovětské politické policie a pod přímým vedením sovětských poradců zakládaly sesterské organizace ve všech zemích, kde se zmocnili vlády komunisté.

Nacistická diktatura mohla využít jak zkušeností bolševiků, tak italských fašistů, navíc i německé tradice, k níž patřilo zakládání polovojenských organizací a klubů.

Už několik let před převzetím moci měl Hitler k dispozici milionovou organizaci SA vedenou penzionovaným kapitánem dělostřelectva Ernstem Röhmem. Kromě toho jeho fanatický stoupenec Heinrich Himmler velel daleko méně početnému, zato elitnímu sboru SS, který plánoval použít jako stranickou policii. Příslušníci SS byli od počátku vedeni k bezohlednosti, k slepé poslušnosti, která je dovedla k tomu, že se dopouštěli hrůzných zločinů od mučení vězňů a od nelidských lékařských pokusů až po masové vraždy v plynových komorách.

Jeden z vůdčích nacistů Hermann Göring velel osmdesátitisícovému sboru pruské policie a na jejím základu pak založil gestapo, jeden z nejvýkonnějších sborů tajné státní policie na světě. Gestapo ve své krutosti nezaostávalo za tajnou státní policií v Sovětském svazu.

Vzhledem k tomu, že nacisté jako jediní z politických stran vládli tak početnými ozbrojenými a také ke všemu odhodlanými sbory, jejich převrat (jistě tu hrálo roli, že se tak dalo uprostřed mírové Evropy) proběhl až neuvěřitelně hladce a v daleko kratším čase než převrat bolševický. Hned prvního dne po převratu podle předem připravených seznamů policie zatkla víc než půldruhého tisíce komunistických funkcionářů a vzápětí začali zatýkat i funkcionáře ostatních politických stran. Protože zatčených bylo tak mnoho, že se nedali směstnat do stávajících věznic, dvacátého prvního března 1933, tedy necelý měsíc po převratu, Himmler založil v bývalé pračárně nedaleko města Dachau první koncentrační tábor, určený původně jen pro pět tisíc obviněných, na něž byla uvalena vyšetřovací vazba.

Pro nacisty, tak důkladně připravené na převrat, nebylo obtížné během několika týdnů získat v zemi absolutní moc. Do čela tajné policie stále rychleji pronikaly složky Himmlerovy SS, které také dostaly pod svou správu rostoucí síť koncentračních táborů.

Teror v prvních letech nacistické vlády se sice počtem obětí nedal srovnat s bolševickou hrůzovládou, přesto zasáhl desetitisíce německých občanů a nakonec vyvrcholil vyvražděním šesti milionů Židů.

V Československu během krátkého mezidobí mezi koncem protektorátu a komunistickým převratem v roce 1948 neměla strana komunistů svůj (aspoň nikoliv legální) ozbrojený sbor, nicméně komunista Nosek řídil ministerstvo vnitra a nedávný velitel 1. československého armádního sboru v Sovětském svazu generál Ludvík Svoboda i ministerstvo obrany. Tři dny před převratem se však na

velkých závodech z členů strany urychleně ustavovaly dělnické milice, které se také ihned vyzbrojovaly. (Tento zjevně nezákonný a protiústavní čin jistě zpochybňuje tvrzení komunistických vůdců, že se k moci dostali legitimně.) Ozbrojení příslušníci komunistické strany pochodující Prahou jistě ovlivnili rychlou přeměnu demokratické společnosti v diktaturu sovětského typu.

Komunistický novinář Rudolf Černý z rozhovorů s prezidentem Antonínem Novotným sestavil jeho paměti. V nich se v druhé polovině padesátých a po většinu šedesátých let prezident a nejvyšší představitel komunistické strany údajně vyjadřoval o nutnosti policejního teroru zcela jednoznačně.

Pod pojmem „sovětský teror“ mínil Lenin obranu diktatury proletariátu proti silám, které po prvních porážkách ve VŘSR přešly z pozic ideologického boje k sabotážím a vraždám. Sovětská vláda po celé měsíce odpovídala na teror reakce tresty na svobodě. (Toto tvrzení je naprosto lživé – I. K.) Až po atentátu Kaplanové na Lenina byli bolševici nuceni popravovat některé své odpůrce. To se přirozeně odrazilo v posilování bezpečnostních orgánů a v soudnictví. V roce 1948 události v Československu v mnohém odpovídaly tehdejšímu událostem v sovětském Rusku. Zostřoval se třídní boj, takže lidová moc proletariátu v Československu se začínala upevňovat především v mocenských aparátech... V Bezpečnosti, v armádě, v prokuratuře.

Nová komunistická vláda rychle odstranila z policie i z armády všechny své skutečné i případné odpůrce a nahradila je spolehlivými členy strany. Změny se dotkly především Státní bezpečnosti; Sovětský svaz poslal poradce, kteří žádali zavést vyšetřovací metody, do té doby u nás nemyslitelné už proto, že je občané znali jen z praxe gestapa. Ti, kdo přežili vyšetřování, a nakonec i někteří

z vyšetřovatelů popsali, jakým způsobem vyšetřování probíhalo. Obvinění byli mučeni bitím, elektrickým proudem, žízni, pálení na nejcitlivějších částech těla, umísťování do podzemních nevytápěných cel. Účinnou metodou, jak zcela zlomit člověka obviněného často z neexistujících a absurdních zločinů, bylo zbavit ho možnosti odpočinku.

Většina významných politických vězňů byla vyšetřována v ruzynské věznici. Náčelník tamních vyšetřovatelů Doubek o této metodě napsal: *Proto bylo stanoveno, že jestliže výsledek vyšetřování má mít nějaký výsledek, musí být prováděn (výslech) nejméně čtrnáct až šestnáct hodin denně.* Vyšetřovaný měl určenou dobu ke spánku od desíti večer do šesti ráno. *Když přijde na celu ve 24 hodin, ihned stejně neusne, protože je od výslechu rozrušen, a ráno musí v 6 hodin vstát. Mimo to může být ještě v noci strážnými orgány probuzen. Protože i u výslechu musí stát, je potom vyčerpán tělesně i duševně a vyšetřující orgán nemá potom tolik práce s usvědčováním, protože vyšetřovanec je povolnější.* Skutečnost byla ještě drastičtější, protože vyšetřování často museli celou noc v cele prochodit, otékaly jim nohy a často už únavou ztráceli vládu nad vlastními slovy.

Výslechy pod vedením sovětských poradců pak měly jediný cíl: přimět vyšetřovaného, aby přijal předem vypracovaná obvinění z velezrady, ze špionáže, sabotáže či jiného hrdelního zločinu.

Lidé zlomení dlouhodobým mučením a opakovaně přesvědčovaní, že nemají jinou naději než se přiznat, což jim posléze bude sloužit jako polehčující okolnost, se přiznávali i k neabsurdnějším zločinům. Narychlo „vyučení“ soudci a prokurátoři spolu s těmi, kteří byli ochotni plnit bez odmluv příkazy nové moci, pak odsuzovali zmučené vězně k dlouholetým žalářům anebo je posílali na popraviště.

Vyšetřovatelé dobře věděli, že přiznání jsou vynucená, že zjevně postrádají jakýkoliv reálný základ anebo vycházejí jen z jiných stejně vynucených doznání. Přesto celá komanda vyšetřovatelů použí-

vala tyto zdokonalené středověké metody bez zřejmého zaváhání. Stejně jako v Sovětském svazu, stejně jako v nacistickém Německu si politická policie zločinně počínala nejen s vědomím vládnoucí moci, ale přímo na její pokyn, přičemž cynismus, s nímž to konala, nabýval až absurdní podoby.

Hlavně nabádala organizace (KSČ) všechny své členy k houževnatosti při výslechu a stejně jako vedení vyšetřování a vedení ministerstva podporovalo názor, že každý, kdo je zatčen, je nepřitelem a musí být za každou cenu usvědčen. A k tomu, že má právě pomáhat vytrvalost a houževnatost vyšetřovacích orgánů. Např. organizace také podporovala a kontrolovala soutěž jednotlivců o nejlepší výslechový čas, odměňovala knižními cenami orgány, kteří v průběhu určitého měsíce dosáhli nejlepšího průměrného výslechového času. (Doubek)

To vše se mohlo dít pouze proto, že moc zrušila jakékoliv záruky základních občanských svobod, že povýšila represivní orgány nad zákony, nad soudní moc, které přiřkla roli těch, kdo museli vzít vážně i nejnesmyslnější obvinění.

V koncentračních táborech během několika let u nás skončilo bezmála dvě stě tisíc občanů, sto sedmdesát osm politických vězňů dali komunisté popravit. Materiály k procesům, které podobně jako sovětské procesy neměly se skutečnými soudními přelíčeními nic společného, dodávala Státní bezpečnost. Ta rovněž rozhodovala o rozsudcích, o výši trestu, i když zvláště v případech trestu smrti prominentním obžalovaným návrh rozsudku musel ještě schválit nejvyšší orgán komunistické strany.

Tajná politická policie je ve všech diktaturách neodmyslitelnou součástí moci. Z nepočetné složky Sboru národní bezpečnosti se u nás po komunistickém převratu rozrostla v nejdůležitější bezpečnostní útvar, který v padesátých letech čítal pět tisíc stálých

zaměstnanců a využíval služeb bezpočtu agentů, drobných udavačů a donašečů. I když se Státní bezpečnost starala také o špionáž, od počátku se soustřeďovala na to, co už jako hlavní úkol vytyčil Lenin a co se nazývalo boj s vnitřním nepřítelem. Mezi nejčastěji pronásledovanými byli v prvním popřevratovém období především demokratičtí politici, účastníci západního odboje, lidé s nevhodným třídním původem (ten měl v naší společnosti kdekdo), ale brzy i významní komunističtí funkcionáři; pro ovzduší ve společnosti totiž bylo důležité, aby za nepřítele mohl být označen každý – jedině tak mohl společnost ovládnout strach ochromující každou snahu o odpor. (V Sovětském svazu popravili i hlavní organizátory teroru, nejvyšší náčelníky tajné policie Jagodu a o něco později i jeho nástupce Ježova. U nás nejhorší teror netrval natolik dlouho, stačili popraviti jen několik vysoko postavených funkcionářů komunistické strany.)

I když po smrti sovětského diktátora Stalina nejbrutálnější represe ustaly, tajná Státní bezpečnost se stala pro totalitní moc ještě nezbytnější. Tam, kde přestal působit živočišný strach, musel stanout člověk, který sleduje, naslouchá a varuje. Bylo totiž třeba zajistit účast ve volbách, na manifestacích, na brigádách, vědět, o čem se lidé baví v soukromí, jaké anekdoty si vyprávějí, zjistit, jestli neproměňují povolené organizace v buňky odporu (tak jako se to stalo v šedesátých letech v uměleckých svazech), jestli dokonce nezakládají nějaké ilegální organizace, jestli neposlouchají „štva-va“ zahraniční vysílání, jestli se nestýkají s cizinci, nebo dokonce s cizími diplomaty, jestli si nepůjčují „závadovou“ literaturu. Státní bezpečnost ani po sovětské okupaci v roce 1968 nevraždila, zato sestavovala dlouhé seznamy nespolehlivých občanů, které bylo třeba nepouštět do ciziny ani jejich děti na studia, nepřijímat nikoho z rodiny na žádné kvalifikované, natož vedoucí místo, aspoň občas je sledovat, získat z jejich okolí informátory, fotografovat je, opakovaně je volat k výslechům, občas prohledat jejich byty (někdy v je-

jich přítomnosti, někdy naopak v jejich nepřítomnosti), montovat odposlouchávací zařízení. Její pracovníci psali anonymní výhrůžné dopisy, sbírali usvědčující materiál, který případně mohl posloužit k politickému procesu. Obzvláště aktivním odpůrcům brali řidičské průkazy, odpojovali jim telefony, občas někoho naložili do auta, odvezli do vzdáleného lesa, tam s ním obvykle vedli výhrůžné řeči, nakonec ho někde, pokud možno co nejdále od jakékoliv silnice nebo lidského obydlí, zanechali. (Muzikologa Ivana Medka například v lese zmlátili do bezvědomí, hodili ho do příkopu a odjeli.)

I soud už se občas tvářil jako skutečný soud a v ojedinělých případech se neřídil přáním vyšetřovatelů. Strach z naprosto nevyzpytatelné represe spojené s mučením a možností ztráty života mizel. Státní bezpečnost teď měla za úkol vyvolat v občanech vědomí, že kdo se zdrží jakýchkoliv projevů odporu či protestu, může si být jist, že si bude žít v klidu, zatímco ten, kdo protestuje, si může sám za to, že o takový klid přichází.

Svým způsobem byla taková práce náročnější než v době přímého teroru. Nebylo tedy divu, že když po pádu komunistického režimu Státní bezpečnost rozpouštěli, měla zhruba třináct a půl tisíce zaměstnanců, tedy ve srovnání s lety gottwaldovského teroru počet téměř dvojnásobný.

Kapitola sedmá

Charta 77 během několika týdnů od svého vzniku vydala několik důkladně zpracovaných dokumentů (mezi chartisty bylo i několik výborných právníků), které jednou upozorňovaly, jak se omezuje některým mladým lidem právo na vzdělání, podruhé na snahu státních institucí pronásledovat věřící, jindy na protizákonné procesy anebo na porušování pracovního práva. (Když přátelé připravovali text o potlačování svobody slova a literatury obzvláště, obrátili se i na mě, abych pomohl dokument připravit.) Hned v lednu zatkla Bezpečnost Václava Havla, jednoho ze tří mluvčích. Správně předpokládala, že v něm má Charta člověka s mimořádným politickým nadáním. Třináctého března po celodenním výslechu v pochmurných prostorách Bezpečnosti zemřel druhý mluvčí Charty, profesor Jan Patočka.

Smrt vynikajícího filozofa, s nímž Bezpečnost zacházela jako se zločincem, se vládcům naší země příliš nehodila, ale zůstali věrni svému odhodlání předvést, že kdo se pokusí popravdě pojmenovat ničemnosti, které páchají, zůstane psancem i po smrti.

Navzdory nenávistné kampani proti Chartě se na pohřeb jejího prvního mluvčího vydaly tisíce lidí. My, kteří jsme už znali tváře svých vyšetřovatelů, jsme je zahlédali, jak se prodírají smutečným davem a rozhlížejí se, aby zaznamenali co nejvíce z těch, kdo se odvažují veřejně truchlit. Protože se pohřeb konal v Břevnově, kde se v sousedství nacházel motocyklový okruh, vyslala Bezpečnost na místa motocyklisty, kteří naplno túrovali své motory. Nad hlavami lidí přelétaly helikoptéry, slova pronášená nad hrobem překryl motorový řev.

Fízlové se otáčeli zády ke hrobu, kde probíhal pohřební obřad, a fotografovali nás, kteří jsme sem přišli. Tyto projevy zarputilosti,

která se nedokáže ztišit ani před mrtvým, odhalily ubohost těch, kdo v zemi vládli, víc, než mohl svést jakýkoliv kritický dokument.

Moji adresu otištěnou v Rudém právu si mnozí schovali (byla to jediná zveřejněná informace, jak navázat spojení s Chartou). Docházely mi občas souhlasné dopisy (vesměs nepodepsané) a jedna várka dopisů sprostých a urážlivých (sice podepsaných, ale bez adres a nejspíš i s falešnými jmény). Mezi dopisy byl i jeden podepsaný jakýmsi Matuszkem z Frýdku-Místku, pisatel uvedl i plnou adresu a prosil mě o další informace o Chartě, protože by ji rád také podepsal. Odpověděl jsem mu, že písemně informace dávat nechci, ale pokud přijede do Prahy, může se u mě zastavit.

Několik dní nato u mě brzy ráno zazvonil vyčouhlý, hubený a obrýlený mládenec, který mohl být tak ve věku našeho Michala. Ve dveřích se ostýchavě představil a vysvětlil, že přijel už o den dřív, ale nezastihl mě, tak přespal v parku, naštěstí byla teplá noc. Pak začal chrlit svůj příběh. Studuje na gymnáziu ve Frýdku, ale teď má samé nepříjemnosti. Dostali jako téma písemky vyjádřit svůj názor na Chartu a on napsal, že z toho, co o Chartě ví, soudí, že je užitečná, a proto s ní souhlasí. Byl z toho velký poprask, ředitel si ho zavolal a řekl mu, že pokud vůbec dostuduje, na vysokou se určitě nedostane. Navíc někdo ve škole strhal obrazy Gustáva Husáka a oni teď svalují vinu na něho. Kamarád mu věnoval zlatý dolar, on si ho dal provrtat a nosil ho na krku, ředitel pak na něj řval, že to je provokace. Připadá mu, že v naší zemi je všechno hnusné, lidi se přetvařují, v rádiu i v televizi se lže, doma mu nadávají, že si dělá nepříjemnosti, a přitom si myslí totéž co on. Už tu nechce žít, a rozhodl se z toho srabu tady utéct.

Připadal mi jako citlivý člověk, rozhodně nevypadal na nějakého provokatéra. Jenže utéct ze země nebylo tak snadné, jak si představoval. Začal jsem mu jeho úmysl rozmlouvat, u nás přece žije spousta slušných lidí, člověka nesmí znechutit mizera, který dělá ředitele. Jednou se to u nás změní k lepšímu, a aby se to mohlo stát, je tu zapotřebí každého poctivého člověka.

Nevěděl jsem, jestli jsem ho trochu zviklal, ale poděkoval mi a odešel.

Nijak jsem mu nelhal, byl jsem opravdu přesvědčený, že navzdory znemravňujícímu režimu pořád u nás žije víc slušných lidí než darebáků.

* * *

Skutečnost, že jsem nepodepsal Chartu a nadále jako bych se zdržoval vši protestní činnosti, připadala Státní bezpečnosti podezřelá. Po Hrabalově sebekritice už dlouho nepřemluvili nikoho, kdo by okázale přiznal, že se mýlil – a to ještě Hrabal byl zjevně člověk nepolitický a jeho sebekritika tedy neměla patřičný dopad.

Jen několik týdnů po mém posledním předvolání do Bartolomějské mi poštačka doručila známou obsílku.

Ve vrátnici si mě vyzvedl týž referent, který se mnou probíral moji stížnost ministrovi vnitra. Tvářil se přívětivě, přeptal se na mé zdraví, a jestli jsem nedostal pozvání na další premiéru v zahraničí.

Když ve výtahu stiskl tlačítko, všiml jsem si, že mě hodlá vézt do vyššího patra než obvykle. Zeptal jsem se, kam mě to dneska vede, a on odpověděl, že jedeme o dvě patra výše. A to v každém slova smyslu.

Chodby, po nichž mě vedl, opravdu byly poněkud méně šeré. Pak zaklepal na jedny z dveří, a když jsme vešli, žasl jsem, protože jsem se nečekaně ocitl v lidském prostředí. Na stěně dokonce visely obrazy a na zem položili docela slušný koberec. Sekretářka, když jsem poněkud zmateně pozdravil, mi popřála dobrý den. Vstala od svého stolu, otevřela vypoštětá dveře a sdělila mi, že soudruh plukovník už na mě čeká.

Vstoupil jsem tedy do další místnosti, všiml jsem si knihovny přeplněné různými sebranými spisy a hned nato mužíka v šedém obleku s tváří mírně funkcionářsky opuchlou.

„Á, pan Klíma,“ zaradoval se, vstal od stolu, podal mi ruku a představil se jako Irovský. Ukázal na koženkové křeslo a vybídl mě, abych se posadil, pak se jako slušný hostitel zeptal, jestli mi může nabídnout něco k pití. Řekl jsem, že děkuji, nemám žízeň.

Pozval mě sem, oznámil mi, protože by si rád se mnou promluvil, jak se říká, o životních plánech, omlouvá se za úřední formu svého pozvání, ale ať náš rozhovor rozhodně nepovažuji za výslech. Byl by mě pozval třeba do kavárny, kde by to bylo jistě příjemnější, ale pokud o mně slyšel, tuší, že bych takové pozvání odmítl. Pak opakoval svoji nabídku, budu si přát víno, kávu nebo aspoň minerálku?

Opakoval jsem, že nemám žízeň a opravdu nic nechci, ale sekretářka mi stejně přinesla minerálku.

Pak následoval rozhovor, který se pravděpodobně v nějakých instrukcích a učebnicích Státní bezpečnosti označoval za „srdečně přátelský“.

Soudruh plukovník mě ujistil, že setkání se mnou je pro něj výjimečné. Kdy se mu dostane příležitosti posedět se světoznámým spisovatelem? Slovo světoznámý zdůraznil, buď aby mi zalichotil, anebo aby mě upozornil, že ví o zahraničních vydáních mých knížek i o uvádění mých her, což může být také považováno za čin nepřátelský vůči státu, socialismu a v podstatě vůči všem pokrokovým silám na celém světě v jejich boji za mír. Pak se, jakkoli to bylo přízračně nesmyslné, chvíli vyjadřoval o literatuře, promluvil krátce o Hemingwayovi, jehož knížka ze španělské občanské války mu připadala docela pokroková, také o Howardu Fastovi, který naopak, jak se zdá, zběhl k nepřítelům socialismu. „A co vaše knížky?“ zajímal se. „Poptával jsem se po nich tady hned za rohem, jak je prodejna knih v tom domě, kde jste kdysi taky pracoval. Ale neměli od vás nic.“

Když na mě křičeli, když mě vyslýchali, bylo velice snadné mlčet, ignorovat otázky anebo sdělit, že nebudu vypovídat. Ale pokud se chlapík proti mně jako by podívoval, že ode mě nesehnal knížku,

připadalo mi hloupé neodpovědět, i když jsem věděl, že je to jen jakási podivná hra, že se nikde neptal, poněvadž dobře ví, že se moje knížky v knihkupectví nesmějí objevit. Dost možná to byl právě on, kdo vydal příkaz, aby jeho podřízení, pokud takovou knížku zahlédnou třeba i v soukromé knihovně, okamžitě ji zabavili.

Řekl jsem, že u nás mi nesmějí knížky vycházet.

„Ale to je škoda,“ řekl, „to vás musí mrzet. Nebo vám je to snad jedno?“

Řekl jsem, že člověka mrzí víc věcí.

Moji narážku přešel. „Ale určitě něco píšete, nějaký ten románek. A taky hry. Říkal mi kolega, že vám hráli něco ve Švýcarsku, taky ve Vídni. Trochu jste si prý utahoval z našich poměrů. Ale to už patří k vašemu řemeslu,“ dodal rychle. „Byl jste se podívat na premiéru?“

Řekl jsem, že mně i ženě odebrali pas.

„A proč si o něj znovu nepožádáte?“ podivil se. A hned dodal: „Ale nebudu vám klást otázky. Ještě byste si připadal jako u výslechu.“

Jako bych si mohl připadat v tomhle hnízdě nějak jinak. Leda snad jako v hodně pitomém snu.

Plukovník se rozhodl v rámci přátelsky pojatého rozhovoru docela změnit téma a začal se mnou rozmlouvat o houbaření. Slyšel, že to je můj koníček (i to mu jeho zvědové donesli), ale tady jsou normální lesy už vysbírané. Kde dneska najdete hříbek? postěžoval si. Leda nějakou tu bedlu nebo růžovku. A navrhl mi, že by mě zavezl do vojenského pásma, tam je hříbků, že bych nasbíral za chvíli plný koš.

Pak se znovu vrátil k mému psaní a vyslovil prosbu, že by si rád ode mě něco přečetl.

Opakoval jsem, že mi tady knížky nevycházejí.

„Ale od toho, co posíláte panu Jürgenovi tam do Švýcar, přece musíte mít kopii.“

Řekl jsem, že žádnou kopii od svých knížek nemám, ještě bych z toho mohl mít nepříjemnosti.

„To by mě mrzelo,“ posmutněl, „přece se doma aspoň podívejte, třeba se vám tam někde přece jen nějaká kopie válí.“ Nedodal, že by mohl okamžitě poslat tlupu svých podřízených, aby mi ji doma pomohli najít, zato dodal: „Samozřejmě po přečtení vám ji ihned vrátím.“

Pak si ten dobrý brach ještě jako by vzpomněl, že když naposledy mluvil se soudruhem ministrem, zmínil se mu, že snad naše orgány nevyšly vstříc mé žádosti o pas. „To nebylo správné. To bylo přímo špatné. Umělce musíme podporovat. I když nás někdy trochu zlobí. Víte, co mám na mysli, ale to si neberte osobně. Víte, někdy nám naši lidi dole chtějí předvést, jak jsou bdělí, ale přeženou to. Pane Klíma, kdybyste měl někdy pocit, že se něco takového děje, že vás nějak sekýrují, zavolejte mi, dám to přešetřit a zjednám nápravu. Tady,“ dodal téměř slavnostně, „máte moji vizitku i s číslem přímo sem na můj stůl, tuhle vizitku dávám málokomu, vidíte, jak vám důvěřuji.“ Vstal a pokročil ke mně, poděsila mě představa, že mě má snad v úmyslu na rozloučenou obejmout a políbit, ale on jen dodal: „A kdybych já chtěl zavolat vám, mohl bych dostat i vaše číslo?“ (Jako by ho už dávno neměl zjištěné, jako by nevěděl, že mi telefon už dva měsíce nefunguje.) Řekl jsem, že mi telefon zřejmě odpojili.

„Copak,“ podivil se, „porucha?“

„Tak mi to vysvětlují. Říkají, že to nejde opravit.“

„Divné,“ předstíral údiv, „vidíte, takhle se u nás pracuje. Nechce se jim do práce, tak řeknou, že to nejde opravit. S tím by se mělo něco udělat. Kdybyste chtěl, mám nějaké známé na spojích, zaurgoval bych vám to.“

Představa, že člověk, který mi nejspíš dal telefon vypnout a který měl docela jistě moc dělat dalekosáhlejší rozhodnutí než přikázat, aby mi telefon opět zapnuli, se teď tváří jako někdo, kdo využije známých v telefonní centrále, už patřila opravdu jen do absurdní komedie. Měl jsem chuť říct mu, že vypnutý telefon mi nevadí, stejně jsem do něho nemohl nic povědět, protože byl odposlouchávaný,

ale řekl jsem jen, že mu děkuju, ale je mi docela příjemné, že mi telefon dává pokoj, jenom mě rušil při práci.

Pak mě můj referent, který zřejmě čekal v předpokoji se sekretářkou, vyvedl z budovy.

Venku jsem v kapse nahmatal vizitku. Nebyl to sen. Vizitku bych měl vyhodit, protože kdo z mých přátel si nosí u sebe vizitku plukovníka Státní bezpečnosti? Zašel jsem za Ludvíkem a vyprávěl mu o tom podivném rozhovoru v horním patře estébácké strojovny.

„Třeba tě chce jmenovat svým zástupcem,“ míní Ludvík. „A pokud tě zve na houby, řekni, že bych jel s vámi.“

Uplynul asi týden, u dveří zazvonil tentokráte uniformovaný příslušník s předvoláním na obvodní oddělení Bezpečnosti. Svoje auto mám přivést s sebou.

Namítl jsem, že už jsem byl na technické prohlídce před necelým měsícem, technický průkaz mi sice zabavili, ale když jsem odstranil domnělou závadu na světlometu, průkaz mi vrátili.

Chvilí váhal, jestli se má se mnou vůbec bavit, ale pak řekl, že můj vůz musí být prohlédnut, poněvadž „u Tábora došlo k přejetí člověka modrým žigulíkem a pachatel ujel“.

Řekl jsem, že v Táboře jsem nebyl několik let, a on mi odpověděl, že pokud se do dvou hodin nedostavím, budu předveden.

Představa, že budu muset dokazovat, kde jsem byl v nějakou hodinu nějakého dne, a že mi klidně můžou tvrdit, že našli na kapotě zaschlou krev, a hodlají mě tedy obvinít z usmrčení chodce, mě znepokojila.

Vzpomněl jsem si na vizitku pana plukovníka a na jeho prohlášení, že mě ochrání před zbytečným sekýrováním příliš horlivých policistů.

Po chvilce váhání jsem vytočil jeho číslo, opravdu mě spojilo přímo s ním, protože jsem poznal jeho hlas. Řekl jsem mu o svém předvolání a o srážce modrého žigulíka s chodcem v Táboře, kde jsem několik let nebyl.

„Vidíte?“ zavolal. „Tady to máte. Místo aby si zjistili, kde jste byl, sekýrují vás. Nechod'te nikam. To zařídím.“

Poděkoval jsem a zavěsil.

Vzápětí jsem si uvědomil, že se ani nezeptal, kde to má zařídit, a okamžitě uvěřil mému tvrzení, že jsem v Táboře nebyl. Nemusel se totiž ptát ani o ničem přesvědčovat, protože celou tuhle akci si zřejmě vymyslel a zařídil sám. Proč? To jsem začínal tušit.

Po dalším týdnu u nás zazvonil neznámý mladý muž, který odmítl pozvání, aby šel dál. Vysvětlil, že je pouhý posel. Když viděl moje překvapení (v první chvíli mě napadlo, že to je posel od Jürgena), dodal, že mi přináší vzkaz od soudruha plukovníka, který by se rád se mnou setkal.

Zeptal jsem se, jestli má předvolání.

Ale ne, řekl, to nemá být výslech, pan plukovník by jen s vámi rád mluvil a doufá, že jste doma pro něj našel nějaký svůj rukopis.

Zeptal jsem se, kdy se tedy mám dostavit.

Pan plukovník vzkazuje, že to je úplně na vás. On si určitě čas najde.

Nevěděl jsem, co mám udělat. Zásada zněla, že člověk nemá nikdy přijímat od příslušníků Státní bezpečnosti žádná pozvání do kavárny anebo třeba k procházce po nábřeží, na druhé straně mě ta podivná hra zajímala.

A kam bych měl přijít?

Soudruh plukovník vás prosí k sobě do kanceláře, myslí si, že nikam jinam by vám to nevyhovovalo.

Bylo pondělí. Abych setkání co nejvíce oddálil, navrhl jsem: V pátek?

Samozřejmě, odvětil posel. A v kolik hodin?

Ta okázalá vstřícnost posilovala moji potřebu potvrdit si tušené vysvětlení. Přitom všechna varování zněla: nezačínat si s nimi žádnou hru – jsou mocnější a hlavně bez jakýchkoliv zábran. Ale proč by nasadili plukovníka zrovna na mě? To si mě tak považovali? Anebo plukovník vůbec nebyl plukovník?

Navrhl jsem jedenáct hodin.

V pátek jsem vytáhl ze zásuvky rukopis *Milostného léta*, které už vyšlo v několika vydáních venku a mohlo sloužit jako důkaz, že v knížce, která u nás nesmí vyjít, není opravdu nic protistátního. Člověk, když se rozhodne udělat nějakou pitomost, obvykle si ji dovede zdůvodnit.

V pátek o jedenácté hodině jsem se dostavil do Bartolomějské ulice.

Tentýž referent jako posledně mě odvedl do téže kanceláře, kde mě přivítal soudruh plukovník, nabídl mi víno, kávu, čaj či minerálku, já všechno odmítl a sekretářka mi donesla minerálku.

Plukovník mě vyzval, abych se posadil, a začal tím, že se nám blíží prázdniny, on sám už neměl několik let dovolenou, a zeptal se, kam se chystám já, ale hned se opravil, že bych si mohl připadat jako při výslechu, a jen mi tedy navrhl, že léto je nejlepší trávit někde u vody, třeba u Balatonu, ale i u Lipna je krásně. Pak se zmínil o jejich závodní chatě, která je kousek od Jevan, a se zanícením mi sděloval, že podle výzkumu meteorologů je tam lepší vzduch než v Krkonoších, protože vzdušné proudy nad jejich chatou přinášejí vzduch až z Alp. Pak se mě zeptal, jestli je se mnou všechno v pořádku, a když jsem přisvědčil, řekl, že to rád slyší. A zeptal se, jestli jsem mu přinesl nějakou z těch svých knížek.

Vytáhl jsem z aktovky své *Milostné léto*. Zdálo se mi, že je překvapen. Řekl, že mi velice děkuje, na rukopis se těší a hned, jak jej dočte, mi jej samozřejmě vrátí. „Třeba jej potřebujete,“ dodal, „abyste ho mohl poslat panu Jürgenovi.“

Vstal, podal mi ruku a řekl, že mi přeje, abych něco pěkného napsal.

Za několik dní nato mi přišla obsílka, abych se ihned dostavil na obvodní správu Bezpečnosti.

Dostavil jsem se a oni si dali předložit můj občanský průkaz, chvíli ho studovali a pak mě zavedli do prvního patra, kde seděl jakýsi ohvězdičkovaný příslušník výkonné moci, zřejmě místní velitel.

Předali mu můj zcela zachovalý průkaz, on na něj letmo pohlédl a začal řvát, jak si vůbec můžu dovolit předkládat takový ušmudlaný a potrhaný dokument, uvědomuju si vůbec, že tenhle dokument patří státu?

Namítl jsem, že legitimace není ani ušmudlaná, ani potrhaná.

Zařval, ať držím hubu. Zalistroval v průkazu a pokračoval ve svém řvaní: Kde jsem zaměstnán, proč tam nemám razítko?

Řekl jsem, že nejsem zaměstnán, jsem na volné noze.

„Tak vy si stojíte na vlastní noze? Pro mě jste příživník, a počítejte, že s vámi taky podle toho naložím. Tenhle průkaz vám odebírám.“

Když jsem zůstal stát, poradil mi, abych koukal vypadnout, než ztratí trpělivost.

Dole mi po hodině čekání vypsali na jakýsi tiskopis má data, řekli, že tenhle dočasný průkaz platí měsíc, a proto si musím ihned podat žádost o nový.

Potvrdil jsem si, co jsem tušil. Teď jsem měl zavolat svému plukovníkovi, ten řekne, že došlo k dalšímu sekýrování, mám si hned zítra průkaz vyzvednout, pokud nepřikáže, aby mi ho s omluvou donesli, pozve mě zase k sobě a naznačí mi, že pro mě dělá, co může, a dokonce mi sdělí, že má nějaké známé v nakladatelství a může zařídit, aby mi nějakou knížku vydali, jen bych proto musel taky něco málo udělat já.

O jedné věci ten obvodní náčelník a kupodivu možná ani plukovník nevěděli – že pobírám částečný invalidní důchod, a tedy s tím příživnictvím, aspoň zatím, by nepochodili.

Podal jsem si žádost o nový občanský průkaz, plukovníkovi jsem nezavolaal a čekal jsem.

Asi po dvou týdnech se objevil posel, byl stejně zdvořilý a stejně vstřícný.

Když jsem usedl v plukovníkově pracovně a dostal svoji minerálku (nikdy jsem z ní neupil ani hlt), řekl jsem, že bych raději dostal předvolánku, ale plukovník mínil, že to je naprosto vylouče-

né, přece mě nezve k výslechu; anebo mám snad dojem, zeptal se dotčeně, že mě v čemkoliv vyslýchá? Prostě se zajímá o můj osud a chce mi pomoci, aby mě nerušili v psaní. Pak se dlouze zamýšlel o možnostech dovolené a houbaření ve vojenském pásmu, kam mě znovu zve, a když jsem se zeptal, jestli bych si mohl s sebou vzít přítele, chtěl vědět, kterého. Řekl jsem, že Vaculíka, a ta představa, jak mi připadlo, ho nadchla. Dva tak skvělé spisovatele mít jako společnost, co by si mohl přát víc? Určitě se pro mě v nejbližších dnech zastaví.

Opravdu se na nic nevyptával, spíše vyčkával, o čem začnu mluvit já, jenže já mlčel, přemýšlel jsem, co bych udělal, kdyby se pro mě opravdu zastavil. Přece nepůjdu s plukovníkem Státní bezpečnosti na houby, ještě k tomu ve vojenském pásmu, kde mě můžou, samozřejmě omylem, odstřelit.

Plukovník si ještě vzpomněl na můj román, řekl, že ho čte se zájmem, doufá, že mu odpustím, když si ho ještě pár dní ponechá, zbývá mu poslední dobou málo času na čtení. A dodal: někteří vaši kamarádi totiž opravdu zlobí. A zase čekal. Pak se přece jen zeptal, jestli je se mnou všechno v pořádku.

Když jsem odpověděl, že je všechno v pořádku, zeptal se přesněji: žádné sekýrování?

„Ne,“ řekl jsem, „pokud máte na mysli tu moji občanku, musejí mi vydat novou, jinak by porušili zákon.“

Má odpověď ho poněkud zaskočila, ale byl přece jen profesionál, popřál mi příjemnou dovolenou a zopakoval, že jakmile bude mít cestu někam do vojenských lesů, dá vědět mně i Vaculíkovi. Na ty houby si musíme společně zajít.

Neozval se už nikdy, on anebo kdosi ještě nad ním mě vyhodnotili jako neperspektivního, také rukopis mi nikdy nevrátil. Pokud nezemřel, možná si v něm pořád ještě čte.

* * *

Spisovatelé o svém sjezdu

Bezprostředně po skončení ustavujícího sjezdu Svazu čs. spisovatelů požádali zpravodajové ČTK některé delegáty o rozhovor... MILOSLAV STINGL odpověděl: ...V projevu vedoucího stranické a vládní delegace V. Biláka mne pak zaujal opravdový hluboký zájem a péče nejvyšších představitelů naší společnosti o rozvoj čs. literatury. A co si ze sjezdu odnáším pro sebe? Nechci přemýšlet o tom, co jsem už udělal, ale hlavně o tom, co ještě musím udělat. Do knížek, které teprve hodlám napsat, chci vložit všechno, co je ve mně a snad ještě víc. Cožpak ono žabčíkovské „Překonej sám sebe“ platí jen pro horníky? Chci tedy i já svým skromným dílem sloužit českému čtenáři, naší literatuře.

(Vystříhl jsem si z Lidové demokracie, 10. 12. 1977)

* * *

Dostal jsem v těch dnech první nevelké honoráře za své náměty pro kreslené filmy o krtkovi. Pamětliv výhrůžky, že mě budou stíhat jako příživníka (ten částečný invalidní důchod mi mohli kdykoliv odebrat), rozhodl jsem se, že se pokusím získat nazpět své spisovatelské pojištění.

Opravdu! V okamžiku, kdy byla protržena ona na první pohled neporušitelná hradba zákazu, úřady upadly ve zmatek. Přišel jsem do úřadovny Literárního fondu (obsadil naši bývalou redakci Literárek) a předložil podepsané smlouvy i potvrzení o tom, že mi Krátký film vyplatil honoráře. Zdroj mého příjmu byl tedy oficiální, a tak mi příslušná úřednice (měl jsem pocit, že se zjevnou sympatií) podle platného zákona obnovila pojištění. A v televizi se o rok později na titulcích filmů o Krtkovi, natočených podle mých námětů, objevilo moje jméno, což překvapilo všechny včetně mých přátel (pokud si toho všimli). Mnozí si s tím začali spojovat naději, že ne-

smyslné zákazy konečně přestanou platit. Ale v tom se mýlili. Pokud jsem se doslechl, někdo z ideologického oddělení strany protestoval proti tomu, že jsem se směl podílet na tvorbě oficiálně vyráběných filmů, a tak další náměty už jsem napsat nesměl. Nicméně protože filmy vznikly v době, kdy už směli publikovat jen ti povolení, moje jméno z titulků neodstranili, přitom až do samého konce osmdesátých let se už nic jiného spojeného s mým jménem objevit nesmělo.

* * *

Myslím, že to byl nápad Pavla Kohouta, rozhodně to byla jeho žena Jelena, která nakoupila desítky lístků na železničářský ples. Abych šel na ples, mi připadalo nesmyslné vzhledem k tomu, že jsem neuměl tančit. Ale Helena byla nadšená, pravila, že se tam setkáme s našimi kamarády a bude to legrace, až železničáři uvidí, s kým to tančí.

Lístky jsem tedy koupil. Žena si oblékla své maturitní šaty, zatímco já svoje svatební, Michal své šaty do tanečních, sedli jsme do auta a vydali se na ples (já poprvé v životě).

Cestou od Vinohradského divadla, v jehož blízkosti se nám podařilo zaparkovat, jsme začali potkávat kamarády, kteří nás varovali, abychom se na ples vůbec nezkoušeli dostat. U vchodu stojí estébáci a všechny, kdo nejsou prokazatelně železničáři, ženou ven.

Chvíli jsme tedy lelkovali v parčíku před divadlem, pak jsem zahlédl kulhajícího Pavla Kohouta, kterého podpírala jeho žena. Pavel totiž odmítal odejít, dokazoval, že má platnou vstupenku a že na ples přece musí být vpuštěn každý, kdo si ji zakoupil. Nato ho srazili ze schodů.

Nabídl jsem mu, že ho odvezu k lékaři.

První lékařská pohotovost se nacházela zhruba čtyři sta metrů odtud, hned vedle Lékařského domu. Všiml jsem si, že za mnou jedou hned dva vozy, jeden z nich patřil uniformované Bezpečnosti. Když jsem zastavil a Jelena s naším Michalem Pavla podpírali cestou

na středisko, z vozu, který zaparkoval hned za mnou, vystoupili dva příslušníci výkonné moci, došli k mému autu a žádali si moje papíry. Nevěděli, z čeho by mě měli obvinít, takže mi přikázali dýchnout do trubičky s náustkem. Alkohol by mohl před podobnou akcí pít jen blázen anebo hazardér. Řekli mi, že je vše v pořádku, vrátili mi doklady, a já čekal, až se můj ošetřený kamarád vrátí.

Pak jsme se pustili přes celou Prahu, Pavel, kterého krátce předtím vystěhovali z jeho hradčanského bytu, přechodně bydlel u Václava Havla v jeho dejvickém bytečku. (Na ten jsem neměl dobré vzpomínky, protože jsem si při jakýchsi oslavách Václavových narozenin neslušně sedl na stolní desku, na níž bylo rozloženo rodinné sklo. Stolní deska však nebyla připevněna, nadzvedla se a z většiny rodinného skla zbyly střepy. Velkorysý Václav mě utěšil, že je to jeho vina, měl si dát stolní desku už dávno připevnit.) Ted' jsme tedy opět s policejním doprovodem, hodným ministerského předsedy nějakého spřáteleného afrického státu dojeli do Dejvic, rozloučili se s Pavlem a vydali se na cestu domů.

Už jsme se blížili Branickému pivovaru, náhle nás jeden ze sledovacích vozů předjel a přikázal mi zastavit. Když policista opět vytáhl trubičku, namítl jsem, že už jsem před chvílí dýchal a vše bylo v pořádku.

Trubičku držel starší policista, připadal mi venkovský (zřejmě uvedli v činnost policii z celého okolí Prahy), ted' se zmohl na vysvětlení, které člověk nezapomene ani za třicet let. „Mohl jste pít za jízdy.“

S dobrým pocitem jsem tedy dýchl do trubičky. Policajt mi trubičku vyrval a řekl temně: „Zbarvila se.“

Žádal jsem, ať mi ji ukáže, ale řekl, že to není jeho povinnost. Tvářil se přitom trochu sveřepě a trochu zahanbeně. Byl to zřejmě obyčejný dopravák a takový druh lhaní nepatřil k jeho služebním zvyklostem.

Zabavili mi řidičský průkaz a klíče od vozu. Na Heleniny klíče si nevzpomněli, a tak když odjeli, manželka mě okamžitě (tentokráte už bez policejního doprovodu) odvezla na záchytku k odběru krve.

Když jsme lékaři, který tu sloužil, vysvětlili svoji podivnou žádost, ochotně mi krev odebral a slíbil, že mi co nejdřív zašle výsledek.

Po nějaké době mi jeden známý vyprávěl, jak náhodou zaznamenal na krátkých vlnách policejní dialog, který se týkal našeho zadržení. Dialog údajně zněl:

„Objekt se blíží odbočce k pivovaru.“

„Zastavte ho a dejte mu dýchat.“

„Už nám jednou dýchal a trubička se nezabarvila.“

„Tentokrát se trubička zabarví.“

„To se nedá zařídit.“

„Proveďte rozkaz a nediskutujte.“

Následujících čtrnáct dní jsem hledal svůj řidičský průkaz, který zjevně bloudil po různých policejních stanicích. Nakonec jsem doputoval až k veliteli pohotovostního pluku. Kupodivu mě přijal, a dokonce mimo úřední hodiny, byl jen v košili, policejní kalhoty mu držely široké kšandy. Poměrně vlídně mi oznámil, že můj řidičský průkaz měl, ale odeslal jej místnímu oddělení na náměstí Míru.

Tamní náčelník opravdu vytáhl můj řidičák a k tomu několik archů doprovodných spisů. Chvilí v nich četl a pak mi oznámil: Byl jste podroben dechové zkoušce, alkohol ve vaší krvi nebyl zjištěn. Bohužel váš řidičský průkaz byl v takovém stavu, že vám musel být odebrán.

Můj průkaz byl sice téměř nový, přesto mi jejich ústup od nesmyslného obvinění, že jsem řídil opilý, připadl jako mé malé vítězství.

Rozhodli, že potřetí během jednoho roku musím složit písemnou zkoušku z pravidel silničního provozu. Otázky jsem už uměl nazpaměť, klidně bych zvládl zkoušku na řidiče autobusu. Nakonec mi průkaz vrátili a zapomněli na to, že byl v takovém stavu, že mi musel být odebrán.

* * *

Dostal jsem předvolání k výslechu, ale k mému překvapení mě nezvali do hlavní vyšetřovny v Bartolomějské ulici, ale na obvodní oddělení Bezpečnosti v Michli. Tam mě přijal muž v uniformě, který se dokonce představil a oznámil mi, že mě předvolávají jako svědka v případě nezletilého Zdeňka Matuszka, který je obviněn z pokusu nelegálně opustit republiku, dále z pobuřování a z výtržnosti. Zeptal se, jestli obviněného znám. Chvíli mi trvalo, než se mi vybavil chlapec z Frýdku-Místku, který přenocoval v noci v parku a druhý den se mi svěřil se svými potížemi. Snad bych mu mohl svědectvím nějak pomoci, a tak jsem připustil, že jsem se s ním jednou setkal.

Kdy a za jakých okolností?

Řekl jsem, že přijel za mnou, protože našel mé jméno v Rudém právu a chtěl se dozvědět více o Chartě 77.

Jaký byl jeho poměr k Chartě?

Zajímal se o její obsah.

Co si myslím o jeho vztahu k našemu zřízení?

Řekl jsem, že o ničem takovém jsme nemluvili, jen si stěžoval, že ho obvinili z přestupků, které nespáchal, a že neví, jak by se obhájil.

Neprojevoval nějaké nepřátelské názory?

Určitě ne. Chtěl studovat, pokud si pamatuji, práva anebo ekonomii a být tak užitečný.

Mluvil se mnou o svém úmyslu opustit republiku?

Odpověděl jsem, že mu údajně ředitel vyhrožoval, že se postará, aby se nedostal na vysokou školu, a on z toho byl zoufalý. Podobné výhrůžky považuji za naprosto neslýchané, ty by se měly vyšetřovat! O úmyslu opustit republiku chlapec nemluvil.

Psali jsme si?

Řekl jsem, že mi jednou poslal dopis, na jehož obsah si nepamatuji, a já mu jen ze slušnosti odpověděl. Nejspíš mi psal něco o mých knížkách tak, jak mi občas lidé píšou.

Celý výslech trval jen několik minut, podepsal jsem protokol s dobrým svědomím, že jsem mladíkovi snad trochu pomohl.

Jenže pan podporučík měl chuť si ještě jen tak popovídat. Řekl, že by se mě rád mimo protokol zeptal, co si myslím o Chartě 77.

Řekl jsem, ať se na mě nezlobí, ale na těchhle místech zásadně mimo protokol nemluví. Ale připadlo mi, že především mi chce sdělit svůj názor on sám.

Začal tím, že můj názor si dovede představit a bude se asi hodně lišit od jeho. Připouští to, je představitelem donucovací moci a státní úředník, ale stejně si myslí, že má pravdu, když tvrdí, že všechny tyhle vznešené řeči o svobodě jsou hloupost, svoboda není nikdy úplná a nikdy pro všechny. Například v té Chartě jsou narážky, jako by u nás nebyla náboženská svoboda. Brání snad někdo někomu, aby chodil do kostela? Pokud se v kostele mluví jen o náboženství, to samozřejmě! A potom, všiml jsem si, kdo tu Chartu podepsal? Samí profesori, docenti, umělci, prostě tahle elita. Ráno pro ně přijede šestsettrojka – co oni vědí o tom, jak se lidé mačkají v tramvaji cestou do práce?

Neudržel jsem se a upozornil ho, že se s těmi šestsettrojkami spletl, většina, co podepsala, se mačká v tramvaji, v šestsettrojkách přijíždějí leda ti, co u nich dělají domovní prohlídky.

On však pokračoval ve svém výkladu: Kampaň, jak se vedla, byla potřebná, protože jsme se aspoň dozvěděli pěkné věci, jako o Havlovi nebo o tom Kohoutovi, bylo třeba ty lidi znemožnit. Víte, vykládal mi, většina lidí nemá ponětí, co v té Chartě bylo, a tak se to v té kampani dozvěděli, a navíc se k Chartě vyslovily skoro všechny významné osobnosti, takoví ti umělci, zpěváci, herci a veřejní činitelé, svůj nesouhlas podepsali a teď od něho už nebudou moci couvnout, protože by se znemožnili před lidmi. A tak jsme ty chartisty úplně izolovali a to prospěje celé naší společnosti.

Ještě chvíli čekal, co na to řeknu, a když jsem mlčel, tak mě ten státní úředník propustil, jak se říká, v pokoji.

Pozvání, abych se dostavil jako svědek k procesu se Zdeňkem Matuszkem, přišlo brzy nato. Cestu mi (navzdory mým protistátním názorům) slibovali uhradit.

Mladík byl obžalován z několika trestných činů. První spočíval v tom, že

30. 6. 1977 ve Frýdku-Místku pojal záměr opustit ČSSR. Svůj záměr realizoval dne 30. 6. 1977, když odejel do Ostravy, odkud chtěl vlakem pokračovat na jižní Moravu s tím, že k ilegálnímu opuštění republiky použije nákladní kamion, avšak v Ostravě na nádraží ČSD byl zadržen příslušníkem VB a jeho úmysl nebyl realizován.

Dále byl obviněn, že v budově gymnázia na dveřích sborovny a v přilehlé chodbě napsal barvou nápisy In God we trust a Vivat Charta 77 a zničil sedm obrazů prezidenta republiky Gustáva Husáka a posléze zápalkami ucpal zámky ode dveří kanceláře zástupce ředitele, ředitele, sekretariátu a sborovny a tímto jednáním pak způsobil Severomoravskému krajskému výboru Ostrava, odboru školství škodu ve výši 101 Kčs.

Konečně Dne 12. 4. 1977 odcizil 13 třídních knih v hodnotě 104 Kčs a posléze zničil z chodby gymnázia bustu V. I. Lenina v hodnotě 150 Kčs a tím způsobil Severomoravskému krajskému národnímu výboru škodu ve výši 254 Kčs.

Následoval souhrn porušených paragrafů. Za Stalinova života by to stačilo na několikanásobný trest smrti, zatímco v každé trochu demokratické společnosti by si ředitel pozval rodiče, aby synovi vysvětlili, že ničit obrazy prezidentů se nemá, i když je třeba člověk nemusí zrovna milovat.

Poté, co jsem si odsvědčil své, směl jsem zůstat v soudní síni a brzy jsem zaznamenal, že soudce se touhle věcí zabýval se zřejmou nechutí vůči žalobcům, zatímco svědectví, která se snažila mládenci pomoci, přijímal vlídně.

Nakonec chlapce odsoudil na rok podmíněně, což byl v té době nečekaně nízký trest. Kromě zjištění, že aspoň v takových malých,

místních procesech se soudci odváží chovat nezávisle, mi utkvělo, že busty V. I. Lenina si lze pořídit velmi levně.

* * *

V dubnu sedmdesátého osmého roku vznikl Výbor na obranu ne-spravedlivě stíhaných, ten ve svých zprávách oznamoval, rozebíral a kritizoval soudní výroky, které dokonce porušovaly i naše mizerné zákony anebo byly v rozporu s mezinárodními úmluvami o lidských právech. Ačkoliv drastických trestů v politických procesech ubývalo, výbor zaznamenal na stovky případů lidí protiprávně odsouzených. Činnost výboru natolik popuzovala okupační režim, že se rozhodl šest nejaktivnějších členů (Otku Bednářovou, Václava Bendu, Jiřího Dienstbiera, Václava Havla, Danu Němcovou a Petra Uhla) postavit před soud. V procesu padly na tu dobu nebývale přísné tresty. Ten nejdelší pro Petra Uhla byl pětiletý.

I v Sovětském svazu začali být shovívavější k těm, kdo jejich režim kritizovali. Andreje Sacharova ani nezastřelili, ani nedali přejet automobilem, jen ho blahovolně poslali do vyhnanství v Gorkém. Alexandra Solženicyna, toho „imperialisty placeného žoldáka“, kterého by Stalin dal utratit i s celou jeho rodinou a se všemi jeho přáteli, teď jen násilím odvěkli do letadla a poslali do svobodné části Německa.

Vyhostit nepříjemné kritiky ze země radili moskevští vládci také kolaborantské vládě v Praze.

Dovedu si představit, že tahle rada musela vzbuzovat rozpaky. Vládnoucí lůza si přála své odpůrce ztrestat, znemožnit, ponížit, uvrhnout do bída. Ale poslat je do zemí hojnosti a neomezených příležitostí? Poslat je někam, kde je přivítají jako hrdiny? Kde by rádi žili oni sami, kdyby se tak nezapletli se současným režimem?

Ale byli jako vždy poslušní. Tak se najednou během výsledků ob-jevovala nabídka, která obvykle zněla asi takto: Když se cítíte tady tak utlačovaný, můžete se odstěhovat do toho vašeho vytouženého

svobodného světa. Podejte si žádost, bude vám kladně vyřízena. Václava Havla už po zatčení v létě sedmdesátého devátého roku navštívili ve vězení dva vlídně se tvářící poslové, kteří mu nabízeli, že se může vystěhovat do New Yorku, stačí jen, aby si podal žádost.

Jiné, které režim považoval za stejně nebezpečné, se pokoušeli k vystěhování přinutit. K nejvíce slyšitelným odpůrcům pařil Pavel Kohout. Jednou ho k překvapení nás všech pustili ven, aby mohl režimovat svoji hru. Odejel s vědomím, že ho nemusí pustit nazpět. Proto venku odmítal poskytnout jakýkoliv politicky zabarvený rozhovor – byl to aspoň jeden způsob, jak ho přimět k mlčení. Když ho pustili i se ženou ven podruhé, při návratu ho zadrželi na rakouských hranicích a oznámili mu je, že je zbaven občanství, a tím ho přinutili žít v exilu.

* * *

V Londýně otevřeli výstavu k desetiletému výročí sovětské okupace Československa, otevíral ji lord Hume. BBC vysílalo záběr, v němž lord Hume mluvil o sovětském tvrzení, že jejich vojska přišla na žádost československé vlády. Řekl: Toto tvrzení je lživé, snad mu v první chvíli někdo věřil, ale dnes mu nevěří ani jeden člověk. Vtom se ze sálu ozval výkřik: „Já tomu věřím.“ Lord Hume se ihned opravil: „Tak tomu dneska věří jeden člověk.“

(Z mého deníku, léto 1978)

* * *

Spisovatelé, umělci vůbec mají sklon spojovat se na základě generační příslušnosti, osobních přátelství nebo uměleckého směru. Obvykle pak považují všechny, kteří jejich názory nesdílejí, za pomýlené, zaslepené anebo aspoň nevědoucí. Asi v málokterém prostředí se najde víc řevnivé soutěživosti než v prostředí uměleckém.

Kolaborantskému režimu a jeho mstivosti, jeho pohrdavému přezírání hodnot a národní kultury, jeho služebnosti vůči cizí okupační moci se podařilo cosi, co se nemůže podařit v žádné demokratické společnosti: nezávisle na uměleckém i politickém přesvědčení sjednotil všechny, kterým ubližoval a které umlčoval, všechny, kdo odmítali podřídit se jeho požadavkům. V Edici Petlice publikovali evangelický filozof Ladislav Hejdánek, fenomenolog Jan Patočka i marxista Karel Kosík. Své rukopisy Vaculíkovi svěřili Jiří Kolář nebo Zdeněk Urbánek, oba patřili po roce tisíc devět set čtyřicet osm mezi autory, kteří byli umlčováni. Svoje texty nám dával a mezi naše nejlepší přátele patřil Karel Pecka, který byl odsouzen v roce tisíc devět set čtyřicet devět k jedenácti letům žaláře za velezradu, jíž se měl dopustit nejen tím, že se pokusil uprchnout ze země, ale měl navíc u sebe několik výtisků ilegálního časopisu *Za pravdu*, do něhož předtím sám napsal: *Pravdou je, že národ si dnes uvědomuje zhoubu komunismu. Pravdou je, že se spojuje, aby účinně bojoval proti asijskému novodobému barbarství, proti modernímu otroctví... V době, kdy ho soudili, Pavel Kohout nebo básník Jan Skácel otiskovali verše oslavující komunistický režim. Věkový rozdíl mezi Jaroslavem Seifertem a Karolem Sidonem byl jedenačtyřicet let. Hry Pavla Kohouta byly vesměs realistické, na rozdíl od tvorby Václava Havla, který se hlásil k poetice absurdního divadla.*

Nikdo z mých přátel nepatřil ke klasickému undergroundu (i když Václav Havel se dobře znal s jeho autory), ale ve chvíli, kdy se současná moc chystala odsoudit do vězení undergroundovou kapelu Plastic people, většina z nás podepsala protestní petici proti chystanému procesu.

Když moji přátelé pod vedením „hlídače loretánského pokladu“ Jiřího Brabce připravovali Slovník českých spisovatelů, asi nejpozoruhodnější knihu, která v naší strojopisné edici vyšla, zahrnuli do něho bez rozdílu všechny autory, jejichž díla mezi rokem 1948 a redakční uzávěrkou v roce 1979 byla aspoň na čas zakázána (bylo

jich dohromady mnoho set, daleko víc než těch, kteří směli po celou dobu publikovat; ojedinělý soubor autorů, kteří v nějakém období svého života dokázali vzdorovat zločinné moci).

* * *

Rozběhlo se několik „podzemních univerzit“. Filosof Julius Tomin dokonce zve přednášející až z Oxfordu. Zaslal jsem na jednu jeho přednášku, během níž pracně a pomalu překládal a komentoval text přímo z řečtiny. Jenže jsem beznadějně ne-auditivní typ, potřebuju si studovaný text sám číst a zatrhávat si v něm, vypisovat si zvláště zajímavá místa na kartičky anebo aspoň si poznamenat číslo stránky na poslední, většinou nepotištěný list v knize. Nicméně mě přednáška k něčemu přivedla. Ne že bych se rozhodl učit se klasické řečtině anebo oživit svoji vybledávající latinu, ale měl bych trochu soustavněji studovat klasickou filosofii – připadala mi vřdycky podnětná, protože dovedla velice srozumitelně uvažovat o nejpodstatnějších záležitostech lidského života: o plodném životě, o úzkosti ze smrti i o tom, jak ji překonávat, o přátelství, o bolesti, o slasti. Když jsem si antické filosofy před mnoha desetiletími ještě na gymnáziu čítal, připadalo mi, že to nejpodstatnější o životě a lidském údělu řekli už oni. Připadá mi, jako by ti moderní: Heidegger, Wittgenstein, Husserl a ostatní, jen velmi složitým jazykem vyjadřovali totéž.

(Z mého deníku, 1979)

* * *

Hillel řekl: Nestraň se obce. Nedůvěřuj si až do dne své smrti. Nesud' svého bližního, dokud nejsi na jeho místě. Neříkej nic,

*čemu není rozumět... A neříkej: Budu se učit, až budu mít čas.
Možná čas mít nebudeš.*

(Pirke Avot, čtvrté století)

* * *

Koncem sedmdesátých let byla společnost daleko různorodější, než se na první pohled zdálo. Ne všichni dávali přednost otevřenému odporu, zároveň mnoho mladých lidí hledalo způsob, jak by předvedli svoji nechuť k panujícím stavu společnosti. Současní vládcí vždy vyhlášovali, že stojí o mladé lidi, pokoušeli se dokonce dát najevo, že jim jsou ochotni ledaco trpět. Od dlouhých vlasů až po jazz anebo písně, které okázale ignorovaly oficiální ideologii.

Zatímco cenzura ničila repertoár velkých divadel, nechala pokračovat aspoň některé malé scény. Do poetického divadla Semafor založeného už koncem padesátých let současná doba pronikla leda v několika kritických nárážkách, podobně přežilo z konce šedesátých let i Divadlo Járy Cimrmana. Především druhé divadlo jsem si oblíbil; vyzývavě ignorovalo současnou politickou situaci a požadavky, které režim na umění kladl. Vytvořilo si svůj zvláštní svět umístěný kamsi do idylického počátku století a s nezaměnitelnou osobitostí vytvářelo skvělé parodie, někdy jen pro smích sám, jindy k pochopení absurdity současného života.

Mladý evangelický farář Sváťa Karásek většinou na melodie slavných černošských spirituálů psal texty protestních písní.

*Neumí člověk vládnout / zpije se mocí svou / má pravdu pevně
v ruce / radši než nad sebou / Vládče, co k davům mluvíš / co
kdybys tak jednou ztich / co kdybys tak jednou poklek / hlavu
svou ve dlaních.*

Navštívili jsme ho se ženou a s dětmi na hradě Houska, kde správcoval (kázat mu nedovolili), a on Michalovi nazpíval celý svůj repertoár na náš primitivní magnetofon. Michal pak písně dál množil pro své kamarády.

Dala se také dohromady celá skupina protestních zpěváků, která se nazývala Šafrán.

Zpěváky jsem zval spolu s přáteli k nám domů, nejčastěji Jaroslava Hutku, také Vladimíra Mertu, Vlastu Třešňáka, Dášu Voňkovou i Vladimíra Veita. Zpívat pro chartisty si mladí zpěváci považovali za čest (někteří pak Chartu rovněž podepsali).

Díky Michalovi jsem se poznal i s vášnivým (a encyklopedicky vzdělaným) diskžokejem Jirkou Černým, který se během svých večerů pohyboval na samé hranici (anebo spíše už za ní) ještě připouštěného. Obratně zařazoval do svých programů i nové písničky Karla Kryla, který v té době už spolupracoval se Svobodnou Evropou.

Jaroslava Hutku, s nímž jsem se nejvíc sblížil, jsem několikrát vezl na různá místa v Čechách, kde koncertoval. Byl to mimořádně silný zážitek, když sál přeplněný mladými diváky nadšeně zdravil svého zpěváka. V roce 1979 znovu zavřeli Václava Havla, Hutka využil podobnosti jmen a složil píseň o Havlíčkovi, kterého bachovský režim sice nevěznil, ale uvrhl ho do brixenského vyhnanství. O skutečném smyslu jejího textu se nedalo pochybovat:

*Mají tě v ohrádce, za mříž tě vsadili
andělé z Brixenu, co vzývají násilí,
pohádka pro děti, loutkové divadlo,
tahají za nitky, nevyjdou na světlo.
A podle litery „paragraf – šavle“
ted' dumej o právu, Havlíčku, Havle.*

Ovace, které po písni následovaly, překročily obvyklou míru. To, že podobné písni vůbec mohly zaznít, dávalo tušit, že okupační režim přece jen ztrácí na své umanuté bdělosti.

Paradoxně pro písničkáře, ale koneckonců pro všechny umělce, kteří se odmítli sklonit před současnou mocí, to byly časy, které přinášely zvláštní zadostiučinění. Obecenstvo totiž čekalo na každé odbojné gesto a přijímalo je s nadšením.

Začátkem osmdesátých let přibývala také různá seskupení, která na rozdíl od Charty sice neměla politický charakter, ale snažila se o nezávislé myšlení i chování.

Jednou mě pozvali mladí evangelíci z vinohradského sboru, abych jim pověděl něco o samizdatové literatuře. Po mé přednášce mi ukázali tlustý strojopisný sborník. Vydávali si ho sami jednou za čtvrt roku; vyložili mi také, jak vzniká. Každý člen sdružení musel jednou za čtvrt roku napsat anebo přeložit článek ze svého oboru, přinést jej v několika kopiích na společnou schůzi, tam příspěvky dávali dohromady, svázali a tak sestavili potřebný počet exemplářů. Tenhle nápad se mi natolik líbil, že jsem o něm pověděl přátelům a začali jsme stejným způsobem dávat dohromady náš strojopisný měsíčník.

Protože vydávat jakékoliv periodikum (dokonce i strojopisné) porušovalo zákony, na první stránku našeho měsíčníku jsme pod slovem obsah umístili soupis jednotlivých příspěvků. A pod tím názvem také náš strojopisný časopis vešel ve známost. Prostě: Obsah.

* * *

Stále častěji za mnou přicházeli cizí lidé, někdy ještě studenti (přijížděl také zhruba jednou za měsíc mladý asistent české literatury až z Olomouce), a prosili, jestli bych jim nepůjčil něco z našich strojopisných edicí. Knížky vraceli většinou po měsíci a žádali si další – brzy jsem pochopil, že každý z nich má svůj kroužek přátel,

jimž zase knihy půjčuje. Nebyly to nějaké odbojové skupiny, ale jistě se jednalo o lidi, kteří vnímali současný režim jako neblahý, omezující svobodu a tedy i svobodnou tvorbu, a tedy hodný pohrdání.

Zvolna jsme se učili, jak většinu toho, co děláme, kde se setkáváme, o čem mluvíme, musíme udržovat v tajnosti. Když jsme dávali dohromady náš strojopisný měsíčník, bylo nás nejprve osm, ale počet pravidelných přispěvatelů se brzy přiblížil dvacítce. To už představovalo činnost, kterou bylo třeba skrývat, scházeli jsme se obvykle v bytě někoho z nás, ale místa jsme střídali a nikdy jsme je nevyslovili nahlas, jen když jsme skončili práci, poslali jsme kolovat lísteček s datem a místem, kde se příště sejdem.

Vzájemná setkání byla důležitá: člověk, kterého vyřadili z normálního životního chodu, odevšud vyloučili a znemožnili mu pracovat s lidmi, s nimiž sdílel nějaké společné hodnoty anebo aspoň odborné zájmy, velice potřeboval cítit sounáležitost přátel. Scházeli jsme se tedy na docela soukromých návštěvách, nebyla to ani v nejmenším spiklenecká setkání. Pořádal jsem občas večery, na nichž jsme hráli různé hry, Ludvík Vaculík zase vymyslel schůzky, které se konávaly pravidelně o víkendu přiléhajícím ke dni rovnodennosti anebo slunovratu. Na těchto schůzkách se nás už scházelo víc, z Prahy kromě těch nejvíc policejně obtěžovaných i divadelní kritik dávno zakázaných Literárních novin Sergej Machonin, Milan Jungmann, prozaičky Lenka Procházková (zakázaná nejspíš proto, že byla dcerou současnou mocí nenáviděného spisovatele Jana Procházky) a Eda Kriseová (zakázaná prostě proto, že se odmítala připojit k těm trpně přikyvujícím), básník Petr Kabeš, pro něhož bylo nepředstavitelné, že by mohl publikovat spolu se všemi oficiálními veršotepci, přijížděli také kamarádi ze Slovenska Milan Šimečka a Miro Kusý, někdy i Ivan Kadlecík, z Brna prozaik Honza Trefulka, dramatik Milan Uhde, manželé Kotrlých, někdy i katolický básník Zdeněk Rotrekl (ten v jednom z prvních velkých inscenovaných procesů jen o vlasek unikl popravě). Tyhle schůzky vyžadovaly

hodně opatrnosti, většinou jsme se nescházeli doma, ale buď na něčí chatě (pokud možno na chatě někoho, kdo vůbec nepatřil mezi nás), nebo jsme si třeba najali několik chatek u brněnské přehrady. Nepřipravovali jsme vyhození železničních mostů (takové přípravy popsal jen Pavel Kohout ve výborné satirické hříčce Sex), schůzka vždy začínala optimistickým rozbořem politické situace, ten pronesl kolega a bytostný optimista, autor mnoha znamenitých politických esejů Milan Šimečka. Vycítil naši potřebu slyšet něco povzbudivého a dokázal přesvědčivě vysledovat v české i zahraniční politice jasné známky blížících se pronikavých změn. Závěr byl obvykle tentýž: okupační režim prožívá své poslední dny a do naší příští schůzky se zhroutí.

Hned nato přednesl Milan Uhde svůj skeptický koreferát, v něm vyvrátil většinu z toho, co přednesl jeho předřečník, a vyjmenoval všechny úpadkové a skličující znaky současného společenského vývoje, během něhož až příliš mnoho lidí přijalo politiku současné vlády. (Bohužel po řadu let měl pravdu on.) Pak obvykle Ludvík Vaculík přečetl fejeton, který uchystal pro nové číslo Obsahu. Samozřejmě jsme si také užívali vzájemného setkání, pili víno, společně vařili jídlo a poddávali se pocitu, že jsme svobodní lidé, pohybující se ve společnosti svobodných lidí.

Bylo až kupodivu, jak nám naše vzájemnost pomáhala překonat absurdní situaci, kdy jako spisovatelé či literární kritici jsme nesměli ani publikovat, ani se jakkoliv objevit na veřejnosti. Na druhé straně vznikalo jistě nesmyslné a škodlivé profesní rozdělení – určitě jsme žili v jakémsi ghettu, do něhož nás uzavřeli, do něhož jsme se i sami do jisté míry uzavírali. (Za celou tu dobu jsem se nestýkal ani s jediným oficiálně publikujícím kolegou s výjimkou Jaroslava Dietla, k němuž jsem pravidelně docházel hrát mariáš – a myslím, že i tohle karetní přátelství mi měli někteří mí přátelé za zlé.)

Kupodivu za celá léta nás při našich schůzkách nikdy nepřepadlo nějaké komando Státní bezpečnosti. Myslím, že o našich schůzkách

nevěděli, nepodařilo se jim získat mezi námi ani jediného informátora, a my všichni jsme ukázněně mlčeli o místech chystaných srazů i před našimi nejbližšími.

* * *

Jsme na cestě k určitému budoucímu cíli; jaká však je jistota, že tam dorazíme?

(Pierre Teilhard de Chardin:
Místo člověka v přírodě, 1950)

* * *

Stalo se to v létě, děti odjely na tábory, žena také nebyla v Praze. Tehdy za mnou přišli Ruda Battěk a Jirka Müller, oba signatáři Charty; vážil jsem si obou, oba strávili dosti let v kriminálu za své politické „zločiny“. Požádali mě, jestli bych pro brněnské opisovače nemohl opatřovat podpisy od pražských spisovatelů. (Pořád jsme dodržovali zásadu, že strojopisný svazek má být autorem podepsaný, samozřejmě autor dostával do rukou nikoliv celý rukopis, ale jen první stránku.) Řekl jsem, že to rád zařídím. Navrhli ještě, že titulní stránky mi bude vozit zvláštní posel. Dohodnu s ním, dokdy podpisy seženu, a on si pak zase pro podepsané titulní stránky přijde. Řekli mi jméno posla, který se brzy přihlásí.

Nikdy jsem nebyl rád, když do toho, co jsme podnikali, vstupovali lidé, které jsem neznal, jenže zcela zákonitě takových lidí stále přibývalo.

Za několik dní se posel objevil. Představil se a hned navrhl, že by považoval za bezpečnější, kdybychom všechno projednali na ulici.

S tím jsem souhlasil. Na ulici mi posel o sobě pověděl, že je zubař, zavřeli ho pro nějaké řeči, co vedl, to jen, abych si udělal představu, jak má soudruhy rád. Teď, když si odseděl své, chce aspoň dodatečně

něco pořádného dělat, rád by se dostal do kruhů, kde se opravdu vyvíjí nějaká činnost. Zatím mu přátelé z kriminálu nabídli tuhle malinkou službu. Dodal ještě, že se zná s řadou zajímavých lidí z okruhu lékařů a vůbec intelektuálů jim blízkých, připadá mu, že se v nich skrývá nevyužitý potenciál, jen mě na to upozorňuje, pokud budu chtít, příště mi poví víc, i nějaká zajímavá jména, a bude zase vděčný, když já mu pomůžu, aby se seznámil s lidmi ze spisovatelských kruhů, kde se pohybuju já. Pak mi předal dvacet titulních listů nového románu od Jiřího Gruši. Protože Gruša bydlel jen kousek od nás, řekl jsem, že za tři dny je budu určitě mít podepsané.

Rozhovor s tím zubařem, když jsem si ho znovu probíral, se mi nelíbil, dokonce se mi tak nelíbil, že jsem ještě toho večera zašel za Rudou Battěkem. Řekl jsem, že někdo, kdo mi chce přinášet informace z „jednoho okruhu“ lidí a chce za to informace z mého „kruhu“, mi připadá divný. Slovo „okruh“, a navíc „informace o něm“ patří do slovníku Bezpečnosti, normální člověk přece takhle nemluví. Moje námitky byly spíše jazykové, tedy nedostatečně podložené; Battěk chvíli váhal, ale pak trval na tom, že pokud on ví, jde určitě o spolehlivého člověka.

Za tři dny si posel přišel pro podepsané titulní listy.

Den nato jsem byl objednaný na sedmou hodinu ranní ke svému zubaři, na posla z „okruhu jeho kolegů“ jsem ani nevzpomněl. Když jsem měl svůj zub vyvrtaný, odjel jsem ještě do Prahy koupit si nějaké knížky. Po návratu domů jsem zjistil, že mi ve dvou třetinách bytu nejde elektřina. Podařilo se mi pomocí několika prodlužovacích šňůr zapojit aspoň ledničku, pak jsem opět odešel. Večer mě soused, co bydlel pod námi, zadržel hned u vchodových dveří a šeptem mi sdělil, že mě tu ráno a odpoledne čekali ti pánové ve svých limuzínách.

„Vždyť víte, o koho jde. Moc se po vás sháněli. Nejdřív na vás zvonili a pak vám strašně dlouho bušili do dveří. Řekl jsem jim, že

jste zřejmě odejel z Prahy, protože jinak slyším, jak si hrajete na rádio.“

V bytě pořád ještě fungovala jen jedna fáze.

Když jsem otevřel na chodbě skříňku s pojistkami, zjistil jsem, že dvě ze tří jsou skoro úplně vyšroubované. Pánové z limuzín zřejmě předpokládali, že jim jen nechci otevřít, tak mi aspoň vyšroubovali pojistky. Na místě třetí pojistky jsem však měl automat (přivezl mi ho tatínek z Německa), s ním si zřejmě pánové nevěděli rady, možná se ho dokonce báli, takže jednu fázi nechali netknutou. Pojistky jsem si zašrouboval. Horší bylo, že téhož rána zatkli Jiřího Grušu (drželi ho pak dva měsíce ve vyšetřovací vazbě) a u Ludvíka zase jednou spáchali domovní prohlídku. U mě ji zřejmě chystali rovněž, ale když mě nezastihli doma a slyšeli, že nejsem v Praze, vzdali to.

Souvislost se mi zdála jasná. Vzkázal jsem do Brna, že s jejich poslem se už odmítám sejit.

Asi po půlroce, když jsme byli u Rudy Battěka na návštěvě, jen tak mezi řečí si vzpomněl, že tehdy, když se mi posel do Brna nelíbil, jsem bohužel měl pravdu. Je to agent.

Jak to, byť se zpožděním, zjistil, mi připadlo hloupé si zjišťovat.

* * *

Už se nepamatuji, kdo mi půjčil samizdatové vydání studie Donelly Meadowsové *Meze růstu*. Byla to kniha, která shrnovala poznatky týmu vědců, zkoumajících důsledky neobyčejně rychlého průmyslového rozvoje na životní prostředí, a také se zabývala omezeností nenahraditelných přírodních zdrojů. Málokterý text mě tak oslovil a tak mi utkvělo jeho poselství. Uvědomil jsem si, že jsme všichni natolik fascinováni naším každodenním životem a zápolením s nedůstojným režimem, že ani nedokážeme uvažovat o něčem jiném. Jenže mezitím se objevuje jiná příšera, která dokonce příliš nerozlišuje mezi svobodným a nesvobodným světem, je zplozená

stejným sobectvím, stejně bezohledným vztahem k přírodě, bez níž nemůžeme žít, ale kterou ve své chtivosti ničíme. Napsal jsem do našeho Obsahu krátký esej s dosti neobvyklým námětem (aspoň u nás v té době) a nazval jsem jej Konec civilizace.

Lidé se spojili na život a na smrt se svou civilizací, uvažoval jsem, a proto budou umírat s ní. Umírat po tisících a po milionech: snad na hladomory anebo na epidemie, které už nikdo nedokáže zvládnout. Je možné, že se na poslední chvíli pustí do zoufalé a beznadějně války, která dovrší zkázu. Ale i kdyby se vyhnuli boji, budou lidé zmírat. Ze zoufalství a protože už ztratili schopnost dobývat si chléb. Protože přírodu, která je odnepaměti živila, předtím zahubili. Celé části světa se nejspíš vylidní a nad místy, kde ještě nedávno zářila světla, se vznese dech moru. V závěru jsem pak trochu ubral ze svého patetického tónu i pesimismu a končil s důvěrou, že naše strojová civilizace sice zahyne, ale člověk se po čase vrátí z planetárního rozměru do lidského prostoru a času. Bude se těšit z ticha, také zaslechne i zpěv ptáků. Ovšemže jeho život bude namáhavější a svízelnější. Bláhový sen utopistů, kteří věřili, že člověka obšťastní tím, že ho osvobodí od práce, bude zapomenut. Zapomenuty budou ledničky, klimatizace, letadla, atomové reaktory, rotačky, umělé plíce, automatické pračky, televizory a odposlouchávací zařízení. To jediné šílené století, kdy se člověk v bezsmyslném vzepětí vznesl tak vysoko, že dokonce opustil prostory planety, bude stále více splývat s ostatními bájemi. Jednoho dne je budoucí učenci anebo kněží prohlásí za pouhý přelud, za fikci dávných básníků anebo za jeden z mnoha masově sdílených klamů... A jejich štěstí? Nevím, proč by měli být méně šťastni než my, kteří jsme žili právě v tomto jediném a šíleném století.

* * *

Státní bezpečnost se zřejmě dohodla se stranickými pohlaváry, že je třeba všechny, kdo ruší obraz poklidné, spokojené společnosti, vyhnat co nejrychleji ze země. Zpěváka a nadaného malíře Vlastimila Třešňáka – člověka, který patřil celým svým zjevem spíše ke generaci rockových či undergroundových zpěváků – při výslechu pálili cigaretou a tak ho vylekali, že požádal sám o povolení vystěhovat se. Den před odjezdem jsme ho s Michalem navštívili. Vezl si věci v jediném kufru, který našel ve sběru. Do kufru si dal tři metry plátna, devět napůl vymačkaných tub s olejovými barvami, fotografický aparát, kytaru a psací stroj. Žádné šaty, žádné cennosti, jen ještě rezervní košili a tři páry nových ponožek.

Jeden z mých přátel, nadaný autor Karol Sidon, nepatřil k těm, kteří by v politické činnosti spatřovali důležitou složku svého života. Karolovi bezprostředně po okupaci dokonce ani nezakázali publikovat. Psal v té době hlavně dramata, jedno o havířích mu odvysílala česká televize. Pak malá scéna Rubín nastudovala jeho novou hru Latríny. Tehdy musela každá hra dosáhnout oficiálního schválení. Na předvádění se dostavila celá parta stranických pohlavárů, vedl ji sám šéf ideologického oddělení. Karol potom vyprávěl, jak se ho zmocnil pocit, že se najednou ocitl v čase nacistické okupace a že se do divadla dostavilo gestapo. V náhlé panice nevyčkal konce představení, a ačkoliv venku lilo, uprchl z divadla, ani kabát si v šatně nevyzvedl.

Tato hra a jeho pohrdání vrchností ho vyvrhly mezi zakázané. Sehnal si však místo trafikanta, dokonce na lukrativním místě v Jindřišské ulici.

Tehdy se stalo, že v obrázkovém časopise Ahoj na sobotu vyšel urážlivý článek o Ludvíkovi Vaculíkovi i s intimními fotografiemi, které u něho zabavila Státní bezpečnost. Karol udělal něco, co bych nazval ojedinělým a zároveň dojemným činem nenásilného protestu: ze všech výtisků, které měl na stánku, článek s oněmi hanebně zveřejněnými fotografiemi vystříhal.

Vyslyšali ho za to, ale byl to tak nezvyklý počín, že nenašli paragraf, podle něhož by ho mohli soudit, jen zařídili, že byl propuštěn

z trafiky a žádné další místo se pro něj už nenašlo. Dokonce hlídat vodní zdroj někde u Mníšku anebo dělat hrobníka mu znemožnili. Nakonec ho přiměli k emigraci.

Jednoho z nejtalentovanějších mladých spisovatelů Jiřího Grušu, který dostal stipendium ke studiu v USA, stejně jako Pavla Kohouta sice pustili do ciziny, ale nikoliv nazpátek do vlasti.

* * *

Čeští spisovatelé L. Brežněvovi

Předseda Svazu čs. spisovatelů J. Kozák zaslal blahopřejný dopis generálnímu tajemníku ÚV KSSS a předsedovi Nejvyššího sovětu SSSR L. Brežněvovi při příležitosti odevzdání Leninovy ceny za literaturu. V dopise píše: S velkou radostí jsme přijali zprávu, že vám byla předána Leninova cena za vaše knihy Malá země, Znovuzrození a Celina. Velice si vážíme vašich knih, které jsou vynikajícím příspěvkem k dějinám současnosti i zářivým příkladem stranického přístupu k poslání literatury v naší době. Vaše knihy se v Československu setkaly s obrovským zájmem nejen mezi spisovateli, ale v celé naší veřejnosti. Dokladem toho je zatím celkový náklad knižních a časopiseckých vydání, který dosahuje kolem dvou milionů výtisků. Vaše knihy se poprávu staly námětem desítek tisíc konferencí, seminářů a besed, které nadále pokračují a jichž se zúčastnily miliony našich občanů... Vaše knihy se staly velkou inspirací pro naši současnou realistickou, životem i budoucností zanácenou literární tvorbu.

(Zpráva ČTK)

* * *

V naší době je spisovatelství na tak ubohé úrovni, že lidé píší o věcech, které nepromýšleli, natož pak prožili. Rozhodl jsem se proto číst jen spisy těch, kdo byli buď popraveni, anebo se nějak jinak dostali do nebezpečí.

(Søren Kierkegaard; v roce 1846)

* * *

Stručná úvaha o smrti

Mnozí se činí,

Jako by se ještě nenarodili. Tím časem však

William Burroughs, tázán studentem,

Zda věří v posmrtný život,

Pravil:

– A jak víte, že jste ještě neumřel?

(Miroslav Holub: Naopak; 1982)

* * *

Také Jaroslavu Hutkovi stále víc znemožňovali koncertovat; dlouho jsme spolu chodili po Praze a pokoušeli se najít, co by měl udělat (jistě se radil i s jinými), nakonec požádal, aby se mohl vystěhovat do Holandska. (Naší Nandě „odkázal“ jednu ze svých kytar, malířský stojan a psací stůl.)

Zbavili se několika spisovatelů, dvou z nejnadanějších protestních zpěváků (a Vladimíru Mertovi zakázali na čas zpívat), také několika chartistů. Jenže na jejich místech se objevovali noví.

Okupační režim (a my v to úporně doufali) spěl, i když pomalu, ke svému konci. Velmi často tam, kde ještě nedávno vládla umanutá krutost, teď nastupovala absurdita.

Tuhle historku mi vyprávěl můj známý evangelický farář. Pozvali ho k výslechu na den jeho pětapadesátých narozenin. Pan farář se choval vůči moci vždycky vzpurně a také tentokráte se rozhodl, že k výslechu nepůjde. Ale pak se o tom přece jen radil se ženou, nakonec přišli na nápad, že k výslechu půjdou spolu.

Když si pro něj ke vchodu do policejní stanice přišel jakýsi poručík, farář ho upozornil, že má narozeniny a ty chce strávit se ženou. Proto přišli společně.

Poručík zrozpačitěl, pak řekl, že tohle nebude možné, ale nezdrží ho déle než deset minut, žena se o něj nemusí bát. (Nedávno se stalo, že ho bez jakéhokoliv zdůvodnění odvedli přímo z fary v poutech.) Farář namítl, že pokud se jedná o nějakou maličkost, může se to odložit na jakýkoliv příští den. Nato policista odpověděl, že na výslechu musí trvat, ale opravdu vše se vyřídí během deseti minut.

I když farář věděl, že se takovému ujišťování nedá věřit, nakonec se poddal, se ženou se rozloučil a šel s policistou. Ten ho odvedl do jakési slavnostně vyzdobené místnosti s obrazy a květinami, zaujal úřední postoj a pravil: „Oceňuji, že jste respektoval výzvu státních orgánů a dostavil jste se k výslechu. Vzhledem k tomu, že dnes oslavujete svoje narozeniny, upouštím od výslechu a předvolám vás na jiný den. Kdy se chcete dostavit?“

Farář ještě v úžasu řekl, že se nechce dostavit, ale pokud bude předvolán, přijde.

Nato mu poručík sdělil datum, přistoupil k němu a řekl ještě: Dovolte, abych vám blahopřál k vašemu významnému životnímu jubileu. Pak ho odvedl nazpět do vrátnice, kde na faráře čekala jeho žena.

Když mi to pan farář vyprávěl, zeptal se na závěr: „Rozumíte tomu?“

Pak si sám odpověděl: „Možná už sami nevědí, cí jsou.“

* * *

Už se přesně nepamatuju, kdy přesně jsem začal fungovat jako pošťák.

Protože mi v zahraničí hráli mé hry a vycházely mi tam knížky, začali mě zvat různí diplomaté. Když jsem se s nimi trochu víc seznámil, občas jsem je požádal, jestli by nemohli vyvézt ven rukopis, ať už můj, nebo někoho z mých kolegů. Většinou, i když tím porušovali předpisy a často riskovali svoji kariéru, ochotně vyhověli. Nebudu je vzpomínat jmény, pomáhali švédští, američtí a kanadští diplomaté, anglický kulturní atašé byl připraven jakoukoliv literaturu dovézt, ale bránil se cokoliv vyvézt ven, nejspíš se obával, že bych mu mohl podstrčit nějaké špionážní materiály. Jednoho muže přece jen zmínit jménem musím. Začátkem osmdesátých let jsem se seznámil s radou velvyslanectví Německé spolkové republiky Wolfgangem Scheurem. Byl to pozoruhodný člověk s obrovskou vůlí pomoci těm, kdo podle jeho názoru pomoc potřebovali. Jemu samému se díky pomoci cizích lidí podařilo uprchnout před Hitlerem až do Palestiny, strávil tam déle než rok v uprchlickém táboře, nakonec proti Hitlerovi bojoval jako dobrovolník.

Sám mi nabídl, že kdykoliv bych potřeboval já anebo mí přátelé něco poslat ven anebo naopak přivést k nám do republiky, můžu se na něj obrátit, a pokud by něco velmi spěchalo, je připraven ještě téhož dne to odvézt.

Tak jsem se brzy ocitl za neviditelnou přepážkou neviditelné pošty, zatímco Wolfgang se proměnil ve zvláštního kurýra, který nejméně dvakrát do měsíce vozil ven dopisy a hlavně rukopisy, jejichž počet, jak přibývaly nové samizdatové edice, narůstal. Na cestu zpátky pak nabral plné tašky českých časopisů i knih, které za hranicemi vycházely.

Wolfgang měl dost slušné představy o konspiraci, hlídal tedy trvale auta za sebou, a když nabyl jistoty, že není sledován (pokud v době moderních prostředků sledování lze nabýt o něčem takovém jistoty), přijel před vilku, kde jsem bydlel a kde vždycky branka i dveře byly

odemčené, vyběhl nahoru se dvěma nebo třemi naditými taškami, přijal ode mě tašku s poštou k odeslání a během minuty byl pryč. Jindy, když si jist nebyl, zatelefonoval, že mi má vyřídit pozdrav od své manželky anebo něco podobného, a to znamenalo, že tašky čekají u něho doma ve vile v Hradešinské ulici. Když jsem později o svém poštáckém či z hlediska našich úřadů pašeráckém řemesle psal, nic jsem si nevymýšlel, jen z Wolfganga jsem udělal obchodníka a jeho byt jsem umístil do jiné části Prahy (psal jsem totiž *Pašeráckou povídku* ještě v osmdesátých letech, kdy už tu sice Wolfgangova služba skončila, ale bylo by zrádné vyzrazovat Státní bezpečnosti takovéhle adresy). Nevymyslel jsem si ani, jak jsem jednou v rozčilení málem zapomněl v tramvaji tašku plnou časopisů i korespondence z ciziny (vezl jsem totiž tašky tři) a zachránila mě jedna paní, která si toho všimla a upozornila mě na moji trestuhodnou nedbalost.

Amatérská doručovatelská služba byla spojena nejen s rizikem, ale také s potížemi. Pokud jsem někoho nezastihl doma, nemohl jsem nechat zásilku ani ve schránce, ani u sousedů, nemohl jsem po telefonu zjistit, kdy doma bude; v mnoha případech adresátům zásilek telefon vypojoili, a i když fungoval, nebylo rozumné se předem ohlašovat, nezbylo mi tedy než vždycky znovu za adresátem zajet a věřit, že tentokráte to vyjde.

Wolfgang také přivázel honoráře za články otištěné třeba ve Svědectví nebo odvysílané Svobodnou Evropou. Byly to úhrnem i několikatisícové částky, skládající se z mnoha jednotlivých honorářů. Wolfgang měl u sebe seznam jmen i částek – on byl chráněn na rozdíl ode mě diplomatickou imunitou, já si musel ke každé částce přidat nějaký kryptogram. Jednou jsem nebyl s to rozluštit vlastní šifru a nevěděl jsem, komu honorář obnášející přesně sto marek náleží. Bylo to nepříjemné, připadalo mi, jako bych peníze zpronevěřil, nakonec jsem je po poradě s přáteli přidal k penězům, které přicházely ze zahraničí jako podpora pro spisovatele, kteří neměli žádné výdělky.

Tyto peníze určené spisovatelům nevozil Wolfgang, nevěděl jsem ani, odkud pocházejí (teprve po mnoha letech jsem se dozvěděl, že je posílal Mezinárodní Penklub). Byla to obvykle suma kolem dvou až tří tisíc marek; mně bankovky předával jeden historik, který tehdy nuceně pracoval jako dělník. Obvykle zavolal, proč jsem se u něho tak dlouho neukázal, já tedy přiběhl a on mi předal balíček s penězi. Zvolili jsme tehdy na jedné z našich utajených schůzek tříčlennou komisi z těch, kdo nebyli v takové materiální nouzi, komise měla za úkol posoudit, kdo peníze nejvíce potřebuje. Stačily třem či čtyřem z autorů na několik týdnů pokrýt základní životní potřeby. Později jsme část peněz v spíše symbolických částkách dávali jako honorářům, kdo dokončili nějaké dílo, které se opisovalo pro Edici Petlice.

Po listopadu osmdesátého devátého roku, když byly zveřejněny seznamy těch, kdo byli policejními informátory, našel jsem tam i jméno historika, který mi peníze předával. Nevím, kdy a proč (ani zda vůbec) podepsal spolupráci se Státní bezpečností, ale jsem si téměř jist, že o téhle službě, kterou zprostředkoval, nikdy policii neinformoval.

Samozřejmě jsem nebyl jediným pošťákem, staral jsem se pouze o spisovatelské zásilky, jiní, jako třeba Jiřina Šiklová, kterou kvůli tomu dokonce na devět měsíců drželi ve vyšetřovací vazbě, se starali o daleko objemnější poštu pro Chartu 77.

Během mých pošťáckých služeb mě nikdy nechytily, a nedovedu posoudit, zda o tom, co Wolfgang či jiní diplomaté vozí, strážci režimu nevěděli, anebo si jen říkali, že když to nebudu dělat já, bude to stejně dělat někdo jiný.

Je také možné, že postupně přestávali vědět, čím jsou.

O solidaritě

Solidarita není jen neurčitý soucit nebo povrchní dojetí nad zlem týkajícím se mnoha blízkých nebo vzdálených osob. Naopak je to pevná a trvalá odhodlanost usilovat o obecné blaho neboli dobro všech a jednoho každého, protože všichni jsme zodpovědní za všechny.

Tak definoval solidaritu ve své encyklice *Sollicitudo rei socialis* papež Jan Pavel II.

Totalitní režimy mluví rády o solidaritě. Bohatí mají být solidární s chudými, a protože si to ne vždy uvědomují, režim jim sebere jejich majetky, aby je spravedlivě rozdělil. Proletáři mají být solidární se všemi proletáři světa, a proto režimy, které o sobě prohlašují, že uskutečňují vládu dělnické třídy, jsou solidární se všemi režimy, které o sobě prohlašují totéž, anebo aspoň s hnutími či stranami, které hodlají zavést obdobnou diktaturu kryjící se zájmy proletářů. Tato mezinárodní solidarita probíhá částečně vskrytu, zvláště pokud spočívá ve finanční podpoře revolucionářů, teroristů, nebo jen mocichtivých diktátorů. Odkrytě se projevuje v četných proklamacích na podporu třeba stávkujících dělníků v některé ze zemí, které jsou označovány za kapitalistické nebo imperialistické, jindy v účasti na mírových konferencích, jejichž hlavním účelem je před světem předvést, že totalitní režimy ztělesňují přirozenou touhu většiny lidstva po životě v míru. Občas dokonce uspořádají i nějakou sbírku, v níž pracující země, kde údajně vládnou, podpoří pracující v zemi, kde jsou tito údajně utlačováni.

Ve skutečnosti nic není totalitním režimům více proti mysli než skutečná spontánní solidarita těch, kdo nejsou ochotni přijmout totalitní vládu. Režim potlačuje všechna hnutí, která sám nezaloží, posílá své pacholky do kostelů, aby sledovali počínání věřících, a kněží, kteří se podle jeho představ, nedovolí kázat. Ty, kdo se

pokusí založit nějakou organizaci, zatkne, vyslýchá, hrozí jim anebo je předhodí povolným soudům, aby je umlčely ve vězení. Nejvíce se hrozí solidarity těch, jejichž jménem údajně jedná.

Příznačný byl osud polských nezávislých odborů se symbolickým jménem: *Solidarność* – Solidarita. Nezávislé odborové hnutí se vyvíjelo od počátku sedmdesátých let, kdy se Polskem šířily stávky. Stávky panující moc nejprve krutě potlačovala. (Ve střetech s policií podle neoficiálních údajů přišlo o život čtyřicet stávkujících a demonstrujících dělníků.) Ale ani vraždění solidaritu stávkujících nerozbilo. Nakonec si *Solidarność* vedená elektrikářem gdaňských loděnic Wałęsou vynutila nejen změny ve vedení komunistické strany Polska, ale i stále větší nezávislost. Domohla se uznání jako legální organizace dělníků a brzy, což bylo v komunistické zemi neslýchané, začala vydávat vlastní nezávislé publikace, časopisy a noviny a odhodlaně zastávala zájmy svých členů. Jejich počet v osmdesátém roce minulého století dosáhl deseti milionů.

Jako hnutí „pražského jara“ i polské nezávislé odbory, tedy organizace, která hájila skutečnou, neřízenou a nezneužívanou solidaritu potlačovaných, vzbuzovaly obavy Sovětského svazu, nejvýbojnější totalitní moci oné doby. Ať už pod její přímou záštitou, anebo z obavy před hrozící okupací, provedla polská komunistická moc proti Solidaritě pečlivě připravený útok, který ze všeho nejvíce připomínal vojenský puč. (Stovky lidí včetně vůdců Solidarity byly zatčeny anebo odvezeny do internačních táborů.) Mimořádnými dekrety bylo nezávislé odborové hnutí umlčeno aspoň na onen čas, který ještě zbýval komunistickému režimu.

V Československu po zkušenosti s tím, jak skončil zápas o demokratičtější systém, nebylo v té době na podobné hnutí ani pomyšlení.

Okupační režim nejen dbal o to, aby ti, kdo vyvíjeli jakoukoli nezávislou činnost, zůstali izolováni od ostatních občanů, ale současně se snažil, aby většinu společnosti nějak zkorumpoval ať už přímo penězi, nebo malými výhodami; poslušným nabízel levné re-

kreace, lázně, mimořádné odměny, výjezdní doložky do západních zemí, toleroval jim drobné krádeže a práci načerno, také netržně udržoval nízké ceny základních potřeb. Vznikl systém, který si vysloužil název gulášový socialismus; sliboval klid a základní jistoty všem, kdo se nebouří, kdo lidskou solidaritu nahradí solidaritou s okupačním režimem.

Přesto, skryta pod povrchem zdánlivé nehybnosti a konformity, vznikla solidarita těch, kdo vnímali prolhanost a ubohost současné moci. Nemám na mysli jen několik set občanů, kteří podepsali Chartu 77, těch, kdo byli označováni za disidenty, o nichž se díky zahraničním sdělovacím prostředkům ve světě i doma nejvíce vědělo, ani ty, které okupační režim postihl a často s celými jejich rodinami pronásledoval, zbavil je jejich míst, neuznal jejich kvalifikaci, volal je občas k výsledkům a jinak jim znepříjemňoval život.

V zemi žily statisíce těch, o nichž se nemluvílo. Poslouchali zahraniční vysílání, četli zakázané knihy, odmítali členství v komunistické straně, i když jim za to nabízelí postup v jejich kariéře, scházeli se často jenom v soukromí anebo jako členové nějaké povolené organizace či církve. Chodili do práce, učili na školách, byli zaměstnání v nejrůznějších institucích, platili režimu daň, kterou považovali za nezbytnou, chodili k volbám i do prvomájových průvodů, ale zároveň vnímali, že tyto akty nemají jiný cíl než je ponížit, zaplést do sítě, z níž neměli uniknout. Právě tito zdánlivě zcela neviditelní, zapletení, pokoření a ponížení občané rádi vítali příležitost, kdy mohli ze svého postavení na okamžik vystoupit. Třeba jen tím, že slovně vyjádřili solidaritu lidem, kteří viditelně vzdorovali, anebo jim pomohli k trochu lepšímu místu, pomohli jejich dětem na školu, dostali se k nějakému dokumentu Charty či k jinému podnětnému textu, přečetli si ho, a buď ho opsali, anebo aspoň půjčili dalším lidem.

Filozof Jan Patočka mluvil o „solidaritě otřesených“. Otřesení spojoval s válkou, se zkušeností války, která vlastně trvá i v době míru,

kdy úpadková společnost jen sbírá síly k novému střetu. Záchranou člověka je tedy pro něj solidarita *těch, kdo jsou s to pochopit, oč běží v životě a smrti a následkem toho v dějinách. Že dějiny jsou tento konflikt **pouhého života**, holého a spoutaného strachem, s **životem na vrcholu**, který neplánuje budoucí všední dny, nýbrž vidí jasně, že všední den, jeho život a „mír“ mají svůj konec.*

Zážitek totality není tak zcela nepodobný zážitku války, je jen prodlužované mučení a umrtvování duší.

Filozof může anebo i musí klást na člověka ty nejvyšší požadavky, které nikdy ani ti jeho nejzanícenější stoupenci nedokáží splnit.

Jsem však přesvědčen, že mezi zdánlivě mlčícími občany solidarita otřesených, solidarita potupených a uražených vznikala a šířila se. Pouze tím lze vysvětlit, že tito zdánlivě mlčící lidé během několika dní svrhli do nicoty režim, který je tupil a ponižoval. Bohužel, solidarita otřesených či ponížených, solidarita vzdorující nemorální moci, která patřila k nepominutelné hodnotě života v totalitní společnosti, se ve chvíli, kdy dosáhla pádu totality, začala zvolna vytrácet.

Kapitola osmá

V životě většiny z nás lze najít několik výrazných předělů.

Pokud člověk založí rodinu a má děti, stává se takovým předělem chvíle, kdy děti dospějí, a buď docela opustí domov, anebo alespoň začnou žít svůj život nezávislý na rodičích.

Tím, že jsme jako rodiče žili v postavení jakýchsi pronásledovaných rebelů proti stávajícímu společenskému pořádku, naše děti necítily potřebu bouřit se proti nám, naopak solidárně sdílely náš osud a sympatizovaly s námi; přitom zcela samozřejmě žily svůj vlastní život.

Naše Nanda, sotva dosáhla osmnácti let, chystala se k sňatku. Její nastávající na rozdíl od nás vedl pravověrný židovský život, a tak se v osmdesátém prvním roce prvně po několika generacích konala v naší rodině opravdová židovská svatba (včetně rituální koupele v chladné vltavské vodě). Michal jako svatební dar sestře vyrobil hi-fi gramofon. Zeť měl malý byt na sídlišti, ve stejné čtvrti, kde jsme bydleli (a rovněž u lesa), ale ve chvíli, kdy se dcera stěhovala, jsem si uvědomil, že je najednou v našem domově prázdněji. Chyběl tu její hlas, její veselost, nepořádek v jejím pokoji, který měl v sobě cosi malebného, možná také proto, že se tu povalovaly i její náčrty a kresby; ubyl jeden posluchač i jeden vypravěč každodenních příběhů, u stolu mohlo stát klidně o jednu židli méně. Najednou mi vytanuly chvíle, kdy jako malička sedávala pod mým psacím stolem a hrála si tu, zatímco já psal, později, to už jí mohlo být deset let, společná cesta na lyžování do Krkonoš, na kterou se těšila a která skončila hned první den tím, že Nanda dostala těžkou angínu. Také společné dovolené, kdy jsme se všichni toulali tichou krajinou na Českomoravské vysočině, a téměř každovečerní žádost, abych vyprávěl další část nekonečného příběhu o kočičce a pejsko-

vi, a její rozhodnutí, že mi dá k narozeninám dárek, jaký si vyberu, a skutečně se mnou šla do papírnictví, kde jsem si vybral pěknou lupu, abych si mohl lépe číst ve starých mapách, které jsem sbíral, a ona sypala z peněženky drobné, vydala za dárek skoro vše, co si za týdny našetřila, dojalo mě to, neboť to byl dárek, za nímž jsem tušil lásku. A chvíle, kdy jsem měl trpělivě sedět, protože kreslila můj portrét. Většinou jsem to nevydržel a psal jsem, zatímco ona kreslila. Jednou mi přitom řekla: Táto, ty se tváříš jako vrah malých dětí. A bylo to právě ve chvíli, kdy jsem psal o potratu své hrdinky. A jindy se mě z ničeho nic zeptala: Skáčou štěnice jako blechy? A já zrovna psal o tom, jak nás v Terezíně tenhle hmyz obtěžoval. Takové bylo naše spojení mimosmyslovým vnímáním, k němuž jsme oba měli vlohy.

Náš Michal byl uzavřenější, neměl potřebu se svěřovat, anebo pokud ji měl, nepřekonal vnitřní zábrany. Na Nandině svatbě mu k mému překvapení tekly slzy, i když jejím odchodem získal pokoj jen pro sebe, na což se těšil. Michal byl na rozdíl ode mě manuálně zručný, zajímaly ho přístroje, které dokázal opravit anebo vylepšit jejich fungování. Hodně četl a zajímal se o politiku, na svůj věk až nepřiměřeně (ale jistě pochopitelně vzhledem k okolnostem, které provázely jeho dětství). Z jeho pokoje, kdykoliv byl doma, zaznívaly buď vzdorné písně Karla Kryla, anebo hučením rušiček provázené vysílání Svobodné Evropy.

Od dětství chodil do vodáckého oddílu, kam se před třiceti lety, když byla zakázána skautská organizace, uchýlili členové jednoho z nejstarších oddílů vodních skautů. Pokusili se tak zachránit něco ze skautských hodnot i tradic. Oddíl byl veden velice přísně a platila v něm polovojenská nebo přesněji polonámořnická hierarchie. Každý začínal jako plavčík zahrnovaný úkoly často víc než svízelnými, a pokud je řádně nesplnil, čekaly ho tresty, které nás rodiče uváděly v úžas. Ale každý, kdo měl dost vytrvalosti a snahy, stoupal v oddílové hierarchii po stupních, až ten nejvytrvalejší to dotáhl na

kapitána, který řídil všechnu činnost a dbal na dodržování letitých tradic. Michal byl oddílu oddán a opravdu na kapitánskou hodnost dosáhl.

Oddíl byl sice veden nepoliticky, což v oněch neblahých časech, kdy se komunisté snažili svoji ideologii vpašovat všude a do všech organizací, bylo vlastně hodně politické.

K tradici oddílu patřilo, že se jeho členové ještě léta poté, co jej opustili, navzájem scházeli a hlavně si ve společnosti, která byla založena na útlaku, kádrování a nespravedlnosti, navzájem pomáhali.

Když Michal úspěšně odmaturoval, hlásil se ke studiu na České vysoké učení technické, na obor, který se právě zřizoval a měl vyškolit manažery (pochopitelně socialistické). V přijímací komisi, jak dodatečně zjistil, byl i kdosi, kdo o Michalovi od někoho z oddílu věděl.

Michal nám pak o přijímacím hovoru sdělil, že proběhl k jeho překvapení docela poklidně, ale když vyšel na chodbu, vyběhl za ním jeden člen komise a požádal ho, aby se ještě vrátil. Nechali ho znovu se posadit a pak ho s vysvětlením, že to neuvedl v dotazníku, požádali, aby jim sdělil, jakým způsobem bylo ukončeno otcovo členství v komunistické straně. Michala ten dotaz zaskočil, ale než si stihl rozmyslet, co odpoví, znovu se ozval jiný člen komise: „Pokud to ale nevíte, tak mi napišeme, že nevíte, a je to vyřízené.“ Michal přikývl, že neví, tím pohovor skončil. Michala přijali.

Také on se teď zdržoval doma čím dál tím méně, a brzy poté, co se odstěhovala Nanda, se mu podařilo získat nebytový prostor mansardy nad námi; náš byt se stával stále osiřelejším.

Začátkem roku 1982 se Nandě narodila dcera, dostala jméno Anna, byla zdravá a samozřejmě i krásná.

A tak jsme se tedy stali prarodiči a po čase náš domov aspoň čas od času oživovalo dětské žvatlání anebo pláč.

* * *

Už ráno ve zprávách Svobodné Evropy se zmínili, že po Moskvě kolují pověsti o smrti někoho významného. Změnil se televizní program a hlasatelé byli v černém. O hodinu později uprostřed zpráv téže stanice opakovali totéž, ale pak asi v devět hodin pět minut hlasatel náhle řekl: vážení posluchači, právě hlásil moskevský rozhlas, že zemřel předseda nejvyššího sovětu a generální tajemník ústředního výboru komunistické strany Sovětského svazu Leonid Iljič Brežněv. Kromě těch vážených posluchačů to přečetl naprosto nevzrušeně (musili mu přistrčit zprávu během čtení) a pak dál pokračoval zcela profesionálně, takže jsem na okamžik zaváhal, jestli mě neklame sluch.

Volal jsem to tatínkovi. Podivil se: Neříkej, víš to určitě? Pak dodal: Bůh ví, jaký ničema přijde po něm. Mají jich tam celé sklady. V devět třicet to hlásila už i Praha. Pak hrála smuteční hudba. Má se člověk radovat? Anebo schovat všechny své rukopisy? Anebo zůstane všechno tak, jak bylo?

(Z mého deníku, 11. 11. 1982)

* * *

Zdeněk Urbánek vypráví, že učitelka jeho vnučky, když dětem sdělovala, že Brežněv umřel, plakala.

* * *

Proč ohlásili Brežněvovu smrt s jednodenním zpožděním? Čekali na Ilju Muromce, kterého poslali na Západ pro živou vodu. Jenže on tam zůstal.

(Z mého deníku, 13. 11. 1982)

* * *

Mnoho mých přátel se nezřízeně radovalo. O měsíc později na naší kvartální schůzce Milan Šimečka přímo jásal. Ve svém úvodním optimistickém hodnocení se pateticky zeptal Milana Uhdeho: „Tak co můžeš teď namítat, ty d'áble, kterýs mi vždycky oponoval?“ A přitom jako jediný argument pro svůj optimismus uvedl, že už u Sovětů nemůžou takhle dál pokračovat, vždyť by dovedli samy sebe ke zkáze. A navíc ve chvíli, kdy tyran zemře, tyranií to vždycky zatřese.

Milan Uhde se ve své (pesimistické) replice tázal: „A co se změnilo?“ A hned si odpověděl: „Jednoho senilního zločince vystřídal jiný, co už je taky nad hrobem.“

Já si vzpomněl na tatínkovy plné sklady ničemů, ale neřekl jsem nic. Proč kazit ostatním radost.

Nezměnilo se opravdu nic.

Navštívil mě tehdy jeden mladý kanadský dramatik, který zamýšlel napsat hru o situaci v komunistické části světa a rozhodl se umístit děj k nám do Československa. Chtěl ode mě slyšet nějaké drastické podrobnosti o diktatuře, o mučení lidí, nějaký doklad hrůzy, ve které žijeme.

Řekl jsem, že hrůzu vraždění a mučení vystřídala jiná hrůza: ta netkví v krvavých činech, ale v tom, že trvá skutečnost, která je prosycená lží a přetvářkou. Myslím, že jsem zklamal jeho očekávání, nikdy se už neozval, takže nevím, jestli svou hru vůbec napsal.

Politická situace sice únavně zahnívala beze změny, ale co se zlepšilo, byla úroveň neoficiální kultury. Je to zvláštní jev: pronásledování a obtíže v práci nepodvazují tvořivost ani hlad po vědění, spíš je povzbuzují. Bylo u nás napsáno málo tak skvělých knih jako právě v oněch dvaceti letech okupace. Tehdy vznikly (aspoň podle mého názoru) nejlepší romány Milana Kundery, Vaculík ze svých zápisů poskládal obraz pochmurné doby plné paradoxů a tajných setkání v *Českém snáři*, Jiří Gruša napsal *Dotazník*, Pavel Kohout bizarní satiru *Katyně*, Karel Pecka *Motáky nezvěstnému*, Václav Havel svoji

verzi *Žebrácké opery*, Jaroslav Seifert *Deštník z Piccadilly* a *Morový sloup*, svou poslední sbírku Vladimír Holan, vynikající básně dávali do samizdatových vydání Karel Šiktanc či Jan Skácel. Mladí lidé navštěvovali „podzemní“ univerzity, kde se sice neudělovaly diplomy, ale na rozdíl od státních univerzit se namísto marxismu-leninismu přednášela skutečná filozofie či nezkreslovaný dějepis. (Občas do bytů vtrhla policie, ale byla spíše bezradná, protože postavit před soud filozofa za to, že vykládá o Aristotelovi či Wittgensteinovi, by přece jen bylo po podpisu všech dohod o lidských právech příliš nehorázné.)

Zabavovali „závadové“ knihy, pokud na ně narazili při domovní prohlídce, ale zabránit tomu, aby si je lidé stále znovu opisovali, bylo příliš obtížné – a popravovat za podobné činy poté, co komunisté sami o sobě připustili, se už nehodilo.

* * *

Tatínek odjel na několik týdnů do Kanady ke své sestře, když se vrátil, byl trochu přepadlý a nechutnalo mu jíst. Přiměli jsme ho, aby šel k lékaři. V nemocnici mu po vyšetření sdělili, že má ve střevech rakovinový nádor a musí okamžitě na operaci. V té době operace, pokud proběhla včas, dávala jedinou, i když jen malou naději na přežití. Tatínka jsem tehdy, když si šel pro svůj ortel, doprovázel; oznámil mi diagnózu, jako by mi sděloval, že se nastydl. Bylo mu sedmasedmdesát let, ale se svými hustými, stále jen málo prošedivělými vlasy vypadal nejméně o deset let mladší a byl plný života; jen stěží jsem si dovedl představit, že by ho vzápětí mohla zdolat smrt.

Operovali ho opravdu za několik dní poté. Lékař mi sdělil, že nádor byl velký skoro jako dětská hlava, ale on doufá, že se jim ho podařilo odstranit beze zbytku.

Když jsem s tatínkem mluvil, řekl mi, že je rád, že to má za sebou, doktor mu řekl, že všechno dobře dopadlo, a dodal: Hlavně že to ne-

byla rakovina. Nevím, jestli v tom výroku nebyl skryt ztajený dotaz, vědomý sebeklam anebo úspěšné potlačení zlověstné skutečnosti, ale přisvědčil jsem mu. Za několik dní ho z nemocnice propustili a zdálo se, že je zase plný energie. Ale stále na mě doléhal jeho stav, řekl bych jeho skrytá úzkost. Moje osobní svízele ztrácely na významu před tušenými kroky smrti.

Aspoň trochu mě od mé starosti odvedl dopis od paní Markéty Goetz-Stankiewiczové, profesorky germanistiky a zároveň překladatelky z češtiny. Byla jednou z těch šťastných, kterým se podařilo na poslední chvíli uniknout Hitlerovu drápu. Ačkoliv odešla do emigrace ještě jako dítě, nepřestala vnímat spojení se svou rodinou zemí, a teď, když Československo postihla nová okupace, byla připravena co nejvíce pomáhat. V dopise mi psala, že ke stoletému výročí narození Franze Kafky chystají na univerzitě ve Vancouveru vědeckou konferenci. Nemohl bych tam přijet a přispět ke zdaru konference přednáškou?

Poté, co jsem napsal svůj *Zámek*, se o mně soudilo, že mám ke Kafkovi oddaný vztah, což nebyla pravda, mimo jiné i proto, že jsem o něm málo věděl a nikdy mě jeho dílo zvlášť neoslovovalo. Můj *Zámek* neměl s jeho *Zámkem* kromě názvu nic společného. Odepsal jsem, že do Vancouveru podle všeho nebudu moci přijet, i když bych přijel rád, ale zkusím napsat svůj příspěvek a na konferenci ho poslat. Dodal jsem, že bohužel z Kafkova díla je u nás k dosažení jen málo a z kafovské literatury kromě stručné Wagenbachovy monografie vlastně nic. Dopis jsem donesl k Wolfgangovi a on mi brzy nato přivezl od Markéty balík s posledními kafovskými studiemi v angličtině a hlavně teprve nedávno vydané Kafkovy dopisy Felici Bauerové, s vynikající a rozsáhlou úvodní studií od Eliase Canettiho.

Přečetl jsem poctivě řadu monografií, něco jsem kupodivu našel i v Univerzitní knihovně, nejvíc mě však zaujaly právě Franzovy dopisy Felici, z nichž vyplýval jeho prazvláštní vztah k ženě, o níž tvrdil sám sobě i lidem okolo sebe, že ji miluje, a konečně i obdobný

vztah k Mileně Jesenské, jak jsem ho vysledoval v dopisech, které jí adresoval. K mému překvapení se mi najednou začínal Kafka jevit jinak, než jak se jevil (snad právě jen s výjimkou Canettiho) většině badatelů, kteří o něm psali a hledali v jeho díle jen obrazné vyjádření hlubokých myšlenek o spravedlnosti, o lidském osudu, o společnosti, odcizení člověka člověku, či dokonce o budoucím osudu Židů. Byl jsem si téměř jist, že tomu bylo právě naopak.

Literární teoretici, kritici či historici bývají zvyklí pohybovat se ve světě idejí a ve své práci vyslovovat zobecňující soudy a svůj abstraktní svět pak vnucují i spisovateli, jehož dílo posuzují. Při posuzování díla Franze Kafky, který svými často snovými vizemi sváděl k mnohoznačným výkladům, došlo právě až k drastickému rozporu mezi jejich a Kafkovým myšlením.

Kafku podle mého názoru nezajímal svět idejí, dokonce ho i málo zajímal svět, který ho obklopoval, Kafka přemýšlel téměř výhradně o sobě, psal ze všeho nejvíc o své nedokonalosti, o své neschopnosti dospět – tedy vymanit se z otcova vlivu a stát se zralým mužem, který založí rodinu. Protože byl zároveň plachý a měl vidění umělce, protože jeho snění mělo pro něj větší význam než jakákoliv myšlenková soustava, vyjadřoval se ve zdánlivě mnohoznačných či tajuplných obrazech.

To, co jsem nazval Kafkovou neschopností dospět, se projevilo i v jeho neschopnosti dokončit rozsáhlejší dílo. Avšak i z těch nedopsaných útržků, stejně jako z těch několika próz, které přece jen ukončil, se dalo podle mého názoru vyvodit, co bylo jejich inspirací.

Jako příklad jsem uváděl zdánlivě nedešifrovatelný a bizarní příběh jedné ze dvou aspoň trochu rozsáhlejších próz, které dokončil, povídky V trestanecké kolonii. Kafka vypráví o cestovateli, který přijíždí na ostrov, setká se tu s jakýmsi velmi konzervativním důstojníkem. Větší část této prózy je věnována důstojníkovu výkladu o popravním stroji, o tradiční spravedlnosti a konečně předvádění onoho stroje. Jeho mechanismus spočíval v soustavě jehel, které se zvolna nabodávaly do těla odsouzeného. Důstojník předvádí stroj

v jeho činnosti; o odsouzení, který *ostatně vypadal tak psovsky oddaně, až se zdálo, že by ho mohli nechat volně pobíhat po stráních a před začátkem popravy by stačilo jen zapískat a on by přišel*, se dozvíme, že je odsouzen za přestupek, který ani není přestupkem, jen neochotou dát se zbít. Tento na první pohled nepochopitelný, ba absurdní příběh se dočkal nejbizarnějších filozofických výkladů. Mě zaujaly Kafkovy deníkové zápisy o jeho prvním zasnoubení s Felicí, kdy si *připadal spoutaný na rukou i nohou jako zločinec*. Kafka navíc po šesti týdnech zasnoubení zrušil, odjel se svým přítelem k moři a právě tam napsal tuto povídku.

Pak jsem si všiml v jeho dopise Mileně Jesenské pozoruhodné pasáže, která se týká Kafkovy představy manželství.

Víš, chci-li napsat něco takového jako to, co následuje, blíží se už meče, jejichž hroty mě věncovitě obklopují, pomalu k tělu, je to nejdokonalejší mučení; jakmile mě jen škrábnou..., je to už tak strašné, že hned v prvním výkřiku všechno zradím, Tebe, sebe, všechno.

Byl to přímo zhuštěný popis popravního nástroje ze zmíněné povídky, a pokud jsem rozuměl motivům, které inspirovaly Franze Kafku k psaní, viděl v odsouzení ležícím na lůžku pod blížícími se jehlami sám sebe. Byl jsem si téměř jist, že rovněž ve dvou posledních Kafkových nedokončených románech nalézám obraz jeho sebemučivého vztahu k ženám. Usiloval se jim přiblížit, ale jeho neschopnost jakýkoliv vztah završit byla souzena a potrestána jako zločin. Ženy se pro něj staly nedostupným zámkem, a když jej konečně přijaly do svého lůžka a nabízely mu svoji milost, zmožen únavou, úzkostí a vlastní nerozhodností svoji příležitost nevyužil, nabízenou milost nepřijal.

Nedokázal dokončit žádný velký vztah, stejně jako nedokázal dokončit žádné své velké dílo. Nakonec smrt byla pro něj jediným řešením, tak také přijal svoji zhoubnou chorobu.

Moje přednáška byla příliš dlouhá na to, aby ji mohl kdokoliv přednést, nicméně jsem ji odnesl Wolfgangovi, aby ji poslal do Vancouveru.

Zároveň jsem si opět jednou požádal o pas.

Aspoň část z mé přednášky Markéta přeložila a na konferenci přečetla. Text pak vyšel v anglickém výboru mých esejů a posléze v mnoha jazycích, dokonce i v čínštině.

Pas jsem ke svému překvapení dostal, neumožňoval mi sice vycestovat do Vancouveru, zato jsem mohl jet do takzvaných lidových demokracií.

* * *

Obtíže (pro většinu lidí nesrozumitelné), které mám, když mluvím s lidmi, pramení spíše z toho, že moje myšlení anebo spíše obsah mého vědomí je úplně mlhavý, že pokud se mne týká, zůstávám tím nedotčený, dokonce občas cítím sebeuspokojení, ale rozhovor s lidmi vyžaduje přesnost, pevnost a stálou jasnost, vlastnosti, které se ve mně najít nedají.

(Pasáž z Kafkova Deníku, která mi připadala klíčová, jsem si přeložil z angličtiny)

* * *

Heleně její statečný kolega dr. Lukavský nabídl místo na poloviční úvazek v manželské poradně, byla to konečně kvalifikovaná práce, jenže až v Mělníku. Jízda přes celou Prahu a pak ještě autobusem do Mělníka byla únavná, takže Helena tam jednu nebo i dvě noci přespávala. Nocleh jí nabídl zdarma místní evangelický farář.

Ve volném čase chodila soukromě a tajně do tréninkové analýzy. (Psychoanalýza nebyla povolena. Několik psychoterapeutických

výcviků – na cestě k nové profesi – absolvovala od počátku sedmdesátých let.)

Doba, kdy jsem pobýval doma úplně sám, mě skličovala, jednou jsem se rozjel za Helenou; když skončila práci, zašli jsme spolu na večeri a pak si před spaním dlouze povídali, měl jsem v té chvíli pocit jako kdysi dávno, když jsme spolu chodili a radovali se ze vzájemné blízkosti, myslím, že Helena cítila něco podobného.

Čas mi stále připadal nevyplněný a nikam nesměřující. Začaly se na mě hrnout nejrůznější obrazy spojené s tím, co jsem ještě nedávno prožíval. Co vlastně byla láska: zaslepení, vášně? Nádherná, ničivá, odvádějící z bídý života?

Jako protiklad lásky mi vyvstal odpad: smetí – nejen to skutečné, ale citové i myšlenkové. Obrazy smetí a lásky se mi navzájem prolínaly. Jenže o skutečném odpadu jsem s výjimkou nemocničního, který jsem pátil za svého krátkého sanitaření, nevěděl nic.

Kdo z lidí přichází do styku se skutečným smetím nejčastěji? Napadli mě ti, kdo asi stáli na jednom z nejnižších stupňů společenského žebříčku – metaři. Ještě jsem si nebyl jist, jestli ty obrazy nějak seřadím a spojím v příběh, ale to, že zblízka poznám práci metaře, nemohlo být na škodu.

Metařství, jak jsem shledal, je práce tak nekvalifikovaná, že se člověka, který se o ni hlásí, nikdo nezeptá, jestli už někdy držel v ruce koště, jestli byl předtím knězem, univerzitním profesorem či spisovatelem, zda je čerstvě propuštěným trestancem, studentem nebo důchodcem, který si potřebuje přivydělat pár korun ke své mizerné penzi.

Ráno jsem na středisku v naší části Prahy předložil svoji občanku a poté obdržel oranžovou vestu a koště. Chlapík, který byl stálým zaměstnancem očištění podniku, z nás potom sestavil partu a vyfasoval pro nás ještě hodnotnější náčiní, jako byly vozík a lopata. Hned nato jsme vyšli loudavým krokem do míst, která jsme měli očišťovat.

Metaři byli opravdu lidé tak různorodí, jak jen si bylo možno představit. Brzy jsem pochopil, že jejich úsilí se nesoustřeďuje na očišťování ulic, ale na to, jak pokud možno v klidu a bez námahy přečkat nutný čas mezi nástupem do práce a chvílí, kdy si budou moci dojít pro výplatu. Dlouze jsme po dvou hodinách práce vysedávali v hospodě a další dvě hodiny spíš prolelkovali, protože jsme měli jen dočistit ulici, předtím už dobře zametenou strojem, který se nazýval samosběr (nikdy předtím ani potom jsem to slovo neslyšel).

Vyslechl jsem něco řečí a historek, ale všechno, co jsem zamýšlel dělat, všechno, co jsem vyslechl, překryla tatínkova nemoc. Jeho zdraví se náhle zbortilo. Přepadaly ho podivné záchvaty vysokých horeček. Teplota mu jako při malárii během několika hodin vystoupala na čtyřicet dva stupňů a pak zase během několika hodin klesla na normální výši. To se opakovalo denně a lékař nevěděl příčinu. Tatínek se poslušně podroboval zábalům, polykal prášky, které mu měly srážet teplotu, ale připadalo mi, že podivná choroba neodpovídá na žádné venkovní podněty, řídí se jen svým vlastním řádem. Tatínek slábl a jeho obvykle tak jasná mysl se kalila. Když procítal z horečnatého stavu, ztrácel povědomí o času, před večerem se domníval, že je ráno, a když jsem se ho snažil přesvědčit o správném čase (jako by na tom nějak záleželo), pokorně připustil, že mi tedy věří, když já, zdravý, to tvrdím.

Po několika týdnech, kdy se jeho stav zlepšil a zase horšil, ho převzeli do nemocnice. Dostal pokoj dohromady se dvěma pacienty, v nemocnici mu lékaři horečky přece jen srazili, ale zároveň mi sdělili, že teploty souvisejí s rakovinou, která zachvátila ledviny a další části tatínkova organismu, musíme počítat s tím, že mu zbývá už jen nemnoho dní. Nicméně tatínek se zvláště po transfuzi krve cítil lépe a s náhle vyjasněnou myslí se těšil, jak se vrátí domů k mamince a – což byla pro něj asi lákavější představa – i ke svému počítači. O pacientovi na sousedním lůžku mi sdělil, že je to chudák, celé

noci prokašle, už má asi na kahánku. Pak se však tatínkovi znovu přihořelo a stěžoval si, že nemůže pro kašel svého souseda spát.

Lékaři jsem dal nějaké peníze a poprosil ho, jestli by tatínka nemohli přemístit na pokoj, kde by byl sám. A tak tatínek pro svých několik posledních dní dostal pokoj dokonce s vlastní maličkou koupelnou.

Docházel jsem za ním do nemocnice denně; i když byl hodně zesláblý, stále věřil v uzdravení a několik dní před koncem mi řekl, že bude s nemocí bojovat, ještě se přece necítí starý.

Den před smrtí si mi postěžoval, že cestou do koupelny upadl a nedokázal sám vstát, když přivolal sestru, rozkřikla se na něj, proč nevstane sám, že ona má dost jiné práce než ho zvedat. Zeptal se mě, jak je možné, že lidé mohou být tak bezcitní, když vidí, že někomu došly síly.

Poslední den jsem seděl u jeho lůžka a držel ho za ruku. Nevěděl jsem, jestli to vnímá, ale doufal jsem, že nějaká část jeho vědomí zaznamenala, že v téhle chvíli odcházení se ho někdo snaží zadržet, že někdo je s ním. Zaznamenával jsem, jak jeho dech je stále přerývanější, mezi jednotlivými nádechy a výdechy uplynulo vždy několik vteřin a já věděl, že se blíží chvíle, kdy další nádech se už neozve.

Je pravda, že jsem ve svém dětství viděl příliš mnoho mrtvých, než abych o smrti nevěděl, abych žil v útěsné nevědomosti o konci, který nás nutně čeká, ale nikdy jsem nebyl při tom, když umíral někdo, kdo mi byl blízký, nikdy jsem bezprostředně neprožil chvíli, kdy se vyjeví ten nenávratný skok od posledního vydechnutí k věčnému nebytí.

Několik dní se ke mně ta chvíle stále vracela a věděl jsem o jediném způsobu, jak přemoci její skličující naléhavost.

Snad to byl poslední podnět k tomu, že jsem opravdu začal psát onu litanii, kterou jsem nazval *Láska a smetí*.

Měl jsem po různých sešitech a blocích zaznamenané útržky milostných vyznání, dopisů a neradostných úvah o naší překotné

a sebeničivé civilizaci, o tatínkově umírání jsem si nezaznamenal ani slovo, ale teď jsem nedokázal myslet na nic jiného. Tatínka jsem miloval, a na té lásce neutkvělo nic, co by ji poskvřňovalo nebo zpochybňovalo – bude trvat, dokud budu žít, možná i potom, protože nic na tomto světě se nemůže úplně ztratit, nějaký andělé anebo jiné vzdušné bytosti drží v rukou váhy a na jejich misky dopadá všechna láska anebo nenávist, co se na světě vyskytnou, a život se přiklání k tomu, co převáží.

V náhlém spěchu jsem se snažil vypsát všechno, co si myslím, co vnímám o dobrém i zlém v našem konání, v příbězích našeho světa.

V románu jsem chtěl povědět najednou tak mnoho věcí, že jsem spletl podivný provazec, na nějž jsem zavěsil celé svazky příběhů i myšlenek: nešťastné lásky Franze Kafky a jeho pozvolné putování ke konejšivé smrti, lásku svého hrdiny, také zjevy bizarních postaviček metařů a bláznivého výtvarníka, také esesmana, který poslal na milion starců a dětí do plynových komor, i astronauta, který z Měsíce volal ke všem lidem na zemi, aby na okamžik ustrnuli v prožitku této historické chvíle, a různé podoby apokalypsy a tatínkovo umírání i svoji váhavou nehybnost a pocit osamění, do něhož jsem se uvrhl tím, že jsem se vzdaloval ženě i dítětem.

Nevracím se ani nejdu dál, stojím v prázdnu, stojím mezi dvěma poli, v průsečíku dvou volání, která se kříží, jsem přibit na kříž, jak se mám pohnout?

A ta druhá, za níž jsem se vydal, pustil se za ní ze slabosti, z touhy, z osamělosti, z pominutosti smyslů, z vášně, z rozmařilosti, v naději, že pozapomenu na svoji smrtelnost, nařkává nad mou nehybností, proklíná ji i moji ženu, místo aby proklínala mě.

Tak tu teď stojím, ona spí za mými zády, zatímco já u okna čekám, kdy má žena zvedne oči a uvidí mě. Ale nevidí mě. Najednou si uvědomím tu vzdálenost. Mezi námi leží hory

a řeky, život a smrt, zrada a lež, léta nenaplněné touhy a marných doufání. Vidím, jak má žena se začíná chvět jako obraz ve vodní hladině, do níž dopadla první krůpěj, v náhlém stesku vztáhnu ruce k oknu, abych ji zadržel, abych ji zachránil, abych ji k sobě přitáhl z té dálky, ale je to marné, déšť houstne, a já si uvědomuji, že ta druhá se na mě zezadu dívá. Milý, řekne, co tam děláš, proč nespíš?

O tatínkově smrti, která se mi opakovaně drala do mysli, jsem napsal:

Už dva dny ani nejedl, ani nepil, žíly měl tak rozpíchané, že už ho nemohli ani uměle vyživovat. Pokusil jsem se mu vpravit do úst lžičku oslazeného čaje, ale on jej nebyl s to polknout. Když se mu to konečně podařilo, viděl jsem, že k tomu spotřeboval téměř všechny své síly, že příští krůpějí by se mohl zalknout. Poslední kapka naděje vyschla, vyprahla, zmizela v prachu. Aspoň jsem tatínkovi vlhkou vatičkou otíral rty a jazyk. Pak jsem se posadil vedle jeho lůžka a vzal ho za ruku tak, jako on mě brával, když jsem byl ještě malý a on mě vedl na procházku směrem k letišti. Můj dospělý syn stál ve dveřích pokoje a plakal. Pak najednou tatínek vydechl, ale nenadechl už více. Vnímal jsem strašnou námahu plic, které se pokusily ještě lapnout dech, jeho tvář se sevřela, sešklebila se s takovou bolestí, že mě celého prostoupila. Jaký jsem to syn, když mu nedokážu předat ani jediný doušek dechu. Vstal jsem a v duchu prosil: Panebože, přijmi jeho duši, víš, že byla dobrá...

V Kolumbii toho dne, co tatínek skonal, vybuchla sopka. Žhavá láva rozpustila sních a led v okolí kráteru. Vody s popelem vytvořily proud bahna, ten se přihnal dolů do údolí, kde zavalil příbytky. Odhadovalo se, že dvacet tisíc lidí zůstalo pohřbeno pod přívalem. Když dorazily záchranné čety do oblasti sopečné

zkázy, kromě tisíců mrtvých našly i několik těch, kdo přežili na střechách domů i v stromových korunách, také ty, kteří uvízli v bahně, z něhož se nemohli sami dostat. Jednomu děvčátku vyčnívala už jenom hlava. Pod hladinou jí nohy pevně svíraly ruce její utonulé tety. Mnoho hodin se snažili zachránci děvčátko vyprostit, sami se přitom propadali do bahna. Celou tu dobu opodál vytrval reportér s televizní kamerou, aby osud děvčátka přiblížil těm, kdo se spokojeně či účastně nudili ve svých sítích a chtěli být také při tom. Po šedesáti hodinách holčička konečně dotrpěla a unavený reportér se mohl vrátit do své televizní sítě, a když konečně sestavil z natočeného materiálu potřebný šot, duše té holčičky se už vznášela a lkala nad temnými vodami i bahnem, nad žhavým kráterem sopky a také nad milióny ob-razovek, jež žhnuly po celém světě, aby ukázaly marný zápas zachránců a dojemné umírání dívky, jíž se už nikdy nepodaří povstat z popela... Ale kdo zaslechl volání její duše, kdo se zachvěl při jejím zalkání? Kdo si aspoň představil její tvář v okamžiku, kdy se plíce marně snažily lapit poslední doušek dechu?

Chtěl jsem také povědět, že jsou věci, city, činy a příběhy pravé i nepravé, pravdivé i nepravdivé, upřímné i předstírané, chtěl jsem odlišit, co opravdu cítíme, od toho, co si jen o svých citech namlouváme. To jsem však tušil, že za horou života se týčí hora smetí, falešných citů i myšlenek, zbytečných věcí, to vše vršíme a zřejmě neustaneme, dokud nás ta hora nezavalí.

Co bude dál?

Odpovědět jsem se neodvážil, protože kdo to kdy rozsoudí, snad jen Bůh by to svedl, kdyby byl a ještě ke všemu se zajímal o to, čím se my lidé vzrušujeme.

* * *

Z vězení, kde drželi Václava Havla za to, že se pokoušel bránit ne-spravedlivě stíhané před zvůlí, přišla zpráva, že je vážně nemocen. Nakonec v obavě, že by jim mohl světoznámý spisovatel ve vězení na zápal plic zemřít, mu držitelé moci odpustili několik měsíců zbývajících k dovršení jeho trestu a propustili ho.

Ležel v nemocnici pod Petřínem; jakmile se mu dařilo trochu líp, šli jsme ho navštívit – myslím, že tahle nevelká nemocnice nikdy nezažila pacienta, kterého by tak obléhaly návštěvy.

Václav byl pohublý a pobledlý, ale jinak se zdálo, že ho dlouhý pobyt ve vězení nezlomil ani neotupil jeho zájem o věci veřejné.

Když jsme ho po několika dnech, už propuštěného do domácího ošetření, pozvali na schůzku, kde jsme dávali dohromady náš *Obsah*, nechal si nejprve vyprávět, co se událo mezi dneškem a dnem, kdy se s námi sešel naposledy. Kdo už nevydržel a dal se vyhnat za hranice, kdo napsal co nového, co si myslíme o politické situaci po výměně moskevského šéfa. Pozorně nás vyslechl, a pak s jakousi samozřejmostí přednesl svoje zhodnocení situace. Podle jeho názoru pod zdánlivě nehybným povrchem společnosti probíhají změny. Komunisti, kteří si myslí, že jsou předurčení k vedení země, a to jak u nás, tak všude, kde se dostali k moci, jsou mravně rozloženi a myšlenkově neplodní natolik, že postupně ztrácejí schopnost cokoliv změnit. Jenže beze změny není budoucnost možná, a tak zvolna nabudou na důležitosti zdánlivě nesourodá společenství těch, kdo se odmítají se současným stavem nehybnosti smířit. Komunisti už ztratili většinu svých vášnivých stoupenců, a i když žijí v jistém sebeklamu, vědí dobře, že všechno budovatelské nadšení je hrané, že je podporuje čím dál tím méně lidí, vládnou jen zásluhou policejní moci, ale zároveň už se neodvážejí vrátit k násilí, k němuž sahali, když se cítili v rozletu svých sil. Mluvil i o mezinárodní situaci, o pokusu potlačit hnutí Solidarity v Polsku i o obměně starců na Rusi. Jeho „přednáška“ trvala snad třicet minut. Když jsme se divili, jak člověk, který se vrátí po třech a půl roku z kriminálu, může mít takový

přehled o tom, co se děje, vysvětlil, že to je docela snadné, stačilo důkladně číst Rudé právo. Vy ho nečtete, napomenul nás, a tak ne-
tušíte, že mezi řádky se tam dá najít všechno, co se kde děje, co ty
nahore pálí a v jaký zázrak ještě doufají.

* * *

*Šel jsem na film Kalamita od Věry Chytilové. Ve frontě na lístky
přede mnou stála jakási padesátnice, oblečená velice prostě,
nejspíš z venkova. Zeptala se své sousedky: Promiňte, paní, co
to vlastně znamená ta kalamita?*

Paní odpověděla: Kalamita, to je prostě takové velké neštěstí.

Venkovanka poděkovala: Aha. Děkuju vám moc za ochotu.

*Neudržel jsem se: Paní, kalamita, to je všechno kolem nás.
To, co žijeme.*

*Venkovanka se na mě usmála: Aha. Děkuju vám moc za
ochotu.*

(Z mého deníku)

* * *

Napsal jsem Jürgenovi, že mám v hlavě, a dokonce už z velké části
i na papíře cosi jako román, a navíc že jsem ke svému překvape-
ní obdržel pas, a vysvětlil jsem mu i omezený počet zemí, kam
mě opravňuje cestovat. Obratem jsem dostal návrh, že bychom
se, všichni jeho autoři (tedy ti, co pas mají), mohli setkat někde
v Maďarsku. On si ve Slovinsku v městečku Motovun koupil starý
hrad, který přeměnil v letní sídlo, kam jezdí skoro každý víkend,
a odtamtud to do Maďarska není tak daleko. A do Maďarska ho sko-
ro určitě pustí. Za prvé žádného maďarského autora nepublikuje,
a navíc se maďarské úřady chovají daleko civilizovaněji než ty naše.

Tak jsme se několik týdnů za pomoci Wolfganga písemně domlouvali na místě a času setkání. Nakonec jsme z autorů, kteří u Jürgena publikovali, vyjeli jen tři – Kohout a Gruša už žili v Rakousku a v Německu, Ludvíku Vaculíkovi odmítali vydat pas a poslední z autorů, Jiří Šotola, můj dávný šéf z Literárních novin, už dosáhl toho, že jeho knížky vycházely oficiálně. Trochu mě lekala představa, že bych mohl být stejně jako Pavel Kohout zbaven občanství, a tak vypuzen ze své vlasti, ale nezdálo se mi pravděpodobné, že by mě právě do Maďarska pustili s takhle zákeřným úmyslem.

V malém letovisku u Balatonu jsme se opravdu sešli a po zhruba deseti letech se mohli zase vidět se svým nakladatelem a také s přítelem Grušou.

Přátelé vypili hodně skvělého vína (já byl, pokud se týká záliby ve víně, spíše zdrženlivý) a probírali možnosti našeho dalšího publikování. Jürgen už před časem odešel z nakladatelství, které nás vydávalo, založil si své vlastní, kde vydával knihy, které byly více než na textu založeny na obrazovém doprovodu – třeba studií o historii vlajek anebo obrazové publikace věnované nejružnějším státům či přírodním rezervacím. Vydávat jakoukoliv beletrii by se do jeho nakladatelských plánů nehodilo, ale byl připraven pokračovat v práci pro nás jako literární agent. Ovšem v tomto oboru, upozornil nás, mu chyběly zkušenosti i znalost nakladatelství mimo oblast německého jazyka. Dodal tedy, že nám bude pomáhat podle svých sil, ale pokud bychom si našli lepšího agenta, nebude proti tomu nic namítat. Řekl také, že to nejtěžší máme za sebou, vstoupili jsme na knižní trh, ví se tam o nás, a nepochybuje o tom, že se prosadíme.

Pochopil jsem, že pokud ho zbavíme břemene přátelské povinnosti být nám nápomocen, uleví se mu.

Ztratit jistotu, že přece jen budu mít někoho známého v zemích, kde neexistují černé listiny autorů, člověka rozhodně nepovzbudí. Připadlo mi, že bude velmi nesnadné najít si nového nakladatele

či agenta v cizině, kam člověka nepustí. Ledaže by člověk napsal takovou knihu, že se o ni budou nakladatelé prát.

* * *

Matička Rus oplakávala dalšího despota, a ti, kteří ji už po léta rdousili, vybrali ze svého středu dalšího, který se aspoň zdál fyzicky živý. Uvedl se tímto cynickým tvrzením:

Více než šedesátileté zkušenosti SSSR dokazují přesvědčivě: Socialismus a lidská práva tvoří jednotu. Tak jako je socialismus nemyslitelný bez lidských práv a svobod, tak také skutečná lidská práva a svobody jsou nemyslitelné bez socialismu.

Možná víc než cynismus to byl předsmrtný blábol člověka, který se snažil vlastnímu konci uniknout tvrzením, že dosud žije systém, který si sám dávno vzal právo na život.

V novinách psali o sovětském rytci, který několik měsíců pracoval na tom, aby vpravil do makového zrníčka podobiznu Vladimíra Iljiče Lenina. *Portrét V. I. Lenina vytvořil ještě na příčném řezu syntetického vlasu, který má stejný průměr jako vlas lidský.* Článek doprovázel pod mikroskopem zvětšený obrázek. Pokud obrázek nebyl podvodný, tvář tyрана, který měl na svědomí životy a utrpení milionů lidí, byla vyvedena opravdu věrně.

Sedmdesáté číslo *Svědectví*, jako příklad toho, co všechno se dostává v českých učebnicích do rukou dětí, otisklo zase báseň českého básníka:

*Dostal jsem darem pero. Na násadce je jehlou
vryt portrét Lenina.
Do veršů se mi hrotem zatíná
a škrtá slova, která znějí sladce...*

Wolfgang, náš obětavý kurýr, se chystal k odjezdu z naší země, kde zakončil svoji diplomatickou kariéru. Pozval nás všechny, kterým vozil poštu, a kteří si ho vážili a měli ho rádi, do svého vinohradského příbytku, a my si lámali hlavu, jakým dárkem mu projevit vděčnost. Dostal jsem nápad – jako jsme Hrabalovi udělili titul knížete české literatury, udělíme Wolfgangovi řád. Přátelům se tenhle nápad zalíbil. Sepsali jsme doprovodný text pro řád, který se uděloval „za pomoc české literatuře v temných dobách“. Saša opět obstaral latinský překlad, naše Nanda text vzorně vyvedla starobyle vyhlížejícím písmem a jeden z našich přátel a předních sochařů zhotovil řád v podobě bronzové knihy (vážila nejméně kilogram a jistě se nehodila k zavěšení na sako). Listinu s textem jsme podepsali Václav Havel, Ludvík Vaculík a já, a tak jsme se samozvaně, jak by naše počínání označila současná propaganda, povýšili na mluvčí české literatury. Při prvním přípitku na rozloučenou jsme nic netušícímu Wolfgangovi řád slavnostně předali. Už si nepamatuji, kdo z nás mu ho symbolicky připnul, nejspíš to připadlo Vaculíkovi, který byl z nás všech nejstarší. Václavovi jistě ani nenapadlo, že zanedlouho bude řádů připínat každoročně několik desítek, že se mezi vyznamenanými se vší státní oficialitou octne i Wolfgang.

Nicméně právě náš řád si náš mimořádný kurýr pověsil i se slavnostním textem na zeď svého domu v Melsungenu s tím, že to bylo nejvyšší ocenění, jehož v životě dosáhl.

* * *

Naši Nandu na čtvrtý pokus přijali na DAMU, na obor s poněkud tajemným posláním: vzdělávat studenty v divadelním a rozhlasovém umění se zaměřením na loutkářství: obor výtvarnictví a technologie. Byl to obor z nouze, ale ukázal se jako podnětný a mnohostranný, Nanda se tu učila nejen kreslit a malovat, ale také modelovat loutky, pracovat s nejrůznějšími materiály a jimi pak mohla obohacovat

nejen scénu loutkových divadel. Studium jí zabralo všechen volný čas, takže jsme ji vídávali stále méně.

Zato přibývalo těch, kdo si ke mně chodili půjčovat knížky z našich strojopisných edicí. Myslím, že jsem dokázal odhadnout, kdo za mnou přichází z pověření Bezpečnosti, kdo ze sympatií a kdo ze zájmu o to, co nově vzniká v literatuře, která není podrobena cenzuře. Několikrát se mi stalo, že jsem dostal pozvání – většinou do míst mimo Prahu, buď na něčí chalupu, anebo do soukromého bytu, abych tam něco přečetl anebo pověděl o literatuře. Místnosti, kam mě zavedli, bývaly plné hostí – nikoho kromě hostitelů jsem neznal, ale věřil jsem, že nikdo nepřišel se zlým úmyslem, a bylo povzbuzující setkávat se s lidmi, kteří nepatřili mezi pronásledované, ale měli dost odvahy a také zájmu setkat se i s těmi, o nichž se obecně soudilo, že pronásledováni jsou.

Helena v té době po čtyřech letech dojíždění konečně dostala místo v Praze, v manželské poradně přímo pod Nuselským mostem.

Jedna známá ji pak pozvala na večer k sobě domů na Hanspaulku; sehnali prý vzácný film o Dubčekovi a vůbec o událostech šedesátého osmého roku, a byla by škoda, kdyby si ho měli promítat jen sami pro sebe.

Helena pozvání přijala. Než jsme se vydali na cestu, zaznamenali jsme zprávu, která už nepřekvapovala: další bolševický vládce sko-
nal, čímž naplnil srdce i hlavy všech poddaných v celém mírovém táboře tou nejhlubší bolestí.

Když jsme s mírným zpožděním dorazili na Hanspaulku, zjistili jsme, že hostitelka svůj nápad, že by bylo škoda promítat vzácný film jen v rodinném kruhu, uskutečnila v neobvyklém rozsahu. Hostů bylo kolem padesáti a mezi nimi spousta našich přátel a známých, co měli zakázáno publikovat anebo nesměli vědecky bádát. Na tácech v kuchyni jsem zahlédl chlebičky, ale nejdříve ze všeho se začal promítat film. Právě v okamžiku, kdy z plátna na nás vykoukla bezelstně se usmívající Dubčkova tvář, mě něco ponouklo, abych

se ohlédl. Ke svému úžasu jsem uviděl ve dveřích muže v uniformě příslušníka SNB. Jak se tu vzal? Že by i on patřil mezi zvané hosty?

Jenže během několika vteřin uniforem přibýlo a vedle nich i mužů v civilu, nepochyboval jsem o jejich povolání ani okamžik. Rozezněl se policajtský řev: vyžadovali si legitimace a oknem se dalo sledovat, jak přijíždějí pojízdné bedny, které odedávna sloužily k převážení trestanců. Zadržení jsme byli všichni: hosté i hostitelé.

Prvně jsem se ocitl na lavičce, na jaké sedávají zločinci, také ozbrojený doprovod nechyběl. Kam nás hodlali odvézt, nám nepověděli, jakým právem nás zatkli, nemělo smysl se ptát, protože poslové práva byli přece právě oni.

Moji Helenu obvykle napadlo něco nečekaného a zároveň pro danou chvíli to nejlepší, co se dalo udělat: začala zpívat.

Asi za dvacet minut nás vysadili v Bartolomějské ulici, všiml jsem si, že ačkoliv táhlo na desátou hodinu večerní, všechna okna svítila. Státní bezpečnost měla zřejmě nejvyšší pohotovost a mně teprve v této chvíli došlo, že promítání vzácného filmového dokumentu si naši hostitelé naplánovali na den, kdy neplánovaně skončil sovětský vůdce. Takovou událost vždy provází zvýšená ostražitost všech policejních složek.

Zavedli nás do jakési velké haly (ani jsem nevěděl, že tu takovou mají) a odtud jednotlivě odváděli k výslechu. Šlo to pomalu a nikoho, koho odvedli, už jsme nezahledli, buď je zavřeli do cel, anebo je pouštěli ven jiným vchodem. Čas se tu vlekl víc než v čekárně u zubaře, policisté, kteří nad námi bděli, žádali, abychom se mezi sebou nebavili. Pak jedna z žen začala zpívat *Kyrie eleison*, chorál zněl v jejím podání mohutně a vzhledem k místu i absurdně. Aby se absurdita dovršila, náš hostitel protestoval, že nás tu drží o hladu – u něho doma měli pro nás připravené pohoštění a to se teď darmo zkazí. K úžasu nás všech ho naložili do auta a odvezli nazpět do hanspaulské vily, tam vzali tácy s chlebíčky a přivezli ho i s nimi nazpět. To už nebyl teror, jen komedie, která v sobě mísila prvky policejní zvůle a péče spolku na ochranu vdov a siroteků.

Po půlnoci si přišli i pro mě a odvedli mě do kanceláře, kde jsem za stolem uviděl „svého“ referenta. Poslední dva či tři roky mě vyslýchával – připadal mi jako typický policejní úředník oné doby. Ode mě vyžadoval, abych se dostavil, pokud mě povolá, a abych neprojevoval pohrdání jeho funkcí. Nikdy na mě neřval. (Určitě, kdyby dostal pokyn, aby řval, konal by podle rozkazu.) Obvykle mi kladl otázky, které se týkaly našeho samizdatového časopisu, mého setkání s nějakým novinářem z Británie anebo z jiné svobodné země, a když ode mě slyšel, že se nepamatuji anebo že odmítám odpovědět, nijak zvlášť na mě nenaléhal. Vše stručně zaznamenal, dal mi protokol podepsat a s nějakou ironickou poznámkou, třeba o mé děravé paměti, mě propustil. Teď mě přivítal opět ironicky: To si mohl myslet: kde se koná něco provokativního, tam pan Klíma nemůže chybět. Řekl jsem, že se nic provokativního nekonalo, kromě toho jsem vůbec neměl tušení, co se má konat. Napadlo mě, že nikomu neublížím, když povím pravdu, a vysvětlil jsem, že manželku pozvala její známá na návštěvu a k našemu překvapení tam byla celá velká společnost.

K mému překvapení řekl: „Pane Klíma, zcela výjimečně vám dneska věřím.“ Možná mě chtěl tímhle výrokem povzbudit pro příště, ale nejspíš měl před sebou seznam lidí, kteří do vily na Hanspaulce pravidelně docházeli, a zjistil, že já mezi ně nepatřil. Propustil mě asi po deseti minutách, Helenu pustili už chvíli přede mnou. Některé přátele odvedli na noc do cely předběžného zadržení a pustili je až příštího dne.

Na svobodě jsme se také dozvěděli jméno muže, který byl vybrán na sovětský trůn. Nikdy předtím jsem jeho jméno nezaznamenal. Jmenoval se Michail Sergejevič Gorbačov.

O elitách

Definice v Riegrově Slovníku naučném odkazuje na francouzské slovo *élite*, znamenající vybrané, nejlepší. Společenské elity vytvářejí *osoby vynikající vzděláním a mravy, u vojsk tak zvané jádro, nejjudatnější mužstvo*. Je hodno pozoru, že definice, která vznikla v polovině devatenáctého století, mluví o vzdělání, mravech a statečnosti, nikoliv o rodové urozenosti či o majetku, což obojí se v tehdejší době přijímalo jako něco, co opravňovalo k zařazení mezi společenskou elitu.

Ovšem pojetí elity u nás bylo značně ovlivněno naším obrozeným hnutím. Lidé majetní stejně jako šlechta patřili převážně k německy mluvícím vrstvám, proto obrozenečtí myslitelé anebo prostě čeští vzdělanci zdůrazňovali právě ony citované vlastnosti. Tak se u nás, podobně jako třeba v oné době ve Francii, stále větší úctě těšila vrstva těch, které bychom nazvali kulturní nebo duchovní elitou. Její příslušníci neměli moc ani majetek, měli obdiv a vliv na chování a myšlení lidí. (Připomeňme jen úlohu Victora Huga na osvobození nevinně obviněného Dreyfuse nebo Masarykovu účast v zápase proti tak početným zastáncům teorie rituální vraždy v procesu Hilsnerově.)

Je dobře známo, jaké úcty požívali v druhé polovině devatenáctého století čeští spisovatelé. Pohřeb Karla Havlíčka Borovského se změnil v jakousi národní demonstraci, pohřeb průměrného básníka Svatopluka Čecha, jehož veršovaná díla vycházela v desítkách vydání, se podobal pohřbu nějakého předního státníka nebo národního hrdiny. Sebrané spisy Jana Nerudy, Jaroslava Vrchlického stejně jako Dějiny národu českého v Čechách i v Moravě Františka Palackého stály v knihovnách vzdělců i prostých lidí. Manifesty, které vydávali v různých klíčovách chvílích dějin čeští spisovatelé, často změnily anebo aspoň ovlivnily chod událostí. Polemický esej *Bestia triumphans* Viléma Mrštíka na poslední chvíli vyburcoval veřejnost

a napomohl k záchraně historické části Prahy před modernizací, tedy před zbouráním. V květnu 1917 dvě stě dvacet dva spisovatelů podepsalo *Manifest českých spisovatelů*. Požadovali v něm, aby čeští zástupci ve vídeňské říšské radě usilovali o sebeurčení českého národa, o obnovu ústavních práv, o amnestii pro politické vězně. Dikce dokumentu je dnes až nemyslitelně sebevědomá:

Obracíme se k vám, k poselstvu českého lidu, dobře vědouce, že my čeští spisovatelé, osobnosti v našem životě veřejně činné a známé, máme nejen právo, nýbrž i povinnost mluvit za rozhodnou většinu českého světa kulturního a duchovního, ba i za národ, jenž sám promluvit nemůže...

V pražských parcích a na náměstích či na stěnách domů jsou k vidění sochy a busty nikoliv politiků, šlechticů či vojevůdců, ale především umělců, vědců a spisovatelů. Vedle velikánů, jakými byli Hus, Komenský, Mácha, Neruda, Smetana, Dvořák či Palacký, i sochy Jakuba Arbesa, Svatopluka Čecha, Aloise Jiráska, Elišky Krásnohorské, Karoliny Světlé, Jaroslava Vrchlického či Vítězslava Háška.

Ještě v době první republiky tato úcta k spisovatelům trvala, některé osobnosti literárního světa se těšily větší úctě než příslušníci ostatních elit, ať už finančních, anebo mocenských. I prezident republiky Masaryk, který požíval mimořádné úcty, byl představitelem duchovní elity, charakterizované citovanými vlastnostmi: vzděláním, mravností a statečností. Masaryk také nikdy nepřerušil svoje styky s představiteli kulturních elit, „pátky“ v domě Karla Čapka, na něž spolu s předními českými spisovateli a novináři občas docházel, o tom svědčí.

Čeští spisovatelé ještě na konci první republiky sepsali a zveřejnili svůj naléhavý manifest *Věrní zůstaneme*, v němž žádali společnost, aby navzdory stavovským a třídním rozdílům hájila demokracii, svobodu a celistvost země.

Vedle těchto kulturních elit už začínaly ve svobodné zemi vznikat elity mocenské, politické i vojenské. Před nacistickou okupací se část z nich uchýlila do emigrace. I když se často připomíná skutečnost, že Češi vlastně v moderní době nikdy vojensky nebránili svoji vlast, nelze tvrdit, že nebojovali. Čeští důstojníci a především letci brzy s pomocí spojenců zakládali jednotky, které se zařazovaly do ozbrojených sborů bojujících proti nacistickému Německu. Už ve Francii se zformovala česká jednotka, která čítala deset tisíc vojáků, v Británii se postupně ustavily čtyři letecké perutě, které se zúčastnily letecké bitvy o ostrovní zemi. Takové počínání je hodno ocenění už proto, že šlo výhradně o dobrovolníky, kteří se rozhodli zúčastnit boje za svobodu svého národa. Ve svém poselství je roku 1940 ocenil ministerský předseda Velké Británie Winston Churchill:

Bitva, kterou my dnes ve Velké Británii bojujeme, není pouze bitvou naší. Je to také vaše bitva, ba je to bitva všech národů, které dávají přednost svobodě před bezduchým otroctvím... V celých dějinách žádný evropský národ neprokázal větší životnost než váš... Zde v Británii jsme přivítali s pýchou a vděčností vaše vojáky a letce, kteří přišli nebezpečnými cestami, aby se zúčastnili s úspěchem stále větším této bitvy o Velkou Británii, která je také bojem o Československo.

Příslušníci naší zahraniční armády také uskutečnili misi, která jim ukládala odstranit jednoho z nejvlivnějších mužů nacistické říše Reinharda Heydricha.

I doma v prvních měsících okupace vznikaly ilegální odbojové organizace, v nichž se sdružovali demokratičtí politici, demokracii oddaní občané vůbec, sokolové či důstojníci bývalé Československé armády (k nim se připojil po útoku nacistů na Sovětský svaz i komunistický odboj). Nacistická tajná policie gestapo (s pomocí pře-

četných českých udavačů) většinu odbojových organizací odhalila, jejich členy buď poslala do koncentračních táborů, anebo popravila.

Kulturní elity se však spíše stáhly do ústraní, jen několik jejich nejvýznamnějších představitelů, jakými byli třeba novinář Ferdinand Peroutka, malíř a spisovatel Josef Čapek, demokratičtí politici jako Milada Horáková nebo Vladimír Krajina, nacisté zavřeli do koncentračních táborů. Pozoruhodný slovesný tvůrce Vladislav Vančura byl za účast v odboji popraven, popraven byl i komunistický novinář Julius Fučík. Karla Poláčka či nadané židovské skladatele Gideona Kleina, Hanse Krásu či Ervína Schulhoffa postihl osud všech židovských občanů: byli zavražděni. Naopak mnozí spisovatelé či herci, jak už jsem zmínil, se za rozpoutaného teroru po atentátu na protektora Heydricha zúčastnili (jistě bez nadšení) manifestací na podporu nacistické říše.

Už v době první republiky se však vedle kulturních elit (souviselo to především s rozvojem kinematografie) začaly objevovat celebrity, tedy ti, kdo požívají úcty a obdivu společnosti, aniž k tomu potřebují vzdělání, mravnost anebo statečnost. O celebritách mluví s despektem už ve své rozsáhlé studii o elitách Ch. W. Mills.

Co vlastně jsou tyto celebrity? Jsou to jména, která nepotřebují žádné bližší určení. Počet lidí, jimž jsou celebrity známy, natolik převyšuje počet těch, které ony samy znají, že není třeba přesnějšího označení. Ať přijdou tito význační jedinci kamkoli, každý je zná, všude se jim dostává uznání provázeného vzrušením a posvátnou úctou.

Nacistický režim, který si jistě nenamlouval, že by osobnosti, které vyzvedl, mohly získat oblibu, nic nenamítal proti kultu českých celebrit, pokud se vůči němu chovaly loajálně a v situaci, kdy hrozilo, že by mohly vypuknout nepokoje, přinášely lidem útěšnou zábavu.

Komunistický režim, který nacistický vzápětí vystřídal, jako každý totalitní režim považoval mravnost, nezávislou vzdělanost anebo neschválenou statečnost za nežádoucí. Komunisté, jak je přirozené každé lůze, elity zlobně a mstivě nenáviděli, vědomě i podvědomě se je snažili nejen odstranit od jakéhokoliv společenského vlivu, ale pokořit je i hmotně. Byli ochotni přijmout na milost jen ty, kdo se jim bezpodmínečně podřídili. Během několika měsíců odstranili ze škol (především z univerzit) všechny nezávislé osobnosti, zároveň zrušili všechny stavovské organizace, především ty, které požívaly nějakou přirozenou autoritu.

Části, zvláště politických, elit se podařilo ze země uprchnout, stejně jako se podařilo uniknout aspoň některým z těch, kdo se těšili úctě díky svému majetku či úspěchu v podnikání. Většina vzdělců však zůstala. Politické elity byly nahrazeny novými komunistickými pseudoelitami. Nevzdělanost měla přednost před vzděláním, nemravnost před mravností a povolnost před statečností. Hlavními ctnostmi se měly stát proletářský původ a třídní uvědomělost.

Neštěstím bylo, že po vládě nacistů, kteří část českých elit vyvraždili a zbylé zbavili hlasu, se nové elity nestačily ustavit. Ty, kdo se po válce vrátili z emigrace, mezi nimi i letce či vojáky, kteří bojovali v zahraničních armádách proti nacismu, komunisté dali pro smyšlené zločiny odsoudit, anebo dokonce popravit. Ty, kdo zůstali na svobodě, aspoň zbavili možnosti veřejně působit a většinou je přinutili, aby vykonávali nějakou nekvalifikovanou práci.

Místa osobností, jež si získaly přirozenou autoritu svým životem, konáním či dílem (a komunisté je právě proto odstranili), se noví vládcí pokoušeli obsadit těmi, které se pokoušeli obdařit umělou autoritou. Oddaní straníci, kteří často neměli ani vysokou školu, dostali univerzitní tituly, jiné jmenovali prokurátory či předsedy soudů, druhořadí umělci anebo ti, kteří zavrhli svoje předchozí dílo a byli ochotni se zařadit mezi propagandisty, získali tituly Zasloužilých či Národních umělců.

I když komunisté rychle nastolili teror, který postihl část kulturních elit, nedá se popřít, že nezanedbatelná část elit selhala. Ti, kdo ještě utěšovali samy sebe, že jsou mluvčími národa (proto také Národní umělci), se mýlili, byli pouze mluvčími a služebníky zločinné moci. Na druhé straně, i když v prvních letech své vlády komunisté získali aspoň některé z příslušníků kulturních elit, nikdy jim nezačali plně důvěřovat.

Už jsme mluvili o tom, že mnozí z těch, kdo selhali, začali postupně prohlédat ubohost role, kterou jim přiřkli, a pokoušeli se znovu a pracně získávat přirozenou autoritu. Znamenalo to, že se museli dostávat do sporu se současnou mocí.

Tento spor za vlády komunistů – snad s výjimkou kratičkého „pražského jara“ – už nikdy neskončil.

V období sovětské okupace naopak kulturní elity znovu svým zápasem s nelegitimní okupantskou mocí získávaly ztracenou důvěru a přirozenou autoritu. (Netýká se to jen činnosti umělců či vzdělavců oficiálně zcela zavržených, ale i protestních zpěváků či tvůrců z takzvaných malých scén.) To se dělo navzdory tomu, že moc podnikala, co mohla, aby tuto přirozenou autoritu znectila, pomluvila a podlomila, že se snažila vyzdvihnout falešné elity, a především už zmíněné celebrity, jejichž popularitu a zdánlivý význam ještě, jako všude na světě, posilovala televizní obrazovka. Na ni měly celebrity, zvláště pokud neusilovaly současnou mocí v čemkoliv odporovat, volný přístup. (O jejich ostudném počínání v akci takzvané anticharty jsem se už zmiňoval.)

Nicméně čtyři desetiletí, kdy přirozené autority byly zaháněny do podzemí anebo na úplný okraj kulturního dění, vyháněny ze země anebo aspoň obklopeny oficiálním, a tedy hrozivým tichem, kdy společnosti byly vnucovány falešné elity, nemohla zůstat bez vlivu na většinovou společnost, na úpadek mravnosti, anebo dokonce nedůvěru vůči vzdělavcům, a to nejen v době, kdy komunisté společnost ovládali, ale i dlouho poté, co svoji vládu ztratili.

Kapitola devátá

Celá léta mi trvalo pojištění, které jsem získal díky Zdeňku Milerovi, když podle mých námětů natočil sedm kreslených filmů o Krtkovi. Ohlašoval jsem každoročně ze svých zahraničních honorářů aspoň část, abych si pojištění udržel.

Protože jsem byl za války tři a půl roku v koncentračním táboře, měl jsem nárok odejít o něco dříve do důchodu, a ten čas se blížil. Dva a čtvrt roku před tím, než se tak stalo, poslali řídit Literární fond nového a snaživého kolaboranta s císařským jménem Kaiser, a ten mi pojištění zrušil se zajímavým odůvodněním: *V příloze Vám vracíme podklady, které jste předložil s žádostí o sociální zabezpečení umělců, s tím, že není možno jednoznačně prokázat, že se jednalo o příjmy z umělecké činnosti.* Toto rozhodnutí bylo zlovolně načasováno – platil totiž zákon, že každý pojištěnec musí poslední dva roky před odchodem do důchodu aspoň jeden den pracovat, tedy mít příjem z řádného pracovního poměru. Pokud by tuhle povinnost opomněl splnit, ztrácel nárok na jakýkoliv důchod.

Získat řádné zaměstnání na jeden jediný den se pochopitelně nedalo. Musel jsem si tedy hledat někoho, kdo by mě zaměstnal. Věděl jsem, že kvalifikovanou práci mi vykonávat nedovolí, knížku mi nevydají, recenzi nebo lektorský posudek ode mě nikdo nepřijme, snažil jsem se tedy vymyslet si práci, která by byla aspoň trochu zajímavá a kterou bych zároveň svedl vykonávat.

Inženýr František Kocina, který stejně jako já hrával u Jaroslava Dietla mariáš, pracoval v Geodetickém ústavu. Připomněl jsem si dva Kafkovy zeměměřičské pomocníky a také svůj první román, jehož hlavním hrdinou byl zeměměřič. Zašel jsem za Františkem do jeho ústavu a svěřil se mu s tím, že potřebuju být aspoň krátký čas zaměstnán.

Řekl, že samozřejmě na pomocné zeměměřičské práce berou externisty, většinou studenty, že mi tedy takové místo může opatřit, musel bych ovšem pracovat aspoň dva měsíce. Pak mi začal zaměstnání rozmlouvat. Budeme měřit někde v terénu a moje práce nebude spočívat jen v tom, že budu držet tyč, ale s největší pravděpodobností budu muset zastat kopáčské práce, na které nejsem zvyklý.

Namítl jsem, že si na ně zvyknu. Se zaměstnáním, o němž mluvím, počítám.

Dohodli jsme se, že bych nastoupil začátkem září, kdy začnou provádět nová měření na Chrudimsku. Do té doby, dodal, si to ještě můžu rozmyslet.

Zaměstnání jsem si tedy dohodl, ale stejně jsem nebyl klidný. Co když v září onemocním anebo nakonec místo nedostanu?

Náš Michal poté, co dokončil vysokou školu, dostal zaměstnání v podniku, který se zabýval výpočetní technikou. Dozvěděl se, že v podniku hledají posílkáře. V poštácké práci přece mám zkušenost, navrhl mi, a tady bych dělal s daleko menším rizikem.

A tak jsem se po bezmála patnácti letech od doby, kdy jsem dělal sanitáře, ocitl opět v normálním zaměstnání, měl bych dodat socialistickém. Když jsem si přečetl noviny anebo nějakou část knížky, kterou jsem si s sebou přinesl, slušně mě požádali, abych odnesl zásilky na detašované pracoviště. Někdy to byly docela objemné balíky s počítačovými disky – obrovité počítače se nacházely až ve Vršovcích, zatímco můj podnik na Jižním Městě. Ředitelství zase sídlilo na Starém Městě, tam jsem občas donášel jen obyčejnou poštu. Nikdo nikdy nekontroloval, jak dlouho se zdržím na svých pochůzkách, a občas, když jsem se vrátil, moje vlídná nadřízená mi oznámila: pokud vás to tady nebaví, můžete jít domů, dneska vás už na nic potřebovat nebudeme.

Moje práce-nepráce tu tedy přijatelně ubíhala – horší to bylo s mým druhým riskantnějším poštačením. Wolfgangův nástupce už byl mnohem opatrnější, prosil mě, abychom jeho služby poža-

dovali jen v nutných případech. Navíc si přál, abychom se zbytečně nesetkávali a používali mrtvou schránku, kterou dosti nevynalézávě vymyslel za popelnici před svým domem. Mně to připadalo daleko nebezpečnější než předávat poštu osobně. Naštěstí jsme se seznámili s americkým atašé, tomu jsem předával poštu, která měla odcházet ven.

Část pošty, která k nám naopak přicházela a sestávala většinou z knih a časopisů, začali teď z Anglie vozit také mladí kněží a studenti. O jednom takovém poslu z Anglie jsem později napsal v jedné své povídce, kde možná příběh vypadal příliš vymyšleně, nicméně se stal.

Mladý kněz našel správnou adresu předměstské vilky, kde jsem bydlel, jenže shodou okolností tam komunální podnik, který vilku spravoval, v téže době poslal dva zaměstnance, aby natřeli plot. Natěrači využívali odlehlosti našeho místa a s rozkoší se těšili pohodou letního dne. Popíjeli pivo a slunili se.

Anglický posel se obezřetně přiblížil k našemu domu, a když spatřil dva muže, kteří nic nedělají, usoudil, že můj dům hlídá, nebo přesněji moje počínání kontroluje tajná policie, a uprchl. Když druhý den dva muže opět uviděl na jejich místech, odešel do lesa, který byl naštěstí jen pár desítek metrů od našeho domu, a tam svoji tašku schoval do křoví a přikryl listím. Pak si dodal odvahy, vrátil se a zazvonil u mých dveří a tiše mi sdělil své obavy. Tašku jsme pak společně vyhrabali, zatímco oba řemeslníci si nadále užívali pohody letního dne.

Mé oficiální poštáctví v Michalově podniku po dvou měsících skončilo. Uvařil jsem na rozloučenou s milými lidmi obrovský hrnec ruského boršče na počest toho, že na Rusi probíhala nadějeplná perestrojka.

Měl jsem tedy zajištěno, že mi neupřou můj mizerný důchod. Jenže najednou mi přišlo líto, že bych přišel o možnost vyzkoušet si práci zeměměřičského figuranta.

Navštívil jsem Františka a po pravdě mu pověděl, že už vlastně zaměstnání nepotřebuji, ale jednou jsem slíbil, že do práce nastoupím, a hlásím tedy, že jsem připraven. Můj přítel žasl. Řekl, že mi ještě rozuměl, když jsem mu vyložil, že mi jde o penzi, ale teď, když už to nepotřebuji, nechápe, proč se hrnu do práce, která je těžká zvláště pro někoho, kdo není zvyklý na fyzickou dřinu, a za niž ještě ke všemu ani nedostanu pořádně zapláceno. Připustil jsem, že má určitě ve všem pravdu, ale mě ta práce zajímá právě proto, že jsem nikdy nic podobného nedělal. Přítel mě ještě chvíli zkoušel přemluvit, ale nakonec pokrčil rameny, vytáhl jakousi složku, chvíli v ní listoval a pak řekl, že se mám prvního září hlásit v Městci Králové u pana inženýra Beránka, nejpozději v sedm hodin ráno, dům je přímo na náměstí, na prvním rohu vpravo směrem od Prahy, tam budeme bydlet, ale pokud ví, budeme si muset obstarat i postele. Dodal ještě, že inženýr Beránek je slušný člověk a jistě pro mě bude mít pochopení.

Stal jsem se tedy od prvního září zeměměřičským pomocníkem, přítel František se nemýlil, když mi prorokoval, že práce bude namáhavá. Opravdu jsem první týden vstával s pocitem, že neuzvednu krumpáč. Ale nechci se opakovat, dosti podrobně jsem své zkušenosti z téhle práce vložil do jedné ze svých povídek v knížce *Má zlatá řemesla*.

Poslal jsem také dva dopisy řediteli, který tak bezostyšně v době, kdy pojišťovali každého režimního grafomana, znevážil moje spisování. První dopis zněl:

Pane řediteli,

tím, že jste zpochybnil charakter mé dosavadní činnosti, kterou jsem já a snad i někteří jiní lidé považovali za uměleckou, určitě jste se zasloužil o to, že jsem se aspoň na čas stal zeměměřičským pomocníkem. Považuji za správné vás o své nové činnosti zpravit, mimo jiné i proto, aby vám nevědomost neposkytla příležitost moji současnou činnost opět zpochybnit.

O své činnosti jako zeměměřičského pomocníka vám tedy sděluji: Během měsíce září jsem smirkovým papírem očistil a posléze natřel sedmdesát devět tyčí, vykopal přibližně osm krychlových metrů zeminy, zasadil do země dvacet sedm patek a pět kamenů. Do různých zdí, mezi nimiž převládaly zdi kostelní a hřbitovní, jsem vysekal otvory pro pět svorníků a napomáhal i při větším počtu měření a přidružených prací. Jsem si ovšem vědom, že teprve schválením úřadu, tedy těch, kteří byli povoláni na jejich čelo (používám úmyslně rusismu ve vašich kruzích oblíbeného), se stávají skutečností skutečnostmi a činností činnostmi a nepropadám přeludným vidinám o tom, co jsem na zeměměřičském poli vykonal.

Druhý dopis byl poněkud obsažnější:

Pane řediteli K,
při setkání se svými kolegy jsem zjistil, že jste zpochybnil nejen charakter mé práce, ale i práci jejich, také jejich umělecké usilování jste prohlásil za neprokazatelné. Dozvěděl jsem se, že většina z nich se rozhodla bránit se a snaží se prokázat, že jsou umělci. Jako důkaz přinášejí své knihy, zprávy o uvedení svých her na nejrozumnějších světových scénách. Udivilo vás, proč jsem něco takového neudělal rovněž já? Mohl bych jednoduše prohlásit, že podobné jednání mi nepřipadá důstojné, ale lhal bych, kdybych předstíral, že není mým přáním, aby lidé jako vy zmizeli z křesel, odkud provozují svoje ničemné dílo. Sporným však zůstává, co podnikat, aby opravdu zmizeli. Vaši zdánlivou sílu vám dává jedině vaše křeslo, vysoko vyzdvížené nejen nad zemi, ale i nad všechny život, nad lidskost – o spravedlnosti ani nemluví. Kdo s vámi vede spor, míním čestný spor, nejen že nemůže zvítězit, ale tím, že uznává vaši svévoli za pravomocnou, ještě více pozvedá vaše křeslo a utvrzuje vás v pocitu nadřazenosti.

Kde tedy, na které části vašeho těla leží vaše zranitelné místo? Máte je vůbec?

Vaše tělo, stejně jako celá vaše bytost, se jistě dají zaměnit a nahradit, co se však zaměnit a nahradit nedá, je svět, který jste si vy a ti, kdo vás jmenovali, pro sebe vytvořili. Umělý svět, který prohlašujete za jediný skutečný, neboť v něm platí jen ty zákony, které jste sami dali, a pravdou je pouze to, co vy za ni vyhlásíte. Můžete tedy být zasaženi jediné tehdy, najde-li se síla, která zruší nedotknutelnost a celistvost vašeho světa, a tím vás svrhne zpět mezi lidi.

Tou silou, pane řediteli, je příběh. Příběh ze skutečného světa. Sto žádostí můžete hodit do koše, ale sto příběhů neumlčíte. Ty příběhy, ať budou vyprávět cokoli, ať je ponesou láska, utrpení, či něha, budou vždycky ukazovat k vašemu ničemnému dílu. Nakonec vás zasáhnou a vy padnete ze své zdánlivě nedobytné výše, ze svého nezasazitelného světa zpět do nicoty, z níž jste vzešel. Pál bych vám, abyste aspoň při tom pádu pochopil, že ty příběhy vás přežijí.

S pozdravem zeměměřičský pomocník Klíma

Konec našeho zeměměření byl tak symbolický, že bych se jej neodvážil vymyslet. V obrovské ratejně, kterou jsme dostali k přebývání, nebylo, když jsme tam vešli, vůbec nic kromě umývadla a dvou svinutých vlajek: československé a té rudé se srpem a kladivem.

Postupně jsme si sehnali dvě postele, dvě židle (sloužily jako noční stolky) a můj inženýr ještě stůl, na němž po večerech pracoval.

Když jsme se koncem října chystali naše dočasné sídlo opustit, dostali jsme od města příkaz, abychom vyvěsili vlajky, neboť se blížil svátek znárodnění a pro slušné lidi i svátek zrození naší nepřiliš šťastné republiky.

Den nato nás vzbudil podivný ropot nad našimi hlavami. Když jsem odešel zjistit, co jej působí, uviděl jsem pokrývače, kteří zvolna

odstraňovali střechu. Vysvětlili mi, že tahle barabizna se bude celá bourat. Ta barabizna – to byl náš vlajky vyvěšující stát.

* * *

Obvykle se člověk s přibývajícím věkem stává konzervativnější a stýská si po minulých časech. Když mu minula padesátka, tuší, že to nejlepší v jeho životě už uplynulo, může leda poposkočit o nějaký stupínek v kariéře (na té mi nikdy nezáleželo), ale jen málokdy očekává, že něco podstatného, po čem toužil a touží, je teprve před ním. Moje stárnutí však (stejně jako většiny mých přátel) probíhalo v očekávání změny, a to změny k lepšímu; podobali jsme se v tom vězňům, odsouzeným k dlouholetému žaláři; jako oni jsme předpokládali, že náš život se začne teprve v okamžiku, kdy se před námi otevrou vězeňské brány.

Nicméně uplývající věk člověku připomínají děti. Naše vnučka Andula se chystala do školy (a stejně jako kdysi naše děti vyžadovala, abych jí vyprávěl příběhy o kočičce a pejskovi).

Michal začal upravovat svoji mansardu nad námi, neboť se chystal ženit. Jeho nastávající nám připadala jemná, plachá a až nemístně skromná. Na rozdíl od Michala, který vystudoval podnikové řízení, jeho Jana absolvovala na filozofické fakultě estetiku, což mohlo znamenat, že jejich zájmy budou protichůdné anebo naopak se budou vhodně doplňovat. Naštěstí Michal nebyl typem jednostranného technokrata, hodně četl, miloval hudbu, hlavně folkovou (znal se snad se všemi folkovými zpěváky u nás) a také se stále více staral o politické dění, jistě ho v tom ovlivnil nejen náš osud, ale i naši přátelé, které navzdory rozdílnému věku vnímal i jako své přátele. Když pak u herečky Vlasty Chramostové vzniklo bytové divadlo, Michal se zúčastnil jako mistr zvuku, když potají natáčeli představení Shakespearova Macbetha.

Michal kupodivu dostal výjezdní doložku na služební cestu do Švédska. Pozvání, bez něhož by jen těžko vyjel, mu zařídil u jedné ze švédských firem František Janouch z Nadace Charty 77. Cesta nebyla nadarmo, Michal, který asi jako málokdo z těch, kdo byli u nás s Františkem Janouchem ve styku, sledoval překotný vývoj počítačů. Probral s ním tedy, jak velice by pomohly malé osobní počítače při vydávání samizdatu. Do Prahy pak vzápětí začínaly obvyklými tajnými cestami docházet nejen počítače, ale i tiskárny, které přece jen byly schopny vytvořit více kopií než obyčejné psací stroje.

Michal se ve Švédsku také setkal s nakladatelem Adamem Brombergem. (Ten měl pozoruhodný životopis. Rodák z polského Lublinu, nejprve komunista, za války důstojník Armiji krajowe, po válce ředitel velkého státního nakladatelství v Polsku, pak byl koncem šedesátých let jako oběť antisemitské kampaně vězněn, nakonec mu dovolili emigrovat do Švédska, kde se stal velmi úspěšným nakladatelem a literárním agentem.) Michal mu řekl o tom, že jsem nedávno přišel o svého nakladatele a jsem tedy, jak se říká v profesní hantýrce, volný.

Pan Bromberg si rychle přečetl německé vydání *Milostného léta* a hned nato mi zatelefonoval, jestli bych měl zájem přijmout jeho služby. Když jsem – spíše ohromený jeho zájmem – odpověděl, že samozřejmě ano, řekl, že s tím počítal a už si na zítřek rezervoval letenky do Prahy, abychom se domluvili o smlouvě.

Byl to starý pán úctyhodného zjevu, vzdělaný, sečtělý a zřejmě dobře znalý své nakladatelské profese. Domlouvali jsme se spolu celý půlden. Ujistil mě, že má spojení na nejlepší nakladatelské domy v celém kulturním světě, zastupuje dva laureáty Nobelovy ceny a můžu si být jist, že do několika let se i jeho zásluhou stanu světově známým autorem. Neměl jsem příliš ponětí o tom, jak velkou roli hrají v životě (a proslulosti) spisovatele literární agenti, tím méně jsem přikládal význam podobným prohlášením, která

mi připadala nereálná. Smlouvu, která pamatovala na značnou provizi pro agenta, jsem podepsal, šťasten, že se snad někdo začne starat o vydávání mých knížek. Byl nejvyšší čas, dávno mi už minula padesátka.

* * *

V dubnu šestaosmdesátého roku vybuchl atomový reaktor v černobylské jaderné elektrárně, a to mě na okamžik posunulo od každodenních záležitostí a strastí.

Naše zpravodajství jako obvykle mlčelo, stejně jako v první chvíli mlčeli i Sověti. První zaznamenali zvýšenou radioaktivitu Švédové, pak jsem se o katastrofě dozvěděl z vysílání Hlasu Ameriky. Mluvili o radioaktivním mraku, který se táhl na severozápad, zasáhl Bílou Rus a už v oslabené míře Skandinávii, nakonec se rozprostřel nad většinou Evropy.

Nemohu říci, že jsem podlehl panice, koneckonců elektrárna byla daleko a vítr, který odnášel radioaktivní částice, vanul pro nás šťastným směrem, ale opětovně se mi připomnělo, že při vši zahleděnosti do našich vlastních a místních trápení zapomínáme, že jsme stále více součástí jediného světa, a tedy světa, který trvale žije v předpokoji zkázy.

Tatínek, jehož názory na vědu a techniku jsem bral vždycky vážně (i když mi občas připadaly až příliš optimistické), býval nakloněn věřit tomu, že věda je schopna najít řešení ve všech svízelných situacích, poradí si s nedostatkem potravin, odstraní znečištění vod i vzduchu, dokáže vyvinout nové druhy energie, zároveň však tvrdil, že se lidem nikdy nepodaří ani při největší opatrnosti zcela vyloučit vlastní chybu. Pokud lidé ještě nedokázali uvolnit tolik zákázonosné energie, chyba nehrozila fatálními následky, teď však každá chyba může mít planetární dosah. Právě tohle se, jak se dalo usoudit, na Ukrajině přihodilo.

V jedné ze svých prvních povídek (vyšla jen v časopisu Květen) jsem psal o válce, v níž lidé použili atomové zbraně. Když hrdina zjistí, že za jediný den zahynulo na dvě stě milionů lidí, zmocní se ho zoufalství, má chuť křičet, něco podniknout, ale uvědomí si, že *ted' už to vlastně nemělo smysl.*

Vědomí, že člověk nemá v moci takové katastrofě zabránit, že někde někdo úmyslně anebo omylem stiskne nějaká tlačítka a rozpoutá zkázu, je skličující. Přitom k těm tlačítkům nemáme přístup, nevíme ani, kdo je ovládá, neboť je chráněn sedmi horami a sedmi řekami, které jsou navíc pečlivě utajeny. Co vůbec můžeme jako občané nesvobodné země udělat? Napadalo mě jediné: usilovat o to, aby se společnost, jejímiž částicemi jsme, chovala aspoň trochu rozumně a byla ochotna naslouchat svým občanům, a tak nepatrně omezila pravděpodobnost neštěstí, které může být osudové pro lidstvo.

* * *

Ve svém dokumentu k desetiletému výročí svého trvání Charta 77 velmi naléhavě žádala občany, aby se daleko více domáhali svých formálně vyhlášených a nerespektovaných práv.

Existuje hodně práv, od práva shromažďovacího až po právo na svobodu projevu, přesvědčení, vyznání a výměnu informací, která jsou sice formálně zaručena, která však ze strachu z možných následků lidé nevyužívají. Dokument mluvil obecně i o kultuře: Jak svobodná bude kultura, záleží především na kultuře samé, hlavně na jejích tvůrcích. Svobodnou tvorbu nemůže nikdo nikomu zakázat.

Bez jednoho měsíce přesně dvacet let po vzpurném sjezdu spisovatelů, tedy v květnu roku osmdesátého sedmého, se konal sjezd dramatických umělců. Na něm pronesl nečekaně kritický projev

jeden z nejoblíbenějších herců Miloš Kopecký. Podobně jako tehdy spisovatelé, i on hovořil o současném stavu společnosti (i když se pro jistotu dovolával socialismu, Gorbačova, a dokonce i Marxe), mluvil o morální atmosféře a o politickém klimatu v zemi, především však napadl celé současné vedení. (Bylo jistě možno vztahovat jeho slova na vedení jeho svazu, ale každý pochopil, že se vztahují až na nejvýše postavené osoby v zemi.) Herec mimo jiné prohlásil:

Můj neklid má svůj původ v tom, že vidím stále tytéž staré, známé truchlivé postavy, jak už jsou zase pohotově připraveny se stejně rozhořelými zraky, s prsním patosem, se kterým stačily tolik dobrých věcí pokazit, hlásat nové pojetí a tvářit se, že stačí novým požadavkům. Nestačí. Nemají na to vybavení, nemají na to orgány, mají všerejškem příliš pod kůží, ve všech pórech, v nervech, v každé buňce Jako já nemohu být jiný, než jsem, ani oni nemohou být jiní, než jsou... Každá doba má své lidi. Jako je umění včas přijít, je i nemenší umění včas odejít... Váš čas vypršel, odejděte včas, jinak odejdete později ne tak důstojně, ale jako komické figury... Jestliže vám osud socialismu leží tak na srdci, jak stále ujišťujete, máte skvělou příležitost pro ten socialismus něco kloudného udělat a výrazně prospět: odejít.

Nakonec zmínil až pateticky obecnstvo, které očekává pravdu, svědomí, spravedlnost, svobodu, toleranci, humanitu...

V novinách otiskli z jeho projevu, stejně jako před dvaceti lety ze sjezdu spisovatelů, jen několik nepodstatných vět, jako tehdy však celý projev začal kolovat v opisech.

Skutečnost, že taková slova zazněla na veřejném fóru, stejně jako před dvaceti lety povzbuzovala v lidech pocit, že teď už se může a má mluvit.

* * *

Dlouho jsme se na naší schůzce v první letní den osmdesátého sedmého roku přeli o to, co máme v této situaci dělat. Máme se také dovolávat Gorbačovovy demokratizace socialismu, anebo usilovat o demokracii v naší tradici, tedy o společnost, která se zcela vymaňuje z dogmat sovětského socialismu, budovaného jednou jedinou vládnoucí a neodstranitelnou stranou? Nakonec jsme se shodli, že naše země má budoucnost, jen pokud dokáže navázat na naši předválečnou demokracii. K ní však nejspíš dospějeme postupnými kroky; pro nás tím nejpřirozenějším krokem bude usilovat o svobodu tvorby a projevu vůbec.

Většina mých přátel a kolegů podepsala Chartu, která žádala o totéž, ale úřady stále ještě odmítaly jednat s jejími představiteli. I když jsem si nedělal naději, že by se mnou jednali jinak (na všechny mé dopisy, ať jsem je adresoval komukoliv, buď neodpověděli vůbec, anebo je předali Státní bezpečnosti, která je pak se mnou probírala při výslechu), nabídl jsem, že bych zkusil napsat dopis ministerskému předsedovi a pak bych ho dal ostatním k podepsání. V dopise jsem mimo jiné napsal:

*Vážený pane předsedo,
přijali jsme s uspokojením nedávná prohlášení našich ústavních činitelů o změnách, k nimž má u nás dojít. Očekáváme, že tyto změny se budou týkat i politiky v oblasti kultury. Vždyť počet tvůrců, myslitelů, badatelů či novinářů, kteří jsou umlčovani a nesmějí vykonávat svoje povolání, jde ještě stále do mnoha set...*

Už sedmnáct let trvá důsledně uplatňovaná praxe, podle níž nikdo ze spisovatelů, který se jakkoli podílel (anebo z toho byl obviněn) na reformním hnutí, nesmí u nás publikovat. V rozporu nejen s ústavním právem a s mezinárodními úmluvami, k nimž se naše republika připojila, ale s celou naší kulturní tradicí, postihl zákaz více než polovinu českých spisovatelů. Za uvedenou dobu vzniklo zhruba na tisíc děl prózy, poezie, esejů,

paměti i divadelních her, z nichž sice mnohá dosáhla světové proslulosti, ve vlasti však nesměla být uveřejněna. Tento stav se stává rok od roku nezdůvodnitelnější, v současné době trvá zřejmě už jenom proto, že přináší osobní prospěch několika spisovatelským funkcionářům, které zbavil vší literární konkurence...

Pokračoval jsem tím, že prodlužování současného stavu má i tragické důsledky na morálku společnosti a poškozuje jméno naší země ve světě, připomenul jsem i skutečnost, že celá řada našich kolegů byla vypuzena ze země, že na indexu se ocitli nejen čeští, ale i nejlepší zahraniční autoři.

Žádáme, aby tento index byl zrušen a čtenářům u nás se vrátila možnost seznamovat se s hodnotami světové stejně jako české a slovenské literatury.

Po sedmnáct let vypracovávala hodnocení současného stavu literatury stále táž hrstka lidí. Ti ignorovali stav, v němž se – i jejich zásluhou – naše literatura ocitla. Snažili se popřít hodnoty celé části poválečné literatury, a dokonce zamlčet desítky jejích tvůrců. Je zapotřebí co nejdříve bez zaujatosti rozebrat vývoj české literatury v uplynulých desetiletích. Jsme připraveni k takové analýze přispět v nezbytném a otevřeném dialogu.

Dopis jsem napsal, jak jsem svedl, když ne v uctivém, tedy ve slušném tónu. Přátelé něco poopravili, něco vylepšili. Dopis podepsalo dvacet devět spisovatelů a novinářů.

Nikdy jsem na něj nedostal ani jedinou větu odpovědi, dokonce mě kvůli němu ani nevolali k výsledku.

Ale přece jen se začaly pomalu projevovat známky jakýchsi změn. Vyměnili vedoucího tajemníka ideologického oddělení ústředního výboru, opileckého polovzdělance, pod jehož záštitou probíhalo

ničení české kultury, vyměnili také tajemníka oficiálního svazu spisovatelů – v obou případech je nahradili mladší funkcionáři, kteří měli pověst umírněnějších režimních služebníků.

Jiří Ruml, filozof Hejdlánek, Jiří Dienstbier, Rudolf Zeman a další z umlčovaných kolegů začali cosi dosud nepředstavitelného. Rozhodli se vydávat Lidové noviny (zatím jako měsíčník), a to nikoliv jako samizdatový časopis, ale jako legální tiskovinu o tisícovém nákladu. Oba vedoucí redaktori se k novinám hlásili, docházeli na Federální úřad pro tisk a informace s tím, že hledají vydavatele (to byla zákonná podmínka pro vydávání jakéhokoliv periodika). Nenašli ho sice, ale do Lidových novin přispívalo stále více autorů a okruh čtenářů byl daleko širší, než tomu mohlo být u čtenářů časopisů psaných pouze na psacím stroji. Zatímco jména svých členů redakční rada zveřejňovala a většina autorů podepisovala své články, místo, kde se Lidové noviny rozmnožovaly, se podařilo utajit.

* * *

Na festivalu v Lipnici, oficiálně mu říkají „Písní za mír“, což je jen úlitba schvalovacím institucím, pořadatelé pozvali na pódium Vaška (Václava Havla). Jirka Černý vypráví, že ovace obecenstva, jehož věkový průměr se pohyboval kolem dvaceti let, nebraly konce, snad jen kdyby přijeli Beatles v době největší slávy, mohli by sklidit takový úspěch. Něco podobného, na tom jsme se shodli, by ještě před rokem bylo jen těžko představitelné. Ti, co nám vládnou a vyznávají násilí, zřejmě ztrácejí jistotu. Václav řekl několik slov o demokracii a lidských právech, za něž musíme bojovat. A lidi mu znovu nadšeně tleskali.

(Z mého deníku, září 1988)

* * *

Ještě jednou Václav. Tentokrát mluvil na Škroupově náměstí a to na oficielně povolené manifestaci k čtyřicetiletému výročí Všeobecné deklarace lidských práv. Žádaly o ni Charta a ještě další organizace, až dosud nejen nepovolené, ale označované za „nepřátelské agentury“. Nedovedu odhadnout, kolik se nás tam sešlo, možná tři tisíce, možná i víc, ale jistě aspoň stovku z účastníků tvořili estébáci. Vašek mluvil s naprostou otevřeností tak, jako mluví mezi přáteli. Vystoupili ještě Václav Malý a Láda Lis, Ruda Battěk mluvil o tom, že je načase skončit s ústavně zaručenou vedoucí úlohou komunistické strany, Marta Kubišová zazpívala hymnu, nakonec jsme potleskem schválili petici za propuštění politických vězňů a výzvu, aby se konečně začala ctít lidská práva.

Stáli jsme s Helenou ve velkém kruhu účastníků tak, jak to vyžadovala architektura náměstí, jako by nad hlavami se nám týčila rozestavěná televizní věž, pocit jsem měl nejednoznačný – na jedné straně úžas spojený s nadějí, že se konečně začíná něco měnit, ale zároveň vtíravá obava, že to je všechno jenom past, která má sloužit k tomu, aby si doplnili seznamy „nepřátel socialismu“ anebo získali podklady pro nějaký nový proces.

(Z mého deníku, 10. prosince 1988)

* * *

Helena velice dbala o to, aby celá rodina (tedy naše děti, její rodiče i její sestra a moje maminka) se občas sešla. Slavívali jsme také společně narozeniny a samozřejmě i Vánoce. Stále ještě jsme strojili stromeček, i když už děti odrostly.

Jednotlivé dárky, pokud opravdu nejsou výjimečné, člověk obvykle po čase zapomene, ale jeden dárek, byť zatím jenom slíbený, patřil mezi nezapomenutelné. Michal s Janou totiž oznámili, že jejich dárek bude k vidění začátkem léta.

Dárek, jak jsme pak začátkem léta zjistili, se jmenoval Manka, ale my jí už o těch Vánocích prorokovali, anebo dokonce slíbili, že se narodí do lepšího světa, čímž jsme mysleli, že se narodí do svobodných poměrů, byť ty se pořád jen míhaly v nedohlednu.

Krátce po Vánocích šestnáctého ledna roku devětaosmdesátého uplynulo dvacet let ode dne, kdy se upálil Jan Palach. Už několik let se ve výroční den konávala tichá shromáždění u pomníku sv. Václava k uctění jeho památky. Policie obvykle shromáždění rozehnala, tentokráte však výročí bylo kulaté, a to panující moc obzvláště zneklidnilo. Policie očekávala ty, kdo by chtěli na Palacha vzpomenout, s obušky a s vodními děly.

Při demonstraci znovu zatkli Václava Havla, ale cosi se změnilo: tentokráte se mnoho významných osobností, které až dosud mlčenlivě snášely policejní zvůli, odhodlalo podepsat protest proti jeho zatčení.

* * *

Po demonstraci, kdy nás policie hnala vodními děly z Václavského náměstí, jsem spolu s několika jinými zapadl do hospody ve Vodičkově ulici. Číšník nás všechny rychle umísťoval ke stolům, pak přišel ke mně (byl jsem zjevně nejstarší) a podotkl: „To tu máme tenhle nečekaný nával už čtvrtý den. Já si říkám mokrý Čech – dobrý Čech. Na tom není nic protistátního.“ Po chvíli přišel ještě jednou, naklonil se ke mně a sdělil mi: „Včera tu byla jedna ženská a říkala jim, že nechce protestovat, že jde jen do kina. A ukázala jim lístek. Oni jí ho sebrali a řekli: jako byste tam byla, a mázli ji pendrekem.“ Nevím, jestli jsem vzbudil jeho důvěru, anebo jestli spíš zkoušel něco ze mě dostat, ale za chvíli se u mě zastavil znovu: „Víte, já se učil tady naproti u Šroubka,“ ukázal směrem ke středu náměstí, „to byl podnik. Kdo se dobře učil, poslal ho na rok do ciziny. Já byl v Londýně a za ten rok,

to jsem mluvil, ne jako ti dneska, co jim nacpou do hlavy pár slovíček. Pak přijde cizinec, objedná si hovězí a oni mu přinesou pivo. A to jsou ještě horší věci. Tuhle nám ti idioti nastříkali dovnitř tak, až nám křesla nasákla vodou. Anebo jsme tu měli Holanďanku, šla na záchod, zatáhla za šňůru a spadlo na ni celé splachovací. My jsme týden předtím malovali a malíři škrábali zed'. Ta Holanďanka přišla sem a tekla z ní omítka. Tak jsme ji zabalili do ubrusů a zavolali taxíka. Víte, že za půl hodiny přijela nazpátek a chtěla večeři? Tu jsme jí samozřejmě museli dát gratis. Oni chtějí, abychom přešli na samofinancování, řekněte, copak může v takových poměrech podnik prosperovat?"

(Z mého deníku, leden 1989)

* * *

Když jsem jednou k večeru zašel nahoru k Michalovi a Janě do jejich garsonky, s překvapením jsem zjistil, že se všude válejí balíky jednotlivých archů Lidových novin. Když jsem se zeptal, co to dělají, vysvětlili, že skládají dohromady jednotlivá čísla. Mají to za úkol už několik měsíců, ale neřekli mi o tom proto, abych si nedělal zbytečné starosti.

Namítl jsem, že nejde o mé starosti, ale o to, že tenhle dům asi není nejvhodnější místo pro podobnou činnost.

„Právě naopak,“ vysvětlil mi syn. „Je to výborné místo, protože estébáci si budou myslet přesně to, co ty.“ Kromě toho noviny přece usilují o to, aby mohly vycházet legálně. (Pokud se týká prvního zdůvodnění, měl Michal pravdu – StB nikdy do jeho mansardy nev kročila, zato v druhém se mýlil, oba hlavní redaktory Lidovek, Rumla a Zemana, posléze zatkli.) Aby odvedl řeč, Michal mi vnutil brožovaný návod k použití WordPerfectu, a když jsem se ho dotazoval, k čemu mi to má být, prohlásil, že počítače patří k dnešní době a ten, kdo se s nimi nenaučí zacházet, jako vzdělanec skončí.

Doma jsem zjistil, že v návodu byly reprodukovány obrázky klávesnice s množstvím nepochopitelných označení jako F1 až F12, a navíc se záhadnými zkratkami Ins, Del, Home, Alt a také Ctrl.

Michal mě občas přišel přezkoušet, jak označím blok anebo jakým způsobem uložím nový text, a s mými odpověďmi nebyl většinou spokojený. Přímo ho pobouřilo, když jsem klávesu Ctrl nazýval centrál. (Bylo přece úplně jedno, jestli se klávesa nazývá centrál, kontrol nebo kastrol, důležité byly pochody, které spouštěla a které se zdály nepochopitelné.) Nicméně asi po měsíci mi přinesl jako dar zánovní a hlavně přenosný počítač značky Toshiba a znovu mě žádal, abych předvedl, jak si budu počínat.

Během několika dní jsem novému přístroji naprosto propadl. Ráno jsem nemohl dospat a od šesti hodin jsem seděl u zázračné klávesnice, která mi umožňovala nejen psát nový text, ale také nakonec na přidané malé tiskárně vše vytisknout s řádky pěkně zarovnanými tak, jako by vyšly z nějaké opravdové tiskárny. Až dosud jsem každou stránku mnohokrát přepisoval, rozstříhával, přelepoval, přepsal načisto na psacím stroji a pak znovu opravoval, najednou mi práce šla od ruky s nečekanou rychlostí; během několika týdnů jsem dokončil *Má zlatá řemesla*, a ještě jsem je v počtu dvaceti kopií vytiskl, abych mohl podělit přátele. Jenže ani zázračný přístroj nemohl změnit moji situaci – dalo se vytisknout o něco více kopií, které vypadaly úhledněji, ale pořád to byly jen strojopisné kopie.

Můj agent pan Bromberg se činil. Přišlo mi s mírným zpožděním poslední číslo Svědectví z roku 1988 a v něm jsem se dočetl, že moje *Milostné léto* vyšlo v Anglii a v Holandsku. Také tu otiskli první kritiku na *Lásku a smetí*.

Ivan Klíma svým posledním románem znovu dokázal, psal recenzent, že je dědicem mistrů české prózy, jakými byli Karel Čapek a Egon Hostovský. Dovede totiž jednoduché věty dodat poetický náboj umělecké přesvědčivosti, která strhává čtenáře

v údiv. Vyvolává v něm nádherný blažený pocit, jaký zažíváme vždy, když se setkáme se skutečným uměleckým dílem. Při čtení Klímova románu narůstá v čtenáři od stránky ke stránce neochvějné přesvědčení, že se tu setkává s českým spisovatelem evropské úrovně. A toto přesvědčení v nás právem vyvolává hrdost.

Byla to slova, která by každého autora potěšila, nicméně u nás jsem stále nesměl otisknout ani řádku.

* * *

Od počátku roku devětaosmdesátého jsme se scházeli častěji než v letech předešlých. Začátkem dubna se zastavil v Praze ruský básník Jevtušenko, známý svými odbojnými verši. Jeho překladatel Václav Daněk ho přemluvil, aby namísto oběda s předsedou oficiálního Svazu novinářů zašel k nám, že já pozvu určitě zajímavější hosty. Pozval jsem opravdu většinu přátel, mezi nimi i naše dva proslulé cestovatele Hanzelku a Zikmunda. Ti dva před lety projeli Sovětským svazem a své zdrcující poznatky o zemi sepsali a poslali vedoucím představitelům KSSS.

Sovětský básník přišel, choval se sebevědomě, s nadšením popisoval změny ve své vlasti, také zarecitoval svoji báseň *Ruské tanky v Praze*, kterou napsal, jak nám pravil, dva dny po sovětském vpádu k nám a zaslal ji vedoucím a pomýleným vládcům ve své vlasti. Báseň byla na dobu svého vzniku odvážná. První verše v Daňkově překladu zněly:

*Tanky se valí Prahou
a v krvi rozbřesk raší.
Tanky se valí Prahou,
nikoliv však tou naší.*

*Tanky jdou také po snech,
po světě bez diktátu.
Tanky jdou po tankistech,
sedících uvnitř tanku.*

Závěr byl velice osobní, a jak se na Jevtušenka slušelo, i patetický:

*Já (ještě dřív než pojdu
a naději než zmarním),
k potomkům svého rodu
promluvím zbožným přáním...*

*Ať o mně celým srdcem
vypovědí tak naze:
Byl ruský básník zdrčen
ruskými tanky v Praze.*

Potom ruský básník prohlásil, že vždycky věřil ideálům, které přineslo „pražské jaro“. Ted' věří, že se k nim vrátíme.

Na to mu kolega Hanzelka odpověděl, že to nebude tak snadné, a použil tohoto obrazu: Zločinec přepadne dům, sváže majitele, ústa mu ucpe roubíkem, postaví k němu stráž a odejde. Po dvaceti letech si jeho syn vzpomene na přepadeného, je mu ho dokonce trochu líto, a tak mu vzkáže: otec to poněkud přehnal, ted' už si můžeš dělat, co chceš. Jenže přepadený má pořád svázané ruce, roubík v puse, ani stráž nikdo neodvolal. Ale i kdyby se dokázal ted' vyprostit, může snad někdo čekat, že dvacet let v poutech ho nezměnilo?

Jevtušenko Hanzelkovi nabídl, že pokud popíše situaci, která u nás trvá, on slibuje, že zprávu dostane přímo Gorbačov anebo jeho nejdůvěrnější spolupracovník a poradce Jakovlev.

Jenže Hanzelka už poslal příliš mnoho dopisů, a nic se nezměnilo. Prohlásil, že se nebudeme doprošovat o pomoc nikoho v Sovětském

svazu: „Navezli jste nám sem tolik hnoje, že to bude cítit v celé Evropě, a to začne nakonec vadit i vám.“

Jevtušenko poněkud dotčeně odpověděl, že ať si to připustíme, nebo ne, o osudech národů se rozhoduje na dvou místech: ve Washingtonu a v Moskvě. Na tom nic nezměníme a zdá se, že pro nás v téhle chvíli kyne naděje spíše z Moskvy než z Washingtonu. Nejspíš měl naprostou pravdu.

Dopil rychle láhev Hanácké vodky, kterou jsem kvůli němu koupil, pochválil ji, přál nám mnoho úspěchů v našem zápase a rozloučil se.

* * *

Pravoslaví žilo tisíc let, ale zahyne... A po Rusku se budou prohánět vodníci, čarodějnice, Lev Tolstoj a třeba i Darwin.

(Boris Pilňak: Holý rok)

* * *

O několik dní později se u nás konala další zajímavá schůzka. Kromě obvyklých přátel jsem pozval členy undergroundu, kteří stejně jako my byli zakázaní a vydávali strojopisné časopisy Vokno a Revolver revue, rovněž strojopisnou edici zvanou Popelnice. Domníval jsem se, že sice máme odlišné literární přesvědčení, ale společný zájem, abychom mohli všichni svobodně publikovat. Ale řeč se nakonec vedla o něčem zcela odlišném. Naši hosté nás obvinili, že jsme zůstali oficiálními autory, tedy přesněji oficiálně zakázanými autory, a teď nám jde jen o to, abychom si obnovili ztracenou prestiž. Většina z nás se neprávem považuje za tvůrce podzemní literatury, ale přitom publikujeme v zahraničí a dáváme rozhovory těm nejoficiálnějším zahraničním časopisům. Na rozdíl od nás oni zůstanou vždy v ústraní, protože je zajímá autentické umění, ne

nějaká konzumní produkce, která je pouze v důsledku oficiálního blbství zakázaná. Pokoušeli jsme se vysvětlit, že rovněž usilujeme o autentickou tvorbu, ale nedohodli jsme se, protože kdo je s to rozsoudit, co ještě je autentické?

Vzápětí na další schůzce (už bez našich kritiků z undergroundu) jsme se dohodli, že bychom si měli založit nezávislou spisovatelskou organizaci, která by skutečně hájila svobodu tvorby pro každého autora, ať už ho označíme jakkoliv. Jenže taková organizace, to jsme si uvědomovali, nebude mít naději na to, že by ji úřady uznaly a povolily – přinesla by jen další výsledky a pravděpodobně nové útoky na nás všechny. Napadlo mě, že u nás stále přežívá Penklub (někteří z nás byli jeho členy), úřady jej nezrušily, protože byl mezinárodní organizací s hlavním sídlem v Londýně, kam jejich moc nedosahovala. Snažily se aspoň znemožnit Penklubu jeho činnost (která mimo jiné spočívala právě v obhajobě svobody projevu a tvorby), a naše centrum proto začátkem sedmdesátých let dostalo statut takzvaného spícího centra (název připomínal pohádku o Šípkové Růžence, ta se v angličtině nazývá Spící Kráska, tedy jsme měli čekat na zázračný a zachraňující polibek, který by nás znovu oživil). Co kdybychom se o to oživení pokusili právě teď?

Přátelům se nápad líbil, a jak už to bývá, byl jsem za něj potrestán tím, že jsem ho měl uvést v život.

Rozhodl jsem se tedy sehnat třicet spisovatelských podpisů, které potvrdí přání oživit české centrum Penklubu. Chtěl jsem, aby těch třicet podpisů zastupovalo českou literaturu v celé její šíři.

Spisovatelé se v oné době dali podle toho, jaké byly jejich vztahy s panující mocí (nikoliv podle uměleckého přesvědčení), zařadit zhruba do tří skupin. Za první, tu pro úřady nejpřijatelnější, bylo možno považovat členy oficiálního Svazu spisovatelů. Druhou skupinu, které se obecně říkalo „šedá zóna“, tvořili autoři (většinou mladí), kteří sice směli publikovat, ale nebyli členy spisovatelského svazu a velmi často měli potíže se současnou cenzurou. Konečně

zbývali ti zakázaní. Požádal jsem dokonce, aby žádost o obnovení Penklubu podepsali z nás zakázaných spíše ti, kteří se přece jen drželi stranou politické činnosti. Pak jsem se obrátil na několik kolegů ze „šedé zóny“. Někteří se pro náš projekt oživit Pen jako nezávislou spisovatelskou organizaci nadchli. Jana Štroblová a Alexandra Berková, obě dvě výborné a zajímavé autorky, mi během několika dní sehnaly i deset podpisů od autorů oficiálních.

Navštívil jsem tedy paní Martu Kadlečkovou, která po celých dvacet let zůstávala tajemnicí našeho spícího centra, přijímala dokonce všechny dokumenty, které z Londýna docházely všem činným i spícím centrům, a požádal jsem ji jménem třiceti petentů, aby do Londýna oznámila, že obnovujeme svoji činnost.

Dosáhnout uznání v Londýně bylo snadné, více svízelné se dalo očekávat od našich úřadů. Poslali jsme spolu s paní Martou ministrovi kultury oznámení o tom, že obnovujeme činnost Penu, a aniž jsme čekali na odpověď, svolali jsme všechny členy výboru z roku 1968 (byl jsem jedním z nich) a ihned jsme koptovali několik dalších členů, mezi nimi i Václava Havla, jeho přítele, spisovatele a skvělého překladatele Zdeňka Urbánka, také Janu Štroblovou a Alexandru Berkovou. A hned jsme začali plánovat na konec léta naši první schůzi.

* * *

V červnu devětaosmdesátého roku zveřejnili mluvčí Charty 77 manifest nazvaný *Několik vět*. Byl velmi stručný a rozhodně formulovaný daleko výrazněji a tvrději než původní prohlášení v roce 1977. Požadoval:

Aby byli okamžitě propuštěni všichni političtí vězňové. Aby přestala být omezovaná svoboda shromažďovací. Aby přestaly být kriminalizovány různé nezávislé iniciativy... Aby byly sdělo-

vací prostředky i veškerá kulturní činnost zbaveny všech forem politické manipulace a předběžné i následné skryté cenzury a otevřeny svobodné výměně názorů a aby byly legalizovány sdělovací prostředky působící dosud nezávisle na oficiálních strukturách...

V textu se žádaly i změny v ekologické politice, také svobodná diskuse o naší moderní historii včetně roku šedesátého osmého a invaze pěti zemí Varšavské smlouvy.

Oficiální propaganda se pokusila stejně jako po prvním prohlášení Charty před dvanácti lety spustit svoji pomlouvačnou kampaň, jenže tentokrát neuspěla. Během několika dní text Několika vět podepsalo deset tisíc občanů, mezi nimi i mnoho známých a oficiálně uznávaných umělců a vědců, také zcela neznámých dělníků či úředníků. Ve společnosti se začínalo cosi měnit, jistě i pod vlivem sovětské perestrojky.

K mému překvapení z ministerstva na naše oznámení, že obnovujeme činnost Penklubu, došla odpověď, která nebyla úplně zamítavá. Byli ochotni sejít se s členy původního výboru a vyslechnout naše plány.

Opravdu nás přijal jakýsi náměstek, který pravil, že v zásadě nebudou mít námitky proti klubové činnosti, pokud se Pen bude držet svých stanov a nebude vyvíjet žádnou politickou činnost. Stanovy, které byly přijaty někdy v šedesátých letech (a které pilní ministerští úředníci kdesi vyhrabali), počítaly vlastně s jedinou činností – společnou večeří spojenou se schůzí, která se měla konat jednou do roka a to vždy v prvním čtvrtletí. Z toho plyne, sdělil nám ministerský úřad, že nemůžeme, jak jsme snad plánovali, schůzi konat v srpnu.

Namítl jsem, že za posledních devatenáct let se ani jednou výroční schůze nekonala, a bylo by tedy nesmyslné čekat ještě další půlrok, zvláště když v oblasti svobody projevu je o čem mluvit.

Ale státní úředník prohlásil, že bohužel musí trvat na tom, abychom se drželi vlastních stanov.

Ještě před branami ministerského paláce jsme se dohodli, že schůzi uspořádáme, ať nám ji ministerstvo schválí, anebo neschválí, koneckonců jsme mezinárodní klub a to, že jsme se ministerstvu ohlásili, byla jen naše dobrá vůle.

Zato se mi ozval nový předseda Svazu spisovatelů, básník a autor dětských knížek Michal Černík. Slušně se dotázal, jestli bych byl ochoten se s ním sejít. Řekl jsem, mírně užaslý, že já se nikdy nikomu nevyhýbal. Pokud mu nevadí, že bydlím poněkud stranou a žiju také tak, může mě navštívit. Řekl, že to nebude problém, náhodou bydlí ve stejné čtvrti jako já.

Přivezla ho úřední limuzína černé barvy s úředním šoférem. Předseda byl spíše malý a vypadal nevýbojně, nebo dokonce rozechvěle.

Začal řeč tím, že četl moje povídky, myslí si, že jsou docela dobré, a diví se, proč nevyšly také u nás. Nemohl jsem mu oplatit stejnou zdvořilostí, protože jsem od něho nečetl nic. Vysvětlil jsem mu, že všechny své knížky vždycky posílám do nakladatelství a oni mi odpovídají téměř rozmnoženou formulací, že se jim nehodí do jejich plánu.

Podivil se a řekl, že o něčem takovém neměl tušení. Ale snad by se to mohlo změnit.

Připustil jsem, že bych byl taky rád, kdyby se to změnilo, jen nevím, co pro to můžu udělat víc, než knihy nabízet nakladatelstvím, žádné kající dopisy psát nehodlám.

Připadalo mi, že je stále nesvůj, jako by se bál, že poví víc, než by měl a směl. Nicméně řekl, že by mi doporučoval, abych povídky znovu nabídl nakladatelství, aspoň on si to myslí, že by je mohli přijmout.

Řekl jsem, že by bylo výborné, kdybych mohl publikovat. Myslí si totéž třeba o Vaculíkovi nebo o Havlovi?

Chvilí váhal, pak odpověděl, že podle jeho názoru by všichni měli mít možnost publikovat, jen to musí jít postupně. Vaculík i Havel se příliš věnovali politice, to ani není jeho názor, ale názor těch, co o takových věcech rozhodují.

Namítl jsem, že si o politice myslím zhruba totéž co oni. A bylo by dobré, kdyby se prostě zrušil celý ten seznam zakázaných autorů.

Prohlásil, že žádný takový seznam neexistuje. Anebo on o něm aspoň neví.

Ujistil jsem ho, že takový seznam existuje, mají ho v každé knihovně nebo antikvariátu.

Řekl jsem, že o našem rozhovoru povím svým přátelům i s tou dobrou zprávou, že mohou zkusit nabídnout své rukopisy nakladatelství či hry divadlům. Když můj host odcházel, vnímal jsem, jak se mu ulevilo.

Několik dní poté mě pozval k sobě do redakce mladý šéfredaktor nakladatelství Mladá fronta Jaromír Pelc.

Bylo to po velmi dlouhé době, kdy jsem vstoupil do jakéhokoliv nakladatelského domu. Pan Pelc mi představil vedoucího oddělení kultury ústředního výboru komunistické strany Jaroslava Čejku, s nímž zřejmě už předtím jednal. Pan Čejka řekl, že mě rád poznává, a zeptal se, jestli mi nebude vadit, když zůstane při našem jednání.

Řekl jsem, že ani nevím, o čem budeme jednat, ale nečekám, že bychom tu sjednávali něco protizákonného.

Pak mi pan šéfredaktor sdělil, že četl knihu *Moje první lásky*, která vyšla u Škvoreckých v Torontu, a zeptal se, jestli v Kanadě mají v držení moje práva. Řekl jsem, že jsem žádné smlouvy nepodepisoval, pokud se ptá na tohle. Za to, že mi venku vydali knížky, jsem vděčný, i když to samozřejmě není normální, že mi knížky v češtině můžou vycházet jen za hranicemi.

Pan Čejka se vmísil a řekl, že si také myslí, že čeští spisovatelé by měli publikovat doma. Pak mluvil zase šéfredaktor a navrhl mi,

že pokud budu souhlasit, zmíněnou knížku by vydali, přitom se podíval na svého kolegu a ten přikývl.

Zeptal jsem se, jestli to znamená, že mi nabízí smlouvu.

Přisvědčil. Měli bychom se jen domluvit o honoráři a o nákladu. A pak měl kratší promluvu o tom, že ví, kdo jsem, že mi tu vycházely knihy a hrály se hry, problém je v tom, že od té doby uplynulo už skoro dvacet let a lidi na mě zapomněli. Jistě vím, že se teď zavádí přísnější ekonomická politika, nemůžou si dovolit vydat knihu ve větším nákladu, než by prodali. Ale může mi nabídnout pětitisícový náklad a obvyklý honorář za arch.

Neměl jsem ponětí, kolik teď obnáší obvyklý honorář za arch, a měl jsem nutkání mu povědět, že my všichni, co jsme nesměli nic otisknout, jsme daleko míň zapomenuti, než si myslí, pokud si to vůbec myslí. Ale poděkoval jsem mu za nabídku a řekl, že si všechno zvážím. Když jsem se loučil, vedoucí ideologického oddělení znovu opakoval, že ho setkání se mnou potěšilo.

Jen o několik dní později mě pozvala do nakladatelství Práce velice milá redaktorka a překladatelka z italštiny paní Vinšová, která měla nejlepší úmysl prosadit v Práci vydání *Milostného léta*; ještě stále během léta osmdesátého devátého roku mi zavolala paní Marta Železná z Československého spisovatele a navrhla mi, že bychom se mohli sejít. Na schůzce jsme pak mluvili o tom, kolik knih nemohlo až doteď vyjít. Řekla mi, že pokud je sehnala, četla všechny knížky z našich strojopisných edicí, a že by velice moc chtěla, aby nakladatelství vydalo *Lásku a smetí*.

Začal jsem mít podezření, že jsem se objevil na nějaké listině autorů, kteří už „by směli“, a trochu mě zneklidnilo, že mě chtějí oddělit od mých přátel. Zatím jsem tedy žádnou smlouvu nepodepsal a spíš jsem čekal, jak se nakladatelství budou chovat k ostatním zakázaným.

* * *

Zprávu o tom, že mě navštívil předseda oficiálního Svazu spisovatelů, přátelé přijali se zájmem i s mírnou skepsí, rozhodně mi doporučovali, abych knížku, pokud nebudou ode mě chtít žádné prohlášení, nakladatelství nabídl.

Ale chodit do nakladatelství se mi nechtělo, připadalo mi to po všech zkušenostech posledních devatenácti let ponižující. Navíc jsem teď měl spoustu starostí s připravovanou schůzí Penklubu.

Podařilo se nám dát dohromady seznam členů, ale náš prozatímní výbor se dohodl na velkém množství těch, které bychom měli přijmout (a kvůli kterým jsme vlastně Penklub oživovali) – a ty všechny jsme chtěli na naši schůzi pozvat. Kolega překladatel Jaroslav Kořán mi navrhl, abychom ji uspořádali v Chodovské tvrzi, kde ředitel byl ochoten podstoupit riziko spojené s tím, že se tu bude konat nepovolená schůze povolené, anebo přesněji nezakázané organizace.

Asi v jedenáct hodin dne, kdy se měla schůze konat, mi volal zmíněný ředitel, abych za ním ihned přijel. Na mou otázku, jestli se něco změnilo na jeho rozhodnutí přenechat nám sál pro naši schůzi, odpověděl, že právě proto mi volá, ale nechce to se mnou probírat po telefonu.

Jeho sdělení mi bylo zřejmé už předem. Navštívili ho příslušníci Bezpečnosti a důrazně mu doporučili, aby nám sál v Tvrzi neposkytl.

Do zahájení schůze zbývalo několik hodin, tedy málo na to, abychom všem pozvaným stačili oznámit, že se schůze nekoná, kromě toho jsme ji konat chtěli. Paní Marta Kadlečíková nabídla, že má klíče od bytu spisovatele Jiřího Muchy, který teď právě pobývá někde v cizině. Jeden z pokojů je dosti rozlehlý, aby se do něho vešlo pár desítek lidí, můžeme přeložit schůzi tam. Musíme jen všechny obvolat a oznámit jim změnu místa.

Řekl jsem, že po telefonu nic říkat nebudeme, protože to by znamenalo oznamovat estébákům, kde se sejdem. Dva z členů výboru

měli auto a dalo se předpokládat, že někteří z pozvaných přijedou rovněž autem a vezmou tedy s sebou ty, kdo přijeli do Chodovské tvrze metrem.

Opravdu se nám podařilo všechny pozvané převést do Muchova bytu na Hradčanském náměstí. (Těžko bych si dokázal představit pro naši schůzi důstojnější místo, než byl tento byt plný starožitného nábytku, obrazů Alfonse Muchy a jiných mistrů secese.)

Nicméně Státní bezpečnost se o našem přesunu dozvěděla a zadržela několik spisovatelů včetně Vaculíka anebo našich brněnských kolegů.

Několik dní před schůzí jsem dostal od Václava Havla dlouhý přípis. Začínal omluvou:

Vážení přátelé, shoda náhod tomu chtěla, že se nebudu moci pravděpodobně účastnit vašeho jednání nebo že se budu moci účastnit jen jeho části. Mám mít totiž v tutéž chvíli jednání s představiteli Lidových milicí, na němž se bude pravděpodobně mluvit, zda budou 21. srpna střílet do lidí či nikoliv. Zajisté uznáte, že takové jednání je v tuto chvíli ještě důležitější, než je vaše.

Pak následovala celá řada pokynů, co máme projednat, co schválit.

Václav navrhoval přijmout za členy všechny, kdo byli přijati zahraničními Penkluby. (Byli to vesměs ti, kdo byli nejvíc postihováni současnou mocí, jako Ludvík Vaculík, Eva Kantůrková či vězněný Ivan Jirous.)

Nato by měl starý výbor, který je *de facto* jakousi mumii z dávných dob, podat demisi s tím, že by jednoho člena pověřil dalším vedením schůze. Pak by se měl zvolit výbor nový, ten by měl ihned přijmout ještě na schůzi nové členy, naopak nepřijmout nikoho z těch, kdo se zjevně provinili proti chartě Penu tím, že se podíleli na potlačování práva svých kolegů publikovat. Pak Václav žádal, pokud se nechce-

me hned v úvodní schůzi zesměšnit, abychom ihned přijali dva dokumenty: Žádost o milost pro vězněného Ivana Jirouse a stanovisko k případu Salmana Rushdieho (fanatický ajatolláh Chomejní na něj uvalil fatvu, tedy trest smrti za údajnou urážku proroka Mohameda, které se měl dopustit ve svém románu *Satanské verše*). Bylo by dobré, pokračoval Václav ve svém přípisu, kdybychom také žádali propuštění ostatních, kteří jsou vězněni výhradně za to, že šířili literaturu anebo jinou alternativní kulturu.

Havlovy návrhy mi připadaly rozumné, jenže schůzi vedl předseda té „mumie z dávných dob“ a všemožně se snažil, aby se vyhnul jakékoliv politické diskusi, natož nějakým protestům či peticím. Nejpodivnější bylo jeho naléhání, aby schůze skončila do sedmi hodin večer (ačkoliv začala skoro s hodinovým zpožděním, protože jsme museli svázet všechny pozvané od Chodovské tvrze).

Jeho snaha vyhnout se problémům a ukončit co nejrychleji naše první sezení po devatenácti letech však vzbudila takový odpor, a to dokonce i mezi autory oficiálními, že se nakonec řízení schůze vzdal. Jeho počínání jsme pochopili, když se krátce po sedmé začali objevovat přátelé, kteří byli na celé odpoledne pod nejrůznějšími záminkami zadržováni policií. Zřejmě Státní bezpečnost dostala ujištění, že do sedmi hodin schůze skončí.

Rychle jsme přijali potřebná usnesení, zvolili za prezidenta našeho klubu Jiřího Muchu, já se měl stát jeho zástupcem, ale protože Mucha dlel v cizině, fakticky jsem měl vést Penklub pro nejbližší dobu místo něho. (Brzy poté mě i na Muchovo přání zvolili na jeho místo.)

Když schůze končila, volal telefon a na druhém konci se ozvala Lída Rakušanová ze Svobodné Evropy. Bylo to prvně, co jsem měl přímo promlouvat do stanice, kterou jsem po léta poslouchal. Trochu jsem se zalekl odpovědnosti – přece jen jsem měl obavu, aby o nás úřady okamžitě neprohlásily, že jednáme na přímé pokyny

Svobodné Evropy, a tak jsem paní Lídu odkázal na komuniké, které zašleme všem tiskovým agenturám.

Mě opět jednou pozvali k výslechu. Dlouze a téměř zdvořile se mě vyšetřovatelé vyptávali na Penklub, jeho poslání, jeho chartu, řekli, že nemají nic proti tomu, že jsme zvolili za svého prezidenta Jiřího Muchu, teď je přece v módě, dodal jeden z nich ironicky, že každá organizace má v čele prezidenta, a oni stejně vědí, že ve skutečnosti všechno organizují já. Pripustili, že náš protest proti fatvě, kterou nad spisovatelem Rushdiem vyhlásil Chomejní, chápou. Za literární díla by se spisovatelé odsuzovat k smrti neměli. O našem protestu proti věznění našich kolegů ani o prohlášení, že literatura má požívat svobodu, pomlčeli. Nakonec jsem pochopil, že jediným smyslem mého výslechu mělo být varování, abychom namísto Muchy za svého prezidenta nezvolili Václava Havla, neboť tím bychom ohrozili existenci našeho klubu jako nezávislé a nepolitické organizace.

Tohoto varování se mi dostalo zhruba tři měsíce předtím, než Federální shromáždění Havla zvolilo prezidentem republiky.

* * *

Náš Michal mi začátkem listopadu s nadšením oznámil, že jede do Polska, kde bude mít koncert Karel Kryl, a to navzdory tomu, že pracuje ve Svobodné Evropě a zpívá své odbojné písně. Je to jen další svědectví o tom, že v Polsku už se komunismus zhroutil.

Že u nás se zatím nezhroutil, Michal poznal na zpáteční cestě z Polska, když mu naši pohraničníci zabavili všechny knížky i desky, co si v Polsku nakoupil.

Z Londýna mi zavolal muž, který se představil jako Tim Coats, obchodní ředitel Waterstonů, tedy největšího knihkupeckého řetězce v Británii, a řekl mi, že *Milostné léto* v anglickém překladu se výborně prodává, přečetl si je a líbilo se mu. Pak se mě zeptal,

proč vlastně kniha nevyšla v paperbacku. Odpověděl jsem, že se v anglickém trhu nevyznám, zkušenosti s ním má spíše on, a když si myslí, že by knížka mohla vyjít v laciném vydání, ať se obrátí na mého nakladatele v Británii. Řekl mi, že to je vlastně výborný nápad, a dodal, že by si považoval za čest, kdyby mě mohl osobně poznat, zda bych nic nenamítal proti tomu, kdyby mě v Praze navštívil.

Sedmnáctého listopadu mi Helena oznámila, že se bude k Mezinárodnímu dni studentstva konat pochod na Albertov, a zeptala se, jestli se ho chci zúčastnit. Napadlo mě, že jsem ještě daleko mihn student než tehdy před dvaceti lety, když jsem se dal přemluvit, abych coby student jel do Texasu, ale řekl jsem jen, že nemám rád průvody, manifestace ani demonstrace, že radši budu doma psát.

Helena šla tedy sama, na Albertově vyslechla vášnivý projev studentského řečníka, v němž ke svému překvapení poznala našeho synovce Martina, pak doputovala s průvodem až k Národnímu divadlu, odkud se jí na poslední chvíli podařilo uniknout před policejními pendreký.

Ale o tom, co se vzápětí událo (včetně falešné zprávy o smrti studenta Martina Šmída), jsem se dozvěděl z rozhlasu, samozřejmě ne toho vysílaného z Prahy.

Hned příštího dne jsem svolal výbor našeho Penklubu, a to do bytu ke Karlu Šiktancovi. Karel – jeden z nejlepších našich básníků – neměl nikdy ambici příliš se starat o politiku, jeho byt se tedy zdál bezpečnější než můj. Pro jistotu jsem však ke Karlovi přišel o hodinu dřív, než se měla mimořádná schůze sejít. A hned jsme spolu začali připravovat text provolání.

Opravdu už chvíli poté, co jsem dorazil, se před domem objevila policie, která ovšem projevila nejistotu tak příznačnou pro onu dobu. Některé z členů výboru, jako bývalého šéfa Literárek Milana Jungmanna či překladatele a básníka Václava Daňka, zadrželi a odvedli k výslechu, jiné, méně známé, sice legitimovali, ale vpustili dovnitř.

Byli jsme si vědomi, že jsme jedinou spisovatelskou organizací, která bude schopná anebo vůbec ochotná vyjádřit se k situaci, a že vzhledem k naší tradici i historickým zkušenostem postoj spisovatelů může ovlivnit chování občanů, a proto jsme formulovali naše prohlášení, jak jsme svedli důrazně:

České centrum Penklubu vyjadřuje ohromení a hněv nad brutálníou zásahu pořádkových sil podpořených příslušníky speciálních jednotek proti pokojné manifestaci studentů, psali jsme mimo jiné. Při demonstraci nebyl proti ozbrojeným složkám hozen ani jediný kámen, nebylo rozbito žádné okno, studenti seděli na zemi s rozsvícenými svíčkami a tváří v tvář ozbrojencům mimo jiné provolávali: máme holé ruce, a volali: dialog, dialog... Moc, a to nikoliv poprvé, odpověděla na toto volání násilím, tentokrát ještě brutálnější než v minulosti.

V této tragické chvíli považuje Penklub za svoji morální i občanskou povinnost obrátit se na celý národ, na všechny poctivé občany, nezávisle na jejich postavení, přesvědčení a politické příslušnosti: Chraňme naši mládež a projevme jí svoji solidaritu. Využijme všech legálních a nenásilných prostředků k tomu, aby byla zjednána spravedlnost. Aby v naší zemi byla obnovena demokracie, aby ze svobodných voleb vzešla vláda, která bude sloužit zájmům vlastního národa... České centrum Penklubu se obrací na pracovníky všech sdělovacích prostředků s výzvou: Povězte národu pravdu o tragédii, která se přihodila. Dejte konečně slovo i napadeným. Penklub se obrací na všechny spisovatele i překladatele, aby se k této výzvě připojili.

Zaslali jsme naše prohlášení Československé tiskové kanceláři, ale pro jistotu jsme je ihned zatelefonovali do Svobodné Evropy.

Asi dva dny nato mě pozvali na jeviště Nové scény Národního divadla. Herci tu stávkovali jako ve všech ostatních divadlech a na-

místo plánovaných představení zvali na jeviště různé osobnosti, většinou právě ty, které se nesměly po dvacet let objevit před jakýmkoliv obecnstvem. V zákulisí jsem se prvně (a naposledy) setkal s Milošem Zemanem (tehdy jsme ani on, ani já netušili, že se několik let nato stane předsedou vlády) a stručně jsme si pověděli, co asi budeme říkat. V podstatě jsme v těch dnech všichni mluvili o témž. O svobodných volbách, o základních občanských právech, o tom, že se musí okamžitě zaručit svoboda projevu a shromažďování a odstranit z ústavy článek o vedoucí úloze komunistické strany.

Co jsem opravdu říkal, si vůbec nepamatuji. Vzpomínám si jen na ten pocit, kdy jsem téměř po dvou desetiletích mohl vystoupit na scénu a s úžasem jsem zjistil, že lidé v sále tleskají dřív, než jsem cokoli pronesl. Bylo to všechno nečekané, až neskutečné. Kdesi v mém podvědomí se krčila představa, že každým okamžikem se musí objevit někdo z těch pánů, které jsem tak dobře znal a kteří po léta pásli po každém, kdo podle jejich názoru ohrožoval bezpečnost země, socialismus, mír a tím i celé lidstvo. Kde vlastně jsou? Kam se ztratili?

Nebyli. Je možné, že už nikdy nebudou?

Při myšlence, že právě toto jsou chvíle, které jsme si po léta představovali, okamžik toužené změny, se mě zmocňovalo vzrušení podobné tomu, které jsem prožíval, když jsem stál u povaleného terezínského plotu a mával projíždějícím vojákům, o nichž jsem věděl, že přivázejí konec války.

Je málo zážitků tak silných jako zážitek svobody, zvláště když se po desítky let zdá nedosažitelně vzdálený. Nejvíce povznášející na téhle chvíli byl pocit, že to, co prožívám, prožívají i lidé v hledišti. Nikdy jsem nepatřil mezi ty, kdo touží po splnutí s masou ostatních, spíš jsem se podobných pocitů bál, ale jednou či dvakrát za život v některých vrcholných chvílích společné historie si člověk může a smí dopřát právě takhle povznášející pocit.

Když jsem na závěr svého vystoupení naznačil prsty „V“, které se stalo pozdravem oněch dní, na okamžik jsem zapochyboval, že stojím na skutečném jevišti, nikoliv na prknech, které k sobě poskládal sen.

Můj anglický host z Waterstones se objevil v Praze uprostřed listopadových demonstrací. Byl to neobyčejně jemný muž a připadal mi i poněkud nepraktický, přijel totiž jen v lehounkém sáčku (v Praze poletoval sníh) a povídal si se mnou o literatuře a o hudbě, která byla jeho koníčkem, a nedovedl jsem si ho vůbec představit v postavení obchodního ředitele velkého obchodního řetězce. Půjčil jsem mu kabát a zavedl ho na Václavské náměstí na jednu z demonstrací, kde z balkonu Melantricha promlouval Václav Malý i Václav Havel a desítky dalších, kde shromáždění žádali konec komunistické diktatury a svobodné volby, kde zvonili klíči a provolávali slávu novým vůdcům. Můj anglický host upadl do naprostého vytržení (něco takového v Británii mohl jen těžko zažít) a řekl mi, že založí nadaci, která by pomohla obnovit Prahu. (Nadaci skutečně založil a přijížděl po nějaký čas i se svou rodinou do Prahy, a potvrdilo se to, co mě hned při prvním setkání napadlo – ředitelské místo opustil.)

* * *

Hned v těch dnech mi začali volat spisovatelé, kteří celých dvacet let snaživě psali a publikovali (zřejmě se doslechli, že vedu český Penklub, který se na rozdíl od stávajícího kolaborantského Svazu spisovatelů pro nejbližší budoucnost zdál být hlavní spisovatelskou organizací). Ještě před několika dny si na mě ani nevzpomněli, zato teď mi téměř vyznávali lásku a obdiv za vše, co jsem napsal, co jsem dělal. Pak obvykle zmínili, že sice publikovali, ale vlastně se obětovali, chtěli povědět něco podstatného čtenářům, ale s cenzurou, jistě si vzpomínám na vlastní zkušenosti, byl život téměř k neunesení.

ní obtížný. Nenápadně pak převedli řeč na budoucnost: nehrozí, že zase budou publikovat jen jedni a jiní budou zakázaní? Nepřehodí se teď jen role? Myslím si, že by mohli vstoupit do Penklubu?

Byly to trapné rozhovory, snažil jsem se je zkrátit, jak se jen dalo: svoboda slova a projevu, ujistil jsem je, přece předpokládá, že není žádná síla, která by mohla někoho omezovat v jeho svobodách. Telefon (aspoň tehdy) neumožňoval tomu, s kým člověk mluvil, vidět do tváře, ale představoval jsem si, že na jejich tvářích se zračí nejistota: Jak by se mohlo stát, že najednou by všichni směli? To přece bylo proti vši jejich zkušenosti, když ne přímo proti zdravému rozumu.

Naštěstí jsem byl doma stěží k zastižení. Na besedu mě také pozvali stávkující studenti na filozofické fakultě. Někdo ze stávkového výboru mě představil jako zakázaného spisovatele a požádal mě, abych pověděl něco o tom, čím jsme se živilí a jak jsme dostávali naše rukopisy za hranice.

Z některých dotazů jsem pochopil, že mnozí studenti ještě před několika dny netušili, kdo je třeba Milan Uhde, natož básník Petr Kabeš nebo autorka několika románů Lenka Procházková, dokonce ani to, že mnozí z autorů, kteří patřili mezi zakázané, ještě žijí, anebo že dokonce žijí u nás v republice.

Studenti mě nakonec požádali, abych s nimi vyjel do severních Čech na setkání s dělníky. Smluvili jsme se hned na příští den.

Z filozofické fakulty bylo jen několik minut chůze na DAMU, a tak jsem se šel podívat na Nandu. Koupil jsem jí něco k jídlu, nebyla už, jak jsem slyšel od zetě, několik dní doma, ale bylo to zbytečné, protože lidé v náhlém revolučním nadšení nosili studentům víc jídla, než stačili sníst.

Dostal jsem se přímo do učebny, kde jako na pásu studenti vyráběli hesla, výzvy, plakáty. Nanda byla nadšená, a když jsem se zeptal, jestli se nechce aspoň na noc vrátit domů, řekla, že se přece nebude povalovat doma, když se děje něco tak skvělého.

Četl jsem hesla na plakátech: ČEŠI, POJĎTE S NÁMI! STUDENTI VŠECH FAKULT, SPOJTE SE! DIALOG! PRYČ S KSČ! KONEC VLÁDY JEDNÉ STRANY! TAHLE ZEMĚ JE NAŠE!

Zeptal jsem se jedné ze studentek, která je kreslila, kdo hesla vymýšlí.

Odpověděla, že se vymýšlejí sama. Nejspíš měla pravdu.

Sotva jsem se vrátil domů, volali mi z Centrálního stávkového výboru studentů, který zasedal na DAMU, jestli bych se k nim mohl dostavit, potřebují moji radu v důležité záležitosti. Netušil jsem, oč může jít, ale chápal jsem, že se moudře vyhýbají jakémukoliv dohovoru po telefonu, řekl jsem, že tam mohu být do třiceti minut.

Na rozdíl od návštěvy u dcery o hodinu předtím a ve stejné budově, mě tentokráte čekala u vchodu hlídka, která mě legitimovala. Pak mě vedli přes dvorek, po schodech nahoru a dolů a u nějakého jiného vchodu mě předali další hlídce. Bylo to působivě konspiraativní. Konečně mě dovedli do místnosti, kde výbor zasedal, v jeho čele synovec Martin. Přivítal mě a řekl, že si potřebují zjistit, jestli předseda vlády Adamec je členem předsednictva komunistické strany. Čekal jsem další otázku, ale jiná nebyla.

Když jsem se vracel znovu domů, potkával jsem lidi vracející se z protestní demonstrace. Nesli sbalené prapory (bůhví, kde se nabralo tolik praporů) a také hesla, některá z nich jsem před chvílí viděl ještě rozložena na stolech i na podlaze u Nandy v učebně.

Všiml jsem si, že lidé se navzájem zastavují anebo aspoň zdraví. V tramvaji jsem se zeptal jedné starší paní, která držela v ruce jen malý praporek, jaké to bylo.

Řekla, že mluvil Dubček a Havel, a kdyby žil Masaryk, určitě by byl na balkoně taky.

Tenhle pozoruhodný nápad mi utkvěl v paměti. Ovšem, byl to čas pozoruhodných nápadů i nečekaných přeměn (a proměn), jako ve správném dramatu se stupňovaly nejistota i napětí.

Asi tak sedmého dne poté, co začaly demonstrace, zastavilo brzy ráno před naším domem černé auto a z něho vystoupili dva muži,

jeden z nich nesl balík. Čekal jsem, že zavoní u našich dveří, stoupali však výš k Michalově garsonce. Když za chvíli zase odešli, přiběhl Michal s oním balíkem v ruce. „Víš, co mi přivezli? Všechno, co mi zabavili na polských hranicích. A ještě se omluvili. My to možná ještě jistě nevíme,“ sdělil mi svůj názor o téhle návštěvě, „ale oni už ano. Komunismus se zhroutil i u nás.“

Improvizace na straně vítězů, nepřipravených na výhru, a bezradnost poražených, kteří si nedovedli představit, že by se mohla během několika dní zřítit stavba, které přece prorokovali trvání na věčné časy, stály za tou podivuhodnou nekrvavou proměnou, v níž si jediný údajně zabitý během demonstrací klidně žil dál.

Nečekaný vývoj událostí vedl také k podivnému kompromisu, v jehož důsledku komunistický parlament jednomyslně zvolil prezidentem republiky Václava Havla a Václav Havel jmenoval ministerským předsedou komunistu Čalfu. Abych parafrázoval slova z Havlovy *Audience*: Byly to paradoxy!

Nejdůležitější však bylo, že se před námi všemi otevřela před krátkým časem ještě nedohledná nebesa svobody.

Závěrem

Prožil jsem většinu svého dosavadního života v nesvobodě. Ta nesvoboda měla různé podoby a různou intenzitu. Někdy šlo o život, jindy o kriminál a někdy jen o ztrátu zaměstnání a trvalé policejní obtěžování. Několik let jsem ke své hanbě byl členem strany, která měla tuto nesvobodu na svědomí, která nastolila teror a odpovídala za jedno z nejodpornějších období naší historie. Když jsem to (naštěstí dosti brzy) pochopil, snažil jsem se dělat vše, co bylo v mých silách, aby se v naší zemi svoboda obnovila.

Postupně jsem pochopil, že existuje svoboda vnějších podmínek a svoboda vnitřní, nebo přesněji: člověk se může chovat nesvobodně i za svobodných podmínek a může se chovat svobodně (se všemi riziky, která to přináší) i v nesvobodných podmínkách. Myslím, že téměř po celou dobu své dospělosti jsem se pokoušel chovat jako svobodný člověk, psal jsem o světě ne tak, jak mi chtěli přikazovat, ale tak, jak jsem jej vnímal a viděl a prožíval.

Ve chvíli, kdy se před námi rozevřela nebesa, mohl jsem si vybrat mnoho cest, jak pokračovat v životě. Nabízeli mi různé funkce včetně členství v nově vznikajících stranách. Odmítl jsem vše. Krátké období, kdy jsem věřil, že posláním každého člověka, který nechce promarnit vlastní život, je usilovat o spásu světa, jsem měl dávno za sebou. Svět nepotřeboval spásu, lidstvo nepotřebovalo proroky, kteří by ho vedli k donedávna nepředstavitelným výšinám – potřeboval spíše slušnost, práci, poctivost a pokoru.

Chtěl jsem zůstat při tom, co jsem snad aspoň trochu uměl. Při svém psaní.

(únor 2009 – leden 2010)

Ivan Klíma
Moje šílené století II
1967–1989

Ilustrace na obálce z Pixabay.com
Redakce Markéta Teuchnerová

Vydala Městská knihovna v Praze
Mariánské nám. 1, 115 72 Praha 1

V MKP 1. elektronické vydání
Verze 1.0 z 2. 7. 2021

ISBN 978-80-274-1584-7 (epub)
ISBN 978-80-274-1585-4 (pdf)
ISBN 978-80-274-1586-1 (prc)